

ISSN 2345-1106
E-ISSN 2587-358X

VECTOR EUROPEAN

Revistă științifico-practică

Nr. 2 / 2023

CHIȘINĂU 2023

COLEGIUL DE REDACȚIE:

SEDLEȚCHI Iurie, Rector USEM, dr., în drept, prof. univ., redactor - șef
CATAN Petru, dr. hab. în economie, prof. univ., redactor șef-adjunct
CUȘNIR Valeriu – dr. hab. în drept, prof. univ., Republica Moldova
BĂIEȘU Aurel, dr. hab. în drept, prof. univ., Republica Moldova
BURIAN Alexandru, dr. hab. în drept, prof. univ., Republica Moldova
CUȘMIR Marcel, dr. hab. în drept, conf. univ., Republica Moldova
GUCEAC Ion, Academician, dr. hab. în drept, prof. univ., Republica Moldova
POALELUNGI Mihai, dr. hab. în drept, prof. univ., Republica Moldova
AIRAPETEAN Artur, dr. în drept, conf. univ., Republica Moldova
BICHICEAN Gheorghe, dr. în drept, prof. univ., România
SAMALI Serghei, dr. în economie, prof. univ., Republica Belarus
PARMACLI Dumitru, dr. hab. în economie, prof. univ., Republica Moldova
BUNECI Petre, dr. în drept, prof. univ., România
COZAC Iurii, dr. în economie, prof. univ., Ucraina
VALEEVA Iulia, – dr. în economie, docent, Federația Rusă
SOROCA Larisa, dr. în economie, docent, Ucraina
FLOROIU Mihai, dr. în drept, prof. univ., România
PUȘCĂ Corneliu-Andy, dr. în drept, conf. univ., România
SPÎNU Igor, dr. în drept, conf. univ., Republica Moldova
BÎTCĂ Ion, dr. în drept, conf. univ., Republica Moldova
ȘARGU Lilia, dr. în economie, conf. univ., Republica Moldova
PÎRȚAC Grigore, dr. în politologie, conf. univ., Republica Moldova
COJOCARU Aurelia, dr. în psihologie, conf. univ., Republica Moldova
COJOLEANCĂ Bogdan, dr. în psihologie, prof. univ., România
PAVALACHE-ILIE Mariela, dr. hab. în psihologie, prof. univ., România
GLAVAN Aurelia, dr. hab. în psihologie, conf. univ., Republica Moldova
PERJAN Carolina, dr. în psihologie, conf. univ., Republica Moldova
VÎRLAN Maria, dr. în psihologie, conf. univ., Republica Moldova
ȚARANU Anatol, dr. în istorie, conf. univ., Republica Moldova

Redactor literar, dr. hab. filologie, prof. univ.: **COLȚUN Gheorghe**

Redactor tehnic: **LANGA Adrian**

Adresa redacției:

Str. Ghenadie Iablocikin, 2/1, b. 500, Complexul Editorial, USEM.

Cod poștal: MD-2069. mun. Chișinău, Republica Moldova

tel.: 022- 509 129, fax: 022- 509 122

e-mail: vector-european@mail.ru

web: <http://usem.md/md/p/vector-european>; <http://usem.md/md/p/activitate-stiintifica>

Fondator: Universitatea de Studii Europene din Moldova.

Revista este acreditată de Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare, categoria „B”

Revista este indexată în următoarele **Baze de date Internaționale:**

- **DIRECTORY OF OPEN ACCESS SCHOLARLY RESOURCES** ; <http://road.issn.org/en>;
- **eLIBRARY.RU (RINTs)**; <http://elibrary.ru/>;
- **CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY**; <https://www.ceeol.com/>.

Revista este membru **Crossref**.

Preluarea textelor editate în revista „Vector European” este posibilă doar cu acordul autorului. Responsabilitatea asupra conținutului articolelor aparține în exclusivitate autorilor. Formulările și prezentarea materialelor nu reprezintă întotdeauna poziția revistei și nu angajează în nici un fel redacția.

Toate materialele prezentate sunt recenzate și aprobate spre publicare la ședința Senatului USEM.

© UNIVERSITATEA DE STUDII EUROPENE DIN MOLDOVA, 2023

CUPRINS

ȘTIINȚE JURIDICE	5
DONI Corneliu. LEGEA APLICABILĂ CONTRACTELOR DE ACHIZIȚII PUBLICE.....	5
GROZAVU Mircea. NOVAȚIA CA REMEDIU ÎMPOTRIVA CLAUZELOR ABUZIVE DIN CONTRACTELE DE CREDIT BANCAR.....	9
FUIOR Artur. FUNDAMENTUL DIGITALIZARII SISTEMULUI JURIDIC ÎN RAPORT CU INCLUZIUNEA SOCIALĂ A REFUGIAȚILOR.....	12
PÎRȚAC Grigore. RESPECTAREA DREPTULUI LA AZIL PENTRU REFUGIAȚII UCRAINENI ÎN REPUBLICA MOLDOVA.....	16
PÎRVU Daniela. PARTICULARITĂȚILE DE PUNERE ÎN APLICARE A POLITICII COMUNITARE DE MEDIU PRIVIND ASIGURAREA DREPTULUI LA UN MEDIU SĂNĂTOS.....	20
PRISAC Alexandru. FELURILE COMPETENȚEI GENERALE.....	28
SPÎNU Oleg. SFERA DE APLICARE A ART.3 ȘI ART.14 ÎN JURISPRUDENȚA C.E.D.O. ÎN CAZUL GRUPURILOR VULNERABILE.....	31
TRIBOI Mihăița-Cristinel. INTERACȚIUNEA DINTRE ACTORII ECONOMICI, STAT ȘI SOCIETATEA CIVILĂ ÎN PRIVINȚA ARIILOR PROTEJATE.....	38
ZALDEA Teodora Elena. COMISIA EUROPEANĂ ȘI PROCESUL DE AGENDA-SETTING DE LA NIVEL EUROPEAN.....	43
ГЕОРГИЕВА Светлана. ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ОСУЖДЕННЫХ ЛИЦ.....	47
САРЫ Татьяна. ОТГРАНИЧЕНИЕ ЭКСПЕССА ИСПОЛНИТЕЛЯ, ОТ АНАЛОГИЧНЫХ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ НОРМ.....	52
СУХОВ Вадим. МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ЖЕРТВАМ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, И ИХ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ МОЛDOVA.....	56
ȘTIINȚE ECONOMICE	61
CADOCINICOV Evgheni, DUHLICHER Grigore. SPECIFICUL MANAGEMENTULUI BANCAR ÎN REPUBLICA MOLDOVA.....	61
СЮБАНУ Victor. RESPONSABILITATEA EXTINSĂ A PRODUCĂTORULUI – INSTRUMENT DE DEZVOLTARE SUSTENABILĂ A TURISMULUI ÎN REPUBLICA MOLDOVA.....	64
DUHLICHER Grigore. ACTIVITATEA ECONOMICĂ A ÎNTREPRINDERILOR REPUBLICII MOLDOVA ÎN PERIOADA DE PANDEMIE.....	68
GAVRILAȘ Natalia. FORMA HIBRIDĂ DE EDUCAȚIE– VIITOR INERENT AL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR DIN REPUBLICA MOLDOVA ȘI APORT IMPORTANT ÎN DEZVOLTAREA COMPETITIVITĂȚII ECONOMICE.....	72
LUPU Constantin. ROLUL INVESTIȚIILOR ȘI STRATEGIILOR INVESTIȚIONALE ÎN DEZVOLTAREA ECONOMIEI PE PLAN NATIONAL.....	79
POPA Viorica. IMPLEMENTAREA INSTRUMENTULUI DE EFICIENTIZARE A RESURSELOR ȘI	

PRODUCERE MAI PURĂ PENTRU ÎNTREPRINDERILE VERZI DIN REPUBLICA MOLDOVA.....	83
ȘARGU Lilia. TENDINȚE ALE EVOLUȚIEI PREȚURILOR LA RESURSELE ENERGETICE ÎN CONTEXTUL FACTORILOR INFLUENȚEI ENERGIEI REGENERABILE ÎN REPUBLICA MOLDOVA.....	90
CHISILI Serghei. PARTICULARS OF USING STRATEGIC PLANNING MODELS FOR COMPANIES IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA.....	94
KRYSANOV Dmytro, TKACHENKO Kateryna, VARCHENKO Olha. INNOVATIVE ACTIVITY AND ECONOMIC EFFICIENCY OF THE FOOD INDUSTRY ENTERPRISES OF UKRAINE.....	98
VARCHENKO Olha, KRYSANOV Dmytro, TKACHENKO Kateryna. TURBULENCE IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINE AND RUSSIAN AGGRESSION AS A DESTROYER OF THE AGRICULTURAL SECTOR.....	107
КУТАНИНА Наталия. ВОЗМОЖНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ОНЛАЙН-ИНСТРУМЕНТОВ И ПОДХОДОВ, ПРИМЕНЯЕМЫХ ДЛЯ МЕНЕДЖМЕНТА ПРОЕКТОВ И ЭФФЕКТИВНОЙ КОММУНИКАЦИИ ПРИ УДАЛЁННОЙ РАБОТЕ.....	115
ПАРМАКЛИ Д.М. ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГРАФИКОВ.....	120
ПАРМАКЛИ Д.М., ДУДОГЛО Т.Д., ТОДОРИЧ Л.П. ОЦЕНКА ТИПОВ ВОСПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ.....	125
PSIHOLOGIE	133
COJOCARU Aurelia, GRAMA Victoria. PSIHOSOMATICA BOLNAVULUI CU CANCER.....	133
COJOCARU Aurelia. INFLUENȚA CONTROLULUI PARENTAL ASUPRA FENOMENULUI DEVIANȚEI ȘCOLARE.....	137
CREANGĂ Elena. STIMA DE SINE CA DIMENSIUNE FUNDAMENTALĂ A MANAGERILOR REZILIENTȚ..	147
DIȚA Maria. ANOREXIA NERVOASĂ LA ADOLESCENȚI.....	152
DOROSEVICI Alexandr, ROȘCA Tatiana. PREROGATIVE PSIHODEONTOLOGICE LEGATE DE STIGMA PACIENȚILOR AFECTAȚI DE TULBURĂRI MINTALE.....	155
GLAVAN Aurelia, BĂLĂNUȚĂ Tatiana. AJUSTAREA INSTRUMENTELOR PSIHODIAGNOSTICE PENTRU EVALUAREA STĂRILOR AFECTIVE LA PACIENȚI.....	164
ROȘCA Tatiana. STIGMA OBEZITĂȚII ÎNTRE IDENTITATE ȘI STAREA DE BINE.....	168
SANDULEAC Sergiu. PROCESUL DE SUPERVIZARE A PEDAGOGILOR DIN PERSPECTIVA DEZVOLTĂRII GÂNDIRII ȘTIINȚIFICE.....	176
ТОМИЛИНА Лилиана, УШНУРЦЕВА Нина. НЕКОТОРЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	179
DIȚA Maria. RECENZIE asupra monografiei „TEORIA ȘI METODOLOGIA DIMINUĂRII STRESULUI PERCEPUT LA SPORTIVII ADOLESCENȚI”.....	185

CZU 347.4

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.01>

LEGEA APLICABILĂ CONTRACTELOR DE ACHIZIȚII PUBLICE

DONI Corneliu,

doctorand,

Universitatea de Stat din Moldova

doni.corneliu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3965-439X>

REZUMAT

Prezentul articol constituie o analiză științifică a legii aplicabile contractelor de achiziții publice cu și fără elemente de extraneitate. Actualitatea temei cercetate se manifestă în încheierea și executarea contractelor, problematica alegerii legii aplicabile în caz de litigii și identificarea caracteristicilor operatorului economic.

Cuvinte-cheie: achiziții publice, legea aplicabilă, contracte, străinătate, conflict de legi.

APPLICABLE LAW TO PUBLIC PROCUREMENT CONTRACTS

DONI Corneliu,

PhD student,

State University of Moldova

doni.corneliu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3965-439X>

SUMMARY

This article constitutes a scientific analysis of the applicable law to public contracts with and without foreign elements. The actuality of the researched topic is manifested in the conclusion and execution of contracts, the problem of choosing the applicable law in case of disputes and identifying the characteristic of the economic agent.

Key words: public procurements, applicable law, contracts, foreignness, conflict of laws.

Introducere. Legea nr. 131/2015 privind achizițiile publice definește contractele de achiziții publice ca “contract cu titlu oneros, încheiat în scris între unul sau mai mulți operatori economici și una sau mai multe autorități contractante, care are ca obiect achiziția de bunuri, executarea de lucrări sau prestarea de servicii;” [1]. Astfel, spre deosebire de contractele clasice, contractele de achiziții publice pe de o parte sunt încheiate ca urmare a unei proceduri de achiziție publică, iar pe de altă parte au una dintre părți o autoritate contractantă, care de cele mai dese ori este o persoană juridică de drept public.

În aceste circumstanțe, legea aplicabilă contractelor date este influențată semnificativ de însăși natura acestor contracte. Spre deosebire de contractele dintre persoane de drept privat, părțile în contractele de achiziții publice nu sunt pe picior de egalitate. În acest sens, de cele mai dese ori condițiile contractuale, inclusiv legea aplicabilă sunt cele impuse de autoritatea contractantă. Această regulă nu este una absolută și există o serie de excepții pe care le vom examina în acest articol.

Iar determinarea legii aplicabile contractelor examinate are un rol foarte important în determinarea modului în care sunt interpretate contractele, prevederile care suplinesc ceea ce părțile au omis să indice. Iar cel mai important, în caz de apariție a unui litigiu de multe

ori de legea aplicabilă depinde care dintre părți ar urma să aibă câștig. Totodată, pentru autoritățile contractante, care activează într-un cadru și limite rigide este foarte important ca toate aspectele problematice, inclusiv legea aplicabilă să fie stabilite din start. În acest sens, articolul dat vine să aducă lumină asupra problemei legii ce ar urma să guverneze contractele de achiziții publice.

Astfel, obiectivul prezentului articol este analiza problemelor legate de legea aplicabilă contractelor de achiziții publice reglementate de Legea nr. 131/2015 privind achizițiile publice. Contractele, care în conformitate cu art. 5 de la Legea nr. 131/2015 privind achizițiile publice fac excepție de la prevederile respectivei legi nu vor fi analizate în acest articol, or la acest aspect este loc pentru o întreagă teză de doctor.

Legea aplicabilă contractelor de achiziții publice fără elemente de extraneitate

Marea majoritate a contractelor de achiziții publice nu conțin elemente de extraneitate. Or participarea operatorilor economici străini la majoritatea achizițiilor din Republica Moldova nu este avantajoasă din punct de vedere economic. Respectiv autoritățile contractante de cele mai dese ori își satisfac necesitățile cu ajutorul operatorilor economici locali.

În acest caz legea aplicabilă contractelor de achiziții publice este legea Republicii Moldova.

Acest lucru se datorează în primul rând faptului că contractul are legături doar cu statul Republica Moldova. În al doilea rând, în modelele de contracte de achiziții publice aprobate care fac parte din Documentațiile standard pentru realizarea achizițiilor publice de lucrări precum și cea pentru bunuri și servicii se indică că legea aplicabilă acestor contracte este legislația Republicii Moldova:

- Modelul contract pentru achizițiile publice de lucrări: „10.1. Părțile poartă răspundere pentru neexecutarea sau executarea necorespunzătoare a obligațiilor prevăzute de prezentul contract în conformitate cu legislația Republicii Moldova” [2].

- Modelul contract pentru achizițiile publice de servicii și bunuri: “12.8. Pentru confirmarea celor menționate mai sus, Părțile au semnat prezentul Contract în conformitate cu legislația Republicii Moldova” [3].

Legea aplicabilă contractelor de achiziții publice cu elemente de extraneitate

O problemă mai complexă devine însă determinarea legii aplicabile contractelor de achiziții publice cu elemente de extraneitate. În cazul aplicării Legii nr. 131/2015, elementele de extraneitate sunt:

1. Operatorul economic contractat stabilit în alt Stat decât Republica Moldova sau

2. Executarea contractului parțial sau total pe teritoriul altui Stat.

Deși Documentațiile Standard după cum am arătat mai sus se aplică și în cazul contractelor cu elemente de extraneitate, modelele stabilite de ele sunt doar cu titlu de model și autoritățile contractante sunt libere să le modifice în dependență de necesitățile și specificul fiecărei proceduri de achiziție. Astfel, în eventualitatea apariției elementelor de extraneitate nu este exclus că problema ce ține de legea aplicabilă contractului să fie un element supus negocierii. Aici remarcăm că acest lucru ar fi posibil doar în cazul în care autoritatea contractantă nu publică în cadrul documentației de atribuire și contractul-model din Documentația Standard, or în acest caz părțile ar fi nevoite să respecte exact modelul respectiv fără dreptul de a-l negocia.

În continuare vom analiza fiecare din elementele de extraneitate și legea aplicabilă în cazul incidenței lor.

Primul și cel mai frecvent element de extraneitate este operatorul economic contractat de autoritatea contractantă care nu are sediul în Republica Moldova. În cazul achizițiilor de bunuri, exemple relevante ar fi achizițiile de autobuze (<https://mtender.gov.md/tenders/ocds-b3wdp1-MD-1614258987702?tab=contract-notice>), ambulanțe (<https://mtender.gov.md/tenders/ocds-b3wdp1-MD-1675849186887?tab=contract-notice>), blanchete de acte de identitate (<https://mtender.gov.md/tenders/ocds-b3wdp1-MD-1641280612921?tab=contract-notice>). Achizițiile de lucrări de o complexitate sporită, cum ar fi construcția unor porțiuni mari de drumuri, poduri (<https://mtender.gov.md/tenders/ocds-b3wdp1-MD-1644616176810?tab=awards>) sau alte construcții pentru care nu există operatori economici naționali suficient de calificați sunt câștigate de operatori economici străini. Iar la achizițiile de diverse softuri cum ar fi cele pentru personalizarea blanchetelor

(<https://mtender.gov.md/tenders/ocds-b3wdp1-MD-1641280612921?tab=contract-notice>) de asemenea participă operatori economici străini.

Deși legislația națională permite accesul operatorilor economici străini la toate tipurile de achiziții publice, participarea acestora este de obicei limitată de concurența mare și prețurile joase a operatorilor economici naționali. Or este vădit că o lucrare de o complexitate redusă cum ar fi schimbarea unui acoperiș la o grădiniță nu are cum să fie realizată mai avantajos de către un operator economic străin. Operatorul economic străin va suporta cheltuieli mult mai mari ca operatorii economici naționali din cauza transportului. Aceeași situație este și în cazul achizițiilor de bunuri și servicii. În plus, pentru operatorii economici străini este complicat să se familiarizeze cu sistemul Moldovenesc de achiziții publice. Iată de ce participarea acestora este limitată la anumite tipuri de achiziții mai complexe și de o valoare relativ mai mare.

Prima regulă în ceea ce privește legea aplicabilă acestor contracte este că aceasta este legea aleasă de părți și inclusă în mod expres în contract. Reieșind din specificul acestor contracte, dar și din practica încheierii lor, de cele mai multe ori se indică în contract drept lege aplicabilă – legea Republicii Moldova. Mai mult de atât, în mod normal în procesul de organizare acestor achiziții nu se planifică din start faptul că va fi contractant un operator economic străin, iar Documentația Standard, care de cele mai multe ori este folosită și ca documentație de atribuire, în contractul-model conține clauza de aplicare a legislației Republicii Moldova.

Totuși, problema se conturează atunci când în contractul de achiziție publică nu este specificată legea aplicabilă. În acest caz, ea se determină în baza regulilor Dreptului internațional privat. Iar regulile de bază ale Dreptului internațional privat în Republica Moldova sunt stabilite la art. 2576 din Codul Civil care prevede:

“(1) Legea aplicabilă raporturilor de drept privat cu element de extraneitate se determină în baza tratatelor internaționale la care Republica Moldova este parte, a prezentei cărți, a legilor Republicii Moldova și a uzanțelor internaționale recunoscute în Republica Moldova.

(2) În cazul imposibilității de a se determina legea aplicabilă conform alin. (1), se aplică legea statului cu care raportul de drept privat cu element de extraneitate are legătura cea mai strânsă.

(3) Legea determinată conform alin. (1) nu se aplică în mod excepțional dacă, potrivit tuturor circumstanțelor, raportul are o legătură îndepărtată cu acea lege și are o legătură mai strânsă cu o altă lege. Această dispoziție nu se aplică atunci când părțile au ales legea aplicabilă, precum și în cazul legii care privește starea civilă și capacitatea persoanei.” [4]

La fel sunt incidente aici și prevederile art. 2618 alin: (1) lit. a), b) și alin. (2)-(4) din Codul Civil:

“(1) În măsura în care legea aplicabilă contractului nu a fost aleasă în conformitate cu art. 2617, fără a aduce atingere art. 2619-2622, legea aplicabilă contractului se determină după cum urmează:

a) contractul de vânzare-cumpărare de bunuri este reglementat de legea statului în care își are reședința obișnuită vânzătorul;

b) contractul de prestări servicii este reglementat de legea statului în care își are reședința obișnuită prestatorul de servicii;

[...]

(2) În cazul în care contractului nu i se aplică prevederile alin. (1) sau în care elementelor contractului li s-ar aplica mai multe dintre prevederile lit. a)-h) de la alin. (1), contractul este reglementat de legea statului în care își are reședința obișnuită partea contractantă care efectuează prestația caracteristică.

(3) În cazul în care din ansamblul circumstanțelor cauzei rezultă fără echivoc că respectivul contract are în mod vădit o legătură mai strânsă cu un alt stat decât cel menționat la alin.

(1) sau (2), se aplică legea din acel alt stat.

(4) În cazul în care legea aplicabilă nu poate fi determinată în temeiul alin. (1) sau (2), contractul este reglementat de legea statului cu care are cele mai strânse legături” [4].

În virtutea normelor indicate, aparent ar urma să fie aplicată Legea operatorului economic, care în cazul contractelor de achiziție a bunurilor este vânzător, iar în cazul achizițiilor de servicii este prestator și deci se aplică în mod direct art. 2618 alin: (1) lit. a), b). În cazul achizițiilor publice de lucrări ar urma să se aplice legea Statului în care își are reședința obișnuită partea contractantă operatorul economic antreprenor care efectuează prestația caracteristică – execută lucrări.

Respectiv dacă în contract nu este menționată legea aplicabilă se va aplica Legea Statului în care are reședința obișnuită operatorul economic contractat.

Totuși, apare întrebarea dacă reglementările privind achizițiile publice sunt norme de aplicare imediată care ar prevala asupra legislației altui stat care reglementează achizițiile date. În acest sens, art. 2582 din Codul Civil prevede:

“(1) Normele de aplicare imediată sunt acele norme a căror respectare este privită de către un anumit stat drept esențială pentru salvagardarea intereselor sale publice, precum organizarea politică, socială sau economică, în asemenea măsură încât aceste norme corespund oricărei situații care intră în domeniul lor de aplicare, indiferent de legea aplicabilă raportului juridic în temeiul prezentei cărți.

(2) Dispozițiile prezentei cărți nu restrâng aplicarea normelor de aplicare imediată din legea Republicii Moldova.

(3) Normele de aplicare imediată cuprinse în legea altui stat pot fi aplicate pentru reglementarea unui raport juridic cu element de extraneitate dacă raportul juridic prezintă legături strânse cu legea aceluși stat, iar interesele legitime ale părților o impun.

(4) La luarea unei decizii privind punerea în aplicare a normelor de aplicare imediată conform alin. (3) se ține cont de natura și de obiectul acestora, precum și de consecințele aplicării sau neaplicării lor” [4].

Întrucât achizițiile publice țin de salvagardarea intereselor naționale, anumite aspecte ale contractelor de achiziții publice guvernate de legi ale altor State, oricum ar rămâne sub acoperirea juridică a dreptului Moldovenesc. Aceste norme țin de includerea în lista de interdicție a Republicii Moldova a operatorilor

economici care nu respectă aceste contracte, ajustarea valorii contractelor de achiziții publice de lucrări în conformitate cu Regulamentul privind ajustarea periodică a valorii contractelor de achiziții publice cu executare continuă, încheiate pe un termen mai mare de un an [5], înregistrarea respectivelor contracte la Trezoreria de Stat în conformitate cu reglementările naționale, dar și altele care se determină de la caz la caz.

Remarcăm aici că norma de la art. 2618 alin: (1) lit. g) din Codul Civil nu se aplică achizițiilor publice. Ea prevede: “contractul de vânzare-cumpărare de bunuri la licitație este reglementat de legea statului în care are loc licitația dacă se poate stabili care este acest loc” [4]. La caz, termenul “licitație” nu se referă la licitația ca procedură de achiziție publică în sensul Legii nr. 131/2015, ci la „licitație” în sensul utilizat în Codul Civil și anume “metodă de vânzare prin care profesionistul oferă bunuri sau servicii consumatorilor care participă sau au posibilitatea de a participa în persoană (cu prezența fizică) la licitație, prin intermediul unei proceduri de licitare transparente, concurențiale, condusă de un judecător, în care ofertantul câștigător este obligat să achiziționeze bunurile sau serviciile” [4, art. 1013 Codul Civil]. Deși noțiunea dată este utilizată pentru o secțiune specifică din Codul Civil, același termen “licitație” are același sens și în alte părți a Codului Civil, excepție fiind referința la servicii. Prin urmare este cert că art. 2618 alin: (1) lit. g) din Codul Civil nu este incident achizițiilor publice unde autoritatea contractantă nu vinde ceva ci procură bunuri, servicii sau lucrări.

Al doilea element de extraneitate, care în mod normal apare simultan cu primul este locul de executare a contractatului care este într-un alt Stat. După cum a observat autorul într-o altă publicație, misiunile diplomatice în calitate de autorități contractante fac achiziții de bunuri/servicii și lucrări care sunt livrate/prestate și executate în străinătate și respectiv implică elemente de extraneitate, iar aplicarea sistemului MTender pentru asemenea achiziții nu este tocmai fezabil [6].

Iar dacă achizițiile de către misiunile străine sunt făcute prin intermediul sistemelor naționale de achiziții publice ale Statelor gazdă, atunci este și firesc să aplice și Legea națională a respectivelor state pentru contractele astfel încheiate. Or acele contracte ar avea cele mai multe conexiuni cu respectivele state: operatorul economic contractat care are prestația specifică are sediul acolo, executarea se face în acel Stat, procedura de achiziție s-a desfășurat prin sistemele naționale ale Statului în cauză.

Mai mult de atât, în atare circumstanțe operatorii economici din acele State ar fi mult mai rezervați în participarea la achizițiile date dacă misiunea diplomatică ar impune ca cerință aplicarea legislației Republicii Moldova, care la caz va fi necunoscută pentru ei. De cealaltă parte, misiunea diplomatică, în virtutea atribuțiilor sale trebuie să dispună de personal care să cunoască legislația Statului gazdă. Prin urmare aplicarea legislației statului gazdă a misiunii diplomatice ar fi și o soluție optimă pentru toate părțile din proces.

Un alt factor important ce urmează a fi luat în considerare este clauza privind modul de soluționare a disputelor. În cazul contractelor examinate, ea cel mai probabil va face referință fie la arbitraj, fie la instanțele naționale ale Statului gazdă, ca fiind cele mai apropiate față de locul achiziției și față de părțile în proces. Din această perspectivă se mai adaugă încă un argument în favoarea aplicării legislației Statului gazdă, or instanțele sale naționale vor cunoaște cum să aplice propriile legi însă vor întâmpina dificultăți semnificative în a aplica legislația altui stat.

Prin urmare, reieșind din cele expuse, dacă în contractele de achiziții a misiunilor diplomatice sunt incluse clauze privind Legea aplicabilă, atunci recomandăm includerea referinței la legea Statului gazdă. Dacă însă acest subiect va rămâne nereglementat, atunci, în caz de litigiu, instanța prima sesizată, sau tribunalul arbitral va recurge la dreptul internațional privat aplicabil locului judecării sau locului arbitrajului. Iar acesta din urmă cu o mare probabilitate va duce tot la legea Statului gazdă, care are cele mai multe conexiuni cu asemenea contracte. Spre exemplu, în Uniunea Europeană în conformitate Regulamentul privind legea aplicabilă obligațiilor contractuale (Roma I). În acest sens, alineatul (19) din Preambulul Roma I prevede:

“În lipsa unei alegeri, legea aplicabilă contractului ar trebui determinată în funcție de norma prevăzută pentru tipul specific de contract. În cazul în care contractul nu poate fi încadrat la niciunul din tipurile definite sau în care, prin prisma elementelor sale, aparține mai multor tipuri definite, contractul ar trebui să fie reglementat de legea țării în care partea obligată să execute prestația caracteristică din contract își are reședința obișnuită. În cazul unui contract care constă dintr-o serie de drepturi și obligații care se încadrează în mai multe categorii de contracte definite, prestația caracteristică din cadrul contractului ar trebui determinată în funcție de centrul său de greutate”[7].

O altă situație de incidență a celui de-al doilea element de extraneitate ar fi dacă o autoritate contractantă din Republica Moldova ar efectua o achiziție cu executare în străinătate. Cazul cel mai frecvent întâlnit sunt serviciile de transport și de cazare în alte State pentru delegații din Republica Moldova.

Ca și în cazul achizițiilor efectuate de misiunile diplomatice, de cele mai dese ori aceste achiziții au mai multe legături cu Statul unde se va presta serviciul: locul prestației, locul unde operatorul economic cu prestația specifică are sediul. Respectiv, în cazul nereglementării în contract, legea aplicabilă contractului va fi tot legea locului de prestare a serviciilor.

De cealaltă parte, puterea de negociere a autorității contractante ar fi foarte redusă în aceste cazuri. Spre exemplu, o delegație din Republica Moldova are nevoie să meargă într-un anumit loc din un alt Stat, iar pentru

asta are nevoie să procure bilete de avion ale unei întreprinderi „Avia” străine, bilete de tren sau autobuz în Statul gazdă și servicii hoteliere la locul destinației. Care este probabilitatea că întreprinderile de transport aerian/feroviar/rutier și hotelul vor accepta pentru câteva bilete/cazări să negocieze un contract individual? Răspunsul este evident că așa o probabilitate este aproape egală cu zero. De obicei asemenea servicii se achiziționează prin internet fără posibilitatea de a contacta direct administrația acestor prestatori, iar contactele standard nu se negociază individual. Or costul pentru negociere pentru câțiva consumatori pentru asemenea prestatori ar fi mai mare decât profitul obținut. Respectiv „consumatorii” acestor servicii au doar două opțiuni: fie acceptă contractul și condițiile prestatorului, fie nu beneficiază de serviciile respective.

Aceeași situație este și în cazul contractelor pentru soft-uri străine, servicii de cloud, hosting și alte servicii digitale. Prestatorii unor astfel de servicii nu lasă mult spațiu de negociere. Autoritățile contractante din Republica Moldova nu au puterea de a negocia clauze specifice atât timp cât procură în cantități reduse. Respectiv în asemenea cazuri nu apar probleme ce țin de legea aplicabilă contractului.

Așadar, considerăm că cea mai optimă soluție în aceste cazuri este adeziunea la contractele prestatorilor de diverse servicii, care de obicei includ și clauza cu privire la legea aplicabilă.

Totuși, indiferent de legea care este aleasă să reglementeze contractele de achiziții publice cu elemente de extraneitate, asemenea contracte în mod inevitabil ajungă să fie reglementate și de către dreptul internațional public [8]. Aici în special este vorba de acordurile bilaterale sau multilaterale de protecție a investițiilor – tratate care au drept scop protecția investițiilor făcute de investitorii dintr-un stat în alt stat. În special acesta este cazul atunci când contractele respective sunt considerate a fi investiții, sau obiectele acelor contracte conțin investiții din partea părții contractante.

Concluzii. Legea aplicabilă contractelor de achiziții publice este determinată de mai multe aspecte. În cazul contractelor fără elemente de extraneitate, aceasta este Legea Republicii Moldova. În cazul contractelor cu elemente de extraneitate și anume reședința obișnuită a operatorului economic contract și/sau locul executării contractului, atunci legea aplicabilă contractului depinde de faptul dacă este sau nu indicată legea aplicabilă în contract. Dacă contractul prevede o clauză privind legea aplicabilă, atunci aceasta este legea aleasă de către părți. Dacă contractul nu prevede legea aplicabilă, atunci se aplică legea statului unde își are reședința obișnuită operatorul economic contractat. Însă în orice eventualitate, contractele respective sunt guvernate și de normele dreptului internațional public de la care părțile nu pot să deroge.

Referințe bibliografice:

1. Legea Nr. 131 din 03.07.2021 privind achizițiile publice, publicată la 31.07.2015 în Monitorul Oficial Nr. 197-205 art. 402 și republicată în temeiul art. II alin.(3) lit. b) al Legii Nr. 169 din 26 iulie 2018 – Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2018, Nr.321-332, art.527.
2. Documentația standard pentru realizarea achizițiilor publice de lucrări aprobată prin Ordinul Ministerului Finanțelor Nr. 69 din 07.05.2021, publicată la 18.06.2021 în Monitorul Oficial Nr. 147-151 art. 658.

3. Documentația standard pentru realizarea achizițiilor publice de bunuri și servicii aprobată prin Ordinul Ministerului Finanțelor Nr. 115 din 15.09.2021, publicată la 01.10.2021 în Monitorul Oficial Nr. 230-237 art. 1151
4. Codul Civil al Republicii Moldova Nr. 1107 din 06.06.2002, publicat la 22.06.2022 în Monitorul Oficial Nr. 82-86 art. 661 și republicat în Monitorul Oficial nr.66-75 din 01.03.2019 art.132.
5. Regulamentul privind ajustarea periodică a valorii contractelor de achiziții publice cu executare continuă, încheiate pe un termen mai mare de un an, aprobat prin Hotărârea Guvernului Nr. 279 din 27.04.2022, publicat la 29.04.2022 în Monitorul Oficial Nr. 134 art. 346.
6. DONI, Corneliu. Reglementarea juridică a achizițiilor realizate de misiunile diplomatice ale Republicii Moldova în străinătate. In, *Conferința științifică națională cu participare internațională „Integrare prin cercetare și inovare” dedicată Zilei internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare. 2022*, 10-11 nov., p. 188-190.
7. Regulamentul privind legea aplicabilă obligațiilor contractuale (Roma I) Nr. 593/2008 al Parlamentului European și al Consiliului din 17 iunie 2008, publicat în Jurnalul Oficial L 177, 4.7.2008, p. 6.
8. MANIRUZZAMAN, A.F.M. State Contracts in Contemporary International Law: Monist versus Dualist Constroversies. In: *European Journal of International Law, Vol. 12 No. 2, pp. 309-328.*

CZU 347.73/.74

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.02>

NOVAȚIA CA REMEDIU ÎMPOTRIVA CLAUZELOR ABUZIVE DIN CONTRACTELE DE CREDIT BANCAR

GROZAVU Mircea,

Doctorand,

Universitatea de Stat din Moldova,

grozavumircea@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1485-2944>

REZUMAT

Prezentul articol are ca scop cercetarea posibilității aplicării instituției juridice a novației cu privire la clauzele abuzive din cadrul contractelor de credit bancar pentru salvarea contractului bancar în cazurile în care declararea caracterului abuziv al clauzelor esențiale ar putea duce la ineficiența totală a contractului de credit.

De asemenea, prin acest articol ne propunem să cercetăm dacă față de regulile aplicabile novației există sau nu impedimente pentru novarea obligațiilor izvorâte din clauze abuzive, în condițiile în care de principiu acestea sunt considerate nule și dacă există posibilitatea ca inițierea demersurilor pentru realizarea novației să nu aibă un caracter liber consimțit.

Cuvinte-cheie: clauze abuzive, nulitate, novație, protecția consumatorilor, transformarea obligațiilor.

NOVATION AS A REMEDY AGAINST ABUSIVE CLAUSES OF BANK CREDIT CONTRACTS

GROZAVU Mircea,

PhD student,

State University of Moldova,

grozavumircea@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1485-2944>

SUMMARY

The purpose of this article is to research the possibility of the legal institution applying the novation regarding the abusive clauses in the bank credit contracts to save the bank contract in cases where the declaration of the abusive nature of the essential clauses could lead to the total ineffectiveness of the credit contract.

Also, through this article, we propose to research whether or not, in relation to the rules applicable to novation, there are impediments to the novation of obligations stemming from abusive clauses, under the conditions in which they are

considered null and void and whether there is a possibility that the initiation of steps to achieve the novation may not have a freely consenting character.

Key words: abusive clauses, nullity, novation, consumer protection, transformation of obligations.

Introducere. Novația este cunoscută drept o instituție juridică de drept civil, specifică obligațiilor, prin care pe de o parte se realizează o modificare a unei obligații vechi, prin acordul părților, astfel încât vechea obligație se stinge, iar noua obligație, modificată, ia locul vechii obligații care a încetat prin intermediul novației.

Astfel, novația este deopotrivă un mod de a stinge obligațiile cât și un mod de modificare a acestora prin schimbarea unui element esențial, precum părțile, obiectul sau oricare dintre condițiile obligației novate.

Cu privire la utilitatea în prezent a novației au existat mai multe opinii în literatura de specialitate, o parte dintre acestea fiind în sensul că în prezent există metode mult mai utile pentru realizarea acelorași scopuri, precum ar fi cesiunea de creanță, subrogația personală [1, p. 689], sau încheierea unui act adițional prin acordul părților contractuale. Printre principalele dezavantaje ale novației dintr-o perspectivă utilitaristă este acela că în urma novării vechii obligații, aceasta va pierde garanțiile de care beneficia obligația novată [2, p. 689], însă în situația de față considerăm că această împrejurare nu este critică întrucât obligația nouă, apărută în urma novației poate să beneficieze de aceleași garanții prin voința părților. Sediul materiei instituției novației este reprezentat de articolul 991 din Codul Civil Modernizat al Republicii Moldova, care prevede că prin novație *”obligația se stinge, în baza înțelegerii între părți, de a o înlocui cu o altă obligație (...). Voința de a înlocui o obligație cu alta trebuie să fie stipulată expres. Stingerea obligației principale prin novație stinge și obligațiile accesorii dacă părțile nu au stipulat expres altfel.”*

De asemenea, articolul 991 din Codul Civil Modernizat al Republicii Moldova stabilește o derogare de la posibilitatea de a nova contractele de garanție financiare, însă prezenta restricție nu prezintă relevanță pentru tema acestui articol, motiv pentru care o vom preciza doar cu titlu de mențiune.

Printre condițiile necesare realizării novației, în mod valabil, doctrina dreptului civil a cristalizat următoarele condiții esențiale [3, p. 209-211]: *obligația supusă novației să fie valabilă, prin novație să fie născută o nouă obligație valabilă, obligația născută din novație să conțină cel puțin un element nou și părțile să urmărească intenția de a nova.* Dintre cele patru condiții considerăm că reprezintă un interes deosebit pentru tema cercetării prima dintre condiții, adică cea conform căreia obligația novată trebuie să fie valabilă, iar celelalte trei condiții nu reprezintă dificultăți în ceea ce privește verificarea lor cu privire la actul încheiat în urma novației.

Astfel, literatura de specialitate din Republica Moldova, atât cea mai veche [4, p. 264], cât și mai recentă [5, p. 741] s-a pronunțat în mai multe rânduri, mod categoric în sensul că novația necesită existența unei obligații valabile, rațiunea fundamentală fiind aceea că un act lovit de nulitate absolută nu poate să fie novat din cauza faptului că acesta este inexistent din punct de

vedere legal, în timp ce un act juridic afectat de nulitatea relativă putea să fie novat fiindcă pe această cale se acoperea și cauza de nulitate relativă. Același punct de vedere a fost fundamentat pentru rațiuni similare și de către literatura juridică de specialitate din România [6, p. 689-699; 7, p. 22-27; 8, p. 395-398;].

Acest lucru se datorează faptului că prin natura sa, constatarea caracterului abuziv al unei clauze contractuale abuzive se soldează cu efectele tipice constatării nulității absolute, având în vedere prevederile art. 1076 alin. (1) din C. Civ. modernizat, care stabilește faptul că *”este lovită de nulitatea absolută clauza abuzivă”*. În completare, art. 1076 alin. (2) din C. civ. modernizat nuanțează această regulă prin mențiunea că *”această nulitate de protecție operează doar în măsura în care anularea clauzei avantajează partea care nu a propus clauza abuzivă”*.

Cu toate acestea, trebuie să remarcăm faptul că accentul acestei clarificări este plasat pe faptul că un act nul în integralitatea sa nu poate să fie novat, fără a exclude *de plano* posibilitatea ca un act lovit parțial de nulitate absolută să fie novat, iar elementul de noutate adus prin actul nou încheiat cu ocazia novației să fie o clauză valabilă în locul clauzei nule [9, p. 75].

De asemenea, din prisma acestor clarificări conceptuale urmează să clarificăm următoarele întrebări care apar în urma analizei condițiilor novației:

(i) *poate fi folosită novația pentru a înlătura efectele constatării caracterului abuziv al unui contract de credit bancar, având în vedere faptul că sancțiunea aferentă constatării caracterului abuziv este nulitatea absolută?*

(ii) *dacă efectele nulității de protecție pot contribui la complinirea tuturor condițiilor de fond pentru a putea opera novația pentru a înlătura efectele constatării caracterului abuziv al unei clauze din contractul de credit?*

Rezultate obținute și discuții. După cum am antamat cu ocazia introducerii, sancțiunea nulității absolute are un regim special de operare atunci când se referă la clauzele abuzive din contractele pentru consumatori, lucru care s-a cristalizat în reglementarea de către legiuitor a nulității de protecție a consumatorului.

Deși răspunsul la prima întrebare aparent ar fi unul negativ, considerăm că în urma analizei aprofundate a instituției conexe nulității absolute în cazul în care este incidentă clauzelor abuzive precum nulitatea de protecție se poate observa că prin excepție de la opinia majoritară, novația ar putea interveni în această situație.

Sediul instituției îl reprezintă articolele 329 și art. 1076 din C. civ. modernizat. Conform articolului 329 din C. civ. modernizat: *”în contractele încheiate cu consumatorii sunt nule clauzele abuzive (...), nulitatea de protecție operează doar în măsura în care avantajează consumatorul”*. Într-adevăr, această instituție a nulității de protecție are un caracter nou, fiind inspirată de necesitatea de a asigura o protecție personalizată de la

caz la caz pentru interesele consumatorilor [10]. Ne putem imagina o situație în care contractul de credit să nu mai poată exista în urma constatării caracterului abuziv al unei clauze esențiale, lucru care va conduce și la anularea în integralitate a contractului de credit. Un exemplu ușor de întâlnit în practică este acela când se constată caracterul abuziv al clauzei care stabilește modul de calculare a dobânzii creditului, fiindcă se constată de către instanța de judecată că din cauza faptului că această clauză face trimitere la unii indicatori exprimați într-un mod neclar și care sunt controlați de către instituția bancară conform discreției sale.

Astfel, pe de o parte evident că o asemenea situație nu poate fi lăsată nesancționată, fiindcă permite profesionistului să abuzeze de propria rea-credință și să solicite consumatorului să plătească dobânzi mai mari decât cele agreate la data semnării contractului prin simpla sa manifestare de voință.

Dar pe de altă parte, în eventualitatea anulării acestei clauze, contractul de credit nu va putea continua să își producă efecte, clauza fiind esențială pentru derularea unui astfel de contract, iar consecința ar fi repunerea părților în situația anterioară cu obligarea consumatorului să restituie de îndată sumele de bani pe care le mai are de restituit creditorului, lucru care în majoritatea absolută a cazurilor este aproape imposibil a fi realizat și prin urmare va duce la declanșarea urmărilor silite a debitorului. În această situație practic aplicarea instituției nulității de protecție permite alegerea "răului cel mai mic" prin raportare la finalitatea care prezintă mai puține riscuri pentru consumator, însă aceasta nu este întotdeauna și echitabilă, întrucât alegerea se realizează în esență între două situații defavorabile consumatorului.

Considerăm că există o posibilitate de soluționare a acestei situații de impas prin recurgerea la instituția novației, în condițiile în care nulitatea de protecție permite considerarea drept valabilă a unei clauze abuzive în măsura în care acest lucru profită consumatorului. În situația particulară a pregătirii condițiilor de fond pentru a opera novația, efectul benefic al nulității de protecție îl reprezintă considerarea clauzei ca fiind valabilă pentru a permite novarea obligației lovite de nulitate absolută cu o obligație valabilă, cu atât mai mult cu cât prin asemenea interpretare s-ar urmări intenția legiuitorului avută la edictarea nulității de protecție.

Din punct de vedere al jurisprudenței relevante pentru a analiza prezenta soluție trebuie să reținem opinia exprimată de Curtea de Justiție a Uniunii Europene în considerentele din motivarea hotărârii din Cauza C-269/19 (Cauza Banca B. S.A.) [11, paragraful 34 și 45]:

"În cazul în care, într-o situație precum cea descrisă la punctul 32 din prezenta hotărâre, instanța națională nu ar putea să înlocuiască o clauză abuzivă cu o dispoziție de drept național cu caracter supletiv și ar fi obligată să anuleze contractul în ansamblul său, consumatorul ar putea fi expus unor consecințe deosebit de prejudiciabile, așa încât caracterul descurajator care rezultă din anularea contractului ar risca să fie compromis. Astfel, în ceea ce privește un contract de împrumut, o asemenea anulare ar avea, în principiu,

drept consecință exigibilitatea imediată a sumei împrumutate care rămâne datorată în proporții ce riscă să depășească capacitățile financiare ale consumatorului și, din această cauză, tinde să îl penalizeze mai degrabă pe acesta decât pe împrumutător, care, pe cale de consecință, nu ar fi descurajat să insereze astfel de clauze în contractele pe care le propune.

(...) Articolul 6 alineatul (1) din Directiva 93/13 trebuie interpretat în sensul că, în urma constatării caracterului abuziv al clauzelor care definesc mecanismul de stabilire a ratei dobânzii variabile într-un contract de împrumut precum cel în discuție în litigiul principal și atunci când acest contract nu poate continua să existe după eliminarea clauzelor abuzive în cauză, anularea contractului menționat ar avea consecințe deosebit de prejudiciabile pentru consumator și nu există nicio dispoziție de drept național cu caracter supletiv, instanța națională trebuie să adopte, ținând seama de ansamblul dreptului său intern, toate măsurile necesare în vederea protejării consumatorului de consecințele deosebit de prejudiciabile pe care anularea contractului menționat le-ar putea provoca. În împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, nimic nu se opune printre altele ca instanța națională să invite părțile să negocieze în vederea stabilirii modalităților de calcul al ratei dobânzii, cu condiția ca aceasta să stabilească cadrul negocierilor respective și ca ele să urmărească stabilirea unui echilibru real între drepturile și obligațiile cocontractanților, ținând seama printre altele de obiectivul protecției consumatorului care stă la baza Directivei 93/13."

Prin urmare, față de orientarea Curții de Justiție a Uniunii Europene care prevede posibilitatea instanțelor naționale să invite părțile contractului de credit să procedeze la renegocierea contractului pentru stabilirea conținutului clauzelor constatate a fi abuzive, se poate deduce că în această situație novația nu este doar opțională ci chiar obligatorie, având în vedere faptul că aceasta poate fi impusă de către instanța de judecată în virtutea aplicării directe a dreptului european, dispunând părților să noveze contractul de credit.

Concluzii. În urma analizei realizate în cadrul prezentului articol putem să afirmăm că răspunsul la prima întrebare legată de incidența novației în cazul obligațiilor nule absolut ca urmare a constatării caracterului abuziv al clauzelor care se instituie este afirmativ și reprezintă o situație de excepție de la concepția general împărtășită cu privire la faptul că novația nu se poate aplica cu privire la obligațiile nule absolut, astfel după cum s-a afirmat în doctrina de specialitate. În ceea ce privește contribuția pe care o are instituția nulității de protecție în acest domeniu considerăm că acesta este elementul fundamental care permite derogarea de la regula generală, din cauza faptului că reprezintă o ficțiune juridică reglementată de către legiuitor prin care o clauză abuzivă (respectiv nulă absolut) poate fi considerată valabilă în măsura în care nu creează o situație mai defavorabilă consumatorului decât atunci când ar fi considerată abuzivă.

Totodată, prin raportare la orientarea de principiu dată de Curtea de Justiție a Uniunii Europene privind

interpretarea prevederilor Directivei 93/13/CEE, care reprezintă norma fundamentală în materie de protecție la nivelul Uniunii Europene a drepturilor consumatorilor în

Cauza C-269/19 (Cauza Banca B. S.A.), se accentuează temeinicia unei asemenea interpretări, atât din punct de vedere al literei legii cât și a spiritului legii.

Referințe bibliografice:

1. Pop L., Popa I.-F., Vidu S. I., "Tratat elementar de drept civil. Obligațiile", București, Universul Juridic, 2012.
2. Ibidem.
3. Buruiană M., Eșanu N., Efrim O., Antohi L., "Comentariul Codului civil al Republicii Moldova", vol. II, Chișinău, ARC, 2006. p.208-211;
4. Baieș S., Volcinschi V., Băieșu A., Cebotari V., Crețu I., "Drept Civil. Drepturile reale, Teoria generală a obligațiilor", Chișinău, 2005.
5. Băieș S., Mîțu G., Cazac O., Cebotari V., Bruma S., Robu O., Crețu I., Tabuncic T., Cara A., "Drept civil. Teoria generală a obligațiilor: Manual", Chișinău 2015.
6. Pop L., Popa I.-F., Vidu S. I., op. cit..
7. Vasilescu P., "Drept civil. Obligații", București, Hamangiu, 2012.
8. Oglindă B., "Drept civil. Teoria generală a obligațiilor", București, Ed. 3, Universul Juridic, 2021.
9. Prisac A., Volcinschi V. "Reflecții controversate privind stingerea și transformarea obligațiilor. Natura juridică a novației". În: "Revista Națională de Drept", nr. 2/2009, p. 73-76.
10. Cazac O., "Adnotare la art. 329" în: "Codul civil adnotat", disponibil online: <https://animus.md/adnotari/329/> (accesat: 18.09.2023).
11. Hotărârea Curții de Justiție a Uniunii Europene în Cauza C-269/19 (Banca B S.A.) disponibil online: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=234326&pageIndex=0&doclang=RO&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15625689> (accesat: 18.09.2023).

CZU 341.215.43

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.03>

FUNDAMENTUL DIGITALIZĂRII SISTEMULUI JURIDIC ÎN RAPORT CU INCLUZIUNEA SOCIALĂ A REFUGIAȚILOR

FUIOR Artur,

Doctorand,

Universitatea de Studii Europene din Moldova

<https://orcid.org/0000-0001-9307-6298>

ADNOTARE

Prezenta informație are drept scop de a aduce cunoștințe tuturor despre un aspect important, cum ar fi incluziunea refugiaților în raport cu segmentul digital modern în ara juridică. Aici sunt folosite diferiți piloni noi de cercetare și examinare, pentru a înțelege informația veridică. Această comunicare prezintă mai multe aspecte ce țin de problematica refugiaților în procesul de incluziune socială, pornind de la studiarea completă a politicilor europene și internaționale, în coraport cu principalele aspecte vitale umane asimilând segmentul digital juridic. La fel, se redă o realitate asupra tuturor acestor segmente practice, cu scopul de ameliora și de a atrage atenția privind pericolul în care se află refugiații în necunoștință cu procesele digitale locale. În urma inspectării unu-i șir de documente, acte științifice din domeniul refugiaților, constatăm importanța asigurării educației refugiaților. Autorii a mai multor scrieri fac trimitere la o multitudine de gânduri, în vederea evidențierii situațiilor aplicabile a refugiaților în lume mai ales în raport cu aspectul juridic digital. La finalul acestui document sunt redată rezultatele cercetării cu privire la elementele practice ce țin de protecția digital juridică a refugiaților. Se finalizează cu concluzii și recomandări importante.

Cuvinte-cheie: refugiat, UNHCR, UNICEF, UE, ONU, CEDO.

THE FOUNDATION OF THE DIGITALIZATION OF THE LEGAL SYSTEM IN RELATION TO THE SOCIAL INCLUSION OF REFUGEES

FUIOR Artur,

PhD student,

University of European Studies of Moldova

<https://orcid.org/0000-0001-9307-6298>

SUMMARY

This information aims to bring knowledge to everyone about an important aspect, such as the inclusion of refugees in relation to the modern digital segment in the legal world. Different new pillars of research and examination are used here, in order to understand the truthful information. This communication presents several aspects related to the issue of refugees in the process of social inclusion, starting from the complete study of European and international policies, in relation to the main aspects human vitals assimilating the legal digital segment. Likewise, a reality is rendered on all these practical segments, with the aim of ameliorating and drawing attention to the danger in which refugees are in ignorance of local digital processes. After inspecting a series of documents, scientific acts in the field of refugees, we find the importance of ensuring the education of refugees. The authors of several writings refer to a multitude of thoughts, in order to highlight the applicable situations of refugees in the world, especially in relation to the aspect digital legal. At the end of this document, the results of the research on the practical elements related to the legal digital protection of refugees are presented. It concludes with important conclusions and recommendations.

Key words: refugee, UNHCR, UNICEF, EU, UN, CEDO.

Tematica digitalizării segmentului juridic în raport cu refugiaților, dezvoltată în comunicarea dată, este primordială și preocupă arena internațională, în fapt schimbările care au loc în lume, în special pe continentul european, după codificarea normelor juridice internaționale privind refugiații cu redarea unor vaste proiecte, legi de protecție și susținere. În articol sunt redate o serie de concepte legate de digitalizarea modernă în raport cu problema refugiaților care au loc în interiorul țării cât și factorul exterior. Fenomenul de incluziune a refugiaților va fi redat ca un tablou în galeria labirintului digital, care pe arena internațională are un loc aparte, ce au pus la încercarea jurisprudența mai multor țări ce nu au fost adaptate sau pregătiți. În linii generale refugiat este persoana care a început să se teamă de persecuție, care îndeplinește criteriile cuprinse în definiția prezentată de Convenția din 1951, este considerat a avea nevoie de protecție datorită anumitor condiții. Obiectivul acestei comunicări este de a prezenta politicile europene de integrare a refugiaților în baza noilor factori de modernizare digitale.

La momentul UE are drept scop formarea unei societăți sănătoase moderne prin stabilirea unui șir de acțiuni ca spre exemplu oferirea dreptului refugiaților la participarea la un proces democratic educațional.

Digitalizarea segmentului juridic joacă un rol crucial în îmbunătățirea incluziunii sociale a refugiaților. Implementarea tehnologiei în domeniul juridic poate facilita și accelera procesele legale, ajutând astfel refugiații să își obțină drepturile și să se integreze mai ușor în societatea gazdă. Platforme digitale și site-uri web pot furniza refugiaților informații accesibile despre drepturile lor legale, procedurile de azil, protecție juridică și alte aspecte importante. Acest lucru poate îmbunătăți conștientizarea și cunoștințele lor legale. Digitalizarea poate reduce birocrăția și timpul necesar pentru rezolvarea chestiunilor legale. De exemplu, depunerea cererilor de azil online și programările pentru interviuri pot accelera procesele. Sistemele digitale pot fi utilizate pentru a monitoriza progresul cazurilor legale ale refugiaților, pentru a le asigura că nu sunt neglijați sau întârziți în procedurile legale. Digitalizarea poate oferi refugiaților acces la programe de instruire online care să îi ajute să înțeleagă sistemul legal și să dezvolte abilități juridice de bază. Digitalizarea permite stocarea și gestionarea mai eficientă a datelor legate de refugiați și cazurile lor, ceea ce poate facilita planificarea și furnizarea de servicii juridice. Digitalizarea poate aduce mai multă transparență și responsabilitate în procesele

juridice, ceea ce poate contribui la asigurarea drepturilor refugiaților și la evitarea corupției. Tehnologiile digitale pot oferi soluții eficiente pentru verificarea identității refugiaților, ceea ce poate facilita procesul de înregistrare și furnizarea de servicii. Dispozițiile Convenției sunt prezentate prin trimiteri succinte la o serie de cauze selectate, care au fost soluționate de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) și care sunt legate de subiectul tratat în manual. Aceste cauze au fost selectate din numărul mare de hotărâri și decizii ale CEDO care există în legătură cu problemele de migrație. Dreptul Uniunii este fundamentat pe măsurile legislative care au fost adoptate pe baza dispozițiile relevante a tratatelor și în special ale Cartei drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, așa cum sunt interpretate în jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene „CJUE, denumită până în 2009 Curtea Europeană de Justiție (CEJ)” [1]. Convenția este un fundament internațional ce are menirea reglementarea relațiilor ce țin de refugiați. La momentul creării regimului internațional al refugiaților, cu aproximativ 60 de ani în urmă, comunitatea internațională a avut scop recunoașterea faptului că problemele refugiaților pot fi soluționate prin intermediul integrării pe plan social. De la acel moment, aspectul a fost utilizat în contextul refugiaților deși o definiție formală determinată continuă să lipsească din dreptul internațional al refugiaților. Situația precară a refugiaților și protecția care li se acordă nu pot fi înțelese fără a se recurge la standardele conținute în reglementările privind dreptul internațional umanitar, deoarece aceștia reprezintă categoria de persoane prin intermediul cărora se fac mai vizibile încălcările aduse drepturilor omului” [2]. „Drepturile omului sunt respectate în măsura în care sunt cunoscute și devin cunoscute doar în măsura în care sunt însușite. Propagarea cunoștințelor în ceea ce privește respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului reprezintă un domeniu esențial de activitate a autorităților statale. A devenit o necesitate ca fiecare individ să posede cunoștințe suficiente pentru a conștientiza datele toleranței, iar ulterior pentru a cultiva și promova toleranța și respectul între toți membrii societății” [3].

Într-o tentativă de a elimina această problema refugiaților, UNHCR a dat o definiție a integrării refugiaților și a stabilit faptul că integrarea este un proces complex, posedând câteva dimensiuni distincte, anume legale, economice și socio-culturale. Activitatea UNHCR deduce că integrarea refugiaților poate fi catalogată ca un proces dinamic, bidirecțional care expune eforturi din

partea tuturor părților interesate, mai ales la un anumit nivel de pregătire din partea refugiaților pentru a se adapta la societatea care îi dobândește fără a fi nevoiți să renunțe la propria identitate culturală, precum și pregătirea corespunzătoare a comunităților primitoare. Ulterior a fost elaborat în numeroase documente cu caracter orientativ și de politică aceste elemente în domeniul integrării. Dacă este să analizăm activitatea UNHCR deduce că integrarea refugiaților poate fi catalogat ca un proces dinamic, multifacetat și bidirecțional care expune eforturi din partea tuturor părților interesate, mai ales la un anumit nivel de pregătire din partea refugiaților pentru a se adapta la societatea care îi dobândește fără a fi nevoiți să renunțe la propria identitate culturală, precum și pregătirea corespunzătoare a comunităților primitoare. Ulterior a fost elaborat în numeroase documente cu caracter orientativ și de politică aceste elemente în domeniul integrării.

Termenul refugiat este definit în Convenția privind statutul refugiaților din 1951, menționând că sunt cetățeni străini care, din motive bine întemeiate, persecuția din cauza rasei, religiei, naționalității, opiniei politice, apartenenței la un grup social se află în afara țării de origine, într-o altă țară care le-a oferit protecția. Convenția privind statutul refugiaților, adoptată la 28 iulie 1951, reglementează posibilitatea acordării statutului de refugiat persoanelor care au părăsit, datorită persecuției țara de origine, stabilind totodată regimul juridic aplicabil acestora în statul de refugiu. „Potrivit art. 1 lit. A alin. 2 din Convenție, refugiat este persoana care din cauza unor temeri justificate de a fi persecutată datorită rasei, religiei, naționalității, apartenenței la un anumit grup social sau opiniilor sale politice, se află în afara țării a cărei cetățenie o are și care nu poate sau, datorită temerii, nu dorește protecția acestei țări; ori care, neavând nici o cetățenie și găsindu-se în afara țării în care avea reședința obișnuită ca urmare a unor astfel de evenimente, nu poate sau, datorită respectivei temeri, nu dorește să se reîntoarcă. Dispozițiile Convenției privind refugiații nu vor fi aplicabile persoanelor care nu pot fi încadrate în această categorie, deoarece ar exista motive serioase să se creadă că: - au comis o crimă contra păcii, o crimă de război sau o crimă contra umanității, în sensul instrumentelor internaționale referitoare la aceste crime; - au comis o crimă gravă de drept comun în afara țării de primire, înainte de a fi admise în aceasta ca refugiați; - s-au făcut vinovate de acțiuni contrare scopurilor și principiilor Națiunilor Unite (art. 1 lit. E din Convenție); Așa cum sunt formulate, dispozițiile Convenției din 1951, interpretate ad litteram, nu acoperă unele categorii importante de persoane care își părăsesc țara și care constituie, în ultima vreme, cele mai numeroase grupuri ce poartă denumirea generică de „refugiați”. Astfel nu ar intra sub incidența Convenției și Protocolului care asigură refugiaților protecție și asistență, persoanele ce sunt considerate că reprezintă „refugiații economici” și nici acelea ajunse în această situație în urma unor conflicte armate internaționale sau interne”[4].

Dacă să facem trimitere la o practică a actelor propriu zis fluxul refugiaților stabilim., La 21 decembrie 2015, Organizația Internațională pentru Migrație a confirmat că

peste un milion de migranți și refugiați au sosit în Europa în 2015, cea mai mare parte dintre ei fiind din Siria, Africa și Asia de Sud. Alți 3.600 de oameni și-au pierdut viața sau au fost dați dispăruți în această tentativă. Din numărul total, 972.500 de persoane au ajuns în Europa traversând Marea Mediterană, iar 34.000 au sosit pe rută terestră, prin Turcia. Din totalul celor 1.005.504 de sosiri în Grecia, Bulgaria, Italia, Spania, Malta și Cipru până la data de 21 decembrie, marea majoritate, adică 816.752, au fost consemnate în Grecia.”^[5] Aceste date oficiale reflectă o aproximație a acelor refugiați ce au traversat continentul european. De aici dacă sa facem referire la importanța digitalizării juridice stabilim o necunoaștere a subiecților adoptivi, UE având menirea de o transformare prin formarea unu-i mecanism.

„Transformarea digitală a serviciilor juridice: „Departamente juridice în era digitală” este un studiu paneuropean pe care Wolters Kluwer l-a realizat împreună cu European Company Lawyers Association, ECLA, privind stadiul digitalizării departamentelor juridice din Europa. Studiul atinge câteva puncte-cheie de discuție, ce dezvăluie nivelul de dezvoltare digitală a departamentelor juridice: Prioritățile digitale din acest moment în cadrul departamentelor juridice din companii, Strategiile digitale ale echipelor interne, Organizarea și bugetul pentru creșterea dezvoltării digitale, Experiența practică cu tehnologia juridică, Opiniile experților în materie. Poziționare: 76% din departamentele juridice din Europa sunt integrate în organizație, în timp ce 24% operează ca firme de avocatură externe în cadrul organizațiilor respective.

Priorități actuale: Instrumentele de colaborare au fost deja îmbunătățite de 47% dintre departamentele juridice europene, urmate de administrarea documentelor de 35%. Gestionarea informațiilor este planificată să fie îmbunătățită de aproape jumătate dintre departamentele juridice. Strategii digitale: 47% dintre departamentele juridice din Europa au stabilit deja o strategie digitală, iar 20% iau în calcul o asemenea variantă. Cu toate acestea, doar 33% din strategiile digitale au obiective specifice și un termen limită pentru realizarea etapelor. Bugete pentru digital: Chiar dacă 67% dintre departamentele juridice lucrează cu strategii digitale, doar 33% din aceste strategii au un buget stabilit. Bugetele variază semnificativ, dar majoritatea departamentelor juridice ,care au un buget stabilit, funcționează în prezent cu bugete de până la 100.000 €. Tehnologia juridică folosită: Instrumentele de gestionare a confidențialității datelor sunt în prezent implementate în 33% din departamentele juridice din Europa. În ce privește soluțiile tehnologice juridice, cum ar fi gestionarea ciclului de viață a contractului, gestionarea confidențialității datelor, semnătura electronică și gestionarea cheltuielilor juridice, se așteaptă o implementare accelerată în următorii 5 ani” [6].

Digitalizarea justiției poate aduce numeroase beneficii atât pentru sistemul de justiție, cât și pentru refugiați. Acest proces poate îmbunătăți eficiența, transparența și accesibilitatea sistemului legal și poate contribui la asigurarea drepturilor refugiaților. Principalul obiectiv al acestui sistem este de a îmbunătăți eficiența comunicării transfrontaliere dintre autoritățile

judiciare competente și de a facilita accesul la justiție pentru cetățeni și întreprinderi., Digitalizarea justiției urmărește să faciliteze accesul la justiție, să îmbunătățească eficiența globală și să asigure reziliența sistemelor de justiție în perioade de criză, cum ar fi cea provocată de pandemia de COVID-19. E-CODEX (e-Justice Communication via Online Data Exchange) este un factor tehnologic esențial pentru modernizarea, prin digitalizare, a comunicării în contextul procedurilor judiciare transfrontaliere. E-CODEX permite interoperabilitatea dintre sistemele informatice utilizate de autoritățile judiciare. Sistemul permite interconectarea diferitelor sisteme naționale de e-justiție pentru a desfășura proceduri transfrontaliere în materie civilă și penală. E-CODEX constă într-un pachet de componente software care permite conectivitatea între sistemele naționale. Sistemul permite utilizatorilor săi (autorități judiciare competente, practicieni în domeniul dreptului și cetățeni) să trimită și să primească pe cale electronică documente, formulare juridice, probe sau alte informații într-un mod rapid și securizat. În acest fel, e-CODEX permite crearea unor rețele de comunicații descentralizate interoperabile și securizate între sistemele informatice naționale, care sprijină procedurile civile și penale transfrontaliere. De exemplu, e-CODEX stă deja la baza sistemului de schimb digital de probe electronice, sprijină schimburile în ceea ce privește ordinele europene de anchetă și asistența judiciară reciprocă în domeniul cooperării judiciare în materie penală. Acest sistem este dezvoltat de mai mulți ani prin intermediul unui consorțiu de state membre, care sunt responsabile cu gestionarea sa până în 2024. Proiectul de regulament urmărește să asigure un cadru juridic sustenabil, pe termen lung pentru sistem, prin predarea gestionării sale către eu-LISA” [7].

Platformele digitale au o menire importantă în facilitarea activității și integrării refugiaților în societatea europeană. Aceste platforme pot furniza un set variat de servicii și resurse pentru a ajuta refugiații să se adapteze mai ușor și să devină membri activi ai comunității europene. Platformele digitale pot oferi refugiaților informații actualizate despre drepturile lor, procedurile de azil, serviciile de asistență disponibile și resursele comunitare. Aceasta îi poate ajuta să navigheze mai ușor în sistemul legal și social. Platformele digitale pot conecta refugiații cu oportunități de angajare și cu angajatori interesați de talent și diversitate. Aceasta poate contribui la integrarea lor pe piața muncii. Platformele pot facilita legături între refugiați și mentori sau comunități locale care pot oferi sprijin și îndrumare în procesul de adaptare. Platformele pot promova evenimente și activități culturale și sociale în care refugiații să poată participa, ajutându-i să se simtă parte a comunității. Platformele pot permite refugiaților să raporteze orice abuzuri sau discriminare pe care le întâlnesc, contribuind astfel la protejarea drepturilor lor. „Toate aceste platforme digitale are menirea de a facilita activitatea în societatea europeană unde se regăsesc în context refugiații. Digitalizarea în continuare a sistemelor judiciare ale statelor membre are un potențial enorm de a continua să faciliteze și să îmbunătățească accesul cetățenilor la justiție în întreaga UE. Instrumentele digitale pot contribui la o mai bună

structurare a procedurilor și la automatizarea și accelerarea gestionării sarcinilor standardizate și uniforme, sporind astfel eficacitatea și eficiența procedurilor în fața instanțelor judecătorești. Criza provocată de COVID-19 a confirmat necesitatea de a se investi în instrumentele digitale și de a le utiliza în procedurile judiciare. În acest context, concluziile încurajează statele membre să utilizeze în mai mare măsură instrumentele digitale pe parcursul procedurilor judiciare și invită Comisia să elaboreze o strategie cuprinzătoare a UE privind digitalizarea justiției până la sfârșitul anului 2020. Concluziile subliniază, de asemenea, că utilizarea tehnologiilor digitale nu ar trebui să submineze principiile fundamentale ale sistemelor judiciare, inclusiv independența și imparțialitatea instanțelor, garantarea unei protecții jurisdicționale efective și dreptul la un proces echitabil și public. Concluziile menționează, de asemenea, necesitatea de a promova competențele digitale în sectorul justiției pentru a permite judecătorilor, procurorilor, personalului din justiție și altor practicieni din domeniul justiției să utilizeze în mod eficace instrumentele digitale și respectând în mod corespunzător drepturile și libertățile celor care urmăresc să li se facă dreptate” [8].

Dacă să vorbim despre Republica Moldova în contextul digitalizării, pandemiei și refugiaților. În contextul tuturor celor emise, IMM din Republica Moldova au fost puse în impas, cu constrângeri severe pe partea de cerere și ofertă. Impactul asupra IMM este unul esențial, mai ales în contextul în care din cele cca. 98% de IMM cca. 75% sunt microîntreprinderi care nu au cunoștințele și resursele, inclusiv financiare, necesare unei ajustări rapide la condițiile noi de pe piață. La fel aici vorbim despre sistemele noi progresiste digitale, IMM fiind un pilon de incluziune a refugiaților în sectorul de dreptul la muncă asimilând la fel și aici digitalizarea modernă. IMM reprezintă un set de activități cu o abordare complexă, prin intermediul cărora se propune susținerea transferului tehnologic și dezvoltării digitale a întreprinderilor mici și mijlocii pentru valorificarea potențialului inovativ, inclusiv și facilitarea accesului lor pe piețele interne și externe. Ca obiectiv îmbunătățirea cunoștințelor și abilităților antreprenorilor privind oportunitățile e-comerț și conversie a vânzărilor produselor finite prin instrumentele de e-comerț; facilitarea accesului IMM la servicii de suport în calea de digitalizare, planificare, înțelegere și adoptare a instrumentelor de digitalizare; consolidarea capacităților instituțiilor de suport în afaceri de a oferi informații calificate IMM în materie de facilitare a e-comerț” [9]. Întreprinderile Mici și Mijlocii din Republica Moldova pot juca un rol important în sprijinirea integrării sociale și economice a refugiaților în țară. Acest sprijin poate veni în diverse forme și poate aduce beneficii atât refugiaților, cât și comunităților locale.

Odată ce antreprenorii vor fi capabili să țină piept cu noile progrese digitale prezente în comunitatea europeană vor fi în stare să transmită această asimilare refugiaților care trec prin procesul de incluziune a refugiaților.

Concluzii. Ca factor constatator, pilonul de protecție a refugiaților, are un progres semnificativ în aria digitală,

drepturi fundamentale ale omului fiind asimilate esențial, protecția la nivel digital este un element de drept unic, acordat ca titlu obligatoriu de statul adoptiv, cu părere de rău nu toți sunt capabili de acest nivel dar tendința fiind una semnificativă. La etapa actuală persistă un progres semnificativ în această sferă digitală, ca subiect aplicativ în sistem de bază avem Convenția din 1951 unde protecția internațională a numeroase categorii de persoane forțate să-și părăsească țara. Convenția din 1951 este una necesară pentru a acorda protecția internațională la o multitudine de categorii de persoane forțate să-și părăsească țara, iar segmentul digital ar facilita procesul de incluziune.

Ca orice reglementare acest instrument are propriile elemente problematice, astfel că, în ciuda tendinței progresiste, există unii factori care sunt printre rândurile refugiaților conform acesteia mare majoritate a subiecților nu au capacități de a întrebuița platforma digitală având o cunoaștere de regulă mai inferioară, dat fiind faptul că provin din state sărace de regulă ce nu dețin tehnologiile moderne progresiste. Un exemplu concret ar fi faptul că refugiații din țările africane ce au găsit apărarea drepturilor în UE nici nu puteau să-și noteze anumite afirmații de bază, o parte a persoanelor care își părăsesc țara natală în urma unui război civil ori altor forme de conflict armat sau violență generalizată nici nu dispun de un factor ordinar ca internet, iar sarcina primordială a statului adaptiv fiind segmentul

educațional digital. La momentul actual Europa se confruntă cu o criză profundă a refugiaților în urma conflictelor armate persistente în orice colț al lumii, iar UE fiind ținta primordială a refugiaților. Acest aspect la nivel global fiind o problemă foarte acută și gravă, dar care cu o continuitate în viitor ca perspectivă fiind educația digitală a cetățenilor statelor sărace cu risc de conflict armat. Obiectivul dat este ca un factor soluției de viitor ca refugiații să se îndrepte spre UE având deja o bază de cunoaștere digitală. UE are la bază mai multe norme legislative pentru crizele dintre părțile aflate în conflict. Ca factor concluzional avem refugiații care pot părăsi țara de origine, să aibă ca imagine frontierele țărilor UE trebuie să rămână deschise pentru trecerea, din cauza suferințelor care au loc ulterior mai târziu de o varietate de greutăți întâlnite. Ca bază a problemelor rămâne a fi războaiele, foametea, epidemiile, pandemiile ca rezultat refugiații îndurerând în fiecare zi brutalitatea războaielor, fiind expuși rănilor foarte grave sau chiar morții, ca factor determinant avem o catastrofă umanitară.

Partea forte în cadrul jurisdicției internaționale cât și celei europene asupra digitalizării în raport cu incluziunea socială a refugiaților, are o anumită continuitate de succes și de imperfecțiuni. Dar ca final va fi atins un succes deplin, din cauza unei tendințe permanent progresiste privind digitalizarea segmentului juridic pe baza problematicilor refugiaților.

Referințe bibliografice:

1. Manual de drept european în materie de azil, frontiere și imigrație, 2014 Consiliul Europei, pag.14
2. Cristina-Narcisa VERGATTI, Statutul juridic al refugiaților, Editura IRDO, București, 2009, pp. 51-54
3. MANUALUL FUNCȚIONARULUI PUBLIC ÎN DOMENIUL DREPTURILOR OMULUI, Autori: Anatolie MUNTEANU, avocat parlamentar (2008-2015) Svetlana RUSU, Oficiul Avocatului Poporului Olga VACARCIUC, Oficiul Avocatului Poporului, pag.8
4. Convenția privind statutul refugiaților, adoptată la 28 iulie 1951
5. „ Numărul migranților și refugiaților sosiți în Europa în 2015 a depășit 1 milion, (accesat 23.07.2023) <https://childhub.org/ro/stiri-protectia-copilului/numarul-migranților-si-refugiatilor-sositi-europa-2015-depasit-1-milion>
6. Departamentele juridice în era digitală, 02 Iunie, 2021, (accesat 03.08.2023) <https://www.wolterskluwer.com/ro/news/departamente-juridice-era-digitala>
7. Digitalizarea justiției: Consiliul aprobă mandatul său pentru negocierile privind sistemul e-CODEX, (accesat 23.07.2023) <https://www.consilium.europa.eu/ro/press/press-releases/2021/06/07/digitalisation-of-justice-council-approves-its-mandate-for-negotiations-on-the-e-codex-system/>
8. Justiție digitală: Consiliul adoptă concluzii privind digitalizarea în vederea îmbunătățirii accesului la justiție, (accesat 28.07.2023) <https://www.consilium.europa.eu/ro/press/press-releases/2020/10/13/digital-justice-council-adopts-conclusions-on-digitalisation-to-improve-access-to-justice/>
9. Republica Moldova **digitalizarea IMM**, (accesat 11.08.2023) <https://www.odimm.md/ro/digitalizarea>

CZU 341.43(478)

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.04>

RESPECTAREA DREPTULUI LA AZIL PENTRU REFUGIAȚII UCRAINENI ÎN REPUBLICA MOLDOVA

PÎRȚAC Grigore,
doctor în științe politice, conferențiar universitar,
Universitatea de Studii Europene din Moldova
<https://orcid.org/0000-0003-3281-3711>

REZUMAT

În acest articol este analizat fenomenul respectării azilului pentru refugiații ucraineni în Republica Moldova. Autorul

subliniază că invazia rusă în Ucraina a avut drept consecințe faptul că aproximativ 8 milioane de ucraineni au fost strămutați în interiorul țării lor până la sfârșitul lunii mai, iar peste 7,9 milioane au fugit din țară până la 24 ianuarie 2023. Pentru prima dată în istoria țării noastre, într-un timp restrâns, a fost înregistrat un număr record de cereri de azil, peste 15.000 persoane.

Autorul menționează activitatea prodigioasă a instituțiilor de stat din țara noastră, Republica Moldova demonstrând solidaritate remarcabilă cu refugiații din Ucraina. Au fost mobilizate toate instituțiile statului pentru a le oferi refugiaților cele mai bune condiții posibile și pentru a asigura tranzitul altor câteva sute de mii de refugiați.

Cuvinte-cheie: drept de azil; refugiați; azil politic; Uniunea Europeană; Republica Moldova; flux migrațional; UNHCR-Înaltul Comisariat ONU pentru refugiați; INTERSOS; ACTED; OIM-Organizația Internațională pentru Migrație; UNICEF; CDA; Solidaritate Internațională; UNFPA-Fondul Națiunilor Unite pentru Populație; Action Against Hunger; Moldova pentru Pace.

RESPECTING THE RIGHT TO ASYLUM FOR UKRAINIAN REFUGEES IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

PÎRȚAC Grigore,

The Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
University of European Studies of Moldova
<https://orcid.org/0000-0003-3281-3711>

SUMMARY

This article analyzes the phenomenon of respecting asylum for Ukrainian refugees in the Republic of Moldova. The author point out that the Russian invasion of Ukraine resulted in approximately 8 million Ukrainians being internally displaced by the end of May, and more than 7.9 million fleeing the country by January 24, 2023. For the first time in the history of our country, in a limited time, a record number of asylum applications was registered, 15,000 people.

The author mention the prodigious activity of state institutions in our country, the Republic of Moldova demonstrated remarkable solidarity with refugees from Ukraine. All state institutions were mobilized to provide the refugees with the best possible conditions and to ensure the transit of several hundred thousand more refugees.

Key words: right to asylum; refugees; political asylum; European Union; Republic of Moldova; migratory flow; UNHCR-UN High Commissioner for Refugees; INTERSOS; ACTED; IOM-International Organization for Migration; UNICEF; CDA; International Solidarity; UNFPA-United Nations Population Fund; Action Against Hunger; Moldova for Peace.

La 24 februarie 2022, Federația Rusă a invadat neprovocat Ucraina, într-o escaladare majoră a războiului ruso-ucrainean, care a început în 2014 odată cu anexarea ilegală a Crimeii. Invazia s-a soldat cu zeci de mii de morți din ambele părți, concomitent ea a provocat cea mai mare criză de refugiați din Europa după cel de-al Doilea Război Mondial. Aproape 8 milioane de refugiați care au fugit din Ucraina sunt înregistrați în întreaga Europă. Aproximativ 5 milioane de persoane au fost strămutate în interiorul Ucrainei [1].

Cu certitudine, acest război declanșat de Federația Rusă, a readus în discuție problema respectării dreptului la azil pentru persoanele afectate.

În context, conform capitolului 1, art.1, alin.2 din Convenția privind statutul refugiaților, încheiată la Geneva la 28 iulie 1951, aceasta este persoana care în urma unor evenimente petrecute și a unor temeri justificate de a fi persecutate din cauza religiei, rasei, naționalității, apartenenței la un grup social sau opinii politice, este în afara țării a cărei cetățenie o deține și care nu poate sau nu dorește protecția acelei țări sau care nu are nicio cetățenie și fiind în afara țării în care avea reședința, din cauza unor astfel de evenimente nu poate sau nu dorește să se întoarcă.

În prezent, fenomenul refugiaților este de o importanță majoră, îndeosebi pentru cetățenii ucraineni, nevoiți să fugă din calea războiului. De menționat, că integrarea refugiaților este un proces

complex care impune eforturi din partea tuturor părților interesate, inclusiv un anumit nivel de pregătire din partea refugiaților pentru a se adapta la societatea care îi primește fără a fi nevoiți să renunțe la propria identitate culturală, precum și pregătirea corespunzătoare a comunităților primitoare și instituțiilor publice pentru a primi refugiații și a satisface nevoile unui comunități diverse [2].

Toate persoanele care abandonează țara lor de origine din cauza persecuțiilor sau a unor vătămări grave au dreptul să solicite protecție internațională. Azilul este un drept fundamental, iar acordarea lui persoanelor care îndeplinesc criteriile stabilite în Convenția de la Geneva din 1951 privind statutul refugiaților constituie o obligație internațională [3].

Consecințele războiului din Ucraina asupra Republicii Moldova sunt de amploare, cu efecte considerabile asupra segmentelor populației deja vulnerabile și sărace. În baza unui exercițiu de simulare, Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare estimează că numărul de persoane care trăiesc în sărăcie, din cauza impactului războiului, inclusiv a inflației ridicate, s-ar putea tripla până la aproximativ 35% din populație. De asemenea se mai estimează că peste 63% dintre familiile din Moldova s-ar putea confrunta cu sărăcie energetică în acest an. Astfel, multe familii vor fi forțate să ia decizii dureroase dacă să-și încălzească locuințele sau să-și trimită copiii la școală, să poată pune mâncare pe masă

sau să meargă la medic [4].

Totuși, chiar de la începutul războiului din Ucraina, cetățenii Republicii Moldova, precum și autoritățile naționale și locale, și-au deschis inimile și casele pentru cei care caută refugiu de distrugerile și haosul lăsat în urmă. Pensiunile și casele din satele și orașele de-a lungul frontierei, dar și din toată țara, au devenit un refugiu pentru odihnă, hrană și un loc de trai pentru poporul ucrainean. Instituțiile publice și alte edificii au fost amenajate rapid de autoritățile locale și naționale, precum și de ONG-uri, pentru a funcționa ca adăposturi temporare, atât de necesare pentru refugiați. Autoritățile Republicii Moldova s-au mobilizat rapid și lucrează în regim de alertă, continuă să monitorizeze îndeaproape evoluțiile războiului din Ucraina, inclusiv evoluția situației în raioanele de nord și sud ale Republicii Moldova, unde impactul a fost imediat prin sosirea unui număr neobișnuit de solicitări de intrare în țară.

Războiul din Ucraina a generat un aflus masiv și spontan de persoane strămutate, care sunt nevoite să caute refugiu și protecție în țările din regiune. Pentru prima dată în istoria țării noastre, într-un timp restrâns, a fost înregistrat un număr record de cereri de azil. În perioada 24 februarie 2022 – 22 februarie 2023 au intrat în Republica Moldova – 937 568 cetățeni ai Ucrainei. Aproape 110.000 de cetățeni ucraineni se află în prezent în țară, necesitând sprijin și soluții pe termen mediu și lung. Circa 15.000 de ucraineni au solicitat azil în Republica Moldova, după ce a început războiul [5].

Este necesar de evidențiat activitatea prodigioasă a instituțiilor de stat din țara noastră, în acest sens, în legătură cu acțiunile militare desfășurate în Ucraina, începând cu 24 februarie 2022, la nivelul Inspectoratului General pentru Situații de Urgență, s-a anunțat semnalul „CHARLIE” și s-a instituit regimul de activitate „DE ALARMĂ” pentru întreg efectivul IGSU.

Astfel a fost organizată activitatea Centrului de dirijare în Situații Excepționale al Comisiei pentru Situații Excepționale a Republicii Moldova, cu implicarea efectivului IGSU. În aceeași zi a fost amenajată și dotată Tabăra de câmp pentru a asigura activitatea de lungă durată a Centrului provizoriu de gestionare a situației de criză în cazul aflului de străini în localitatea Palanca raionul Ștefan Vodă, instituit în baza Dispoziției nr.1 din 24.02.2022 a CSE RM.

Centrul a fost amenajat și a inițiat activitatea la data de 24.02.2022. De la fondarea centrului și până la până la 31 decembrie 2022 Centrul a asigurat 8101 persoane refugiate din Ucraina, dintre care 5614 au fost cazați;

La moment pe teritoriul Gării provizorii Palanca activează 12 organizații internaționale care sprijină refugiații din Ucraina, inclusiv vin în suportul APL pentru gestionarea fluxului migrațional:

1. UNHCR-Înaltul Comisariat ONU pentru refugiați;
2. INTERSOS-partener UNHCR;
3. ACTED- partener UNHCR;
4. OIM-Organizația Internațională pentru Migrație;
5. UNICEF;
6. CDA- partener UNHCR;
7. Solidarite Internațional;

8. UNFPA-Fondul Națiunilor Unite pentru Populație;

9. Action Against Hunger;

10. Moldova pentru Pace.

Potrivit unor studii, de când a început războiul în Ucraina și până în ianuarie 2023, peste 650 de mii de persoane au traversat frontiera Republicii Moldova, majoritatea dintre aceștia fiind cetățeni ucraineni. La începutul anului 2023 în Republica Moldova se mai află peste 80 000 de refugiați ucraineni, dintre care aproximativ 14 mii de ucraineni au revenit pe teritoriul Republicii Moldova, din țările europene. Marea majoritate a persoanelor strămutate în țara noastră sunt femei (60%) și copii (49%). Aceste date atestă că Republica Moldova găzduiește cel mai mare număr de persoane strămutate pe cap de locuitor din regiune.

Una dintre cele mai mari provocări pentru autoritățile noastre a fost și faptul că mulți copii, care au fugit de război, nu erau însoțiți de un reprezentant legal. Drept urmare, a fost elaborat un Regulament ce reglementează instituirea mecanismului intersectorial de cooperare pentru identificarea, asistența și monitorizarea copiilor aflați în situații de risc, veniți de pe teritoriul Ucrainei. Copiii din Ucraina beneficiază de toate formele de protecție și de toate serviciile care sunt destinate copiilor din Republica Moldova. Astfel, pentru copiii neînsoțiți din Ucraina, au fost stabilite formele de protecție existente pe teritoriul RM: tutela / curatela, custodia. Aceste forme de protecție au fost stabilite pe rude (mătușă, unchi, frate / soră mai mare etc.). De exemplu, în raionul Basarabeasca sunt 26 de copii neînsoțiți, stabiliți la rude, pentru care s-au perfectat actele de tutela [6].

Un pas important îl reprezintă faptul că Guvernul Republicii Moldova a asigurat acces la educație pentru copiii din familiile refugiate. Pentru că autoritățile ucrainene facilitează și încurajează continuarea studiilor copiilor refugiați în cadrul instituțiilor de învățământ ucrainene prin intermediul învățământului online, autoritățile, împreună cu partenerii de dezvoltare și pe platforma Centrului Unic de Gestionare a Crizei, au asigurat accesul gratuit la internet în cadrul Centrelor de plasament pentru toate persoanele refugiate din Ucraina. Mai mult, în peste 10 centre de plasament temporar, cu un număr sporit de copii, au fost create săli de clasă, prin dotarea acestora cu computere și mobilier. Înainte de începerea anului școlar, aproape 6000 de copii se aflau la evidență școlară. Iar în perioada vacanței de vară, cu efortul comun și cu sprijinul partenerilor externi, a fost asigurată odihna a peste 1000 de copii refugiați în 40 de tabere de vară din țară.

Conform datelor actualizate de Centrul de amplasament temporar pentru refugiați, către începutul anului de studii 2023-2024 în Republica Moldova 2078 copii ucraineni au fost incluși în sistemul educațional (instituții preșcolare, gimnazii, licee), dintre care în municipiul Chișinău 1084 persoane.

La 20 ianuarie 2023, a avut loc inaugurarea sediului Direcției azil și apatridie al Inspectoratului General pentru Migrație și a Ghișeului de documentare a beneficiarilor de protecție temporară. Deschiderea sediului reprezintă un pas important spre modernizarea

autorității competente pentru străini și acordarea unor servicii calitative și rapide beneficiarilor solicitanți. În primele luni de război, munca de înregistrare și primire a refugiații avea loc în aer liber și în corturi ridicate lângă punctele de frontieră, în plină iarnă. A urmat apoi tabăra temporară, unde activitățile propriu zise aveau loc în corturi, de data aceasta încălzite, ulterior, la nici un an de zile, s-a amenajat o clădire dotată la standarde internaționale, pentru a putea acorda suport tuturor persoanelor refugiate, care au nevoie de protecție internațională. Amenajarea sediului a fost posibilă datorită suportului acordat de către Înaltul Comisariat al Națiunilor Unite pentru Refugiați (UNHCR). Prin intermediul sprijinului partenerilor de dezvoltare, a fost asigurată dotarea cu mobilier și echipament tehnic necesar organizării locurilor de muncă pentru toți angajații implicați în procesul de implementare a protecției temporare și asigurare a procedurii de azil și apatridie. Totodată, de către UNHCR sunt amenajate și încăperile auxiliare, cum ar fi sala de așteptare, sala de interviu, blocurile sanitare și teritoriul aferent sediului. Bugetul alocat de către UNHCR în acest sens constituie peste 1,5 mln. USD [7].

O decizie importantă reprezintă acordarea protecției temporare persoanelor strămutate din Ucraina, pe o perioadă de 1 an, respectiv un proiect de hotărâre de Guvern al Republicii Moldova a fost aprobat în cadrul ședinței din 18 ianuarie 2023, conform căruia persoanele care vor solicita protecție temporară vor putea obține un document de identitate, eliberat cu titlu gratuit, pe un termen de un an, diferența este că acum nu vor mai fi nevoiți să aștepte prelungirea stării de urgență. Aceasta a contribuit la o gestionare mai eficientă a fluxurilor migraționale, legalizarea și monitorizarea refugiaților aflați pe teritoriul țării. Totodată, proiectul conține prevederi referitoare la condițiile pentru acordarea protecției temporare, drepturile și obligațiile beneficiarilor, procedurile privind obținerea documentului de identitate și atribuțiile instituțiilor implementatoare privind accesul la drepturile fundamentale asigurate în cadrul normativ. La fel, proiectul va contribui la asigurarea și garantarea dreptului la nereturnare în țara de origine a persoanelor strămutate din Ucraina, stabilirea expresă a drepturilor la servicii și măsuri de cazare, asistență socială, medicală și de educație, asigurarea protecției împotriva abuzurilor, exploatării și discriminării. Necesitatea elaborării proiectului a fost dictată urmare a gestionării fluxului masiv de persoane strămutate, generat de războiul din țara vecină, precum și pentru alinierea la standardele europene [8].

Este necesar de subliniat faptul, că Uniunea Europeană, partenerii de dezvoltare, inclusiv SUA sunt solidare cu Republica Moldova și acordă asistență umanitară pentru ajutorarea refugiaților din Ucraina care au găsit adăpost în această țară.

Reprezentanții Asociației pentru Drepturile Omului LEX 21 susțin refugiații ucraineni stabiliți în mun. Bălți, dar și din raioanele Drochia și Sîngerei. De la începutul invaziei rusești în Ucraina, asociația a obținut 280 mii de euro din surse europene pentru a asigura refugiații cu toate cele necesare. Refugiații stabiliți în Bălți, Sîngerei

și Drochia primesc săptămânal pachete cu produse alimentare. Pe lângă ajutorul umanitar de care beneficiază, refugiații au parte și de activități culturale și educaționale.

De asemenea IGP a primit 32 de mașini noi la începutul anului 2023 din partea guvernului american și agenției ONU pentru refugiați. În mare parte, automobilele vor ajunge la Inspectoratul Național pentru Securitate Publică și vor fi folosite de către polițiștii care patrulează pe șosele. Din cauza războiului, fluxul rutier s-a intensificat, Republica Moldova a devenit o zonă de tranzit pentru refugiați, dar și pentru mărfurile din Ucraina.

Un alt exemplu de ajutor reprezintă activitatea a 7 voluntari din Germania care au acordat asistență și suport salvatorilor moldoveni la instalarea Centrului provizoriu pentru refugiați din Pârlîța, Fălești. Pe parcursul a șapte zile începând cu ziua de 12 martie 2022, voluntarii germani au muncit cot la cot cu salvatorii moldoveni pentru a face Centrul provizoriu funcțional. Aceștia au acordat sprijinul necesar la desfășurarea taberei de câmp, aplicarea mecanismului de conectare a apeductului, sistemului de canalizare, dar și a iluminării spațiului. În total în Centrul provizoriu au fost instalate 63 de corturi cu o capacitate de peste 500 de locuri de trai. Mai mult, persoanele voluntare din Germania i-au ghidat pe salvatorii din Republica Moldova și la utilizarea echipamentului destinat funcționalității taberei [9].

De asemenea Austria, Franța și Țările de Jos au livrat către Republica Moldova la începutul războiului un număr considerabil de corturi, pături termale, paturi, saltele, perne și seturi de igienă personală.

În martie 2022 Uniunea Europeană a oferit 20 de milioane de euro Republicii Moldova pentru gestionarea crizei refugiaților și asigurarea ajutorului imediat cetățenilor ucraineni.

Croația a trimis ajutor umanitar în valoare de 240 de mii de euro. Asistența umanitară, livrată prin intermediul Mecanismului de Protecție Civilă al UE, include cinci generatoare, zece corturi, 100 de pat-uri, 1.000 de pături, dar și echipament de protecție cum ar fi sute de mii de măști chirurgicale, ochelari și mănuși din latex.

De asemenea SUA a oferit Republicii Moldova o sumă consistentă pentru a o ajuta să depășească și să facă față impactului de refugiați asupra țării noastre. Conform estimărilor, în 2023, e nevoie de 426,9 milioane dolari pentru a sprijini aproximativ un milion de refugiați, care se estimează că ar putea ajunge în Republica Moldova până la sfârșitul anului. Dar, pe parcursul anului 2022, **potrivit Ministerului Finanțelor au fost colectate, din donații, circa 13,72 de miliarde de lei sau circa 641 milioane de euro. Resurse financiare suplimentare de susținere a bugetului pentru atenuarea crizelor au fost primite, în special, de la:**

- FMI – 55,1 milioane de euro și 33,2 milioane de dolari SUA;
- Banca Mondială – 101,3 milioane de euro și 9,24 milioane de dolari SUA;
- Comisia Europeană – 75,0 milioane de euro;
- Agenția Franceză pentru Dezvoltare – 75,0 milioane de euro;

- Guvernul Germaniei – 40,0 milioane de euro;
- Guvernul României – 10,49 milioane de euro;
- Guvernul Poloniei – 20 milioane de euro [10].

La începutul anului 2023, peste 7 800 000 de persoane au părăsit teritoriul Ucrainei, dintre care circa 726 000 au tranzitat Republica Moldova. La începutul anului 2023, pe teritoriul țării noastre se află circa 88 000 de cetățeni ucraineni. Reprezentanta Înaltului Comisariat al Națiunilor Unite pentru Refugiați, Francesca Bonelli a menționat că Republica Moldova este recunoscută în întreaga lume pentru modul în care a gestionat criza refugiaților și rămâne un exemplu, inclusiv pentru țările europene. Agenția ONU pentru Refugiați (UNHCR) va continua să ofere țării noastre suportul necesar pentru gestionarea crizei refugiaților și susținerea cetățenilor ucraineni aflați pe teritoriul Republicii Moldova.

În concluzie menționăm, că Republica Moldova a demonstrat solidaritate remarcabilă cu refugiații din Ucraina. Au fost mobilizate toate instituțiile statului pentru a le oferi refugiaților cele mai bune condiții posibile și pentru a asigura tranzitul altor câteva sute de mii de refugiați. Atrocitățile din Ucraina sunt catalogate drept crime împotriva umanității. Țara noastră a votat în susținerea declarațiilor diplomatice care condamnă războiul declanșat de Federația Rusă împotriva Ucrainei și a fost coautor al rezoluțiilor adoptate la ONU. Este imperativ pentru comunitatea globală să fie alături de autoritățile Republicii Moldova, care își asumă responsabilitatea internațională de a salva vieți prin acțiuni concrete, prin acțiuni concrete demonstrând, că problema refugiaților ucraineni reprezintă o prioritate pentru autoritățile statului.

Referințe bibliografice:

1. <https://www.unhcr.org/ro/15529-sondaj-intentii-refugiati-ucraina.html> (<https://www.unhcr.org/ro/15529-sondaj-intentii-refugiati-ucraina.html> (accesat în data de 27 septembrie 2023));
2. Integrarea refugiaților și utilizarea indicatorilor: Dovezi din Europa Centrală. Înaltul Comisariat al Națiunilor Unite pentru Refugiați (UNHCR), Reprezentanța Regională pentru Europa Centrală (RREC) – Decembrie 2013 https://www.unhcr.org/ro/wp-content/uploads/sites/23/2016/12/Refugee_Integration_RO.pdf (accesat în 25 ianuarie 2023);
3. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/ro/democracy-and-human-rights/fundamental-rights-in-the-eu/guaranteeing-the-right-to-asylum> (accesat în 27 ianuarie 2023);
4. <https://www.undp.org/ro/moldova/razboiul-din-ucraina> (accesat în 27 ianuarie 2023);
5. <https://www.border.gov.md/circa-un-milion-de-cetateni-ucraineni-au-intrat-r-moldova-de-la-inceputul-razboiului-din-ucraina> <https://www.mold-street.com/?go=news&n=15667> <https://realitatea.md/video-sunt-15-000-de-uraineni-care-au-cerut-azil-in-republica-moldova-cati-au-permis-de-sedere/#:~:text=Circa%2015.000%20de%20ucraineni%20au,de%20sedere%20in%20Republica%20Moldova>. (accesat în 27 septembrie 2023);
6. <https://newsmaker.md/ro/primul-raport-de-cartografiere-a-serviciilor-de-suport-pentru-refugiati-din-ucraina-prezentat-public-in-cadrul-unei-mese-rotunde/> (accesat în 28 ianuarie 2023);
7. <http://bma.gov.md/ro/content/sediu-nou-pentru-direc%C8%9Bia-azil-%C8%99i-apatridie> (accesat în 28 ianuarie 2023);
8. <https://gov.md/ro/content/refugiati-din-ucraina-vor-beneficia-de-protectie-temporara-republica-moldova> (accesat în 26 ianuarie 2023);
9. <https://dse.md/ru/node/12115> (accesat în 29 ianuarie 2023);
10. <https://www.zdg.md/stiri/un-an-de-razboi-in-ucraina-cum-moldova-a-primit-sute-de-mii-de-refugiati/> (accesat în 27 septembrie 2023).

CZU 341.231.14:349.6

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.05>

PARTICULARITĂȚILE DE PUNERE ÎN APLICARE A POLITICII COMUNITARE DE MEDIU PRIVIND ASIGURAREA DREPTULUI LA UN MEDIU SĂNĂTOS

PÎRVU Daniela,

doctorand,

Universitatea de Studii Europene din Moldova,

România

<https://orcid.org/0000-0002-7675-1703>

REZUMAT

Prezenta cercetare este consacrată sistemului judiciar al UE, dreptului comunicat și analizei normelor naționale și instanțelor naționale. În lucrare se conturează aspectele și particularitățile instanței internaționale precum Curtea Internațională de Justiție, Curtea Europeană a Drepturilor Omului și alte instanțe, inclusiv adoptările emise de acestea, adoptarea legislațiilor importante în respectarea hotărârilor instanței. Astfel, scopul primordial al prezentei cercetări

fiind analiza criteriilor punerii în aplicare a politicii comunitare de mediu prin consacarea asigurării dreptului la un mediu sănătos.

Cuvinte-cheie: politici comunitare, drepturi, mediu, instanțe naționale, jurisprudența.

THE PARTICULARS OF IMPLEMENTATION OF THE COMMUNITY ENVIRONMENTAL POLICY REGARDING ENSURING THE RIGHT TO A HEALTHY ENVIRONMENT

PÎRVU Daniela

PhD student,

University of European Studies of Moldova,

Romania

<https://orcid.org/0000-0002-7675-1703>

SUMMARY

This research is devoted to the EU judicial system, communicated law and the analysis of national rules and national courts. The paper outlines the aspects and particularities of the international court such as the International Court of Justice, the European Court of Human Rights and other courts, including the adoptions issued by them, the adoption of important legislation in compliance with court decisions. Thus, the primary purpose of this research is the analysis of the criteria for the implementation of the community environmental policy by consecrating the right to a healthy environment.

Key words: community policies, rights, environment, national courts, jurisprudence.

Introducere. Sistemul judiciar al UE este unic în eficacitatea sa, printre toate instanțele internaționale și transnaționale. În primul rând, acest lucru se datorează efectului direct al dreptului comunitar, care permite persoanelor afectate - sau, într-adevăr, organizațiilor de mediu care se supun numai normelor naționale în materie de statut - să primească un remediu în propriile lor instanțe naționale. De obicei, atunci când o hotărâre este pronunțată de o instanță internațională - Curtea Internațională de Justiție, Curtea Europeană a Drepturilor Omului sau altele - va fi necesar ca statul în cauză să aibă timp să ia toate măsurile necesare, inclusiv adoptarea oricărei legislații necesare să respecte hotărârea instanței. Persoanele ale căror pretenții ar fi putut da naștere procedurii pot să nu aibă un remediu și orice legislație de punere în aplicare poate fi doar prospectivă. Acest lucru nu este de obicei în cazul CEJ.

Hotărârile pronunțate prin hotărâri preliminare vor fi imediat executorii. În cazul în care, așa cum se întâmplă foarte des, măsura comunitară are efect direct, aplicarea acesteia, în sensul prevăzut de CEJ, și va fi imediată, chiar în procedura care a dat naștere trimerii la CEJ.

Mai mult, hotărârea CEJ va fi obligatorie pentru toate instanțele din UE în care se ridică aceeași întrebare. Chiar și în cazul în care dispoziția comunitară nu are efect direct, instanța națională va fi obligată să facă tot ce poate pentru a interpreta propria legislație națională, astfel încât să dea efect deplin dispoziției comunitare. În cazul în care acest lucru nu este posibil, statul membru va fi desigur obligat să modifice legislația sa, dar, în plus, persoana care dorește să se bazeze pe dispoziția comunitară poate avea un remediu care anticipează această modificare; el poate, imediat, în conformitate cu jurisprudența CEJ, să solicite daune statului membru pentru orice pierdere suferită.

Atunci, desigur, există procedura cunoscută de punere la dispoziție a Comisiei în temeiul articolului 226 din Tratatul CE. O proporție ridicată a acestor cazuri de încălcare - care se apropie în prezent de o treime din toate aceste cazuri - se referă la mediu. Mai mult decât atât, cauzele de mediu au dus la o nouă evoluție a procedurii:

Curtea a acceptat recent că: Comisia poate aduce un caz cu un caracter mai general, fără a fi necesar să stabilească fiecare încălcare specifică [1].

În cazul în care se adoptă hotărâri împotriva statelor membre în cadrul procedurilor de încălcare a Comisiei, există și un sistem unic de executare a hotărârilor judecătorești, deoarece există prevederi pentru sancțiuni dacă nu respectă hotărârile CEJ. Acest lucru se datorează faptului că Tratatul de la Maastricht - care răspunde preocupărilor pentru a se asigura că hotărârile CEJ vor fi respectate - a introdus dispoziții privind amenzi și plățile cu penalități periodice care vor fi impuse statelor membre în astfel de circumstanțe. Prima astfel de sancțiune a fost, de fapt, impusă într-un dosar de mediu împotriva Greciei, privind dumpingul deșeurilor în Creta. Acolo, Comisia a introdus o acțiune în temeiul noilor dispoziții de aplicare, care urmărește, mai întâi, o declarație conform căreia Grecia nu a respectat o hotărâre pronunțată cinci ani mai devreme, în care CEJ condamnase Grecia pentru că nu a aplicat în mod corespunzător două directive din anii 70 în ceea ce privește protejarea sănătății umane și protejarea mediului împotriva efectelor nocive cauzate de colectarea, transportul, tratarea, depozitarea și răsturnarea deșeurilor și, în al doilea rând, un ordin prin care se solicită Greciei să plătească Comisiei o penalitate de 24.600 ECU pentru fiecare zi de întârziere în punerea în aplicare măsurile necesare pentru respectarea hotărârii menționate.

CEJ a constatat că nerespectarea obligației care rezultă din directivele privind eliminarea deșeurilor ar putea, prin însăși natura acestei obligații, să pună în pericol sănătatea umană în mod direct și să dăuneze mediului și trebuie considerată ca fiind deosebit de gravă. Prin urmare, a condamnat Grecia la o penalitate de 20.000 EUR pentru fiecare zi de întârziere în punerea în aplicare a măsurilor necesare pentru a se conforma hotărârii din 1992 de la pronunțarea hotărârii ulterioare până la respectarea deplină.

Procedura pentru amenzi și plăți cu penalități s-a dovedit atât de eficientă încât, deși procedurile nu au fost lansate rar, au existat foarte puține cazuri în care

amenziile au fost aplicate; poate cea mai remarcabilă a fost recenta hotărâre împotriva Franței pentru excesul de pescuit, în care CEJ pare să fi adoptat măsuri stricte ca răspuns la încălcări grave și de lungă durată ale dreptului comunitar.

Ne întoarcem, astfel, la hotărârea din 13 septembrie 2005 [2] prin care Comisia, susținută de Parlamentul European, a contestat temeiul legal pe care Consiliul și-a adoptat decizia-cadru privind protecția mediului prin dreptul penal.

Faptele pot fi rezumate după cum urmează. În 2001, Comisia a propus o directivă bazată pe dispozițiile de mediu din Tratatul CE, în special articolul 175 alineatul (1) din Tratatul CE, adică în cadrul așa-numitului prim pilon (sau „pilonul comunitar”). Directiva ar fi impus statelor membre să se asigure că o serie de activități dăunătoare pentru mediu - ilegalizate deja de legislația comunitară existentă - ar fi considerate infracțiuni atunci când sunt comise intenționat sau cu neglijență gravă.

Cu toate acestea, Consiliul nu a fost în măsură să adopte această propunere. Nu s-a putut atinge majoritatea calificată necesară prin procedura de codecizie în temeiul articolului 251 CE, procedura decizională la care se referă articolul 175 alineatul (1) CE. După cum știm, procedura de codecizie necesită, în cele din urmă, un acord între Consiliu și Parlamentul European. Dar pentru ca procedura să fie activată, propunerea Comisiei trebuie să fie aprobată de Consiliu cu o majoritate calificată. Majoritatea statelor membre au considerat că propunerea depășește puterile atribuite Comunității prin Tratatul de instituire a Comunității Europene. În schimb, Consiliul a ales o decizie-cadru în conformitate cu articolul 34 din titlul VI din Tratatul privind Uniunea Europeană, așa-numitul al treilea pilon al Tratatului UE, care reglementează cooperarea polițienească și judiciară în materie penală.

Contrar caracterului supranațional al primului pilon, cel de-al treilea pilon funcționează în conformitate cu principiul cooperării interguvernamentale, iar deciziile adoptate în temeiul acestora necesită unanimitate și doar o participare limitată a instituțiilor comunitare.

Împotriva acestei alegeri a temeiului juridic, menit să pună decizia-cadru în sfera de aplicare a Tratatului CE, Comisia a introdus o acțiune în anulare împotriva Consiliului. Decizia-cadru a constituit, potrivit preambulului său, instrumentul prin care Uniunea Europeană intenționează să răspundă cu o acțiune concertată la „creșterea tulburătoare a infracțiunilor care reprezintă o amenințare pentru mediu”. A încorporat o serie de dispoziții de conținut cuprinse în propunerea de directivă, în special cele care definesc infracțiunile de mediu pe care statele membre li s-au solicitat să le stabilească drept infracțiuni care fac obiectul unor sancțiuni penale în conformitate cu dreptul lor intern. Sancțiunile astfel prevăzute trebuiau să fie „eficiente și proporționale”, inclusiv, „cel puțin în cazuri grave, sancțiuni care privesc privarea de libertate, care pot da naștere la extrădare”. Sancțiunile penale ar putea fi „însoțite de alte pedepse sau măsuri” [3].

În primul rând, concluzia Curții a fost implicată în jurisprudența s-a anterioară cu privire la principiul eficacității dreptului comunitar în general și, în special,

la jurisprudența anterioară care impunea statelor membre să furnizeze „eficiență, descurajantă și proporțională” sancțiuni în temeiul legislației naționale pentru încălcarea măsurilor care pun în aplicare dreptul comunitar. Sancțiunile respective trebuie, de asemenea, să fie echivalente cu cele pe care statele membre prevăd încălcări comparabile ale dreptului lor național. Această obligație a statelor membre deja impusă jurisdicției lor în materie de drept penal era obligată, după caz, să-și modifice legislația penală în consecință.

Chiar dacă hotărârea poate avea repercusiuni mai largi, poate nu este surprinzător faptul că concluzia Curții a fost legată de domeniul protecției mediului. Nu este necesar să subliniem importanța acordată acum protecției mediului din cauza unor dovezi crescânde ale deteriorării mediului. O astfel de preocupare socială s-a transformat în instituțiile politice și s-a concretizat în necesitatea asigurării unor mijloace eficiente de executare, ceea ce la rândul său înseamnă adoptarea de sancțiuni.

Într-adevăr, măsurile care constituie sancțiuni de fond, indiferent de forma lor precisă, sunt singurele mijloace de executare susceptibile de a fi eficiente [4].

Pentru a ajunge la concluzia sa, Curtea a acordat, pe bună dreptate, importanță faptului că sancțiunile penale au fost considerate mijloace necesare pentru a asigura o protecție eficientă a mediului. Astfel, Curtea a subliniat faptul că, în adoptarea deciziei-cadru, statele membre au acceptat în mod explicit necesitatea sancțiunilor penale pentru a asigura respectarea normelor de protecție a mediului.

În fața unei astfel de recunoașteri generale, este iminent să nu concluzionăm că sancțiunile penale au devenit un aspect necesar sau cel puțin instrumental al politicii de protecție a mediului, și, în consecință, și un aspect al politicii comunitare de mediu.

În orice caz, hotărârea confirmă natura largă a competențelor Comunității în ceea ce privește politica de mediu. Aceste competențe acoperă nu numai puterile de a defini și de a stabili un standard ridicat de protecție a mediului, care rezultă din dispozițiile tratatului CE în sine, dar, de asemenea, din partea punerii în aplicare prin puterea de a solicita sancțiuni penale din partea statelor membre.

Curtea a subliniat că, deși decizia-cadru a stabilit care conduită trebuie să fie penală, statelor membre le-a rămas în continuare alegerea sancțiunilor penale pe care să le aplice, cu condiția ca sancțiunile să fie eficiente, proporționale și descurajante. Astfel, Curtea a acordat o anumită importanță faptului că armonizarea comunitară a fost limitată la *definiția conduitei* care poate fi calificată în calitate de cauză penală, dar nu s-a extins la definiția sancțiunii penale reale propriu zise.

În cele din urmă, vom enumera presupusele eșecuri democratice generate de hotărârea Curții. Orice măsură ar trebui să fie adoptată, nu de „birocrați”, ci de o majoritate calificată a statelor membre, care acționează prin guvernele alese în mod democratic, responsabile de parlamentele lor naționale și cu acordul Parlamentului European ales democratic. Mediul este un exemplu bun. Acțiuni eficiente sunt adesea posibile numai la nivelul UE, deoarece amenințările la adresa mediului nu respectă frontierele naționale. Și la nivel global, amenințări

precum schimbările climatice care riscă să devină o criză cu adevărat globală nu pot fi abordate decât cu acțiuni puternice din partea actorilor globali, cum ar fi UE.

Cu toate acestea, unii autori au încercat să teoretizeze binomul național-global în ceea ce privește rolul Curții în stabilirea unor precedente. De exemplu, Turner susține că „însăși conceperea legii este în mod fundamental predispusă degradării mediului și face parte dintr-o arhitectură juridică globală disfuncțională care nu poate atinge sustenabilitatea mediului” [5]. În argumentarea sa, Turner identifică o caracteristică cheie a arhitecturii juridice globale: centralitatea formei corporative și interesele acesteia: El indică explicit structura juridică și evoluția istorică a întreprinderilor - argumentând că, chiar și în timpul [constituirii] lor formative anumite caracteristici au fost construite în designul lor, care ar avea în cele din urmă impacturi enorme asupra mediului în epoca modernă [6]. Turner concluzionează că personalitatea juridică separată, răspunderea limitată, separarea între proprietatea și controlul corporațiilor și datoria legală asigurată directorilor companiei pentru a urmări interesele întreprinderii în calitate de entitate profitabilă sunt motive juridice structurale principale pentru care răspunsurile juridice de mediu nu reușesc în ceea ce privește îndeplinirea obiectivelor de responsabilitate importante pentru modurile de degradare a mediului. Mai mult, componentele structurale ale formei corporative sunt în prezent globalizate. La anticiparea răspunsului, precum că există noi forme de „*corporații cu orientare ecologică*”, Turner contrazice și spune că „chiar și într-o corporație care are anumite medii standarde, aceasta este concepută pentru crearea de profit și, prin urmare, aceste standarde nu interferează cu protecția mediului” [7].

Sinden pune punctul într-un context mai critic: în fața întregii ecologizări corporative, este ușor să pierdeți din vedere vastul dezechilibru al puterii care constituie încă fundalul dezbaterii politice privind schimbările climatice. Din ce în ce mai mult, aceste povești ale corporațiilor care devin verzi sunt transformate într-o relație culturală fără fond de acțiune. Dar ar fi o greșeală să ne gândim că recente concesiuni ale multora din industria combustibililor fosili în ceea ce privește încălzirea globală înseamnă că corporațiile au venit brusc pentru a reprezenta interesele cele mai bune ale publicului larg. Corporațiile sunt încă structurate prin lege pentru a pune pe primul rând profiturile pe termen scurt ale acționarilor lor, sacrificând mediul. Chiar dacă își abandonează poziția opozițională și vin la masă, recunoscând existența schimbărilor climatice și necesitatea reglementării pentru a o reduce, ei vor veni la masa de negocieri cu scopul principal și datoria de a proteja prețul acțiunilor pe termen scurt al afacerilor pe care le conduc [8].

Este clar de ce corporațiile au exercitat și continuă să exercite o influență considerabilă - cu complicitatea complexă a statelor neoliberale - atât asupra statelor în sine, cât și asupra arhitecturii juridice specializate (inclusiv instituțiile internaționale cheie) înființate de state pentru a răspunde provocărilor rezultate schimbările climatice.

Într-adevăr, corporațiile domină întreaga ordine globală: acest fapt fiind acceptat pe scară largă de

teoreticienii globalizării ca fenomen definitiv al epocii globale. Corporațiile transnaționale (TNC) exercită o putere aproape inimaginabilă, susținută în stăpânirea lor de instituții economice puternice, cum ar fi Fondul Monetar Internațional (FMI), Organizația Mondială a Comerțului (OMC) și Banca Europeană (BCE). Gardienii ordinii globale neoliberale - pe care mulți îi văd ca fiind gardienii unei elite economice globale - s-au angajat, se pare, cu o ideologie cu aspecte sociale și de mediu demonstrative să tergiverseze formarea unei ordini juridice internaționale.

Gill a susținut, de exemplu, că modificarea la nivel mondial a constituțiilor vechi și formarea altora noi sub influența FMI, a Băncii Mondiale și a altor agenții instituționale ale neoliberalismului, echivalează cu construirea unei constituții de facto pentru capitalul global „care funcționează într-o serie de contexte: internațional, regional și național” [9].

Beck afirmă că puterea afacerilor globale este angajată într-o meta-luptă cu statele națiuni - o realitate în lumina căreia „*globalizarea trebuie decodificată*” - ca „o transformare epocală înfiorătoare, post-revoluționară a sistemului național și internațional dominat de stat care guvernează echilibrul puterii și regulile puterii” [10]. Și, în timp ce analiza acestei lupte este mult mai complexă prin forme de complicitate politică, prin indispensabilitatea puterii statului în condițiile acumulării capitalului și prin faptul că statul însuși este cel care a oferit „condițiile care permit capitalul global de-a supraviețui și a naviga prin lume. În acest sens, rămâne relativ clar că globalizarea contemporană este, în cuvintele lui Beck „una dintre cele mai importante schimbări înregistrate în istoria puterii”, care nu va ceda în fața unor presiuni internaționale de salvare a mediului.

Această putere se exercită în (și este facilitată de) condiții structurale mai largi în care, după cum a susținut Woods, puterea economică s-a desprins de coerciția directă - ceea ce înseamnă că „*hegemonia economică a capitalului se poate extinde mult dincolo de limitele dominației politice directe*” [11]. De fapt, susține Woods, „*capitalismul este distinctiv între toate formele sociale tocmai prin capacitatea sa de a-și afirma dominația prin mijloace pur economice*”, iar că „*impulsul capitalului spre o extindere continuă de sine*” depinde de această capacitate unică, care se aplică nu numai în relațiile de clasă între capital și muncă, dar și în relațiile dintre statele imperiale și statele subordonate. În ordinea globalizată contemporană, aceste realități creează, cel puțin, „o relație foarte complexă între stat și puterea economică”.

Prin urmare a lăsa la latitudinea statelor naționale rezolvarea problemelor de mediu este inoportun. În acest sens organismele internaționale pot influența și schimba traiectoria privind asigurarea unui mediu sănătos ca drept fundamental al omului în prezent și pentru generațiile viitoare.

Din acest punct de vedere, rolul organismelor internaționale este de a avea implicații pentru inițiativele de drept în privința protecției mediului de viață la nivel global, în contextul schimbărilor climatice generate de dezvoltarea marilor corporații bazate de extragerea resurselor naturale.

Numeroase astfel de analize, în mod surprinzător, implică o aprofundare a acțiunii ideologiei capitaliste neolibérale asupra strategiilor legale internaționale de abordare a crizei climatice. Teza deranjantă a lui Turner este susținută în mare măsură de astfel de critici privind transmutarea politicii și legii în favoarea puterii corporative globale, susținută și de accentul contemporan pus pe „ecologizarea” creșterii pieței ca strategie de reducere a emisiilor cu efect asupra schimbărilor climatice. Astfel de strategii, deși sunt importante, cu toate acestea, prezintă riscul că, prin aducerea „valorii serviciilor ecosistemice” și a „capitalului natural” în calcule economice și juridice, piața este pur și simplu confirmată ca meta-structura care domină toate celelalte structuri, în timp ce neoliberalismul pur și simplu se redistribuie în moduri de „reducționism de mediu”[12].

Abordările bazate pe piață se sustrag la întrebări mai profunde cu privire la dominanța pieței. De asemenea, acestea tind să fie dominate de corporații. Aceasta este o taxă adusă de Adelman la rezultatul Rio + 20, care nu a reușit să ofere nimic dincolo de un monoculturalism de piață „ecologic”[13].

Legăturile profunde dintre capitalism și distrugerea mediului sunt acum bine stabilite, precum și legătura dintre capitalism și schimbările climatice, aceasta înseamnă pur și simplu că „natura” devine și mai profund comercializată – prin urmare, un element de marfă global schimbabil care trebuie tranzacționat și exploatat. Nimic din toate acestea nu ține o mare speranță în ceea ce privește responsabilitatea pentru mediu sau pentru justiția climatică.

Din acest punct de vedere este important să relevăm recomandările de la Maastricht privind promovarea participării publice eficiente la luarea deciziilor în probleme de mediu[14]. Recomandările abordează problema unei implementări eficiente și semnificative a celui de-al doilea „pilon” al democrației de mediu care presupune „participarea publicului”. Altfel spus, apare interferența publicului în relațiile de piață stabilite de marile corporații în raport cu exploatarea resurselor de mediu.

Recomandările se bazează pe bune practici existente și vizează a fi un instrument practic, de neprețuit și un ghid util pentru îmbunătățirea implementării dispozițiilor tratatelor internaționale referitoare la problemele de mediu. Astfel de tratate includ Convenția privind accesul la informații, participarea publicului la luarea deciziilor și accesul la justiție în probleme de mediu (Convenția Aarhus).

Recomandările oferă abordări inovatoare pentru gestionarea problemelor legate de îmbunătățirea calității participării publice. Acestea abordează implementarea eficientă a deciziilor care privesc mediul și afectează publicul.

Recomandările de la Maastricht conțin atât aranjamente ideologice (principii de bună practică) cât și aranjamente practice (instrumente și tehnici participative) pentru participarea publicului la evaluările de mediu. Ele cuprind corelarea Convenției de la Aarhus cu alte tratate internaționale și materiale de orientare în procese legate de jurisprudența problemelor de mediu.

Cu toate acestea, în sensul acestui capitol, accentul se va pune pe instrumente și tehnici participative, subliniind Recomandările de la Maastricht ca parte a unui set de orientări globale aplicabile la nivel național în probleme de mediu.

Înainte de a apela la instrumentele și tehnicile participative specifice (tehnici participative) de participare a publicului, este util să prezentăm cadrul legal în care participă publicul la evaluarea mediului.

Pe lângă cadrele juridice naționale care prevăd dispozițiile referitoare la participarea publicului la evaluările de mediu, există mai multe tratate internaționale și regionale. Printre aceștia, cel mai proeminent „exemplu global semnificativ de consolidare legală a măsurilor de sporire a participării publice” și, în cuvintele fostului secretar general al ONU, Kofi Annan, „cea mai ambițioasă activitate în democrația de mediu întreprinsă în cadrul Națiunilor Unite”, este Convenția de la Aarhus. Convenția de la Aarhus prezintă și include în mod clar, trei „piloni” inter-relaționali ai drepturilor procedurale de mediu: acces la informații despre mediu (dreptul la informație), participarea la procesele de luare a deciziilor (dreptul la participare) și accesul instanțelor (dreptul la un proces echitabil, judiciar provocator corect).

Convenția de la Aarhus este plasată în contextul unei discuții privind participarea publicului la procedura de evaluare a mediului, susținând că dreptul de participare se extinde dincolo de obediența formală a cerințelor procedurale, dar înseamnă și realizarea semnificativă a dreptului de a fi auzit și dreptul de a influența deciziile.

Interacțiunea dintre cadrele juridice naționale și convenție este dublă. Implementarea eficientă depinde nu numai de un nivel ridicat de conștientizare a Convenției, ci și de instrumentele naționale care sunt introduse pentru a o adopta.

Până în prezent, Convenția de la Aarhus are 47 de părți (inclusiv Uniunea Europeană (UE)) reprezentate de statele membre ale Comisiei Economice pentru Europa (UNECE), cu unele absențe notabile (și anume: Federația Rusă și Turcia)[15].

Convenția este deschisă aderării de către statele din afara regiunii UNECE. Deși niciun stat din afara acestei regiuni nu a aderat încă la Convenție, legislația de mediu din multe țări de pe glob a fost inspirată pe larg de această Convenție (de exemplu, în Nigeria, Brazilia, și Mauritius, pentru a menționa doar câteva, a se vedea, de asemenea, Strategia de participare publică a Organizației Statelor Americane).

Ocazional, legile și practicile de participare publică în țările care nu sunt părți la Convenția de la Aarhus s-ar putea alinia și chiar ar depăși cele mai bune practice. În alte cazuri, acestea pot lipsi. De exemplu, Legea națională de mediu a Africii de Sud (1998) enumeră principii specifice participării publice [16] și dispozițiile legale ale țării privind participarea publicului la luarea deciziilor de mediu sunt „comparabile cu cele mai bune practici din Țările membre OCDE [Organizația pentru Dezvoltare Economică] și cu Convenția de la Aarhus”. Ele au „multe caracteristici în comun cu principiile de gestionare a mediului acceptate la nivel internațional, care pot fi văzute când se compară aceste principii cu

principiile de la Rio”. În plus, în 2010, programele voluntare Bali ale Programului Națiunilor Unite pentru Mediu (UNEP) au fost adoptate cu scopul de a oferi „orientare generală [...] statelor, în primul rând țărilor în curs de dezvoltare, pentru promovarea implementării efective a angajamentelor lor la principiul 10 al Declarației de la Rio din 1992 privind Mediu și dezvoltare în cadrul legislației și proceselor lor naționale” [17].

Astfel, conceput în noiembrie 2015, Obiectivul Recomandărilor de la Maastricht este de a îmbunătăți punerea în aplicare a dispozițiilor Convenției de la Aarhus [18] privind participarea publicului la luarea deciziilor, oferind idei pentru abordări mai inovatoare în practică [19].

Recomandările de la Maastricht profesează atât aranjamente ideologice/teoretice cât și aranjamente practice pentru public, orientând participarea la procedura de evaluare a mediului.

Aranjamentele ideologice ale Recomandărilor ar putea reprezenta principiile celor mai bune practici ale participării publice (de exemplu, neutralitatea persoanelor sau organismelor cărora le este delegată organizarea participării publice, datoria autorităților publice de a se consulta cu științele sociale existente etc.). Multe dintre aceste aranjamente corespund și ar putea fi derivate de la cele declarate de organizațiile profesionale, precum Asociația Internațională pentru Participarea Publică și Asociația Internațională pentru Evaluarea Impactului, descrise în Ghidul de punere în aplicare a Convenției Aarhus.

Deși aceste principii au o importanță incontestabilă, ele se concentrează asupra tehnicilor participative (de exemplu, discuții și seminarii publice informale, consultări bilaterale, procese de grup facilitate, conferințe de consens, mese rotunde, dialoguri ale părților interesate, juriile cetățenilor și luarea deciziilor mult opționale, etc).

Dacă aderarea statelor de pe alte continente la Convenția de la Aarhus va deveni o realitate politică rămâne de văzut. Cu toate acestea, chiar dacă se face o convenție separată (globală) sau mai multe convenții regionale pe probleme de mediu - contrapartide la Convenția de la Aarhus - „este aproape sigur că sistemul Convenției de la Aarhus (și Orientările Bali) ar forma cadrul principal în jurul căruia un astfel de tratat va fi construit. Însă la etapa actuală, împreună cu Ghidurile Bali, Recomandările de la Maastricht fac parte dintr-un set de orientări globale aplicabile în toate țările din întreaga lume.

În ciuda realizărilor Convenției de la Aarhus, există și mai multe critici potrivit cărora „Convenția de la Aarhus încearcă să atenueze dominanța intereselor economice prin implicarea ONG-urilor, dar nu face prea mult pentru a încuraja o implicare mai generală a publicului” [20]. În mod eficient, „Convenția Aarhus oferă un cadru util pentru participarea publicului pe linia modelului liberal-democratic”.

La rândul lor, unele dintre tehnicile participative oferite de Recomandările de la Maastricht nu se încadrează în cadrul actual stabilit prin articolele 6 și 7 din Convenție. De exemplu, „[tipul de participare

descrie prin articolul 6 al Convenției se încadrează la un nivel particular pe scara de participare] - undeva peste o consultare, dar mult sub o decizie de codecizie” [21].

Tehnicile participative oferite de Recomandările de la Maastricht oferă oportunitatea unui dialog direct între public, organismele publice (agenții) și sectorul privat în spiritul democrației participative sau deliberative [22].

După unii autori, tehnicile participative necesită mecanisme mai extinse decât consultarea tradițională și „subliniază atât participarea, cât și crearea de mecanisme pentru dialog informat” [23].

Tehnicile participative indirecte sunt tehnici care nu sunt instrumente participative pure, ci mai degrabă mecanisme care pot declanșa aplicarea tehnicilor participative directe. Tehnici participative directe pot fi aplicate direct pentru a facilita și organiza participarea publicului. Tehnicile participative pot fi aplicate simultan în ambele tipuri de clasificare și în cadrul fiecărei categorii. De exemplu, utilizarea instrumentelor și tehnicilor care sunt proporționale cu complexitatea și impactul potențial (tehnica participativă corectivă) implică faptul că „pentru activitățile supuse Convenției cu potențial ridicat de mediu sau care afectează un număr mare de oameni, proceduri mai elaborate pot asigura o participare eficientă a publicului” [24].

Pentru activitățile cu efecte formale mai puțin semnificative asupra mediului, ar fi suficient să se ofere acces la informații relevante și posibilitatea de a trimite comentarii scrise și de a le lua în considerare în mod corespunzător daunele de mediu. De exemplu, unele State membre ale UE (precum Austria, Danemarca, Suedia, Italia, Grecia, și Olanda) au adoptat proceduri de simplificare a mediului „simplificate” pentru proiecte cu efecte limitate asupra mediului și proceduri „cu drepturi depline” pentru cazuri mai complexe [25].

Tehnica participativă directă - puterea de codecizie (sub forma unor referendumuri la nivel național, regional sau local, după caz) - este poate cea mai contradictorie sugestie a Recomandărilor de la Maastricht. Există, totuși, unele forme mai moderate, de exemplu, prin „permiterea membrilor publicului în cauză să participe la procesul de generare a setului de opțiuni care vor fi luate în considerare în procesul de luare a deciziilor și, ulterior, să își exprime preferințele cu respectarea opțiunilor respective” (la stadiul de „screening”) sau folosind referendumuri consultative (fără caracter obligatoriu). În acest sens, Elveția oferă un exemplu notabil și relevant de oferire a cetățenilor dreptul de a decide anumite chestiuni semnificative pentru mediu prin referendumuri [26].

Însă, în majoritatea țărilor cu democrație reprezentativă, ideea de a acorda cetățenilor dreptul de a vota asupra problemelor de mediu ar putea fi o problemă dificilă. În Letonia, de exemplu, proiectul pentru „Legea referendumului în municipalitățile locale” a fost discutat ani la rând. Cu toate acestea, propunerea mai ambițioasă privind acordarea drepturilor de vot pentru planurile de terenuri municipale, modificările acestora și planurile locale a fost eliminată în a doua lectură a acestei legi. Totuși, alegerea formei puterii de codecizie depinde în mare măsură de alegerea instrumentelor și tehnicilor care sunt proporționale cu complexitatea și impactul potențial.

Ocazional, s-ar putea să fie suficient să se implice cea parte a publicului (inclusiv ONG-uri și / sau alți membri ai publicului) cu expertiză relevantă în organele consultative pentru procedura de luare a deciziilor (prin comisii specializate și pentru evaluarea mediului - comisii EIA).

O tehnică de implicare se aseamănă cu așa-numitele comitete naționale de calitate (de exemplu, o agenție independentă - Comisia olandeză de evaluare a mediului din Olanda sau comitetele interne din Franța, Italia și Grecia) [27]. Cu toate acestea, această practică nu este în conformitate cu sugestiile Maastricht.

În continuare ne vom referi la implicațiile recomandărilor de la Maastricht la cadrele juridice naționale ale statelor membre UE. Astfel, nu este posibil să se pună de acord asupra unei abordări „individuale” pentru participarea publicului în toate contextele din toate statele membre. De exemplu, chiar și la nivel de stat membru al UE, contextele în care operează drepturile procedurale ale Convenției de la Aarhus și ale legislației supranaționale ale UE „sunt diverse și reflectă diferențele de tradiții legale și democratice”. Un alt exemplu se referă la referendumuri. Întrebarea despre ce formă ar putea avea acest mecanism în contexte constituționale diferite este lăsată deschisă statelor membre. Un punct de plecare evident este evaluarea, reflecția și, după caz, elaborarea în continuare a normelor și standardelor existente în legătură cu participarea publicului la evaluările de mediu.

Chiar dacă mai multe principii și elemente de bune practici „pot fi identificate care ar trebui reflectate în procesele participative”, Recomandările de la Maastricht nu sunt „nici obligatorii, nici exhaustive”[28]. Este posibil să se dezvolte și să se utilizeze și alte tehnici (de exemplu, rolul activ al publicului în monitorizare, așa cum se vede în „proiectul Linth 2000 pentru protecția împotriva inundațiilor în Elveția).

În acest context, noțiunea „cadrului juridic național” trebuie interpretat pe scară largă, incluzând toate sursele de drept național: dispoziții constituționale, legislative, de reglementare și administrative, precum și jurisprudență și practică administrativă.

De asemenea, recomandările „cele mai bune practici” sunt considerate ca un element constitutiv al surselor teoriei juridice moderne. În unele cazuri, politica și reglementările naționale inflexibile ar putea îngreuna

acțiunea atunci când se folosesc abordări noi și mai interactive și se obțin informații și acorduri neregulate (cazuri raportate din Olanda (bazinul Meuse), Anglia și Țara Galilor (bazinul Ribble)).

Utilizarea recomandărilor de bune practici și necesitatea elaborării dispozițiilor legale existente sunt corelate direct. Statele nu se vor limita la simpla transpunere a dispozițiilor procedurale formale în cadrele lor juridice naționale, ci vor lua în considerare cele mai potrivite mecanisme, în conformitate cu recomandările „cele mai bune practici”. Primii pași spre îndeplinirea agendei de adoptare a Recomandărilor de la Maastricht în cadrele juridice naționale sunt traducerea Recomandărilor în limbi naționale relevante și organizarea instruirii pentru funcționari în aplicarea Recomandărilor. În urma acestui lucru, două scenarii sunt posibile: cel puțin, introducerea tehnici participative inovatoare prin îndrumare, și, să îmbine dimensiunile politice (votare și alegeri) și organizaționale ale participării publice prin legislație. Dispozițiile acestor tehnici profesate de Recomandările de la Maastricht trebuie completate și pot fi elaborate prin intermediul constituțiilor (de exemplu, utilizarea referendumurilor) și a dispozițiilor legale. Cu toate acestea, posibil, unele dintre tehnici ar putea fi asociate cu reglementarea, în timp ce unele (de exemplu, alegerea tipului de referendum) pot fi lăsate ca orientări voluntare.

În concluzie, dreptul de a participa la procedura de evaluare a mediului se extinde dincolo de ascultarea formală a cerințelor procedurale. Aceasta reflectă realizarea semnificativă a dreptului de a fi ascultat și dreptul de a stabili deciziile referitoare la mediu și care afectează viața oamenilor. Tehnicile participative din Recomandările de la Maastricht oferă oportunitatea unui dialog direct între public, organisme publice (agenții) și sectorul privat în spiritul democrației deliberative. Acestea se extind dincolo de cadrul dispozițiilor relevante din Convenția de la Aarhus și, ocazional, a constatărilor din literatura de specialitate privind participarea publicului [29].

Cu toate acestea, la nivel național, alegerea celor mai bune tehnici participative adecvate se bazează pe luarea deciziilor comune (și nu pe acțiuni unilaterale), având în vedere o gamă largă de setări geografice, culturale, istorice și instituționale.

Referințe bibliografice:

1. Tsosie, Rebecca A., Indigenous People and Environmental Justice: The Impact of Climate Change (2007). University of Colorado Law Review, Vol. 78, p. 1625, 2007, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1399659>. (accesat 29.06.2023)
2. Tsosie, Rebecca A., Indigenous People and Environmental Justice: The Impact of Climate Change (2007). University of Colorado Law Review, Vol. 78, p. 1625, 2007, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1399659>. (accesat 23.06.2023)
3. Turner, Stephen; Shelton, Dinah; Razzaque, Jona; McIntyre, Owen; May, James, Environmental Rights: The Development of Standards, (accesat 29.07.2023) <https://www.cambridge.org/gb/academic/subjects/law/environmental-law/environmental-rights-development-standards?format=HB>.
4. UN, About the Sustainable Development Goals, (accesat 29.06.2023) <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
5. UN, Analytical study on the relationship between human rights and the environment : report of the United Nations, (accesat 16.07.2023) https://digitallibrary.un.org/record/718748?ln=zh_CN.

6. UN, Conclusions of the work of the Study Group on the Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the Diversification and Expansion of International Law, 2006, (accesat 22.06.2023) https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/1_9_2006.pdf.
7. UN, Embedding Human Rights into Business Practice, (accesat 24.06.2023) <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Embeddingen.pdf>.
8. UN, Resolution adopted by the Human Rights Council 16/11, Human rights and the environment, (accesat 29.06.2023) <https://undocs.org/A/HRC/RES/16/11>.
9. UNECE, Maastricht Recommendations on Promoting Effective Public Participation in Decision-making in Environmental Matters prepared under the Aarhus Convention, (accesat 11.07.2023) https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/Publications/2015/1514364_E_web.pdf.
10. UNEP Division of Environmental Law and Conventions, Glossary of Terms for Negotiators of Multilateral Environmental Agreements, (accesat 14.07.2023) <https://www.cbd.int/doc/guidelines/MEAs-negotiator-glossary-terms-en.pdf>.
11. UNEP, Advancing justice, governance and law for environmental sustainability, Rio+20 and the World Congress of Chief Justices, Attorneys General and Auditors General, (accesat 21.07.2023) https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/9969/advancing_justice_governance_law.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
12. UNEP, Climate Change and Human Rights, UNON Publishing Services Section, Nairobi 2015, (accesat 26.06.2023) https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/climate-change/climate_change_and_human_rights.pdf.
13. United Nations General Assembly, Resolutions, (accesat 11.07.2023) <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1998/210.pdf>.
14. Universal Declaration of Human Rights, <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>.
15. van den Broek, Berthy, Environmental Liability and Nature Protection Areas Will the EU Environmental Liability Directive Actually Lead to the Restoration of Damaged Natural Resources?. *Utrecht Law Review*, Vol. 5, No. 1, pp. 117-131, June 2009, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1440131>.
16. van Wolferen, Matthijs and Eliantonio, M., Access to Justice in Environmental Matters – The EU’s Difficult Road Towards Non-Compliance With the Aarhus Convention (August 28, 2019). Marjan Peeters and Mariolina Eliantonio (eds) *Research Handbook on European Environmental Law* (Edward Elgar 20xx), Forthcoming, University of Groningen Faculty of Law Research Paper No. 39/2019, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3444262>.
17. van Zeben, Josephine A. W., The Untapped Potential of Horizontal Private Enforcement within EC Environmental Law (2008). *The Georgetown Int'l Environmental Law Review*, Vol. 22, p. 241, 2010, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1320080> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1320080>.
18. Varvastian, Sam, The Human Right to a Clean and Healthy Environment in Climate Change Litigation (April 10, 2019). *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper No. 2019-09*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3369481> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3369481>.
19. Vines, Timothy and Bruce, Ven. Alex and Faunce, Thomas Alured, Planetary Medicine and the Waitangi Tribunal Whanganui River Report: Global Health Law Embracing Ecosystems as Patients (March 19, 2013). *Journal of Law and Medicine* 2013; 20: 528-541, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2235935>.
20. Wells Peter Geoffrey, The iconic Torrey Canyon oil spill of 1967 - Marking its legacy, in *Marine Pollution Bulletin* 115(1-2):1-2 February 2017, (accesat 15.07.2023) https://www.researchgate.net/publication/311590001_The_iconic_Torrey_Canyon_oil_spill_of_1967_-_Marking_its_legacy.
21. Werhane, Patricia H. and Ofiesh, Caetie, The Global Water and Food Supply Problem. *Darden Case No. UVA-E-0213*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=908727>.
22. WHO Regional Office for Europe, Environmental noise guidelines for the European Region, (accesat 11.07.2023) https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/383921/noise-guidelines-eng.pdf.
23. Wood Mary Christina, Nature's Trust: A Legal, Political and Moral Frame for Global Warming, (accesat 19.07.2023) <https://lawdigitalcommons.bc.edu/ealr/vol34/iss3/7/>.
24. Woods Kerri, The Environment and Human Rights, In book: *Human Rights: Politics and Practice*, Edition: 1st, Chapter: The Environment, Publisher: Oxford University Press, Editors: Michael Goodhart, pp.325-342, https://www.researchgate.net/publication/280489574_The_Environment_and_Human_Rights. (accesat 11.07.2023)
25. Young, Margaret A., Principle 12: The Environment and Trade (May 19, 2014). in Jorge E Vinuales (ed), *The Rio Declaration on Environment and Development. A Commentary*, Oxford University Press (Forthcoming), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2443617>. (accesat 25.07.2023)
26. Jeffery, Michael, Environmental Governance: A Comparative Analysis of Public Participation and Access to Justice. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1126440>. (accesat 21.07.2023)
27. Lin, Jolene, The First Successful Climate Negligence Case: A Comment on *Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands* (July 2, 2015). *Climate Law* (Brill), 2015 Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2626113>. (accesat 16.07.2023)

28. Eckes, Christina, Environmental Policy 'Outside-In': How the EU's Engagement with International Environmental Law Curtails National Autonomy (2012). German Law Journal 13:11, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2191596>. (accesat 13.07.2023)

29. Kravchenko, Svitlana, The Aarhus Convention and Innovations in Compliance with Multilateral Environmental Agreements. Colorado Journal of International Environmental Law and Policy, Vol. 18, No. 1, 2007, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1076746>. (accesat 11.07.2023)

CZU 347.95 (478)

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.06>

FELURILE COMPETENȚEI GENERALE

PRISAC Alexandru,

doctor în drept, conferențiar universitar,
Universitatea de Studii Europene din Moldova,
<https://orcid.org/0000-0003-0954-7670>

REZUMAT

În acest articol sunt analizate felurile competența generală a organelor de jurisdicție în doctrina autohtonă și a altor state. În particular, au fost analizate clasificările din literatura Federației Ruse și a României privind competența generală.

A fost evidențiată problematica divizării competenței generale ale organelor de jurisdicție. La fel, a fost expusă părerea proprie privitor la felurile competența generală, ce îmbunătățește doctrina în acest domeniu.

Au fost analizate criteriile de clasificare a felurilor competenței generale și, de asemenea, și criteriile de divizare propriu a împuternicirilor propriu-zise ale organelor jurisdicționale la soluționarea cauzelor civile.

Cuvinte-cheie: competență, feluri, criterii, jurisdicțional, împuterniciri.

TYPES OF GENERAL COMPETENCE

PRISAC Alexandru,

PhD in Law, Associate Professor,
University of European Studies of Moldova,
<https://orcid.org/0000-0003-0954-7670>

SUMMARY

In this article, the types of general competence of jurisdictional bodies in the domestic and other states' doctrine are analyzed. In particular, the classifications from the literature of the Russian Federation and Romania regarding general competence were analyzed.

The problem of dividing the general competence of the jurisdictional bodies was highlighted. In the same way, our opinion regarding the types of general competence, which improves the doctrine in this field, was exposed.

The criteria for classifying the types of general jurisdiction were analyzed, as well as the criteria for the proper division of the proper powers of the jurisdictional bodies to resolve civil cases.

Key words: competence, types, criteria, jurisdictional, powers.

Introducere. În sistemul de drept al Republicii Moldova, regulile privind delimitarea împuternicirilor organelor de jurisdicție nu își găsesc o reglementare ordonată și exhaustivă într-un act normativ. Din acest considerent legislatorul poate opera anumite modificări în competența generală numai în urma unei analize de ansamblu a întregului sistem legislativ pentru a evita crearea anumitor colizii sau lacune legislative. În majoritatea actelor legislative există doar unele mici reglementări, care stipulează împuternicirea unui sau altui organ jurisdicțional. Astfel, nu există normă juridică a cărei dispoziții să nu facă referință la normele privind competența generală fiindcă aceasta determină și organul de drept ce va aplica sancțiunea normei juridice. Din acest considerent este necesar de a fi clasificate în anumite feluri regulile privind competența generală a

organelor jurisdicționale.

Metode aplicate și materiale utilizate. Rezultatele lucrării au fost obținute în urma utilizării următoarelor metode de cunoaștere: sinteza, analiza, și comparația. Cea din urmă a contribuit la evidențierea particularităților felurilor competenței generale în doctrina autohtonă și a altor state.

Rezultatele obținute și discuții. Abordarea problematicii competenței generale exclusive, care este centrală în cadrul felurilor acestei instituții juridice, determină identificarea factorilor ce determină legislatorul de a stipula într-un act legislativ anumite norme privind competența generală exclusivă. În viziunea noastră acestea sunt:

- sistematizarea normelor juridice în codificări în care este reglementată activitatea unor organe

jurisdicționale;

- necesitatea împuternicirii unui organ jurisdicțional de a soluționa litigiile apărute din raporturile-material juridice reglementate de acest act legislativ;

- necesitatea de a exista un organ jurisdicțional de a aplica sancțiunile prevăzute de normele juridice prevăzute de actul legislativ;

- specificul politicii statului într-un anumit domeniu al relațiilor sociale;

- specializarea organelor jurisdicționale ce impune existența unor norme juridice de competență în actul legislativ special.

În rezultatul cercetării prevederilor actelor legislative [4, 5, 6, 7], care sunt semnificativ de dinamice [1, p. 97], și a doctrinei [19, p. 6; 20; 18; 15; 16; 8; 2; 12; 13; 9] relevante instituției juridice analizate am observat că problema sistematizării și definirii criteriilor de delimitare a competenței generale i-a revenit doar doctrinei, care a fost considerată [15, p. 43] una dinamică în acest domeniu. Din acest considerent interacțiunea criteriilor pe care le aplică legislatorul în delimitarea competenței generale o identificăm în literatura de specialitate, în particular în clasificarea felurilor competenței generale. Astfel, în această lucrare vom analiza criteriile de delimitare a competenței generale inclusiv prin prisma felurilor competenței generale.

În sistemele de drept și doctrina juridică a diferitor state criteriile și regulile de delimitare a competenței generale sunt expus în diverse forme.

În sistemul de drept anglo-saxon, în particular în SUA, competența generală și competența jurisdicțională sunt delimitate potrivit unor reguli speciale, care în mare parte sunt parte integrală a regulilor de delimitare a jurisdicției instanțelor judecătorești întâlnită sub denumire de „jurisdicție”. În sistemul de drept comun al SUA jurisdicția se împarte în următoarele tipuri: jurisdicția de ordin material, jurisdicția de ordin subiectiv (în dependență de o anumită persoană sau autoritate publică ș.a.) și pe lângă acestea mai există și jurisdicția în raport cu un anumit bun [14, p. 98]. În cazul jurisdicției materiale cauza juridică este determinată pornind de la caracterul raporturilor material-litigioase.

În sistemele de drept apropiate sistemului de drept francez, în particular în România criteriile de delimitare a competenței generale se conțin în anumit reglementări speciale ce stau la baza activității organului de jurisdicție, iar doctrina [8, p. 211-212] acestor state dezvoltă doar competența generală materială, și nu evidențiază alte feluri ale acesteia limitându-se doar la enumerarea regulilor ce separă împuternicirile organelor de jurisdicție la soluționarea cauzelor juridice. Sunt expuse explicit doar felurile competenței jurisdicționale. În particular, în România competența generală materială este analizată amănunțit de autorul CIOBANU Viorel Mihai prin prisma punctelor de contact cu alte discipline – drept constituțional, drept administrativ, drept financiar (fiscal), drept civil, dreptul muncii, dreptul familiei, dreptul de proprietatea intelectuală. Astfel, autorul examinează aceste puncte de contact în cadrul următoarelor feluri de competență generală de ordin material: competența în materia controlului de constituționalitate; competența în materie electorală;

competența în materia contenciosului administrativ; competența în materia litigiilor de muncă; competența în materia litigiilor de muncă [3, p. 372-399]. Totuși, în viziunea noastră această divizare dată de CIOBANU Viorel Mihai nu poate cuprinde toate felurile competenței generale fiindcă nu pot fi enumerate în mod exhaustiv toate materiile în care sunt aplicate normele acestei instituții juridice.

Felurile competenței generale au fost dezvoltate mult în doctrina juridică a Federației Ruse. Autorul NORCHINA Elena dezvoltă larg felurile competenței generale ce înglobează de ansamblu regulile de delimitare a competenței generale. Potrivit autorului competența generală comportă un caracter multinivelar. Relativ a divizat competența generală la nivelul internațional, național, comun, special, ierarhică, teritorială și funcțional [18, p. 9]. Din toate acestea obiectul cercetării noastre este competența generală la nivel național, adică în sistemul de drept al Republicii Moldova.

Unul din autorii care a studiat fundamental și competența generală în Federația Rusă este autorul OSIPOV I. [20, p. 38], care a evidențiat amplu felurile competenței generale la nivel național. Acesta pornește de la unele idei expuse anterior de autorul DRUJKOV P.S., care a împărțit competența generală în două feluri: competența generală *comună* și competența generală *specială* [17, p. 7]. În viziunea lui DRUJKOV P.S. în sistemul de drept sovietic competența generală comună are la bază caracterul raporturilor juridice și de asemenea componenta subiectivă a părților la delimitarea competenței instanțelor de judecată și a arbitrajului. Ceea ce înseamnă, în primul rând, că litigiul de drept născut din relațiile civile, de muncă, relațiile de familie sunt de competența instanțelor de judecată, dar cele născute din relațiile administrative, statale, financiare și funciare sunt de competența organelor administrative, în al doilea rând, litigiul de drept născut din raporturile civile ține de competența instanțelor de judecată atunci când cel puțin una din părțile litigiului este un cetățean, iar de competența arbitrajului este litigiul în care ambele părți sunt organizații. Competența generală specială este aceea care este stipulată expres de lege și poate fi de următoarele feluri: *alternativă*, *exclusivă*, *contractuală și condițională* [17, 8]. Această modalitate a divizării felurilor competenței generale a persista de mult timp în doctrina Federației Ruse și a Republicii Moldova.

Autorul rus OSIPOV I. dezvoltă felurile competenței generale care inițial au fost expuse de DRUJKOV P.S. menționând că este competență generală *alternativă* nu doar aceea care permite ca dintre două sau mai multe organe jurisdicționale împuternicite de a examina cauza să fie ales doar unul la discreția reclamantului (solicitantului), așa după cum este obișnuit, dar și aceea când alegerea se face în anumite cazuri de însăși organul jurisdicțional. Autorul a dat exemplul din legislația sovietică când organele administrative sau persoanele cu funcție de răspundere exercitând dreptul de a aplica amenda în ordine administrativă, este în drept în locul sancționării cu amendă de a transmite materialele privind fapta ilicită către judecătoria tovărășească [20, p. 33]. La momentul actual, în sistemul de drept al Republicii

Moldova în contextul tendinței spre un stat democratic nu există această posibilitate a organelor jurisdicționale de a alege transmiterea către un alt organ cauza pentru examinare. Aceasta fiindcă urmează de a fi respectat principiul previzibilității în conduita organelor statului și în competența acestora în examinarea și soluționarea unor cauze juridice, principiu statuat în jurisprudența CtEDO [10]. Dacă nu este de competența organului de jurisdicție, acesta nu va primi spre examinare cauza respectivă.

Competența generală exclusivă există atunci când este expres stipulată competența unui organ de a soluționa o anumită cauză, fiind prevăzută în forma unei excepții de la regulile generale ale competenței generale; *competența generală contractuală* – este acea competență ce este determinată în cazurile prevăzute de lege în baza acordului părților; *competența generală condițională* – este aceea ce determină ca o cauză să fie soluționată de către un organ jurisdicțional concret numai dacă sunt îndeplinite condițiile prevăzute de lege, de exemplu, respectarea ordinii de soluționare prealabile și extrajudiciare a litigiilor individuale de muncă [20, p. 34].

Deși, autorul rus OSIPOV I. la baza conceptului felurilor de competență generală menționează specială acele feluri expuse de DRUJKOV P.S., (alternativă, contractuală, exclusivă și condițională) totuși critică neajunsul lor fiindcă nu a expus criteriile lor de clasificare. În opinia lui OSIPOV I. există două criterii de clasificare a felurilor de competență generală. În primul rând, câte organe jurisdicționale (unul sau mai multe) sunt împuternicite de a soluționa anumite cauze juridice, și în al doilea rând, modalitatea de alegere a unui organ jurisdicțional din mai multe împuternicite de a soluționa o cauză juridică [20, p. 38]. Această viziunea a autorului dat a urmărit înglobarea tuturor felurilor de competență generală în imperiul acestor două criterii.

Primul criteriu, permite de a delimita competența generală specială în două categorii: competența generală unică și competența generală multiplă. Cea *unică* este acea competență generală specială ce prevede posibilitatea examinării unor categorii determinate de cauze de anumite organe jurisdicționale stipulate expres de lege (instanță de judecată, organe administrative, organizații obștești ș.a.). Poartă un caracter exclusiv fiindcă exclude posibilitatea examinării cauzei de către alte organe jurisdicționale [20, p. 38]. De exemplu, potrivit art. 68, alin. (1) din Codul familiei, prevede: decăderea din drepturile părintești are loc numai pe cale judecătorească. Deci, în dispozițiile art. 68 alin. (1) din Codul familiei lege oferă împuternicirea exclusivă a instanței judecătorești de a examina și soluționa cauzele privind decăderea din drepturile părintești.

Competența generală unică, în viziunea acestui autor, se opune competenței generale multiple, ce prevede posibilitatea soluționării unor anumitor categorii de cauze nu doar de un singur organe, dar de mai multe organe jurisdicționale [20, p. 39]. Drept exemplu de competență generală multiplă servesc prevederile art. 29 alin. (6) din Legea nr. 1245 din 18-07-2002 cu privire la pregătirea cetățenilor pentru apărarea Patriei [11], „Cetățenii pot contesta hotărârea comisiei de recrutare-încorporare în Comisia de Stat pentru Încorporare sau o pot ataca în instanța de judecată, în modul stabilit de lege, în termen de 10 zile de la data comunicării ei.”

Al doilea criteriu, ce caracterizează competența generală alternativă este modalitate de alegere din mai multe organe jurisdicționale împuternicite de a examina cauza anume acel organ ce trebuie să-l soluționeze. Caracteristic pentru această modalitate este că alegerea acestui organ jurisdicțional are loc la discreția reclamantului sau a altui subiect de drept ce solicită intentarea procesului [20, p. 42]. Astfel, din analiza opiniilor acestui autor constatăm că în cazul competenței generale alternative se aplică cele două criterii concomitent, care sunt și condiții pentru a exista acest fel de competență generală: 1) să existe organe jurisdicționale (unul sau mai multe) care sunt împuternicite de a soluționa anumite cauze juridice; 2) posibilitate de a alege un organ jurisdicțional din mai multe împuternicite de a soluționa o cauză juridică.

În ansamblu și rezumativ, autorul OSIPOV I. sistematizează felurile competenței generale într-un mod complex, pe care îl susținem, însă urmărim să-l completăm. Potrivit lui competența generală se împarte în două mari categorii: I competența generală *comună*; II competența generală *specială*. Cea specială este compusă din două feluri de competență generală: 1) competența generală unică (exclusivă); 2) competența generală multiplă. La rândul său, competența generală multiplă include următoarele categorii: a) competența generală alternativă; b) competența generală imperativă sau condițională; c) competența generală contractuală [20, p. 39]. Aici, pornind de la reglementările art. 37 din Codului de procedură civilă al Republicii Moldova, urmează de mai adăugat și al cincilea fel denumit „Competența generală în judecarea pretențiilor conexe”.

Concluzii. Aceste divizări clasice a felurilor competenței generale în viziunea noastră urmează a fi completată de către noi cu încă un fel al acesteia denumită *competența generală dinamică*. Adică la nivelul competenței generale unice și multiple includem și al treilea fel *competența generală dinamică*, care conține criterii variabile de delimitare a împuternicirilor organelor jurisdicționale la soluționarea cauzelor civile.

Referințe bibliografice

1. BĂCU, Adelina. Drept procesual civil. Partea generală. Chișinău, 2013, 344 p. ISBN 978-9975-56-094-8.
2. BELEI, Elena, BORȘ, Ana, CHIFA, Felicia [et al.]; red. șt. COJUHARI Alexandru. Drept procesual civil. Partea Generală. Chișinău: S. n., 2016. 464 p. ISBN 978-9975-4072-9-8;
3. CIOBANU, Viorel Mihai. Tratat teoretic și practic de procedură civilă. Teoria generală. Volumul I. București: Editura Națională, 1996. 508 p.
4. Codul civil al Republicii Moldova: nr. 1107 din 06 iunie 2002. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2002, nr. 82-86, art. 661. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2019, nr. 66-75, art. 132.

5. Codul de procedură civilă al Republicii Moldova: nr. 225 din 30 mai 2003. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2003, nr. 111-115, art. 451.
6. Codul familiei: nr. 1316 din 26 octombrie 2000. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2001, nr. 47-48, art. 210.
7. Codul muncii al Republicii Moldova: nr. 154 din 28 martie 2003. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2003, nr. 159-162, art. 648.
8. FODOR, Maria. Drept procesual civil: teoria generală, judecata în primă instanță, căile de atac, mijloace procesuale de asigurare a unei practici judiciare unitare, proceduri speciale, arbitraj: reglementare, doctrină, grile. București: Universul Juridic, 2014. 756 p. ISBN 978-606-673-514-8.
9. GHEORGHE-LIVIU, Z. Competența materială, Capitolul I, art. 94-147. În: Noul Cod de procedură civilă. Comentat și adnotat. Vol. 1-526. București: Universul Juridic, 2013. 1314 p. ISBN 978-606-673-134-8.
10. Hotărârea CtEDO AFFAIRE S.W. vs. Regatul Unit: 22 noiembrie 1995. CtEDO [online]. [citată 15.07.2023]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-62522%22%7D>.
11. Legea cu privire la pregătirea cetățenilor pentru apărarea Patriei: nr. 1245 din 18 iulie 2002. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2002, nr. 137-138, art. 1054. [citată 25.06.2023]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=121249&lang=ro.
12. LEȘ, Ioan. *Drept procesual civil*. București: Ed. Lumina Lex, 2002. 695 p. ISBN 973-588-548-4;
13. MĂGUREANU, Florea. *Drept procesual civil. Ediția a VI-a*. București: Ed. ALL BECK, 2002. 648 p. ISBN 973-655-232-2;
14. АБОЛОНИН, Глеб Олегович. Гражданское процессуальное право США. Москва: Волтерс Клувер, 2010. 432 с. ISBN 978-5-466-00482-3.
15. БУРОВА, Инна Леонидовна. Подведомственность дел арбитражным судам. Дис. кандидата юр. наук. Санкт-Петербург, 2005. 186 с;
16. ВЛАСОВА, А. (отв. ред.). Гражданское процессуальное право Российской Федерации, учебник. Москва: Издат. Юрайт – 2003, 448 с. ISBN 978-5-98209-025-6;
17. ДРУЖКОВ, П. С. Судебная подведомственности споров о праве и иных правовых вопросов, рассматриваемых в порядке гражданского судопроизводства. Автореферат дис. кандидата юр. наук. Свердловск, 1966, 22 с.
18. НОРКИНА, Елена. Подведомственность как общеправовая категория. Автореферат дис. кандидата юр. наук. Саратов, 2010. 23 с;
19. ОСИПОВ, Ю. К. Подведомственности и подсудности гражданских дел. Москва: Госюриздат, 1962. 38 с.
20. ОСИПОВ, Ю. К. Подведомственность юридических дел. Учебное Пособие. Свердловск, 1973. 123 с;

CZU 341.645(4):341.231.14

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.07>

SFERA DE APLICARE A ART.3 ȘI ART.14 ÎN JURISPRUDENȚA C.E.D.O. ÎN CAZUL GRUPURILOR VULNERABILE

SPÎNU Oleg,

doctorand,

Școala Doctorală Științe Juridice și Relații Internaționale

Universitatea de Studii Europene din Moldova

<https://orcid.org/0000-0002-6824-1981>

REZUMAT

Lucrarea este consacrată sferei de aplicare a art.3 și art.14 din jurisprudența C.E.D.O, și anume principiului nediscriminării în dreptul internațional public, prin care se evidențiază unele dintre numeroasele cazuri de discriminare tratate până în prezent de marile organisme internaționale de monitorizare. O atenție primordială fiind acordată organismelor cu caracter judiciar sau cvasijudiciar. Un deosebit interes și scop al prezentei cercetări prezintă analiza jurisprudenței C.E.D.O care indică în mod clar calea care trebuie urmată în alte situații mult mai grave, și stabilirea criteriilor juridice universale, care pot și trebuie să ghideze atât parlamentarii, cât și profesiile juridice în elaborarea legilor și în aplicarea practică a dreptului la egalitate și la interzicerea discriminării.

Cuvinte-cheie: convenție, discriminare, drepturi, vulnerabilitate.

SCOPE OF APPLICATION OF ART. 3 AND ART. 14 IN THE JURISPRUDENCE OF C.E.D.O. IN THE CASE OF VULNERABLE GROUPS

SUMMARY

The paper is devoted to the scope of application of art. 3 and art. 14 of C.E.D.O. jurisprudence, namely the principle of non-discrimination in public international law, which highlights some of the numerous cases of discrimination treated so far by the major international monitoring bodies. Primary attention being given to judicial or quasi-judicial bodies. Of particular interest and purpose of this research is the analysis of C.E.D.O jurisprudence which clearly indicates the path to be followed in other, much more serious situations, and the establishment of universal legal criteria, which can and must guide both parliamentarians and legal professions in drafting laws and in the practical application of the right to equality and the prohibition of discrimination.

Key words: convention, discrimination, rights, vulnerability.

Introducere. Art. 14 din C.E.D.O. conține două calificări explicite în ceea ce privește domeniul său de aplicare. În primul rând, art. 14 din C.E.D.O.[1] nu interzice toate tipurile de discriminare, ci doar discriminarea care apare în exercițiul drepturilor și libertăților prevăzute în convenție [2].

Totuși, a existat o încercare recentă de abolire a acestei restricții. Art. 1 din Protocolul adițional nr. 12 conține o interdicție generală a discriminării, care nu presupune o conexiune cu niciun alt drept al Convenției. Cu toate acestea, relevanța practică a acestei noi dispoziții a fost limitată. Acesta a fost ratificat de doar 19 state membre. În consecință, Curtea Europeană a Drepturilor Omului s-a referit la jurisprudența sa, astfel încât restricția cuprinsă la art. 14 din C.E.D.O.[1] rămâne foarte relevantă.

În al doilea rând, restricția textuală privind criteriul distincției *prima facie* pare a fi destul de slabă. Art. 14 din C.E.D.O.[1] nu este limitată, în sine, la motive specifice de discriminare. Cu siguranță, dispoziția conține o listă de motive de discriminare care sunt considerate a fi deosebit de problematice, cum ar fi sexul, rasa, religia sau originea. Cu toate acestea, lista nu este exclusivă.

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a interpretat domeniul de aplicare al art. 14 din C.E.D.O.[1] destul de larg. Curtea nu consideră că este necesară încălcarea unei alte garanții a Convenției pentru ca art. 14 din C.E.D.O. să fie aplicabil [3]. Nici măcar nu solicită ca pretinsa discriminare să se încadreze în domeniul de aplicare al unui alt drept convențional. În schimb, este suficient ca „faptele în cauză să se încadreze în sfera de aplicare” a unei dispoziții a C.E.D.O. sau a unuia dintre protocoalele sale adiționale [4].

Unul dintre cazurile paradigmatică care ilustrează semnificația acestei interpretări este *Karlheinz Schmidt c. Germaniei* [5]. Solicitantului i s-a cerut să plătească o taxă anuală pentru serviciul de pompieri de 75 de Deutsche Mark (aproximativ 38,35 EUR). În regiunea în care locuia, o astfel de taxă pentru serviciul de pompieri era considerată ca o compensație pentru neexecutarea sarcinilor de serviciu de pompieri. Cu toate acestea, în regiunea în cauză numai bărbații erau obligați să servească în cadrul serviciului de pompieri, astfel încât taxa se aplica doar rezidenților bărbați. Reclamantul a susținut că această dispoziție impunea o discriminare bazată pe sex.

Curtea a decis că taxa de serviciu de pompieri a intrat în sfera art. 4 para. 2 din C.E.D.O. [1], care interzice munca forțată sau obligatorie. Curtea s-a referit și la art. 4 para. 3 lit. d din C.E.D.O.[1], și a declarat că obligațiile civice normale nu ar trebui să se încadreze în termenul „muncă forțată și obligatorie”. Curtea a susținut că taxa era strâns legată de aceste obligații civice, din cauza funcției sale compensatorii pentru obligația de a servi la pompieri. În timp ce art. 4 para. 3 lit. d a exclus în mod explicit astfel de obligații civile din domeniul de aplicare al art. 4 para. 2 din C.E.D.O., Curtea a arătat, de asemenea, că sunt suficient de apropiate ca domeniul de aplicare pentru a intra în sfera dispoziției.

Această tendință de a considera anumite fapte ca făcând parte din temeiul unei garanții convenționale, chiar dacă acestea nu intră în mod explicit în domeniul de aplicare a Convenției, poate fi observată și în alte decizii. Aceasta se referă în special la aplicarea art. 14 din C.E.D.O. [1] referitor la impozite, contribuții publice și prestații sociale. Curtea susține, de exemplu, că obligația de plată a impozitelor intră în sfera art. 1 din Protocolul adițional, chiar dacă dispoziția prevede în mod explicit că nu afectează dreptul unui stat de a asigura plata impozitelor sau a altor contribuții sau penalități.

În *Darby c. Suediei*, Curtea a luat în considerare o dispoziție legală suedeză conform căreia doar rezidenții suedezi care nu erau membri ai bisericii puteau fi scutiți de impozitele stabilite în beneficiul bisericii, în timp ce nerezidenții nu s-au calificat pentru o scutire, ceea ce a reprezentat o încălcare a art. 14 din C.E.D.O. [6]. Atunci când a analizat domeniul de aplicare, Curtea a făcut referire la al doilea paragraf al art. 1 al Protocolului adițional, care exclude impozitele de la protecția normei, însă a susținut că le-a introdus în „domeniul de aplicare” al art. 1 al Protocolului adițional.

În alte decizii, Curtea a considerat că beneficiile sociale pentru familii fac parte din domeniul art. 8 din C.E.D.O.[1], chiar dacă statele membre nu erau obligate să acorde beneficii în temeiul Convenției. De exemplu, decizia din *Okpisz c. Germaniei* [7] privea o dispoziție legală germană conform căreia prestațiile pentru copii erau acordate doar rezidenților permanenți, dar nu și persoanelor cu permis de ședere provizorie. Curtea a susținut că, deși statele nu erau obligate să acorde prestații pentru copii în temeiul art. 8 din C.E.D.O.[1], în această manieră statele puteau demonstra „respectul lor

pentru viața de familie”, astfel încât situația s-a încadrat în sfera prevederilor art. 8 [7].

Această scurtă trecere în revistă privind aplicabilitatea art. 14 din C.E.D.O.[1] arată că Curtea Europeană a Drepturilor Omului interpretează destul de extensiv domeniul de aplicare al dispoziției. În special, art. 8 din C.E.D.O.[1] și art. 1 din Protocolul adițional servesc drept „deschizători de uși” pentru aplicarea garanției de protecție egală. Cu această interpretare extinsă, aproape orice fapte au o legătură cu un drept al convenției. Prin urmare, prin efectele sale, art. 14 din C.E.D.O. nu diferă atât de mult de o interdicție generală împotriva discriminării, așa cum este prevăzută de art. 1 din Protocolul adițional nr. 12.

În timp ce Curtea Europeană a Drepturilor Omului interpretează domeniul de aplicare al art. 14 din C.E.D.O.[1], în linii mari, nu arată aceeași tendință în ceea ce privește criteriile de distincție. În timp ce formularea art. 14 din C.E.D.O.[1], care nu se limitează la criterii specifice de distincție, ar permite o interpretare extinsă, Curtea arată o anumită rețineră. Acesta susține că art. 14 nu interzice toate diferențele de tratament, ci doar acele diferențe bazate pe o caracteristică identificabilă, obiectivă, personală sau de „statut”, prin care persoanele sau grupurile de persoane se disting între ele.

Această abordare apare și în jurisprudență. Când Curtea constată o încălcare a art. 14 din C.E.D.O.[1], distincția în cauză se bazează, de regulă, pe o clasificare suspectă, chiar dacă criteriul distincției nu este întotdeauna explicit menționat în lista de discriminări din textul convenției. Discriminările bazate pe rasă sau etnie, sex, orientare sexuală sau religie reprezintă mai mult de jumătate din toate deciziile în care Curtea a reținut că art. 14 din C.E.D.O.[1] a fost încălcat. Restul deciziilor privesc în principal situațiile în care anumite grupuri sociale specifice nu sunt reprezentate în mod suficient și astfel protejate de procesul politic. Acestea se referă, de exemplu, la discriminările bazate pe naționalitate, nașterea în afara căsătoriei sau adopției, pe probleme de sănătate sau dizabilitate, sau discriminări legate de deținuți.

Cu toate acestea, există anumite cazuri care nu se încadrează în această regulă generală. În *Chassagnou și alții c. Franței*, Curtea a susținut că o dispoziție din legea franceză care obligă proprietarii de terenuri agricole de mici dimensiuni sau de lemn să intre într-o asociație de vânzători municipali, în timp ce proprietarii de terenuri mai mari erau excluși de la această obligație, ceea ce încălca art. 14 din C.E.D.O. [8].

În *Driha și alții c. României* [9], Curtea a calificat o practică românească, conform căreia indemnizațiile pentru limită de vârstă ale unor soldați erau supuse impozitării, în timp ce indemnizațiile altor soldați în circumstanțe similare nu erau impozitate, ca fiind discriminare [218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229].

În cazul *Altinay c. Turciei*, Curtea a constatat o încălcare a art. 14, deoarece regulile de acces la universitate au fost modificate fără o notificare suplimentară și fără a oferi aranjamente tranzitorii pentru

persoanele care au făcut investiții conform vechilor reguli [10].

Cu toate acestea, aceste cazuri sunt excepții. În general, Curtea constată, într-adevăr, încălcări numai dacă legea sau acțiunea statului în cauză fac o distincție bazată pe un criteriu suspect. Aceste criterii nu sunt neapărat doar cele menționate explicit în art. 14 din C.E.D.O. [1]. Mai degrabă, Curtea a identificat și alte criterii, cum ar fi orientarea sexuală, care, în opinia sa, sunt la fel de problematice. Cu toate acestea, observațiile demonstrează că Curtea impune restricții considerabile atunci când vine vorba de criteriile de distincție care pot constitui o bază pentru discriminare.

Art. 21 alin. 1 din Cartă, care dispune instituirea unei interdicții generale a discriminării indiferent de motivul distincției este, de asemenea, restricționat în domeniul său de aplicare. Conform art. 51 din Cartă, drepturile fundamentale ale Cartei sunt obligatorii pentru statele membre doar în măsura în care acestea pun în aplicare legislația U.E. Curtea Europeană de Justiție a interpretat sintagma „punerea în aplicare a legislației U.E.” în linii mari, astfel încât aceasta acoperă și situațiile în care statele membre au o marjă de apreciere în punerea în aplicare a directivelor sau în care acestea restricționează libertățile fundamentale cuprinse în tratatele U.E.

Domeniul său de aplicare nu este la fel de larg ca domeniul de aplicare al art. 18 din T.F.U.E. [11], deoarece simplul fapt că un cetățean sindical este prezent într-un alt stat membru nu constituie o punere în aplicare a legislației U.E. de către un stat membru. O astfel de interpretare ar face Carta aplicabilă tuturor interacțiunilor dintre statele membre și cetățenii altor state membre de pe teritoriul lor.

Cu toate acestea, C.E.J. nu a decis încă asupra soluției optime în cauză. Jurisprudența existentă pe baza art. 21 alin. 1 din Cartă este limitată. Cele mai importante două cazuri privesc discriminarea pe criterii de vârstă. În cazul *Werner Mangold c. Rüdiger Helm*[12], C.E.J. a trebuit să decidă cu privire la o dispoziție din legislația muncii din Germania privind contractele de muncă pe durată determinată [13].

În principiu, un contract de muncă pe durată determinată nu putea fi încheiat decât dintr-un motiv specific. Cu toate acestea, legea a permis o excepție pentru angajații cu vârsta peste 52 de ani. Pentru a facilita reintegrarea lor pe piața muncii, contractele pe durată determinată pentru angajații de peste 52 de ani puteau fi încheiate fără un motiv specific. C.E.J. a considerat că dispoziția a încălcat art. 6 alin. 1 din Directiva nr. 2000/78/CE [44], deoarece a depășit demersurile care erau necesare pentru a promova reintegrarea angajaților mai în vârstă pe piața muncii.

În acest caz, nu s-a putut aplica Directiva în mod direct, deoarece perioada de transpunere nu expirase încă. Prin urmare, Curtea a susținut că „principiul nediscriminării pe criterii de vârstă” trebuia considerat ca un principiu general al dreptului U.E. și că instanța națională ar fi trebuit să anuleze dispozițiile naționale care încălcau acest principiu.

Decizia din *Seda Küçükdeveci v Swedex GmbH & Co. KG* [14] a vizat o normă germană de dreptul muncii [15]. În conformitate cu dispoziția în cauză, perioadele de

muncă anterioare vârstei de 25 de ani nu au fost luate în considerare pentru calcularea perioadei de preaviz pentru încetarea unei relații de muncă. Curtea a apreciat că dispoziția nu era în conformitate cu Directiva nr. 2000/78/CE [16]. Cu toate acestea, chiar dacă perioada de transpunere a directivei expirase între timp, Curtea nu a putut să aplice nici acum directiva în mod direct, deoarece nu exista posibilitatea de aplicare directă pe linie orizontală a directivelor. Cu toate acestea, Curtea a susținut că directiva a extins domeniul de aplicare al art. 21 alin. 1 din Cartă și că acesta a fost aplicabil în cazul de față.

S-a subliniat în literatura de specialitate că, în mod tradițional, Curtea nu a furnizat prea multe explicații despre motivele pentru care a dezvoltat teste analitice specifice care indică o revizuire strictă a anumitor motive de discriminare, cu excepția simplelor referiri la temeiul comun care există în temeiul juridic din dreptul internațional și intern. În afară de aceasta, Curtea nu a elaborat analiza sa, deși a adăugat câteva comentarii limitate cu privire la anumite motive sau situații de discriminare, cum ar fi menționarea faptului că discriminarea rasială este deosebit de nocivă, că infracțiunile de ură sunt deosebit de distructive pentru drepturile fundamentale și că este necesară favorizarea integrării persoanelor cu dizabilități în societate.

Cu toate acestea, Curtea pare să înceapă să dezvolte o abordare a „grupurilor vulnerabile” în temeiul art. 14, care clarifică variațiile apărute în stricta sa revizuire și motivele din spatele acestei revizuii.

Privind înapoi spre originile abordărilor emergente ale grupurilor vulnerabile, în conformitate cu art. 14, evoluția pare să fi început cu hotărârea din 2007 a Marii Camere în cauza D. H. și alții c. Cehiei, care se referea la discriminarea rasială în educație [17]. În această cauză, Curtea a prezentat un motiv neobișnuit de detaliat pentru abordarea strictă a acestui tip de discriminare, ceea ce, după cum s-a arătat deja, a dus la prima constatare că a avut loc o discriminare indirectă. Luând în discuție hotărârile Buckley c. Regatului Unit al Marii Britanii [18] și Chapman și alții c. Regatului Unit al Marii Britanii [19], Curtea a motivat că „ca urmare a istoriei lor tulburi și a deznădăjirii romilor, aceștia au devenit un tip specific de minoritate defavorizată și vulnerabilă și, prin urmare, necesită o protecție specială” [18].

Contururile mai specifice ale unei abordări bazată pe „grupuri vulnerabile” au fost totuși elaborate în două hotărâri ale Marelui Consiliu, ulterior. Prima hotărâre este Alajos Kiss împotriva Ungariei din 2010 [20], care nu privește de fapt art. 14, dar din perspectiva drepturilor de vot ale persoanelor cu dizabilități mentale, în temeiul art. 3 din Protocolul nr. 1 [21]. Cu toate acestea, Curtea a invocat D. H. și alții c. Cehiei [17] cu privire la discriminarea rasială și art. 14 în jurisprudența sa privind motivele de discriminare de gen și orientare sexuală și a motivat că „dacă o restricție asupra drepturilor fundamentale se aplică unui grup deosebit de vulnerabil din societate, atunci marja de apreciere a statului este substanțial mai restrânsă și acesta trebuie să aibă motive foarte importante pentru restricțiile în cauză” [17].

Curtea a continuat chiar să elaboreze motivele care stau la baza acestei abordări, afirmând că motivul acestei

abordări, care pune sub semnul întrebării anumite clasificări, este că, în mod istoric, aceste grupuri au fost supuse prejudecăților, cu consecințe durabile, ceea ce duce la excluderea socială a acestora. Un astfel de prejudiciu poate atrage stereotipizarea legislativă, care afectează evaluarea individualizată a capacităților și nevoilor acestor grupuri.

Astfel, Curtea a legat abordarea clasică a motivelor suspecte și abordarea grupurilor vulnerabile, subliniind o înțelegere social-contextuală a apartenenței la grup. Această linie de raționament a fost importată, apoi, din nou în contextul jurisprudenței întemeiată pe art. 14 în cauza Kiyutin c. Rusiei din 2011 [22], care se referea la discriminarea persoanelor cu statut de bolnav HIV-pozitiv. Cu toate acestea, hotărârea din Kiyutin a enumerat în mod expres sexul, rasa sau etnia, orientarea sexuală și dizabilitatea ca motive de discriminare potențial legate de grupurile vulnerabile, adăugând astfel motivul de discriminare al dizabilității în lista prevăzută inițial în Alajos Kiss c. Ungariei [20].

Cu alte cuvinte, sarcina probei se va îndrepta către pârât, după ce reclamantul va dovedi faptele din care se poate presupune discriminarea. Motivul pentru care a fost introdusă această procedură este aceea că revendicările privind discriminarea pot fi foarte greu de dovedit.

Interdicțiile generale împotriva discriminării sunt considerate adesea problematice, deoarece oferă instanțelor o mare marjă de discreție. Din acest motiv, drepturile de garanție și de protecție egală includ adesea calificări și limitări, pentru a evita activismul judiciar. Uneori, instanțele de judecată exercită, de asemenea, reținere. Această jurisprudență, anterior citată, a analizat garanțiile la protecție egală în Convenția Europeană a Drepturilor Omului [1], precum și în tratatele U.E. și interpretarea acestor garanții de către instanțele naționale.

Art. 14 din C.E.D.O. [1] și garanțiile la protecție egală analizate ale tratatelor U.E. conțin două tipuri de calificări și limitări. Primul tip se referă la domeniul lor de aplicare. Art. 14 din C.E.D.O. [1] se aplică numai faptelor care se încadrează și în sfera altor drepturi ale convenției. Art. 18 din T.F.U.E. [11] se extinde exclusiv la situațiile din sfera de aplicare a tratatelor U.E. Art. 21 alin. 1 din Cartă impune statelor membre obligații în măsura în care acestea pun în aplicare legislația U.E. Ambele instanțe, atât Curtea Europeană de Justiție, cât și Curtea Europeană a Drepturilor Omului, au tendința de a interpreta mai larg sfera de aplicare a dispozițiilor enumerate anterior. Curtea Europeană a Drepturilor Omului definește domeniul de aplicare al fiecărui drept al convenției, care uneori include și situații care sunt excluse în mod explicit din tratatele U.E. În mod similar, C.E.J. folosește libertatea generală de interpretare în baza art. 21 din T.F.U.E. [2] ca un „deschizător de uși” pentru interpretarea art. 18 din T.F.U.E. [11]. În consecință, nu există situații relevante în care instanțele să fi refuzat să găsească un temei de discriminare din cauza domeniului limitat de aplicare al art. 14 din C.E.D.O. [1] sau art. 18 din T.F.U.E. [11]. În ceea ce privește art. 21 din Cartă, dovezile în acest sens sunt destul de rare. Dar C.E.J. a arătat, de asemenea, o

tendință generală de a interpreta destul de generos domeniul de aplicare al Cartei.

Al doilea tip de calificare și limitare vizează criteriul distincției. O prevedere specifică în acest sens este art. 18 din T.F.U.E. [11], care interzice doar distincțiile bazate pe naționalitate. C.E.J. a interpretat larg criteriul distincției, deoarece nu include doar discriminări directe, dar și indirecte. Cu toate acestea, această mișcare doctrinară este necesară pentru a nu priva garanția de eficacitate. În schimb, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a impus restricții atunci când vine vorba de criteriile de distincție din art. 14 al C.E.D.O. [1]. Chiar dacă dispoziția nu conține un *numerus clausus* al distincțiilor interzise, Curtea, în general, a aplicat dispoziția doar la distincții problematice, care sugerează că o anumită măsură ar fi putut fi rezultatul unei discriminări intenționate. Jurisprudența referitoare la art. 21 din Cartă nu este suficient de elaborată pentru a trage concluzii definitive cu privire la poziția C.E.J. în acest sens.

În Hotărârea Camerei Opuz c. Turciei din 2009 [23,24], Curtea a făcut referire la vulnerabilitatea femeilor din sud-estul Turciei atunci când a aplicat art. 3 într-un caz de violență în familie, dar nu a menționat vulnerabilitatea în temeiul art. 14. Curtea a constatat, totuși, că a existat o încălcare a ambelor articole.

În jurisprudența ulterioară, cu toate acestea, Curtea a extins abordarea grupurilor vulnerabile în motivarea sa în temeiul art. 14, dar numai atunci când este analizată împreună cu art. 3, în contextul obligației pozitive de a proteja victimele violenței domestice. Astfel, în hotărârea Marii Camere T.M. și C.M. c. Republicii Moldova, din 2014 [25], Curtea a făcut referire la vulnerabilitatea victimelor violenței domestice și a constatat că statul pârât nu și-a onorat obligația pozitivă de a-l proteja pe reclamant în temeiul art. 14. Curtea nu a analizat în mod expres atitudinile publice sau situația generală a femeilor din țara pârâtă.

Sunt foarte relevante analizele efectuate de Curte privind discriminare bazată pe origine etnică / rasă. În ceea ce privește originea etnică / rasa, vulnerabilitatea a fost subliniată de Marea Cameră în cauzele D.H. și alții c. Cehiei din 2007 [17] și Orșuș și alții c. Croației din 2010 [26], care au vizat atât discriminarea indirectă, cât și plasarea disproporționată a copiilor rromi în școli speciale sau clase speciale. Referindu-se la „istoricul lor turbulent și la deșădăcinarea constantă”, Curtea a identificat populația rromă drept o „minoritate defavorizată și vulnerabilă” și a adăugat că acest lucru „înseamnă că ar trebui să se acorde o atenție specială nevoilor lor și stilului lor de viață diferit, atât în cadrul de reglementare relevant, cât și în luarea deciziilor în cazuri particulare” [26].

O abordare a grupurilor vulnerabile a fost menționată de atunci într-o serie de hotărâri ale Marii Camere privind educația copiilor rromi. Vulnerabilitatea a fost, de asemenea, subliniată într-un caz de discriminare directă în hotărârea Muñoz Diaz c. Spaniei din 2009 [27, 28], care privea pensiile de urmaș pentru soții rromi implicați în căsătorii neoficializate conform dreptului spaniol.

Ulterior, cu toate acestea, în Hotărârea Balázs c. Ungariei [29], din 2015, Curtea a făcut referire la

vulnerabilitatea rromilor atunci când a constatat că statul nu și-a achitat obligația pozitivă în temeiul art. 14, coroborat cu art. 3, de a investiga presupusele motive rasiste din spatele unui incident violent.

Într-o situație similară, în cazul Biao c. Danemarcei, din 2016 [30, 31], Curtea a constatat că a existat o discriminare rasială indirectă față de persoanele de origine etnică nondaneză, dar Marea Cameră nu s-a referit deloc la vulnerabilitate și s-a bazat pe motivele clasice de discriminare. În schimb, în cadrul discriminării de origine etnică / rasială, Curtea a ridicat doar problema vulnerabilității grupurilor vulnerabile în raport cu rromii.

Hotărârea Marii Camere în cazul Makhashev c. Rusiei, din 2012 [32], privea problema dacă prejudiciul rasial era un factor causal în bătaia poliției cu deținuții ceceni (ridicând problema obligației de fond negative de a nu face discriminare) și lipsa de investigarea incidentului (ridicarea problemei obligației pozitive a manifestării diligențelor cuvenite). Curtea a constatat că a avut loc o încălcare a art. 3 coroborat cu art. 14, atât sub aspectul său de fond, cât și al procedurii. Interesant este aspectul că, în ceea ce privește încălcarea de fond, Curtea s-a referit la abordarea sa deja stabilită pentru art. 3 din cazurile în care „persoanele aflate în arest sunt într-o poziție vulnerabilă”, dar nu s-a referit la abordarea conform căreia originea etnică poate genera și vulnerabilitate.

În sfârșit, trebuie subliniat modul în care Curtea pare adesea să adopte vulnerabilitatea ca instrument argumentativ în sprijinul unei protecții sporite în situații complexe, în care mai mult de un factor indică un dezavantaj. Acest lucru poate lua forma unor situații intersecționale, în care mai mult de un marker de identitate se intersectează în cazul unei persoane, pentru a crea sarcini unice în sarcina statului sau nevoi de protecție sporite.

Acest lucru era vizibil deja în hotărârile Marii Camere ale D. H. și alții c. Cehiei și Orșuș c. Turciei, unde Curtea a motivat că rromii erau o minoritate dezavantajată și vulnerabilă și adăuga că, prin urmare, cazul lor necesită o atenție deosebită, mai ales că atunci când cererile au fost depuse la Curte, reclamantii erau copii minori pentru care dreptul la educație avea o importanță crucială [33].

Ulterior, Curtea pare să adopte abordarea potrivit căreia solicitanții în situații intersecționale pot fi „deosebit de vulnerabili”. Acest lucru este vizibil în *Çam c. Turciei* [34], unde Curtea a abordat o situație intersecțională din perspectiva „vulnerabilității particulare” a copiilor cu dizabilități, și *B.S. c. Spaniei*, din 2012 [35], în care Curtea a aplicat raționamentul privind vulnerabilitatea acolo unde se intersectau rasa și sexul. În acest caz, reclamantul s-a plâns în temeiul art. 3 și 14 de hărțuirea și brutalitatea poliției, precum și lipsa unei investigații privind, printre altele, motivele rasiste și / sau sexiste din spatele acestora.

Curtea, atunci când a constatat o încălcare a art. 14 coroborat cu art. 3, sub aspectul său procedural (adică cu privire la obligația pozitivă de depunere a diligenței cuvenite), a motivat că „instanțele interne nu au ținut cont de vulnerabilitatea particulară a reclamantei, inerentă poziției sale de femeie de origine africană, care lucrează ca prostituată” [36].

Concluzii. Dezavantajul particular pe care Curtea încearcă să-l soluționeze prin raționamentul vulnerabilității nu este doar legat de situații intersecționale în sensul de mai sus. În alte cazuri, în care este în joc un singur motiv de discriminare, „vulnerabilitatea particulară” poate fi creată și de circumstanțele sociale în care se află solicitantul. Aceasta este susținută de jurisprudența privind vulnerabilitatea în contextul violenței domestice.

În funcție de poziția normativă adoptată, faptul că vulnerabilitatea este (încă) limitată la doar patru motive de discriminare - și uneori chiar și la anumite subgrupuri

din aceste motive de discriminare - poate fi considerată un lucru bun în ceea ce privește evidențierea celor mai multe probleme acute și facilitarea răspunsurilor juridice adecvate, sau ca un lucru negativ, prin excluderea celorlalți de la protecția sporită pe care abordările emergente pare să o faciliteze. În legătură cu această problemă, este de remarcat faptul că, în afara contextului art. 14, Curtea a adoptat o abordare mai largă a vulnerabilității, motivând deciziile sale pe vulnerabilitatea persoanelor aflate în diverse situații precare, fără a se baza pe apartenența la grupuri specifice bazate pe identitate.

Referințe bibliografice:

1. Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Consiliul European, 1950. (accesat 29.06.2023) https://www.echr.coe.int/documents/convention_ron.pdf.
2. O'Connell R. Cinderella Comes to the Ball: Article 14 and the Right to Non-Discrimination in the ECHR (January 15, 2009). In: Legal Studies, 2009, vol. 29, no. 2, p. 211 - 229. (accesat 24.06.2023) <https://doi.org/10.1111/j.1748-121X.2009.00119.x>.
3. Studii de caz cu privire la articolele 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13 și 14 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, precum și cu privire la art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție [DE – EN – FR].
4. Janneke G. The Discrimination Grounds of Article 14 of the European Convention on Human Rights. In: Human Rights Law Review 2013, vol. 13, no. 1, p. 99-124. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngs044>.
5. Equal Rights Trust. PILI Case Summary: Karlheinz Schmidt v. Germany (Application no. 13580/88). Equal Rights Trust, 18 July 1994. (accesat 19.06.2023) <https://www.equalrightstrust.org/content/pili-case-summary-karlheinz-schmidt-v-germany-application-no-1358088>.
6. European Court of Human Rights. Darby v. Sweden, 23 Oct. 1990, Series A No. 187, at para. 30. European Court of Human Rights, 1990. (accesat 22.06.2023) <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:ihrl/2937/echr90.case.1/law-ihrl-2937echr90>
7. European Court of Human Rights. Case of Okpiz v. Germany, (Application no. 59140/00). Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 October 2005. (accesat 11.06.2023) <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4406d7ea4.html>.
8. Case of Chassagnou and Others v. France. The International Journal of Human Rights, 1999, Vol. 3, no. 4. (accesat 22.07.2023) <https://doi.org/10.1080/13642989908406851>.
9. European Court of Human Rights. Resolution CM/ResDH(2014)28. Execution of the judgments of the European Court of Human Rights in Eighteen cases against Romania. European Court of Human Rights, 6 March 2014. (accesat 08.07.2023) <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-142656%22%22%22>.
10. European Court of Human Rights. Affaire Altinay c. Turquie, (Requête no 37222/04). European Court of Human Rights. Strasbourg, 9 juillet 2013. (accesat 11.06.2023) <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-122169>.
11. Treaty on the Functioning of the European Union. În: Official Journal of the European Union, 26.10.2012, nr. 326 (0001-0390).
12. European Court of Human Rights. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 November 2005. Werner Mangold v Rüdiger Helm. Reference for a preliminary ruling: Arbeitsgericht München - Germany. Directive 1999/70/EC - Clauses 2, 5 and 8 of the Framework Agreement on fixed-term work - Directive 2000/78/EC - Article 6 - Equal treatment as regards employment and occupation - Age discrimination. Case C-144/04. European Court Reports, I-09981, 2005. (accesat 18.07.2023) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62004CJ0144>.
13. Wachter S., Mittelstadt B., Russell, C. Why Fairness Cannot Be Automated: Bridging the Gap Between EU Non-Discrimination Law and AI (March 3, 2020). Computer Law & Security Review, 2021, Vol. 41, 105567. (accesat 02.07.2023) <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3547922>
14. European Court of Human Rights. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 19 January 2010. Seda Küçükdeveci v Swedex GmbH & Co. KG. Reference for a preliminary ruling: Landesarbeitsgericht Düsseldorf - Germany. Principle of non-discrimination on grounds of age - Directive 2000/78/EC - National legislation on dismissal not taking into account the period of employment completed before the employee reaches the age of 25 for calculating the notice period - Justification for the measure - National legislation contrary to the directive - Role of the national court. Case C-555/07. European Court Reports, I-00365, 2010. (accesat 29.06.2023) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62007CJ0555>.
15. Schiek D. Constitutional Principles and Horizontal Effect: Küçükdeveci Revisited. European Labour Law Journal 1(3). (accesat 14.07.2023) <https://doi.org/10.1177/201395251000100305>
16. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. În: Jurnalul Oficial al Uniunii Europene, 02.12.2000, nr. 303 (0016-0022).

INTERACȚIUNEA DINTRE ACTORII ECONOMICI, STAT ȘI SOCIETATEA CIVILĂ ÎN PRIVIȚA ARIILOR PROTEJATE

TRIBOI Mihăiță-Cristinel,

doctorand,

Universitatea de Studii Europene din Moldova,

România

<https://orcid.org/0009-0005-3991-2319>

REZUMAT

Prezenta lucrare este consacrată interacțiunii dintre actorii economici, stat și societatea civilă în privința ariilor protejate. Fii cercetat factorul uman și anume, faptul că lumea modernă a intrat într-o nouă etapă a dezvoltării sale - globalizarea, de aceea este important ca procesul de globalizare să servească dezvoltării durabile, iar pentru aceasta este necesar ca și cheltuielile economice să depindă de soluții echilibrate la problemele socio-economice de conservare a mediului.

Astfel, abordarea interacțiunii factorilor economici, stat și societate civilă în cazul ariilor de protejare, continuă să prezinte un interes deosebit pentru cercetătorii contemporani, având în vedere creșterea populației, a extinderii acestea și exploatarea pădurilor, fiind o problemă de nivel global și până în prezent.

Cuvinte-cheie: interacțiune, actori economici, societatea civilă, arii protejate, managementul adaptativ, servicii ecosistemice.

INTERACTION BETWEEN ECONOMIC ACTORS, STATE AND CIVIL SOCIETY REGARDING PROTECTED AREAS

TRIBOI Mihăiță-Cristinel,

PhD student,

University of European Studies of Moldova,

Romania

<https://orcid.org/0009-0005-3991-2319>

SUMMARY

This paper is devoted to the interaction between economic actors, the state and civil society regarding protected areas. Be researched the human factor, namely, the fact that the modern world has entered a new stage of its development - globalization, therefore it is important that the process of globalization serves sustainable development, and for this it is necessary that the economic expenses also depend on solutions balanced to the socio-economic problems of environmental conservation.

Thus, the approach to the interaction of economic factors, state and civil society in the case of protected areas, continues to be of particular interest to contemporary researchers, considering the growth of the population, their expansion and the exploitation of forests, being a global issue and up to now.

Key words: interaction, economic actors, civil society, protected areas, adaptive management, ecosystem services.

Introducere. Ariile protejate (AP) continuă să reprezinte un răspuns primordial al societății la pierderea biodiversității din întreaga lume [1]. Într-adevăr, odată cu creșterea populației, extinderea urbană și exploatarea pădurilor a determinat ca crearea AP-urilor să devină o problemă critică la nivel mondial [2], în special în legătură cu rolul lor în dezvoltarea locală a zonelor rurale sau urbane. Diferite modele de AP coexistă în ceea ce privește rolurile și relațiile dintre instituțiile și părțile interesate care participă la desemnarea și guvernarea lor și modul în care strategiile de conservare a biodiversității sunt adaptate contextelor sociale și ecologice locale [3].

Cu toate acestea, o temă comună este problema legitimității sociale a AP-urilor; dacă gestionarea unei arii protejate nu este considerată legitimă, aceasta poate fi percepută de către comunități ca o uzurpare a

drepturilor locale [4]. Deoarece crearea ariilor protejate are un impact deosebit asupra oamenilor, este necesară o abordare socio-ecologică a ariilor protejate. Într-adevăr, AP-urile în care trăiesc oamenii au devenit din ce în ce mai numeroase, iar AP-ul reprezintă adesea un tip particular de sistem socio-ecologic [5].

Cu toate acestea, tranziția de paradigmă de la „natura îngrădită” (adică, segregarea spațială a obiectivelor de utilizare a terenurilor) la crearea de „rețele ale naturii” dincolo de limitele AP este problematică [6]. Concurența pentru controlul și accesul la pământ este în creștere la nivel mondial, creând numeroase conflicte și ridicând noi întrebări cu privire la relațiile dintre oameni și natură [7]. Astfel de conflicte determină schimbarea socială și dezvăluie complexitatea intereselor individuale și colective (locale, regionale și globale) aflate în joc.

Reprezentarea socială, sistemele de valori și inovația socială joacă un rol esențial în conservarea biodiversității. Părțile interesate la nivel local (inclusiv factorii de decizie) adesea pun la îndoială legitimitatea ariilor protejate [8]. Astfel, personalul de conducere al AP se confruntă cu provocarea de a crea o nouă direcție pentru politica și guvernarea rolurilor lor în SES din care fac parte.

În acest context, managementul adaptativ a devenit un instrument important, care oferă legături între știința și practica de conservare [9]. Spre deosebire de abordarea tradițională, de „comandă și control”, gestionarea adaptativă a ecosistemelor integrează politicile de conservare a biodiversității ca experimente în care putem învăța să dezvoltăm noi practici de management. Managementul bazat pe ecosistem este un experiment de gestionare adaptativă continuă [10], care leagă proprietarii de terenuri private și publice, corporațiile și organizațiile de conservare cu oamenii de știință, pentru a planifica și acționa la scară mai mare în privința ariilor protejate.

Totuși, încă este necesar un fundament socio-ecologic mai solid pentru o astfel de acțiune, în care conservarea pe termen lung a ecosistemelor și a proceselor lor este privită într-o abordare care implică și susținerea valorilor actuale ale societății [11]. Relațiile dintre sistemele sociale și ecologice au devenit o problemă centrală în conservarea biodiversității și în științele sustenabilității [12]. Au fost dezvoltate mai multe abordări pentru a analiza SES-uri, dintre care majoritatea au rădăcini în științele naturii și s-au dezvoltat pentru a deveni transdisciplinare [13].

Abordarea managementului ecosistemelor - EM este o strategie de gestionare adaptativă care se ocupă de SES-uri complexe. Managementul terenurilor și resurselor naturale vizează echilibrarea conservării biodiversității, a utilizării durabile și a împărțirii echitabile a beneficiilor din exploatarea resurselor naturale [10].

Ca atare, se iau în considerare dimensiunile culturale și se consideră că populația este o parte integrantă a ecosistemelor [14]. Cadrele EM și ES - *ecosystem services* - au mai multe caracteristici și principii, printre care se numără recunoașterea obiectivelor pentru societate, managementul descentralizat, luarea în considerare a impactului extins al acțiunilor de mediu, înțelegerea contextelor socio-politico-economice care reduc distorsiunile pieței, nevoia de acțiune la diferite scale spațiale și temporale, acceptarea schimbărilor și incertitudinilor, managementul pe termen lung pentru generațiile viitoare și importanța critică a implicării tuturor părților interesate relevante [15].

Cu toate acestea, chiar și sub forma sa de co-management adaptativ, care combină o dimensiune de învățare iterativă a managementului adaptativ cu un management colaborativ, în care sunt împărțite drepturile și responsabilitățile [16], EM nu are o conceptualizare clară a modului în care oamenii de știință și părțile interesate de la nivel local ar trebui să lucreze împreună pentru a integra diverse forme de cunoaștere și a stimula implicarea părților interesate în susținerea ariilor protejate [17]. Există, astfel, o diferență între cele două concepte. Cadrul ES oferă o valoare adăugată

pentru analizarea AP-urilor și a peisajului înconjurător ca SES integrat, în ceea ce privește specificarea diferitelor cadre (a cadrelor normative de valoare), a cunoștințelor locale, precum și a convingerilor și a conflictelor dintre părțile interesate care privesc interdependențele ecologice [18]. Calitățile relevante din punct de vedere etic, cum ar fi conștiința, sensibilitatea față de ceilalți și practicile etice de îngrijire atât pentru oameni, cât și pentru habitat sunt în centrul ES. Explorarea ES poate duce la acceptarea solidarității prin diversitate culturală, dincolo de granițele AP-urilor [19].

Astfel, putem identifica mai multe diferențe în cadrele de bază pentru EM și ES. În primul rând, implementarea tradițională a EM tinde să consolideze solidaritatea ca pe o formă de legătură exclusivă, care definește problemele de conservare în opoziție cu interesul utilizatorilor locali. În al doilea rând, privilegiind legitimitatea științelor naturale și a raționalismului în explorarea interacțiunilor socio-ecologice, EM tinde să descalfice impactul emoțional al creării ariilor protejate și să raționalizeze și să clasifice valori și norme. Cu alte cuvinte, obiectivitatea și universalitatea tind să excludă semnificația în sine a locului, compasiunea și emoțiile generate de nevoia de protecție a acestuia. În al treilea rând, doctrina „garduri și fișiere” se concentrează asupra AP-urilor. Insistând asupra limitelor AP și ignorând problemele de guvernare ale mediului care înconjoară o arie protejată, EM nu consideră aria protejată și peisajul său înconjurător ca un SES unic [20]. Abordarea EM este, astfel, semnificativ diferită de o abordare bazată pe ES, iar cea din urmă ar putea să atenueze anumite dificultăți în implementarea EM legată de diferențele dintre diverși actori.

Cu toate acestea, nu este suficient ca diverșii actori să se pună de acord asupra nevoilor de protecție a biodiversității și de gestionare mai bună a resurselor naturale, pentru un consens privind măsurile și instrumentele care urmează să fie puse în aplicare [7]. Implementarea proiectelor de conservare a biodiversității și dezvoltare integrată are loc în contextul unei triple incertitudini, care implică dovezi ecologice măsurabile științific, dinamică socială și reprezentări specifice, valori și incertitudini normative. Pe baza monitorizării și experimentelor, științele naturii ajută la clarificarea primei clase de incertitudine, la îmbunătățirea înțelegerii noastre privind funcționarea SES și la implementarea managementului adaptiv [21].

Științele sociale și politice identifică și cartografiază structurile și reprezentările sociale, dar și relațiile de putere și aranjamentele instituționale [22]. Toate aceste cunoștințe pot fi utile pentru implementarea co-managementului adaptat al mediului [23] în comunitățile locale, dar pentru a face față normelor și valorilor este nevoie de politici și etică de mediu, precum și de o abordare care integrează dinamica relațiilor dintre oameni, dintre membrii comunității implicate, cu dinamica cunoștințelor și valorilor și dinamica SES. Problema în discuție este de a promova și de a explora colectiv interdependențele sociale și ecologice, prin prioritizarea serviciilor ecosistemice.

Managementul ecosistemelor - EM diferă de cadrul ES. Acesta din urmă pune accentul pe o evaluare pluralistă a sistemelor naturale și umane, în timp ce EM are o poziție mai filosofică, bazată pe grija pentru serviciile ecosistemice, acordând o prioritate deosebită intereselor umane. Pentru ca aceasta să fie completă, este necesară o percepție mai largă a serviciilor ecosistemice, care încorporează abordări mai pluraliste, valori mai profunde și dimensiuni culturale [24].

Explorarea colectivă a ES reprezintă o evoluție, prin faptul că abordează: (1) dimensiunea morală a unei diversități de elemente (de exemplu, peisaje, ecosisteme, specii), (2) o diversitate de acțiuni tehnice (de exemplu, restaurare, conservarea biodiversității, oprirea poluării) și (3) diverse principii și consecințe ale acțiunilor (de exemplu, deliberarea, decizia, acționarea). Prin explorarea și recunoașterea colectivă a ES, politica AP ar putea trece dincolo de construcția interacțiunilor socio-ecologice, pentru a interoga relațiile de putere asimetrice [25].

În cele din urmă, în cadrul unui SES, menținerea ES necesită explorarea specificului orașelor din zonele vizate și a formelor de protecție aferente acestui specific. Având în vedere diferențele culturale intrinseci în relațiile de putere și problemele de echitate în abordările participative, dezvoltarea unei abordări de modelare a ecosistemului ar putea fi deosebit de utilă [26].

Utilizarea simulatoarelor de computer, a modelelor multi-agent și a jocurilor de rol cu actorii implicați ajută la stimularea învățării colective despre un SES prin crearea, modificarea și observarea unui model și a simulărilor sale [27]. Pe baza împărțirii unor astfel de reprezentări și simulări se modifică înțelegerea reciprocă a părților interesate (inclusiv a factorilor de decizie și a cercetătorilor) [28]. În sfârșit, în ciuda unui proces costisitor, abordarea modelării participative îmbunătățește procesul de luare a deciziilor, atât în dimensiunile sale tehnice (informaționale, de acțiune), cât și sociologice (cooperarea, locul actorului în procesul decizional) și încurajează feedback-ul constant despre cunoștințele îmbunătățite și procesul de luare a deciziilor [29, 30].

În multe aspecte ale activității economice există o tendință spre privatizare. În țările care, în mod tradițional, erau socialiste sau aveau sectoare guvernamentale mari, multe industrii deținute de guvern au fost vândute sectorului privat. În alte țări, care au o tradiție puternică pe piață, a existat o reexaminare a furnizării publice de servicii, precum gestionarea deșeurilor. Aceste funcții sunt din ce în ce mai des contractate către sectorul privat. Această transformare a fost justificată pe baza eficienței costurilor. În cel mai bun caz, sectorul privat valorifică stimulentele pieței pentru reducerea costurilor și încurajarea inovațiilor.

Tendența de privatizare se manifestă și în conservarea naturii. Privatizarea conservării poate lua multe forme. Poate varia de la contracte pentru furnizarea de servicii specifice, cum ar fi alimentație și cazare, până la parteneriate public-private pentru gestionarea parcurilor, sau până la administrarea și exploatarea deplină a proprietății private. Există mai multe avantaje pe care sectorul privat le poate aduce operațiunilor și

managementului ariilor protejate. Întreprinderile și ONG-urile pot furniza resurse financiare și tehnice care altfel nu ar fi disponibile pentru conservare. Acest lucru este deosebit de important în țările în curs de dezvoltare, unde autoritățile sunt adesea subfinanțate. De asemenea, contractele de concesiune și taxele asociate pot contribui la autofinanțarea durabilă a ariilor protejate.

Un alt avantaj constă în faptul că sectorul privat poate avea mai mult succes decât sectorul public în furnizarea expertizei de marketing și operaționale necesare pentru a concura în industria turistică. Deși aceste abordări prezintă avantaje în teorie, este important să luăm în considerare în ce condiții ar putea rezulta în fapt o conservare îmbunătățită a ariilor protejate. Nu este posibil să ne gândim la viitorul ariilor protejate fără a acorda suficientă atenție tendințelor economice. Timp de zeci de ani, sectorul de mediu și conservare a ariilor protejate s-a lovit de contradicțiile evidente dintre presiunile politice pentru creșterea economiilor și nevoia de a păstra patrimoniul natural și ecosistemele.

Există interpretări diferite despre ceea ce determină distrugerea biodiversității și rolul modelelor economice actuale. Potrivit unor autori, un element cheie este faptul că macroeconomia este instrumentul național dominant pentru planificarea și măsurarea economică. Instrumentele orientate spre creștere și bazate pe producție pentru ghidarea politicii macroeconomice pot denatura imaginea vulnerabilității ariilor protejate. Deficiențele prezentate de aceste instrumente de politică de mediu poate conduce într-adevăr la o predispoziție către facilitarea răspândirii industriilor extractive în detrimentul peisajelor terestre, peisajelor marine și a ecosistemelor sănătoase.

Recent, o serie de proiecte majore, cum sunt The Economics of Ecosystems and Biodiversity – TEEB [31], Inițiativa Economiei Verzi – GEI [32] și Programul ONU pentru Mediu (UNEP) au luat în considerare relația dintre natură și economie. Inițiativa Economiei Verzi - GEI și UNEP, în ciuda criticilor cu privire la logica și designul său (IPACC 2011), susține că guvernele nu înțeleg, nu evaluează corect impactul economiei asupra serviciilor ecosistemice și a resurselor naturale în legătură cu susținerea bunăstării umane, a sănătății și a nutriției. Eșecul de a lua în calcul valoarea reală a naturii în viața umană duce la accelerarea eroziunii capacității ecosistemului și, prin aceasta, la o creștere a sărăciei umane și a dezintegrării sociale [33].

Potrivit GBO-3 [34], ariile protejate sunt doar aparent principalul instrument de politică globală pentru conservare, însă, în practică, ariile protejate sunt supuse aceluiași tendințe macroeconomice ca și alte areale și, prin urmare, vedem o creștere a industriilor miniere și extractive în ariile protejate, inclusiv în siturile emblematiche ale Patrimoniului Mondial [35].

Deși dimensiunile ariilor protejate pot crește, putem anticipa că, dacă tendința actuală continuă, eficiența ariilor protejate va scădea în mod continuu. Cum trebuie să răspundem la problema politicii macroeconomice care exclude conservarea, durabilitatea și planificarea eficientă a peisajului terestru sau marin este o problemă controversată. Unul dintre răspunsurile vehiculate a fost

ca factorii de decizie să se concentreze asupra modului în care mediul, ecosistemele și natura trebuie „valorizate”.

Potrivit TEEB și GEI [36], argumentul este că natura are o serie de valori care pot fi exploatate de către factorii economici naționali de decizie. Acestea pot fi luate în considerare sub aspectul importanței și longevității lor, care poate implica măsurarea valorii unui serviciu ecosistemic, cum ar fi disponibilitatea apei potabile și a valorii economice a înlocuirii sale, dacă este deteriorată sau poluată. De asemenea, se poate lua în considerare modul în care căile industriale și energetice alternative ar putea genera noi forme de bogăție, care nu sunt atât de distructive pentru mediul natural - de exemplu, utilizarea energiei solare. Criticii abordării „evaluării” subliniază faptul că aplicarea unei valori asupra exploatarea mediului înconjurător încurajează doar sectorul privat să accelereze extragerea bunurilor din mediul natural (adică să transforme resursele din starea lor naturală într-o marfă cu valoare de capital) sau poate duce la privatizarea mediului natural. În cazul primei ipoteze, acest lucru ar putea degrada natura într-un ritm tot mai accelerat, crescând astfel sărăcia și vulnerabilitatea socială; cea din urmă ipoteză presupune că unii proprietari își cresc veniturile în detrimentul celor care nu posedă terenuri cu valoare de patrimoniu (arii protejate), dar, în general, îi sărăcește pe cei care nu sunt proprietari de terenuri și care, la rândul lor, trebuie să extragă mai mult dintr-un

bazin mai mic de resurse naturale, creând o spirală de dezastru ecologic. Impactul ariilor protejate asupra societății și economiei locale are o recunoaștere variabilă, dar tot mai mare în secolul al XXI-lea. Comunitatea internațională de conservare a exprimat, la Conferința privind schimbările climatice de la Durban [37], îngrijorarea „că multe costuri ale ariilor protejate se nasc la nivel local - în special din comunitățile sărace - în timp ce beneficiile se acumulează la nivel global” [38]. Congresul și-a asumat angajamentul ca gestionarea ariilor protejate să se facă în spiritul reducerii sărăciei, fără agravarea acesteia în vreun fel [39]. A șaptea sesiune a Conferinței părților - COP 7 al CBD [40] a aprobat următoarea listă de activități pentru programul său pentru ariile protejate: „evaluarea costurilor, beneficiilor și impacturilor economice și socio-culturale care decurg din crearea și întreținerea ariilor protejate, în special pentru comunitățile autohtone și locale și ajustarea politicii de evitare și de atenuare a impactului negativ și, după caz, de compensare a costurilor și de partajare echitabilă a beneficiilor în conformitate cu legislația națională” [41].

Compensarea pentru sărăcirea cauzată de ariile protejate necesită cunoașterea situațiilor la nivel local. Aprecierea beneficiilor multiple ale conservării va fi incompletă fără o bună înțelegere a costurilor implicate și a pierderilor pe care le va avea populația locală.

Referințe bibliografice:

1. Jenkins C. N., Joppa L. Expansion of the global terrestrial protected area system. În: *Biological Conservation*, 2009, vol. 142, p. 2166-2174. (accesat 27.07.2023) <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2009.04.016>
2. Ghimire K. B. Ghimire K., Pimbert M. P. Social change and conservation. *Environmental politics and impacts of national parks and protected areas*. London: Earthscan, 1997. 342 p.
3. Hockings M., ș. a. Evaluating effectiveness. A framework for assessing the management of protected areas. Gland: IUCN, 2006.
4. Foucault M. Sécurité, territoire, population. *Cours au Collège de France (1977-1978)*. Paris: Gallimard/ Seuil, 2004. 448 p.
5. Cumming G. S. ș. a. Understanding protected area resilience: a multi-scale, social-ecological framework. În: *Ecological Applications*, 2015, vol. 25, p. 299 - 319. (accesat 23.07.2023) <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1163&context=nfwrustaff> .
6. Hannah L. ș. a. A preliminary inventory of human disturbance of world ecosystems. În: *Ambio*, 1994, vol. 23, p. 246-250. (accesat 19.07.2023) <https://www.jstor.org/stable/4314213>.
7. Lockwood M., Worboys G., Kothari A. *Managing protected areas. A global guide*. Milton Park: Routledge, 2012. 840 p.
8. Micoud, A. Vers un nouvel animal sauvage: le sauvagenaturalisé vivant? [Towards a new wild animal: naturalizing wilderness?]. În: *Natures Sciences Sociétés*, 1993, vol. 1, p. 202-210. (accesat 19.07.2023) <https://doi.org/10.1051/nss/19930103202>
9. Margoluis R., Salafsky, N. *Measures of success: designing, managing, and monitoring conservation and development projects*. Washington DC: Island Press, 1998. 384 p.
10. Grumbine R. E. Reflections on what is ecosystem management? În: *Conservation Biology*, 1997, vol. 11, p. 41-47. (accesat 14.06.2023) <https://www.jstor.org/stable/2387274>.
11. Fancy S. G., Gross J. E., Carter S. L. Monitoring the condition of natural resources in US national parks. În: *Environmental Monitoring and Assessment*, 2009, vol. 151, p. 161-174. (accesat 22.06.2023) <https://doi.org/10.1007/s10661-008-0257-y>.
12. Ostrom E. *Understanding institutional diversity*. New Jersey: Princeton University Press, 2005. 376 p.
13. Maron M. ș. a. Faustian bargains? Restoration realities in the context of biodiversity offset policies. În: *Biodiversity Conservation*, 2012, vol. 155, p. 141-148. (accesat 15.07.2023) <http://dx.doi.org/10.1016/j.biocon.2012.06.003>
14. Harmon D. A bridge over the chasm. Finding ways to achieve integrated natural and cultural heritage conservation. În: *International Journal of Heritage Studies*, 2007, vol. 13, no. 4/5, p. 380-392. (accesat 25.07.2023) <https://doi.org/10.1080/13527250701351098>.

15. Szaro R. C., Sexton W. T., Malone C. R. The emergence of ecosystem management as a tool for meeting people's needs and sustaining ecosystems. În: *Landscape Urban Planning*, 1998, vol. 40, p. 1-7. (accesat 24.07.2023) [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(97\)00093-5](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(97)00093-5).
16. Olsson P., Folke C., Berkes, F. Adaptive comanagement for building resilience in socio-ecological systems. În: *Environmental Management*, 2004, vol. 34, p. 75-90. (accesat 24.07.2023) <https://doi.org/10.1007/s00267-003-0101-7>
17. Daré W., ș. a. Learning about interdependencies and dynamics. În: Étienne M. *Companion modelling*. Dordrecht: Springer, 2011. p. 205-230. (accesat 19.06.2023) https://doi.org/10.1007/978-94-017-8557-0_10
18. Fevrier J-M, Deves C. *Le réseauécologiqueeuropéen*, Natura 2000. Paris: Litec, 2004. 237 p.
19. Mechtild R. World Heritage Cultural Landscapes: A Global Perspective. În: Brown, J. Mitchell, N. Beresford M. *The protected landscape approach. Linking nature, culture and community*. Gland: IUCN, 2005. p. 37-46. (accesat 28.06.2023) <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2005-006.pdf>
20. McShane T. O. Wells M. *Getting biodiversity projects to work. Towards more effective conservation and development*. New York: Columbia University, 2004. 464 p.
21. Barnaud C., P. ș. a. Power asymmetries in companion modelling processes. În: Étienne M. *Companion modelling. A participatory approach to support sustainable development*. Versailles: Quae. 2011. p. 117 – 140.
22. Reed M. Stakeholder participation for environmental management: A literature review. În: *Biological Conservation*, 2008, vol. 141, p. 2417-243. (accesat 15.07.2023) <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2008.07.014>.
23. Foley J. A., ș. a. Global Consequences of Land Use. În: *Science*, 2005, vol. 309, p. 570-574. (accesat 25.06.2023) <http://dx.doi.org/10.1126/science.1111772>.
24. von Heland J., Folke C. A social contract with the ancestors—culture and ecosystem services in southern Madagascar. În: *Global Environmental Change*, 2014, vol. 24, p. 251 – 264. (accesat 23.06.2023) <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.11.003>.
25. Barnaud C., A. ș. a. Dealing with power games in a companion modelling process: lessons from community water management in Thailand Highlands. În: *Journal of Agricultural Education and Extension*, 2010, vol. 16, p. 55-74. (accesat 15.07.2023) <https://doi.org/10.1080/13892240903533152>
26. Barreteau O. ș. a. Our companion modelling Approach. În: *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 2003, vol. 6, nr. 2. (accesat 18.07.2023) <https://www.jasss.org/6/2/1.html>.
27. Bousquet F., Le Page C. Multi-agent simulations and ecosystem management: a review. În: *Ecological Modelling*, 2004, 176, p. 313–332. (accesat 15.07.2023) <https://doi.org/10.1016/j.ecolmodel.2004.01.011>.
28. Grimblett H. R., *Integrating geographic information systems and agent-based modeling techniques*. Oxford: Oxford University Press, 2002. 327 p.
29. Grumbine R. E. What is ecosystem management? În: *Conservation Biology*, 1994, vol. 8, p. 27-38. (accesat 23.07.2023) [https://www.life.illinois.edu/ib/451/Grumbine%20\(1994\).pdf](https://www.life.illinois.edu/ib/451/Grumbine%20(1994).pdf).
30. Grimm V., Railsback S. F. *Individual-based modeling and ecology*. New Jersey: Princeton University Press, 2005. 448 p.
31. Making nature's values visible. *The Economics of Ecosystems and Biodiversity*, 2022. <https://teebweb.org/>.
32. Green Economy Initiative. United Nations Environment Programme. (accesat 10.07.2023) <https://unece.org/fileadmin/DAM/timber/meetings/07-unepeaton.pdf>.
33. Keeping track of our changing environment. From Rio to Rio+20 (1992-2012). Nairobi: United Nations Environment Programme, 2012. (accesat 29.06.2023) http://www.grid.unep.ch/products/3_Reports/GEAS_KeepingTrack.pdf.
34. *Global Biodiversity Outlook 3*. Montréal: Convention on Biological Diversity, 2010. p. 95. (accesat 19.07.2023) <https://www.cbd.int/doc/publications/gbo/gbo3-final-en.pdf>.
35. IUCN. Annual Report. Gland: IUCN, 2013. (accesat 15.07.2023) <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/IUCN-2014-017.pdf>
36. Hockings M., Leverington F., Cook C. Protected area management effectiveness. În: Worboys G., ș. a. *Protected Area Governance and Management*. Canberra: ANU Press, 2014, p. 889-928. (accesat 21.07.2023) <https://doi.org/10.22459/PAGM.04.2015.28>.
37. RezoluțiaParlamentului European din 16 noiembrie 2011 referitoare la Conferințaprivindschimbărileclimatice de la Durban (COP17). Durban, 2011. (accesat 22.07.2023) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2011-11-16_RO.html#sdocta9.
38. Lausche B., *Guidelines for protected areas legislation*. Gland: IUCN, 2011. (accesat 15.07.2023) https://www.researchgate.net/publication/37887531_Guidelines_for_Protected_Areas_Legislation.
39. International Union for Conservation of Nature. Durban action plan, IUCN world parks congress. Gland: IUCN, 2004. (accesat 25.07.2023) <http://cmsdata.iucn.org/downloads/durbanactionen.pdf>.
40. Convention on Biological Diversity. Target 11. În: *Strategic plan for biodiversity 2011-2020, including aichi biodiversity targets*. Montreal: Convention on Biological Diversity, 2011. (accesat 25.06.2023) <https://www.cbd.int/sp/targets/rationale/target-11/>.
41. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. *Universal declaration on cultural diversity*. Paris: UNESCO, 2002. (accesat 15.07.2023) <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127162e.pdf>.

COMISIA EUROPEANĂ ȘI PROCESUL DE AGENDA-SETTING DE LA NIVEL EUROPEAN

ZALDEA Teodora Elena,

Doctorand în științe juridice,

Universitatea Liberă Internațională din Moldova,

România

teodora.zaldea@yahoo.com

<https://orcid.org/0009-0008-7276-4049>

REZUMAT

Preocuparea fundamentală care transpare din analiza noastră a fost aceea de a discuta în mod aplicat despre puterea Comisiei de a stabili agenda politică și de a implementa strategiile Uniunii Europene. Cu alte cuvinte, aceasta reprezintă esența studiului nostru. În subsidiar, am urmărit să alcătuim o prezentare generală a tuturor etapelor pe care un proiect de act juridic le are de parcurs înainte de a deveni o propunere formală din partea Comisiei.

Cuvinte-cheie: decizie, proces decizional european, inițiativă legislativă, independență instituțională, principiul colegialității.

THE EUROPEAN COMMISSION AND THE AGENDA-SETTING PROCESS FROM THE EUROPEAN LEVEL

ZALDEA Teodora Elena,

PhD student in legal sciences,

International Free University of Moldova,

Romania

teodora.zaldea@yahoo.com

<https://orcid.org/0009-0008-7276-4049>

SUMMARY

The fundamental concern that emerges from our analysis has been to discuss in applied terms the power of the Commission to set the political agenda and implement the strategies of the European Union. In other words, this is the essence of our study. Alternatively, we aimed to compile an overview of all the stages that a draft legal act has to go through before becoming a formal proposal from the Commission.

Key words: decision, European decision-making process, legislative initiative, institutional independence, the principle of collegiality

Aspecte introductive. Cu titlu preliminar, alegem în cuprinsul acestui studiu, să discutăm aplicat despre puterea Comisiei de a stabili agenda politică și de a implementa strategiile Uniunii Europene. Practic, pornim de la asumția, clasică, deja, conform căreia *funcția ontologică a Comisiei Europene este aceea de a reprezenta interesul general al Uniunii*. Extrapolând, „Comisia deține o serie de responsabilități: *propune idei de politici pentru dezvoltarea pe termen mediu a UE; inițiază legi și urmărește procesul legislativ; reprezintă UE în negocieri comerciale bilaterale și multilaterale; adoptă reguli și reglementări, de exemplu, în privința politicii competiției; gestionează bugetul UE și analizează implementarea articolelor esențiale ale tratatelor și ale legislației de ordin secundar*”[1].

În fapt, dacă este să avem în vedere dispozițiile TUE, mai precis ale articolului 17, alineatul 5, începând cu 1 noiembrie 2014, Comisia „trebuie să fie compusă dintr-un număr de membri corespunzător cu două treimi din numărul statelor membre, atât timp cât Consiliul European nu decide modificarea acestui număr, hotărând

cu unanimitate”[2]. De jure, Consiliul European nu a decis aplicarea acestei prevederi, preferând, în continuare, formula „un stat - un comisar”.

Cu toate acestea, unii cercetători ai studiilor europene s-au grăbit să susțină faptul că „deși tratatele UE proclamă că membrii Comisiei vor sluji interesele generale ale UE și vor fi complet independenți, Comisia este un organism politic, alcătuit din actori proveniți din anumite contexte politice naționale”[3]. În cei mai simpli termeni, am traduce aceasta prin premisa potrivit căreia „guvernele statelor – membre dețin prerogative de stabilire a agendei, în cadrul acestei relații, deoarece sunt responsabile cu nominalizarea comisarilor”[4]. Aceste opinii își găsesc susținerea și într-o serie de dispoziții ale Tratatului de la Lisabona care stipulează că „Consiliul European propune candidatul său pentru funcția de președinte al Comisiei, în acord cu rezultatele alegerilor pentru Parlamentul European, iar președintele nou ales selectează vicepreședinți și comisari potențiali, pe baza sugestiilor primite din partea țărilor UE. Lista de candidați trebuie aprobată de toți șefii de stat și de

guvern, care se reunesc în cadrul Consiliului European”[5].

Pe de altă parte, analize mai fine aveau să evidențieze faptul că Comisia deține un *drept de inițiativă legislativă*, aspect ce-l putem explica prin acea responsabilitate conferită Comisiei de a propune legislație la nivel european. Practic, „pentru a pregăti o propunere legislativă, Comisia desfășoară consultări extinse cu actorii implicați și cu publicul, ține seama de rapoartele experților și poate adopta **cărți verzi și albe**”[6].

O definiție a cărții verzi o plasează în sfera documentelor pe care Comisia Europeană le adoptă în vederea încurajării dezbaterii anumitor teme de la nivel european. Prin urmare, părțile relevante precum organisme sau persoane sunt invitate să participe la un proces de consultare și dezbateră privind baza propunerilor emise. Cărțile verzi se pot afla și la originea unor evoluții legislative care sunt ulterior definite în cărțile albe.

Pe de altă parte, cărțile albe sunt acele documente care conțin propuneri de acțiune la nivelul UE într-un anumit domeniu. Scopul unui astfel de document este de a lansa o dezbateră cu publicul, cu părțile interesate, cu Parlamentul European și cu Consiliul în vederea atingerii unui consens politic.

Așadar, devine tot mai evident faptul că multe dintre inițiativele politice majore în cadrul Uniunii provin de la Comisie. De exemplu, prof. SCHÜTZE, R., nota cu privire la acest aspect următoarele: „ulterior alegerii sale, noua Comisie prezintă *obiectivele sale strategice pe cinci ani*, care vor fi semnalate prin orientările politice oferite de președintele său. Aceste obiective strategice multianuale vor fi traduse ulterior în *strategia politică anuală a Comisiei*. În schimb, această strategie este temeiul pentru *programul de lucru anual al Comisiei*. Acest program de lucru va transcende prioritățile abstracte și va conține de regulă o anexă detaliată cu inițiative legislative concrete care urmează a fi prezentate în cursul anului. În sfârșit, în temeiul programului de lucru al Comisiei, fiecare direcție generală va elabora propriul *plan de gestiune anual*. Acest ciclu ordinar de politică poate fi completat – în plus – prin impulsuri extraordinare de reformă prin *cărți albe*”[7].

Dreptul exclusiv de inițiativă legislativă al Comisiei Europene. Cea mai bună cale de a înțelege modalitatea în care Comisia decide să promoveze o inițiativă legislativă găsim că este aceea de a examina propunerile convenite de Comisie din perspectiva principiului colegialității. Or, cu referire la acest aspect, tratatele prevăd în mod clar faptul că deciziile sunt luate în comun de Colegiul comisarilor, care răspunde în fața Parlamentului European pentru deciziile luate – a se vedea art.250 TFUE „*Hotărârile Comisiei sunt valabil adoptate cu majoritatea membrilor săi*”. Cu alte cuvinte, „toate actele, declarațiile și luările de poziție ale fiecăruia dintre membrii Comisiei trebuie să fie expresia voinței unui colegiu și să angajeze responsabilitatea întregii instituții”[8]. Pe cale de consecință, putem înțelege acum că „principiul colegialității garantează:

➤ *calitatea deciziilor luate*, întrucât fiecare comisar trebuie să fie consultat cu privire la fiecare propunere;

➤ *independența instituțională*, pentru că deciziile sunt adoptate fără presiuni partizane;

➤ *asumarea în comun a responsabilității politice*, chiar și atunci când deciziile sunt adoptate cu majoritate de voturi”[9].

Rezumând, „principiul colegialității presupune ca toate deciziile Comisiei să fie adoptate printr-o deliberare a tuturor membrilor care compun Colegiul. Fiecare comisar poate introduce o chestiune pe ordinea de zi a ședinței sau poate solicita amânarea, pentru o ședință ulterioară, a unui punct înscris în proiectul de ordine de zi, dar cu acordul Președintelui”[10]. Discuția trebuie nuanțată puțin, căci colegialitatea este afirmată și în cadrul Regulamentului de procedură al Comisiei – articolul 4 „Deciziile Comisiei să fie adoptate: *în ședințe* sau *prin procedură scrisă*, în conformitate cu dispozițiile articolului 12 sau *prin procedură de abilitare*, în conformitate cu dispozițiile articolului 13 sau *prin procedură de delegare*, în conformitate cu dispozițiile articolului 14”[11].

Punctând mai bine asupra subiectului instrumentelor ce se găsesc la dispoziția Comisiei pentru o mai bună legiferare, reținem faptul că procedurile orală și scrisă se bazează pe principiul colegialității, deci pe adoptarea deciziilor în mod colectiv de către Comisie.

De altfel, „înainte de a propune o nouă politică sau un nou act legislativ, Comisia:

✓ descrie inițiativa într-o foaie de parcurs sau o evaluare inițială a impactului;

✓ analizează potențialele consecințe economice, sociale și de mediu, în cadrul unei evaluări a impactului;

✓ solicită opinia publicului și a părților interesate, de exemplu prin intermediul consultărilor publice”[12].

În acest scop, având în vedere importanța politică, noul act legislativ poate fi aprobat de Comisie fie în cadrul reuniunilor săptămânale ale comisarilor, prin procedură orală, fie prin procedură scrisă. Raportat la procedura orală, recunoaștem că aceasta impune o întrunire a Colegiului comisarilor, ședințele fiind private și confidențiale¹, desfășurate, de regulă, cel puțin o dată pe săptămână. Pe de altă parte, prof. SCHÜTZE, R., este de părere că „pentru a maximiza timpul și mai mult, Comisia poate – în anumite circumstanțe – să renunțe la întrunirea fizică și să hotărască prin intermediul unei proceduri scrise”[13]. Această procedură permite ca un proiect de act legislativ să fie transmis tuturor membrilor Comisiei, iar fiecare comisar să aibă posibilitatea de a formula rezerve într-un anumit interval de timp. În tot acest demers, Comisia poate „să abordeze un volum important de chestiuni fără a încălca ordinea de zi. Ea include o întreagă serie de garanții ale unei decizii pregătite temeinic: se aplică propunerilor care au primit acordul Direcțiilor Generale asociate și avizul favorabil al Serviciului juridic; adoptarea sa este supusă desfășurării unei perioade de timp care să permită examinarea și dreptul de a propune amendamente din partea celorlalți comisari; în sfârșit, fiecare comisar poate

¹ REGULAMENTUL DE PROCEDURĂ AL COMISIEI EUROPENE, art.9

solicita Președintelui Comisiei ca ea să facă obiectul unei dezbateri, adică al unei adoptări în cadrul reuniunii”[14].

Recunoscând faptul că cele două proceduri, orală și scrisă se bazează în totalitate pe colegialitatea Comisiei, vom vedea că următoarele două proceduri, cea de delegare, respectiv cea de abilitare în conformitate cu principiul colegialității vin să ofere Comisiei puterea de a „delega competența de adoptare a măsurilor de gestionare și administrare unor membri individuali ai Colegiului”[15]. Mai precis, conform procedurii de abilitare, „Comisia poate, însărcina unul sau mai mulți dintre membrii săi, cu acordul președintelui, să adopte textul definitiv al unui act sau al unei propuneri ce trebuie înaintată celorlalte instituții, al cărui conținut îl definește în cursul deliberărilor sale”[16]. Plecând de la acest aspect, vedem că „actele adoptate prin intermediul acestei proceduri nu sunt decizii definitive și cu caracter obligatoriu pentru terți: ele nu sunt decât propuneri care urmează a fi prezentate celorlalte instituții, al căror fond a fost definit de ea cu ocazia deliberărilor sale”[17]. Într-o manieră similară, se remarcă posibilitatea Comisiei de a delega adoptarea unor măsuri chiar și de către directorii săi generali sau șefii de serviciu. Acest lucru asigură flexibilitatea necesară care permite legiuitorului să ia decizii mai rapide și mai eficiente într-un interval de timp mult mai scurt. În practică, însă, numeroși teoreticieni ai UE au convenit că această formă de descentralizare a procesului decizional deși mult mai eficientă, prezintă unele caracteristici care pot genera un impact negativ semnificativ asupra colegialității Comisiei.

Având în minte asumția conform căreia „Comisia este înzestrată cu dreptul (aproape) exclusiv de a înainta în mod oficial propuneri legislative” [18], considerăm că demersul nostru trebuie să presupună și o abordare normativă asupra modului de elaborare a unei propuneri aparținând Comisiei.

Conform acestei perspective, vom vedea faptul că decizia de a formula, respectiv de a prezenta o propunere legislativă îi aparține Colegiului comisarilor. Într-un alt sens, se cuvin formulate aici două observații referitoare la această din urmă direcție. Or, mai concret, „deși nu participă la adoptarea actelor legislative, este recunoscut faptul că Consiliul European adoptă orientări generale vizând acțiunea Uniunii în anumite domenii prioritare, care vor conține doar acele elemente de care instituțiile emitente vor avea nevoie pentru a identifica domeniile în care trebuie să acționeze și coordonatele generale ale acelei acțiuni”[19]. Subsecvent, „Comisia când decide să prezinte o propunere într-un anumit domeniu, membrul Comisiei responsabil cu sectorul în cauză, cu ajutorul cabinetului său, al Direcțiilor Generale interesate, este cel care realizează o primă evaluare a aspectelor multiple ale

chestiunii. Direcția Generală competentă va trebui atunci să colecteze toate informațiile utile, toate statisticile, toate datele utile elaborării propunerii. Ele vor putea include trimiterea de chestionare administrațiilor naționale, consultarea experților, contacte informale cu mediile interesate”[20].

De asemenea, în contextul ciclului legislativ, înainte de a adopta o propunere, Comisia va desfășura, consultări publice deschise și transparente, care îi vor permite să își precizeze și să își modifice inițiativa, dar și să observe reacțiile mediilor profesionale și ale administrațiilor naționale și să țină seama de ele, dacă este necesar. În egală măsură, „pentru fiecare propunere, Comisia va furniza Parlamentului European și Consiliului o explicație și o justificare referitoare la alegerea temeiului juridic și a tipului de act în expunerile de motive care însoțesc propunerea. Totodată, Comisia oferă în expunerile sale de motive explicații cu privire la modul în care măsurile propuse respectă principiile subsidiarității și proporționalității și modul în care acestea sunt compatibile cu drepturile fundamentale. În plus, Comisia ar trebui să țină seama atât de domeniul de aplicare, cât și de rezultatele tuturor consultărilor publice și a părților interesate, evaluărilor de impact și ex-post ale legislației în vigoare pe care le-a efectuat”[21].

De interes pentru argumentația noastră, este și faptul că „Direcția Generală competentă este cea care stabilește un proiect preliminar de propunere, în strânsă legătură cu comisarul interesat și cu cabinetul acestuia”[22]. Textul astfel rezultat este supus analizei grupurilor de lucru formate din acei comisari interesați, pentru ca apoi „proiectul preliminar să fie transmis Serviciului juridic al Comisiei care verifică compatibilitatea textului cu dreptul european și care încearcă să prevină eventualele obiecții” [23].

S-a apreciat cu titlu general că, după ce Colegiul comisarilor adoptă o propunere legislativă în mod colectiv, se poate trece la următoarea etapă a procesului legislativ, unde Secretariatul General al Comisiei transmite în mod oficial, spre examinare și adoptare, propunerea Consiliului UE și Parlamentului European. În egală măsură, Comisia își asumă, în conformitate cu prevederile Protocolului nr.2 privind aplicarea principiilor subsidiarității și proporționalității, obligația de a transmite proiectul legislativ și parlamentelor naționale, pentru ca acestea din urmă să aibă posibilitatea ca, în termen de opt săptămâni, să se pronunțe cu privire la eventuala nerespectare de către acestea a principiului subsidiarității.

În loc de concluzii. Cu alte cuvinte, din economia asumțiilor avansate, câteva concluzii se desprind:

1. Comisia dispune – cu mici excepții² – de dreptul

² Art.294, alin.15 TFUE „În cazul în care, în situațiile prevăzute în tratate, un act legislativ face obiectul procedurii legislative ordinare la inițiativa unui grup de state membre sau la recomandarea Băncii Centrale Europene ori la solicitarea Curții de Justiție, alineatul 2, alineatul 6 a doua teză și alineatul 9 nu se aplică”.

Art.76 TFUE (măsurile întreprinse în domeniul cooperării polițienești și judiciare în materie penală) „Actele menționate în capitolele 4 și 5, precum și

măsurile menționate la articolul 74 care asigură o cooperare administrativă în domeniile menționate în aceste capitole, se adoptă: la propunerea Comisiei sau la inițiativa unei părți din statele membre”. Art.225 TFUE „Parlamentul European, hotărând cu majoritatea membrilor care îl compun, poate cere Comisiei să prezinte orice propunere corespunzătoare privind chestiunile despre care consideră că necesită elaborarea unui act al Uniunii pentru punerea în aplicare a

exclusiv de a prezenta o propunere legislativă.

2. Această prerogativă îi conferă, în cadrul procedurii legislative ordinare, puterea de a stabili ordinea de zi, precum și de a-și modifica ori retrage propunerea, dacă Consiliul nu și-a adoptat poziția în prima lectură³.

3. Conex acestei chestiuni, și jurisprudența Curții de Justiție a UE recunoaște dreptul Comisiei de a retrage, în anumite condiții, o propunere legislativă.

Din acest din urmă enunț, se recunoaște, încă o dată, în mod explicit, marja însemnată de apreciere de care Comisia dispune în a decide dacă prezintă sau nu o propunere de act legislativ. Argumente suplimentare în sensul acestei aprecieri sunt conferite de hotărârea Curții de Justiție a UE din 14 aprilie 2015, în cauza C-409/13, *Consiliul UE/Comisia Europeană*⁴. Cu alte cuvinte, „Curtea de Justiție a UE avea să fie sesizată de către Consiliu cu o acțiune în anularea unei decizii a Comisiei Europene, prin care cea din urmă își retrăsese o propunere legislativă, supusă procedurii legislative ordinare; propunerea avea ca obiect stabilirea dispozițiilor generale privind acordarea de asistență macrofinanciară țărilor terțe”[24]. În această situație, „Curtea a amintit că puterea de inițiativă legislativă recunoscută Comisiei de art.17, alin.2 TUE și de art.289 TFUE implică faptul că revine acesteia din urmă sarcina de a decide dacă prezintă sau nu o propunere de act legislativ”[25]. Ca efect al celor menționate, instanța a mai arătat că propunerea Comisiei poate fi modificată de către Consiliu numai cu unanimitate ori „atât timp cât Consiliul nu a luat o hotărâre, Comisia își poate modifica

propunerea pe tot parcursul procedurilor care conduc la adoptarea unui act al Uniunii”[26].

Dincolo de aceste aspecte, „argumentația instanței europene pare a conferi Comisiei o anumită preeminență în raport cu celelalte două instituții ale UE, dedusă din exercitarea inițiativei legislative, prerogativă care însă nu poate fi exercitată neîngrădit”[27]. Or, hotărârea Curții de Justiție reliefează tocmai faptul că retragerea trebuie să fie una motivată, precedată de consultări între cele trei instituții. Pe cale de consecință, Parlamentul și Consiliul vor avea în vedere punctele de vedere înaintate de Comisie, care își va putea retrage propunerea numai după ce a luat la cunoștință de pozițiile colegiitorilor.

Explicând etapele pe care o inițiativă le are de parcurs înainte de a deveni în mod oficial un act legislativ al UE, considerăm că este necesar să ducem discuția mai departe, nu înainte de a concluziona astfel: „Comisia, este fără îndoială, o instituție ciudată și imperfectă, dar perspectivele rămân deschise. Ea dispune de acest atu prețios care este durată, cu un mandat de cinci ani, care o scutește de constrângerile cotidiene și care o distanțează de presiunea intereselor particulare. Totodată, beneficiază de un câmp vizual care nu se împiedică de frontierele naționale și poate integra în analiza sa toate evoluțiile în curs de desfășurare pe continentul nostru și chiar mai departe. (...) Valoarea adăugată a acțiunii comunitare este astfel de a transforma însăși diversitatea Europei într-un atu care să îi permită să își controleze destinul urmându-și propria cale, și nu pe cea a altora” [28].

Referințe bibliografice:

1. HIX S.; HØYLAND, B. *Sistemul politic al Uniunii Europene*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2017, p.50
2. PARLAMENTUL EUROPEAN *Manual pentru procedura legislativă ordinară. Ghidul activității de colegiferare a Parlamentului European*, 2017, p.6 [citat 13 martie 2023]. Disponibil: <http://www.epgencms.europarl.europa.eu/cmsdata/upload/e9ea361e-f49f-43b8-90e9-708c662e1cfc/handbook-olp-ro.pdf>
3. Ibidem, p.52
4. Idem, 51
5. ZALDEA, T.- E. *Procesul legislativ al Uniunii Europene. Scurtă incursiune în „laboratoarele” adoptării legislației europene*, Editura Institutul European, Iași, 2017, p.67

tratatelor. În cazul în care nu prezintă propuneri, Comisia comunică Parlamentului European motivele sale”.

Art.241 TFUE „Consiliul hotărând cu majoritate simplă poate solicita Comisiei să efectueze toate studiile pe care acesta le consideră oportune pentru realizarea obiectivelor comune și să îi prezinte orice propuneri corespunzătoare. În cazul în care Comisia nu prezintă nicio propunere, aceasta comunică motivele Consiliului”.

Art.11, alin.4 TUE „La inițiativa a cel puțin un milion de cetățeni ai Uniunii, resortisanți ai unui număr semnificativ de state membre, Comisia Europeană poate fi invitată să prezinte, în limitele atribuțiilor sale, o propunere corespunzătoare în materii în care acești cetățeni consideră că este necesar un act juridic al Uniunii, în vederea aplicării tratatelor”.

³ Art.293, alin.1 TFUE „În cazul în care, în temeiul tratatelor, Consiliul hotărăște la propunerea Comisiei, acesta poate modifica propunerea numai hotărând în unanimitate, cu excepția cazurilor prevăzute la articolul 294, alineatele 10 și 13, la articolele 310, 312, 314 și la articolul 315 al doilea paragraf. (2) Atât timp cât Consiliul nu a luat o hotărâre, Comisia își poate modifica propunerea pe tot parcursul procedurilor care duc la adoptarea unui act al Uniunii”.

⁴ Hotărârea Curții de Justiție din 14 aprilie 2015, Acțiune în anulare – Asistență macrofinanciară pentru țările terțe – Decizia Comisiei de retragere a unei propuneri de regulament – cadru [citat 08 septembrie 2022]. Disponibil: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=C12A677BB16DA6973144A43CF1EC2B5C?text=&docid=163659&pageIndex=0&doclang=RO&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1186817>

6. PARLAMENTUL EUROPEAN *Manual pentru procedura legislativă ordinară. Ghidul activității de colegiferare a Parlamentului European*, p.6
7. SCHÜTZE, R. *Dreptul constituțional al Uniunii Europene*, Editura Universitară, București, 2012, p.226
8. SAURON, J.-L. *Curs de instituții europene: puzzle-ul european*, Editura Polirom, Iași, 2010, p.180
9. COMISIA EUROPEANĂ, Luarea deciziilor în cadrul reuniunilor săptămânale [citată 29 august 2023]. Disponibil: https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/organisational-structure/how-commission-organised/political-leadership/decision-making-during-weekly-meetings_ro
10. Ibidem, p.181
11. REGULAMENTUL DE PROCEDURĂ AL COMISIEI EUROPENE, art.4.În: *Jurnalul Oficial L 308, 08.12.2000*, [citată 29 august 2023]. Disponibil: http://publications.europa.eu/resource/cellar/9797a8dc-efdf-4d2e-a25b-9d07a8b629bb.0005.01/DOC_1
12. COMISIA EUROPEANĂ, Luarea deciziilor în cadrul reuniunilor săptămânale [citată 2 septembrie 2022]. Disponibil: https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/organisational-structure/how-commission-organised/political-leadership/decision-making-during-weekly-meetings_ro
13. SCHÜTZE, R. *op.cit.*, p.121
14. SAURON, J.-L. *op.cit.*, p.183
15. Ibidem, p.121
16. REGULAMENTUL DE PROCEDURĂ AL COMISIEI EUROPENE, art.13
17. SAURON, J.-L. *op.cit.*, p.183
18. SCHÜTZE, R. *op.cit.*, p.122
19. BANTAȘ, D.-A. *Evoluția procesului decizional în Uniunea Europeană: teză doctorat*, București, 2022, p.26 [citată 08 septembrie 2023]. Disponibil: https://www.univnt.ro/wp-content/uploads/doctorat/rezumat_e_dorator/Bantas_Dragos_Adrian_ro.pdf
20. Ibidem, p.187
21. ACORD INTERINSTITUȚIONAL ÎNTRE PARLAMENTUL EUROPEAN, CONSILIUL UNIUNII EUROPENE ȘI COMISIA EUROPEANĂ PRIVIND O MAI BUNĂ LEGIFERARE, titlul IV Instrumente legislative. În: *Jurnalul Oficial L 123, 12.05.2016*, [citată 05 septembrie 2023]. Disponibil: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016Q0512\(01\)&from=RO](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016Q0512(01)&from=RO)
22. SAURON, J.-L. *op.cit.*, p.188
23. Idem, p.188
24. BANU, C. M. *op.cit.*, p.38
25. Idem, p.38
26. Idem, p.39
27. Idem, p.41
28. Ibidem, p.211

CZU 343.85

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.10>

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ОСУЖДЕННЫХ ЛИЦ

ГЕОРГИЕВА Светлана,
Магистр права, докторант,
Молдавский государственный университет,
72svg@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-7494-1351>

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья рассматривает важную роль информационных технологий (ИТ) в системе образования, осужденных в пенитенциарных учреждениях. Современное образование, в соответствии с вызовами современного общества, стремится к использованию ИТ для совершенствования образовательных методов и увеличения доступности образования. Авторы подчеркивают, что ИТ позволяют пересмотреть традиционную модель обучения, акцентируя внимание на активной роли обучающихся-осужденных, поддерживая их личностное развитие и мотивацию.

Статья анализирует ключевые аспекты внедрения ИТ в пенитенциарное образование, включая смысловое использование ИТ, последовательность обучающих действий и однозначность в их выполнении. Преподаватели играют важную роль в обеспечении поддержки и направления обучения с использованием ИТ.

Интеграция ИТ в пенитенциарное образование создает информационную среду, способствующую

активизации обучения и адаптации, осужденных к изменению своего образа жизни после отбывания наказания. Использование ИТ предоставляет доступ к образовательным ресурсам и стимулирует личностное развитие, способствуя более успешной реабилитации и реинтеграции осужденных в общество.

Ключевые слова: информационные технологии, образование, осужденные, пенитенциарные учреждения, дистанционное обучение, адаптация, реабилитация, мотивация, интеграция, преподаватели.

INFORMATION TECHNOLOGIES AND THEIR IMPACT ON THE EDUCATIONAL PROCESS OF CONVICTED PERSONS

GEORGIEVA Svetlana,
Master of Law, PhD student,
Moldavian State University,
72svg@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-7494-1351>

SUMMARY

This research article examines the important role of information technology (IT) in the education system of inmates in penitentiary institutions. Modern education, in accordance with the challenges of modern society, seeks to use IT to improve educational methods and increase the accessibility of education. The authors emphasize that IT allows to revise the traditional model of education, emphasizing the active role of inmate learners, supporting their personal development and motivation.

The article analyzes key aspects of IT implementation in prison education, including the meaningful use of IT, consistency of learning activities, and unambiguity in their execution. Teachers play an important role in providing support and direction for IT-enabled learning.

The integration of IT into prison education creates an information environment that enhances learning and helps inmates to adapt to changes in their lifestyle after serving their sentence. The use of IT provides access to educational resources and stimulates personal development, contributing to more successful rehabilitation and reintegration of inmates into society.

Key words: information technology, education, inmates, penitentiary institutions, distance learning, adaptation, rehabilitation, motivation, integration, teachers.

Образование является важной составляющей общества, и оно обязательно подвергается изменениям и совершенствованиям в соответствии с развитием общественных структур, культуры и технологий. Нельзя не учитывать, что лишение свободы влияет на возможности осужденных получать профессиональное образование. Однако использование современных удаленных технологий позволяет преодолеть множество ограничений, связанных с наказанием в виде лишения свободы.

Следовательно, важно понимать, что концепция дистанционного обучения осужденных имеет практическое и технологическое значение. Здесь мы рассматриваем содержание этой концепции, которое определяет, как эффективно организовать процесс образования для осужденных. Главная цель - использовать доступные ресурсы и время максимально эффективно, учитывая все ограничения, чтобы обеспечить наилучшие возможности доступа к электронным образовательным ресурсам.

Для полного анализа исследуемой концепции необходимо в первую очередь определить, какое содержание в данный момент вкладывается в понятие "информационные образовательные технологии" и описать информационную среду.

Под термином "информационно-образовательные технологии" (далее - ИОТ) мы понимаем комплексный подход, включающий в себя методы,

технические средства для сбора и предоставления информации, а также методы проведения учебных занятий и организации образовательного процесса. Эти технологии направлены на расширение знаний и уровня компетенций участников образовательного процесса, а также на развитие их способности управлять социальными процессами [1].

Информационно-образовательные технологии включают в себя:

1. *Средства сбора и обработки информации:* Это включает в себя компьютеры, смартфоны, планшеты, а также программное обеспечение для работы с данными и образовательными ресурсами.

2. *Средства доступа к информации:* Интернет и веб-платформы, которые позволяют получать доступ к образовательным материалам, электронным библиотекам и другим источникам знаний.

3. *Методы проведения занятий:* Электронные учебники, вебинары, онлайн-курсы и другие формы обучения через интернет.

4. *Организация учебного процесса:* Использование электронных платформ для управления расписанием, заданиями и оценками.

5. *Развитие навыков информационной грамотности:* Обучение участников образовательного процесса критическому мышлению, анализу информации и эффективному использованию технологий.

6. *Создание интерактивных образовательных*

сред: Использование мультимедийных элементов, виртуальной реальности и других технологий для более глубокого понимания учебного материала.

Информационная среда, в контексте информационно-образовательных технологий, представляет собой обширное множество электронных ресурсов и онлайн-систем, включая веб-сайты, базы данных, социальные сети и образовательные платформы. Эта среда обеспечивает доступ к информации и образовательным ресурсам, а также создает пространство для взаимодействия и обмена знаниями между участниками образовательного процесса.

Информационно-образовательные технологии играют важную роль в современном образовании, обогащая учебный опыт и увеличивая доступность образования для различных категорий обучающихся, включая осужденных.

В современном мире информационные технологии (ИТ) играют важную роль в образовании, обеспечивая информационное обучение как студентов, так и преподавателей. Они решают ряд ключевых задач:

- Обеспечение доступа в Интернет: ИТ позволяют обеспечивать доступ к образовательным ресурсам для всех участников образовательного процесса, независимо от их местоположения и времени.

- Создание и продвижение единой информационной платформы для образовательных учреждений: ИТ способствуют разработке и распространению унифицированной информационной платформы, которая может быть использована различными участниками образовательного процесса независимо друг от друга и в разное время.

- Развитие и эффективное использование управляемых информационных платформ образовательных ресурсов: ИТ позволяют разрабатывать и эффективно использовать управляемые информационные платформы, включая базы данных пользователей и знаний обучающихся и преподавателей. Эти платформы обеспечивают универсальный доступ и возможность взаимодействия с ними.

Итак, ИТ играют важную роль в создании современной информационной среды для образования, обеспечивая доступность и эффективность обучения как для студентов, так и для преподавателей [2].

В Докладе ЮНЕСКО, посвященном основным направлениям действий в сфере образования и информатики после первого Международного конгресса "Информатика и образование", подчеркивается, что не просто сами технологии, а их взаимодействие с процессом обучения и их роль в образовательной системе важны [3].

Сегодня образовательные платформы характеризуются способностью и возможностью как обучающихся, так и преподавателей получать доступ к образовательным материалам из "медиаэтики" всех образовательных учреждений в любое время и в любом месте. Однако важно отметить, что

необходимо предоставить студентам возможность общаться с преподавателями, получать консультации как онлайн, так и офлайн, а также иметь персональную маршрутизацию при изучении различных предметов.

Как подчеркивает Robin Mason, студенты будут стремиться к гибким учебным режимам, модульным программам с возможностью накопления и перевода кредитов между учебными заведениями, учитывая свой предыдущий опыт, знания и навыки. Важность личного развития и профессионального роста останется важной для студентов, и программы на получение степени, а также краткосрочные курсы будут пользоваться высоким спросом. Возрастет также потребность в профессиональных образовательных программах и аспирантских программах [4].

Информационные технологии дистанционного образования предоставляют уникальную возможность изменить традиционную модель образовательного процесса. Они позволяют перейти от репродуктивного обучения, где знания передаются от преподавателя к студентам, к творческой и креативной модели. В этой новой модели обучения студенты, используя современные технологии и техническую поддержку, активно участвуют в моделировании жизненных ситуаций в учебной среде. Они применяют свои знания, творчески анализируют смоделированные ситуации и разрабатывают решения для поставленных задач [5].

Согласно мнению авторов, развитие как традиционных, так и новых технологических методов должно быть основано на их взаимодополняемости и взаимозависимости. Это позволяет создать совершенно новую образовательную среду, которая объединяет разнообразные образовательные технологии в единое целое. В настоящее время мы можем наблюдать объединение различных образовательных средств во всемирном масштабе.

Согласимся с мнением авторов так как информационные технологии дистанционного образования действительно открывают новые горизонты для образования, позволяя более эффективно вовлекать студентов в учебный процесс и развивать их творческие навыки. Взаимодействие между студентами и преподавателями, а также возможность использования современных технологий для моделирования реальных ситуаций делает образование более интерактивным и интересным.

Автор Robin Mason подчеркивает, что интернет представляет собой всепоглощающую гипер-технологию, объединяющую множество других технологий и обеспечивающую доступ ко всему миру. Он отмечает, что, несмотря на широкий доступ к интернету, всегда найдутся области, где можно использовать менее сложные технологии, такие как компьютерные конференции или электронная почта. По его мнению, не следует отказываться от глобальных курсов дистанционного обучения, даже

если они не используют высокотехнологичные средства [6].

Принципы, сформулированные коллективом авторов Кечиев Л.Н., Путилов Г.П., Тумковским С.Р., для формирования информационной и образовательной среды (ИОС) могут быть следующими:

1. *Интеграция технологий*: Обеспечение совместимости и взаимодействия различных технологических средств, чтобы создать согласованную образовательную среду.

2. *Адаптация к потребностям обучающихся*: Разработка среды, которая учитывает индивидуальные потребности и стили обучения студентов.

3. *Доступность и доступ к ресурсам*: Обеспечение легкого доступа к образовательным ресурсам и информации для всех обучающихся, независимо от их местоположения.

4. *Интерактивность и обратная связь*: Создание возможностей для взаимодействия и обратной связи между преподавателями и обучающимися, что способствует активному обучению.

5. *Учет психологических и педагогических аспектов*: Анализ и учет психологических и педагогических особенностей студентов при проектировании образовательных сред.

Каждый из этих принципов может играть важную роль в разработке информационной и образовательной среды, способствуя более эффективному и доступному образованию. В зависимости от конкретной образовательной среды и целей, они могут быть дополнены или адаптированы для конкретных потребностей, обучающихся и преподавателей.

Давайте рассмотрим данные принципы более подробно:

1. *Принцип "Многокомпонентная среда"*: Этот принцип подразумевает, что информационно-образовательная среда представляет собой сложную систему, объединяющую различные компоненты. К ним относятся учебно-методические материалы, современное программное обеспечение, системы обучения и контроля знаний, технические средства, базы данных, а также информационно-справочные системы. Эти компоненты должны быть взаимосвязаны и взаимодействовать друг с другом.

2. *Принцип "Интегральность"*: В данном контексте подчеркивается важность того, чтобы информационная составляющая информационно-технических средств обеспечивала доступ к базовым знаниям в различных областях науки и технологий. Эта интегральность должна учитывать профили подготовки специалистов и обеспечивать доступ к мировым информационным ресурсам. Также подчеркивается необходимость учета междисциплинарных коммуникаций и предоставления дополнительных учебных материалов для более глубокого и детализированного изучения.

3. *Принцип "Распределенность"*: Этот принцип

акцентирует важность оптимального распределения информационных ресурсов по хранилищам данных (серверам) с учетом технических и экономических ограничений. Такое распределение способствует эффективному управлению ресурсами и доступности информации.

4. *Принцип "Адаптивность"*: Заключительный принцип подчеркивает, что информационно-образовательная среда не должна отторгаться от существующей системы образования. Она должна интегрироваться в нее, учитывать структуру и принципы организации системы образования. При этом среда должна быть гибкой и позволять модификацию информационного ядра технических средств в соответствии с изменяющимися потребностями общества [7].

Эти принципы представляют собой важные ориентиры для разработки информационной и образовательной среды, которая бы обеспечивала эффективное и современное образование, учитывая множество аспектов, от технических до педагогических.

В ходе данного исследования мы проведем так же анализ и определение сущности, характерных особенностей и интеграции информационных технологий в образовательный процесс.

Первый характеристический признак информационных технологий заключается в разделении данного процесса на внутренние стадии, фазы и операции. Этот аспект был четко выявлен Молочковым В.П. в своей диссертации "Формирование графической культуры будущих учителей с использованием информационных технологий обучения". Это разграничение устанавливает требования к субъекту, действующему в рамках данной образовательной технологии, и необходимость обеспечения оптимального или близкого к оптимальному развития учебного процесса. Таким образом, информационные технологии включают в себя учет объективных законов и научных достижений для руководства социального субъекта в принятии разумных действий.

Второй характеристический признак информационных технологий - это определенная последовательность и этапность действий, направленных на достижение конкретного результата. Порядок и последовательность этих действий определяются внутренней логикой функционирования и развития данного процесса. Важно отметить, что это не означает абсолютное привязывание к установленным этапам, поскольку субъект всегда имеет возможность внести свой вклад в учебный процесс.

Третий характеристический признак информационных технологий связан с однозначностью выполнения всех включенных в них процедур и операций [8]. Чем более точно субъект следует параметрам и инструкциям, определенным технологией, тем более вероятен желаемый результат. Нарушения и отклонения от заданных параметров могут привести к деформации всего

процесса и получению неожиданного результата.

Эти признаки информационных технологий обозначают их системный и логичный характер, а также их способность ориентировать и регулировать образовательный процесс.

Таким образом, интеграция информационных технологий (ИТ) в систему образования определяется двумя ключевыми концепциями: процедурой и операцией.

Подчеркнем, что использование ИТ при обучении имеет ряд характерных особенностей:

1. ИТ позволяют организовать образовательный процесс как последовательную подготовку и последующее применение учебных материалов через предварительное проектирование и поддержку во время занятий.

2. Учебные занятия, основанные на ИТ, ориентированы на обучающихся-осужденных и способствуют активной работе последних для качественного усвоения знаний.

3. Главной задачей ИТ является обеспечение достижения учебных целей и личностного развития через установление целей и объективный контроль над усвоением учебного материала [9].

Современный педагогический процесс в пенитенциарных учреждениях, использующий ИТ, может отличаться от традиционного образования. В этом случае учебный процесс ставит акцент на обучающегося-осужденного, предоставляя ему доступ к дополнительной информации в процессе обучения. Однако важно подчеркнуть, что роль преподавателя остается существенной. Преподаватель выполняет функцию поддержки и содействия в успешном усвоении материала, а также помогает решать возникающие проблемы и развивать информационные навыки.

Использование ИТ создает информационную среду в пенитенциарных учреждениях, предоставляя преподавателям и обучающимся-осужденным доступ к различным информационным ресурсам и

инструментам. Это включает в себя использование мультимедийных систем, текстовых и графических редакторов, электронных таблиц и баз данных. Такие технологии способствуют активизации образовательного процесса и адаптации, осужденных к новым знаниям и навыкам.

Таким образом, информационные технологии играют важную роль в адаптации осужденных, предоставляя им доступ к полезной информации и способствуя развитию их личных компетенций. ИТ выступают как средство стимулирования активности и мотивации осужденных, а также способствуют изменению их ориентации и восприятия окружающего мира.

Вывод: Информационные технологии (ИТ) играют важную роль в современной системе образования для осужденных. Их интеграция позволяет сделать учебный процесс более доступным, эффективным и адаптивным к индивидуальным потребностям обучающихся-осужденных. Основные характеристики использования ИТ в этом контексте включают в себя акцент на активной роли обучающихся, последовательное и структурированное обучение, а также обеспечение достижения образовательных целей.

Применение ИТ в пенитенциарных учреждениях создает информационную среду, которая способствует развитию информационных навыков и адаптации осужденных к обществу после освобождения. Преподаватели играют важную роль в этом процессе, обеспечивая поддержку и направление в обучении.

Следует подчеркнуть, что успешная интеграция ИТ в образование осужденных требует сбалансированного подхода и учета специфики данной категории обучаемых. Эффективное использование ИТ может значительно повысить шансы осужденных на успешную реабилитацию и реинтеграцию в общество.

Библиографические сноски:

1. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: учебное пособие / И. Г. Захарова. - М.: Академия, 2005. - 192 с.
2. Сигов А.С., Мордвинов В.А. Мобильные информационные технологии в учебном процессе школы и вуза. Магистр, № 5-6, 2001.
3. Аналитические доклады Института ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании (буклет). М., изд-во «Магистр», 1998 г., 15 с.
4. Mason, Robin. Globalizing Education: Trends and Applications. New York: Routledge, 1998. p. 40-41.
5. Волон В.Т. Дистанционное образование как основная технология высшего образования в пенитенциарных учреждениях// Открытое образование - 2001. - № 6 - С. 42-46.
6. Mason, Robin. Globalizing Education: Trends and Applications. New York: Routledge, 1998. p. 40-41.
7. Кечиев Л.Н., Путилов Г.П., Тумковский С.Р. Информационно-образовательная среда технического вуза. https://www.cnews.ru/reviews/free/edu/it_russia/institute.shtml (дата обращения 30.08.2023).
8. Молочков В.П. Формирование графической культуры будущих учителей на основе использования информационных технологий обучения// Диссертация на соискание ученой степени канд. пед. наук - СПб, 2004., 182 с
9. Пегов А.А., Пьяных Е.Г. Использование современных информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе (Краткий курс лекций), с. 71 <https://www.tspu.edu.ru/images/faculties/fmf/files/UMK/lek.pdf> (дата обращения 02.09.2023).

ОТГРАНИЧЕНИЕ ЭКСЦЕССА ИСПОЛНИТЕЛЯ, ОТ АНАЛОГИЧНЫХ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ НОРМ

САРЫ Татьяна,
Магистр права, докторант,
Молдавский государственный университет
koltuk-tanea@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6389-0301>

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается отграничение эксцесса исполнителя от аналогичных уголовно правовых норм. Анализируется мнение специалистов, в каких случаях виновный будет нести ответственность. В случае, если исполнитель посягает не на тот объект либо совершает другое более тяжкое преступление, то исполнитель несет ответственность только за эксцесс, остальные соучастники — по правилам в соответствии с уголовным правом о стадиях совершения преступлений. Конечно же, при квалификации действий соучастников должна соответствовать правилам квалификации деяний, воспроизводить реальность планируемых и совершенных деяний. Все же обстоятельства совершения эксцесса крайне различны, что исключает вероятность равной квалификации действий соучастников, применимую ко всем случаям эксцесса. При этом вопрос квалификаций деяний соучастников при эксцессе исполнителя преступления появляется при наличии на стороне виновного оконченного состава преступления, которое не охватывалось умыслом иных соучастников, и являющиеся однородным с изначально задуманным преступлением.

Ключевые слова: эксцесс, квалификация, деяния, соучастники, умысел, ответственность.

DIFERENȚIEREA EXCESELOR FĂPTUITORULUI DE DISPOZIȚIILE SIMILARE DIN DREPTUL PENAL

SARY Tatiana,
Master of Law, PhD student,
Moldavian State University,
koltuk-tanea@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6389-0301>

SUMMARY

This article considers the delimitation of the excess of the perpetrator from similar criminal legal norms. The opinion of specialists is analyzed, in which cases the perpetrator will be liable. In case the executor encroaches on the wrong object or commits another more serious crime, the executor is responsible only for excess, the other accomplices - according to the rules in accordance with the criminal law on the stages of committing crimes. Of course, in qualifying the actions of accomplices must correspond to the rules of qualification of acts, reproduce the reality of planned and committed acts. All the same circumstances of committing an excess are extremely different, which excludes the likelihood of equal qualification of the actions of accomplices, applicable to all cases of excess. In this case, the question of qualification of acts of accomplices in the case of excess of the perpetrator of a crime appears in the presence on the side of the perpetrator of a completed crime, which was not covered by the intent of other accomplices, and are homogeneous with the originally conceived crime.

Key words: excess, qualification, acts, accomplices, intent, responsibility.

Анализируя уголовно-правовую оценку действий всех соучастников, совершивших преступление в условиях эксцесса исполнителя, можно выявить ряд проблем, в частности: при установлении квалификационных признаков в зависимости от вида эксцесса исполнителя, совершившего преступление. Преступление, квалификация действий соучастников при совершении ими преступлений, квалификация действий соучастников, совершивших преступление по наиболее тяжкому квалифицирующему признаку состава преступления и квалификация преступлений на основании их совершения группой лиц по предварительному сговору и др.

В уголовном праве при законодательном закреплении нормы об уголовной ответственности, при эксцессе исполнителя существовали разные точки зрения при квалификации деяний соучастников, при эксцессе преступления, совершившего преступление. Такие же различия были обусловлены, во-первых, позициями авторов сравнительно теории соучастия в целом и того, придерживались ли авторы акцессорной или самостоятельной теории ответственности соучастников, а, во-вторых, предлагаемыми видами эксцессов исполнителя, совершившего преступление. Существующее, закрепленное в действующем законодательстве положение, согласно

которого остальные соучастники ответственность не несут, за эксцесс исполнителя, совершившего преступление, уголовно-правовая оценка деяний соучастников, связанных с эксцессом исполнителя, совершившего преступление, по-прежнему вызывает споры.

При квалификации преступлений с точки зрения превышения деяний лица, совершившего преступление, в уголовном праве традиционно подвергаются анализу в отношении количественных и качественных превышений. С учетом различных взглядов по основаниям выделения этих групп эксцессов преступления, что отмечалось прежде, также анализируются разнообразные версии квалификации действий, как лица, совершившего эксцесс преступления, так и остальных соучастников преступления.

В уголовно-правовой науке не вызывают дискуссий ситуации, при которых лицо, совершившее преступление, помимо умышленного преступления, которое было согласовано с соучастниками, может совершать также и другое, не запланированное преступление. В таком случае возникает ответственность соучастников, за участие в преступлении, на которое они дали согласие и которое охватывалось их умыслом. Свою же очередь к исполнителю преступления, ответственность будет применяться по совокупности преступлений в уголовном праве [1].

Согласимся с мнением, А.Ю. Корчагиной, когда в случаях совершения эксцесса исполнителя, которые связаны с совершением такого же числа преступлений по отношению к запланированным, действия остальных соучастников необходимо квалифицировать как несостоявшееся соучастие. В случаях эксцесса исполнителя, который совершил преступлений, большего количества по отношению к запланированным, при решении вопроса о квалификации преступлений лица, совершившего эксцесс, должны применяться правила ст. 84 Уголовного Кодекса Республики Молдова - совокупность преступлений [2]. Также согласимся с мнением М.И. Ковалева, что в случаях совершения виновным однородного преступления, не охватываемого умыслом остальных соучастников, считает, что за соучастие в первоначально спланированном преступлении должен отвечать исполнитель, в иных случаях и подстрекатель, и пособник уже не считаются соучастниками, соучастники будут нести ответственность по стадиям развития преступной деятельности, например за приготовление к преступлению либо преступлением, в случаях если оно наказуемо по закону [3].

Полагается, что если виновный совершил преступление, охватываемое умыслом остальных соучастников, однородное с ним, то деяния виновных должны квалифицироваться по субъективной стороне преступления, в форме умысла [4].

Если виновный совершил другое разнородное преступление, на совершение которого не давали

согласия другие соучастники, то действия последних квалифицируются как несостоявшееся соучастие, т.е. приготовление к преступлению. В научной литературе также поддерживается точка зрения, в частности, при совершении однородного преступления, все соучастники будут несут ответственность за неоконченное преступление, т.е. приготовление, покушение, или за оконченное преступление, которое охватывалось их умыслом.

В иных случаях виновный несет ответственность за приготовление задуманному преступлению совместно, в случае если преступление тяжкое либо особо тяжкое, и к другому фактически совершенному преступлению либо по совокупности совершенных преступлений. Остальные соучастники могут привлекаться к ответственности либо за приготовление к общему задуманному преступлению, либо за то преступление, которое первоначально охватывалось их умыслом [5].

Существует также мнение, согласно которого, если исполнитель не доводит преступление до конца, то соучастники будут нести уголовную ответственность за соучастие при неоконченном преступлении за организацию, подстрекательство, пособничество покушения на преступление, в зависимости от этапа при котором была пресечена преступная деятельность исполнителя. В закономерности, когда виновным совершено иное преступление, не охватываемое, умыслом организатора или подстрекателя, их действия должны квалифицироваться как покушение на организаторскую деятельность или подстрекательство, так как виновный не совершал никаких действий для реализации намерений соучастников.

Подобная конструкция не отвечает возможным требованиям справедливости, вынуждая правоприменителя, освобождать подстрекателя при совершении преступления от ответственности, совершенном при соучастии, при подготовке к преступлениям небольшой, либо средней тяжести - если подстрекателю удалось склонить исполнителя к совершению преступления, а деятельность виновного могла быть прервана на стадии приготовления к преступлению; и неудавшегося подстрекателя привлечь к ответственности, за совершение тех же преступлений за попытку подстрекательства - если подстрекатель не смог убедить преступника встать на преступный путь.

Подобным образом, степень вреда, наносимого преступлением или неудавшимся преступлением искусственно, завышается по сравнению с успешным [6]. Кроме того, в уголовном праве нет такого преступления, как соучастие, но имеется понятие соучастия в преступлении. Это означает, что нельзя посягать на соучастие, а также на такие его виды, как подстрекательство и пособничество. Иными словами, нельзя посягать на форму совершения преступления, но можно говорить лишь о покушении на конкретное преступление [7].

Ряд ученых устанавливают особенности ответственности соучастников в условиях эксцесса,

рассматривая отдельные действия исполнителя, подпадающие под понятие эксцесса. В случае, если исполнитель посягает не на тот объект либо совершает другое более тяжкое преступление, то исполнитель несет ответственность только за эксцесс, остальные соучастники — по правилам в соответствии с уголовным правом о стадиях совершения преступлений. При этом предлагается, если вместо кражи был совершен разбой, то соучастники будут нести ответственность за приготовление к краже, а если разбой был совершен вместо планируемого грабежа, то - за покушение на грабеж, так как разбой не содержит в себе другое менее тяжкое преступление — кражу [8], хотя кража рассматривается в качестве однородного преступления. Однако при разбое происходит завладение имуществом, которое соучастники первоначально планировали изъять при помощи кражи, а значит, исполнителем частично совершены действия, непосредственно направленные на осуществление преступления, охватывающегося умыслом иных соучастников. Поэтому представляется, что действия соучастников при перерастании кражи в разбой также необходимо квалифицировать как покушение на кражу.

Конечно же, при квалификации действий соучастников должна соответствовать правилам квалификации деяний, воспроизводить реальность планируемых и совершенных деяний. Все же обстоятельства совершения эксцесса крайне различны, что исключает вероятность равной квалификации действий соучастников, применимую ко всем случаям эксцесса. При этом вопрос квалификаций деяний соучастников при эксцессе исполнителя преступления появляется при наличии на стороне виновного оконченного состава преступления, которое не охватывалось умыслом иных соучастников, и являющиеся однородным с изначально задуманным преступлением.

Имеются и исключения из правила соучастия, когда действия таких лиц как, подстрекатель, пособник и организатор оформляются по иной норме, чем та, по которой квалифицировались действия/бездействие исполнителя. Мы поддерживаем позицию В. Стати, который отмечает: «Теория акцессорности участия является теорией, применимой в большинстве квалификационных гипотез, но не во всех. Это не универсальная теория. Есть исключения, которые избегают влияния этой теории. Одним из таких исключений является случай, когда в смерти новорожденного ребенка принимают участие двое и более человек, в том числе мать потерпевшего. В данном случае деяния всех других лиц (кроме матери потерпевшего) не будут зависеть от действий виновного» [9]. Следовательно, вклад матери потерпевшего и вклад других лиц должны быть разграничены, составляя самостоятельные преступления [10]. Ведь некоторые преступления совершаются лично, вклад других участников будет квалифицироваться самостоятельно. В контексте акта детоубийства Х. Ульяновский указывает, что акт подсудимого по

содействию матери в убийстве новорожденного ребенка составляет материальное соучастие в убийстве при отягчающих обстоятельствах, а не в детоубийстве, поскольку обстоятельство, приносящее пользу матери, имеющий личный характер, на других участников оно не распространяется [11].

На основании вышесказанного в данной статье, определения понятия эксцесса, указанных типичных ситуаций, составляющих эксцесс, представляется возможной следующая квалификация действий, совершивших соучастниками преступлений при совершении эксцесса исполнителя преступления.

Таким образом, делаем вывод, что в подобных ситуациях квалификацию необходимо производить только по правилу Особенной части УК РМ, после чего в мотивировочной части изданного процессуального акта указать, что виновный, помимо роли исполнителя, выполнял роль организатора, соответственно, подстрекателя или пособника.

При совершении преступления исполнителем, которое охватывалось умыслом иных соучастников, при квалифицирующих обстоятельствах, не охватывающихся их умыслом, действия исполнителя квалифицируются как завершенное преступление по статье Особенной части УК РМ, которая предусматривает квалифицированный состав преступления. Действия других соучастников могут квалифицироваться, как оконченное преступление по соответствующей статье Особенной части УК РМ, где предусмотрен состав преступления без квалифицирующих обстоятельств. В случаях совершения преступления исполнителем, похожим способом, но по-другому квалифицируемого в зависимости от условий, действия исполнителя, который допустил эксцесс преступления, должны квалифицироваться как оконченное преступление по соответствующей статье Особенной части Уголовного Кодекса Республики Молдова, предусматривающей преступление-эксцесс исполнителя. Действия других соучастников должны квалифицироваться по соответствующей части ст. 25 УК РМ и как покушение по статье Особенной части УК РМ, охватывающееся их умыслом, предусматривающей преступление.

В случае, когда исполнитель наряду с преступлением, охватывающимся умыслом иных соучастников, совершает еще и иное преступление, не охватывающееся их умыслом, действия исполнителя квалифицируются по совокупности как оконченное преступление по соответствующей статье Особенной части УК РМ, предусматривающей преступление, охватывающееся умыслом иных соучастников, и по соответствующей статье Особенной части УК РМ, предусматривающей преступление-эксцесс. Деяния других соучастников должны квалифицироваться, как оконченное преступление, в соответствии со ст. 25 УК РМ, предусматривающей преступление, охватывающееся их умыслом.

В случае совершения умышленного преступления исполнителем, которое не охватывалось умыслом других соучастников, вместо преступления, охватывающегося их умыслом, деяние исполнителя квалифицируется как приготовление либо покушение, в соответствии с ч. 2 ст. 26 УК РМ, а также по соответствующей статье Особенной части УК РМ, которое предусматривает преступление, охватывающееся умыслом всех соучастников, в соответствии с Особенной частью УК РМ, предусматривающей преступление-эксцесс, либо только по соответствующей статье Особенной части УК РМ, предусматривающей преступление-эксцесс, в случаях добровольного отказа исполнителя от первоначально запланированного преступления. Деяния других соучастников квалифицируются в соответствии со ст. 25, 26 УК РМ, и как приготовление или покушение по соответствующей статье Особенной части УК РМ, предусматривающей преступление, охватывающееся их умыслом.

При этом ст.48 УК РМ определяет ответственность соучастников в случае недоведения исполнителем преступления до конца, по не зависящим от него обстоятельствам. Эксцесс, как отмечалось, предполагает сознательный отказ от совершения подготавливаемого преступления, и совершение преступления, не охватывающегося умыслом других соучастников, при наличии возможности доведения преступления до конца. Поэтому в целях единообразного применения уголовного законодательства, и недопущения применения ст.48 УК РМ по аналогии, либо расширительного ее толкования, необходимо дополнить указанную норму положением следующего содержания: «В случае недоведения исполнителем преступления, охватывающегося умыслом иных соучастников, до конца, все соучастники подлежат ответственности за соучастие в приготовлении или покушении на преступление, которое охватывалось их умыслом».

В таком же порядке идей при квалификации действий организатора, подстрекателя и пособника недостаточно указать в процессуально-правовом акте статьи 42 УК РМ. Необходимо отразить конкретную часть в статье 42 (ч. (3), (4) или (5)). Отсутствие соответствующей части свидетельствует о наличии неполной квалификации.

С другой стороны, исполнитель может играть дополнительную юридическую роль или даже больше. Не исключена гипотеза о том, что автор должен также совмещать юридическую роль подстрекателя, пособника или даже организатора. В таких ситуациях будет сохранена только норма Особенной части Уголовного кодекса, инкриминирующая конкретное совершенное преступное деяние, без ссылки на одну из норм статьи 42 Уголовного кодекса Республики Молдова. Например, если виновный выступал в роли организатора и исполнителя преступления по похищению человека, в квалификации сохранится только ст.164 УК РМ. Другое квалифицирующее решение было бы неверным. Было бы некорректно ссылаться на норму ч. (2) и (3) статьи 42 Уголовного кодекса Республики Молдова. Также некорректно ссылаться только на норму ч. (3) статьи 42 Уголовного кодекса Республики Молдова. Однако отказ от этого правила привел бы к ошибочному выводу о том, что преступник выполнял только законную роль организатора.

Таким образом, делаем вывод, что в подобных ситуациях квалификацию необходимо производить по правилам Особенной части УК РМ, после чего в мотивировочной части изданного процессуального акта указать, что виновный, помимо роли исполнителя, выполнял роль организатора, соответственно, подстрекателя или пособника. Сложность установления истинных обстоятельств дела порождает ряд ошибок в квалификации деяний соучастников, совершенных в условиях эксцесса.

Библиографические сноски:

1. Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом: Теория и практика правового регулирования: дис. ... д-ра юрид. наук. - М., 2005. - С. 385; Арутюнов А. Эксцесс исполнителя и вопросы ответственности соучастников преступления // Преступное поведение (новые исследования) : сб. науч. тр. / под общ. ред. Ю. М. Антоняна. - М., 2002. - С. 291 -292.
2. Уголовный кодекс Республики Молдова, № 985-XV18 апреля 2002 года, вступил в силу 12 июня 2003 г.
3. Ковалев М.И. Соучастие в преступлении. — Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. юрид. акад., 1999. — С. 183.
4. Сабитов Р. А. Теория и практика квалификации уголовно-правовых деяний: учеб. пособие. — М. : Изд-во МГУ, 2003.-С. 103.
5. Российское уголовное право. Общая часть: учеб. для вузов / под ред. А. И. Рарога. - М. : Профобразование, 2005.-Том 1.-С. 302.
6. Васюков В. В. Соучастие на стадии неоконченной преступной деятельности // Российская юстиция. - 2006.-№ 12.
7. Рыжов Р. С. Уголовная ответственность соучастников преступления: дис. ... канд. юрид. наук — Рязань, 2003, с. 107.
8. Арутюнов А. Эксцесс исполнителя и вопросы ответственности соучастников преступления // Преступное поведение (новые исследования) : сб. науч. тр. / под общ. ред. Ю. М. Антоняна. - М., 2002. - С. 289.
9. Stati V., Probleme actuale ale apărării penale a vieții copilului nou-născut, în Revista Institutului Național al Justiției, 2007, nr.1-3.
10. Brînză S., Stati V., Tratat de drept penal. Partea Specială. Vol.I., Tipografia Centrală, Chișinău, 2015, p.327.
11. Ulianovschi X., Participația penală, Garuda-Art, Chișinău, 2000, p.159.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ЖЕРТВАМ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, И ИХ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

СУХОВ Вадим,

докторант,

Молдавский государственный университет,

E-mail: vadim_suhov@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-8699-7216>

АННОТАЦИЯ

Гармонизация законодательства Республики Молдова с европейским, в контексте европейской интеграции, требует, в числе прочего, применения мер по защите жертв преступлений. Одним из средств такой защиты является возможность получения жертвой юридической помощи, в том числе и гарантируемой государством, когда это необходимо. В некоторых случаях, на взгляд автора, юридическая помощь жертвам преступлений должна иметь обязательный характер, влекущий обязанность государственных органов обеспечить назначение жертве адвоката *ex officio*.

Ключевые слова: жертва преступления, гарантируемая государством юридическая помощь, адвокат, потерпевший, пострадавший, защита.

INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROVISION OF LEGAL ASSISTANCE TO VICTIMS OF CRIME AND THEIR IMPLEMENTATION IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

SUKHOV Vadim,

PhD student,

State University of Moldova,

E-mail: vadim_suhov@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-8699-7216>

SUMMARY

Harmonization of the legislation of the Republic of Moldova with the European one, in the context of European integration, requires, among other things, the application of measures to protect victims of crime. One of the means of such protection is the possibility for the victim to obtain legal assistance, including state-guaranteed assistance, when necessary. In some cases, in the author's opinion, legal assistance to victims of crime should be mandatory, entailing the obligation of state bodies to ensure the appointment of an *ex officio* lawyer to the victim.

Key words: crime victim, state-guaranteed legal aid, lawyer, victim, injured party, defense.

Введение. Преступность – бич человечества. И, пока существуют преступления, будут существовать их жертвы [1 с. 10].

В уголовном судопроизводстве жертва преступления выступает в качестве одного из его участников со стороны обвинения. При этом она защищает свой частный интерес, который не всегда может совпадать с интересом других лиц, действующих на стороне обвинения.

Кроме этого, в современных условиях состязательности процесса, когда стороны уголовного судопроизводства наделены равными правами в отстаивании своей позиции, жертва преступления, в силу уязвимости своего положения, может оказаться в неравных условиях с обвиняемым, что создаст процессуальный дисбаланс в защите лиц, попавших в сферу уголовного процесса.

В таких ситуациях особое значение для жертвы преступления приобретает возможность воспользоваться квалифицированной юридической

помощью адвоката, право на которую гарантирует статья 26 Конституции Республики Молдова [4].

Обсуждение и полученные результаты. Большинство международных актов в области прав человека изначально признавали право на справедливое правосудие лишь за обвиняемыми, забывая при этом о жертвах преступлений. То же самое касалось и права на юридическую помощь, которое, как известно, является одним из компонентов права на справедливый суд. Международный пакт о гражданских и политических правах, например, гарантирует это право только обвиняемому (статья 14 пункт 3d) [14]. В Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод также говорится о праве на юридическую помощь лишь для обвиняемого (статья 6 пункт 3с) [13].

Однако, по мере развития юридической мысли и разработки международным сообществом новых стандартов дальнейшего обеспечения прав человека, все больше очевидной становилась их

ориентированность на фигуру обвиняемого, и полное отсутствие норм, которые регулировали бы правовое положение жертвы преступления. Исправить существующее положение была призвана принятая в 1985 году Генеральной Ассамблеей ООН Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью, которая признала, что судебные процедуры должны отвечать интересам защиты потерпевших от преступлений, и гарантировала жертвам преступлений доступ к механизмам правосудия (статья 4) призывая государства предоставлять им надлежащую помощь на протяжении всего судебного разбирательства (статья 6с) [12].

На региональном европейском уровне в том же году Комитетом министров Совета Европы была принята Рекомендация № (85)11 о положении потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса. В этом документе Комитет министров, признав, что одной из функций уголовного правосудия должно быть обеспечение интересов жертвы преступления, порекомендовал правительствам государств-членов пересмотреть свое законодательство и практику и предусмотреть, среди прочих обязанностей по обеспечению прав потерпевших от преступлений, обязанность информировать их о существующих возможностях получения правовой помощи и консультаций (пункты 2 и 9) [9].

Следующим шагом на пути признания необходимости обеспечения прав жертв преступлений, в том числе и права на юридическую помощь, стала Рекомендация № (87) 21 о поддержке пострадавших и предотвращении виктимизации, принятая Комитетом министров Совета Европы в 1987 году. В ней Комитет министров, в числе прочего, рекомендовал государствам-членам обеспечить, чтобы жертвы преступлений, особенно наиболее уязвимые, получали информацию о своих правах и помощь в защите своих интересов в уголовном процессе. С этой целью общественность должна информироваться адекватными средствами о доступной помощи, а доступ жертв преступлений к этим услугам предлагалось облегчить (пункты 4 и 8) [10].

В 2006 году Комитет министров Совета Европы принял Резолюцию (2006) 3 о помощи жертвам преступлений, которая рекомендовала правительствам государств-членов обеспечить доступ потерпевших к информации, необходимой для защиты их интересов и осуществления прав, в том числе о наличии и стоимости консультаций юриста, юридической помощи и любых других советов, а также право на юридическую помощь в соответствующих случаях (пункты 3, 4.5, 6, 7) [11].

Большое внимание обеспечению соблюдения прав жертв преступлений уделяется в последнее время и на уровне Европейского Союза.

Первым актом ЕС, направленным на защиту прав жертв преступлений, стало Рамочное решение Совета от 15 марта 2001 г. о статусе жертв в уголовном процессе, которое обязало государства-

члены ЕС гарантировать жертвам преступлений с момента их первого контакта с правоохранительными органами доступ к информации, необходимой для защиты их прав и интересов, в том числе и о доступе к юридическому консультированию и юридической помощи. Согласно статье 6 данного решения, когда это оправдано, жертва должна иметь бесплатный доступ к консультации относительно ее роли в судебном разбирательстве, а при необходимости – к юридической помощи в уголовном процессе [5].

Директива Европарламента и Совета ЕС от 25 октября 2012 года, заменившая данное Рамочное решение, уже содержит отдельную норму, посвященную праву жертв преступлений на юридическую помощь. Согласно статье 13 Директивы, государства-члены должны обеспечить, чтобы жертва имела доступ к юридической помощи, если она является стороной уголовного судопроизводства. Условия и порядок доступа к юридической помощи должны устанавливаться внутренним законодательством [6].

Определение жертвы преступления в молдавском законодательстве дано в части (3) статьи 1 Закона о реабилитации жертв преступлений: это физическое лицо, пострадавшее психически или физически, в отношении которого отмечены нравственные страдания или имущественные потери, прямо обусловленные преступлением в соответствии с Уголовным кодексом, а также супруг, дети и иждивенцы умершего лица [8]. Данное определение в целом соответствует определениям жертвы в вышеприведенных международных актах.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова подразделяет физических лиц, пострадавших от преступлений, на пострадавших и потерпевших. Причем, статус пострадавшего жертва приобретает по праву (статья 58), а статус потерпевшего присваивается жертве с ее согласия путем вынесения органом уголовного преследования соответствующего постановления (статья 59) [2]. Уголовно-процессуальный закон наделяет пострадавшего и потерпевшего разным объемом процессуальных прав и обязанностей. Их анализ выходит за рамки настоящего исследования, поскольку в его предмет входит лишь право жертвы на юридическую помощь.

Согласно пункту 11) части (3) статьи 58 Уголовно-процессуального кодекса, пострадавший имеет право при участии в процессуальных действиях пользоваться помощью выбранного адвоката, а пункт 18) части (1) статьи 60 УПК предоставляет право быть представленным выбранным адвокатом и потерпевшему.

В той же норме говорится, что в случае отсутствия средств для оплаты услуг адвоката потерпевший вправе быть представленным, в соответствии с законом, адвокатом, который предоставляет юридическую помощь, гарантированную государством.

В статье же 58 Уголовно-процессуального кодекса, в которой перечислены права и обязанности

пострадавшего, ничего не говорится о праве пострадавшего, не имеющего достаточных финансовых средств, на юридическую помощь, гарантируемую государством, хотя Закон о юридической помощи, гарантируемой государством, предоставляя такое право участникам уголовного судопроизводства, не ставит это право в зависимость от их процессуального статуса. Право на квалифицированную юридическую помощь по уголовным делам, согласно литеры, а) части (1) статьи 19 данного Закона, имеют лица, которые нуждаются в такой помощи, когда того требуют интересы правосудия, но не имеют достаточных средств для оплаты этих услуг.

Далее, в соответствии с п. 2) ч. (4) ст. 58 Уголовно-процессуального кодекса, лицо, пострадавшее от особо тяжкого или чрезвычайно тяжкого преступления против личности, являющееся жертвой пыток, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения, жертвой преступлений сексуального характера или насилия в семье, жертвой торговли людьми и жертвой торговли детьми, независимо от того, признано оно потерпевшим или гражданским истцом, имеет также право пользоваться в соответствии с законом помощью адвоката, который предоставляет юридическую помощь, гарантируемую государством.

При этом, Закон о юридической помощи, гарантируемой государством, предоставляет право на квалифицированную юридическую помощь вне зависимости от уровня доходов детям, ставшим жертвами преступлений, жертвам насилия в семье, жертвам преступлений, относящихся к половой сфере (часть 1¹ статьи 19) [7]. Однако, ничего не упоминает о жертвах особо тяжких и чрезвычайно тяжких преступлений, откуда следует вывод, что Закон о юридической помощи, гарантируемой государством, предоставляет им право на квалифицированную юридическую помощь на общих основаниях, в зависимости от уровня их доходов.

С целью устранения столь сложных законодательных конструкций и разночтения, предлагается в 58 и 60 статьях Уголовно-процессуального кодекса ограничиться упоминанием о том, что пострадавший и потерпевший имеют право на юридическую помощь выбранного адвоката, а также адвоката, предоставляющего юридическую помощь, гарантируемую государством, на условиях и в порядке, предусмотренных Законом о юридической помощи, гарантируемой государством. Как это сделано, например, в части (1) статьи 17 УПК, в которой говорится, что на протяжении всего уголовного судопроизводства стороны (подозреваемый, обвиняемый, подсудимый, потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик) вправе пользоваться помощью защитника или быть представленными выбранным ими защитником или адвокатом, который предоставляет юридическую помощь, гарантируемую государством.

Говоря о праве на гарантируемую государством юридическую помощь лиц, указанных в части (1¹) статьи 19 Закона о юридической помощи, гарантируемой государством, (дети, ставшие жертвами преступлений, жертвы насилия в семье, жертвы преступлений, относящихся к половой сфере), хотелось бы отметить то обстоятельство, что разрешение вопроса о том, воспользоваться ли предоставленным законом правом, находится в усмотрении этих лиц (либо органов опеки в случае детей-жертв преступления). Орган уголовного преследования и судебная инстанция обязаны разъяснить и обеспечить в полном объеме соблюдение процессуальных прав жертвы. На практике же разъяснение прав жертве преступлений превращается чаще в обычную формальность, что приводит к тому, что лица, перечисленные в части (1¹) статьи 19 Закона о юридической помощи, гарантируемой государством, чаще всего не пользуются своим правом на квалифицированную юридическую помощь. В результате многие из них не могут реализовать в полном объеме свои процессуальные права.

С целью предоставления больших гарантий защиты прав жертвам преступлений, перечисленных в части (1¹) статьи 19 Закона о юридической помощи, гарантируемой государством, предлагается возложить на органы уголовного преследования обязанность рассматривать по каждому такому делу вопрос о целесообразности предоставлении жертве обязательной юридической помощи. При рассмотрении такого вопроса должны приниматься во внимание объективные обстоятельства дела, влияющие на возможность жертвы самостоятельно защищать свои интересы. В результате рассмотрения данного вопроса должно выноситься соответствующее постановление. В случае признания юридической помощи обязательной, она должна предоставляться жертве преступления по запросу органа уголовного преследования. Как, например, в Румынии, где часть (5) статьи 93 Уголовно-процессуального кодекса [3] предоставляет судебному органу право распоряжаться о назначении адвоката для представления интересов потерпевшего в случае, если он посчитает, что потерпевший не может защищать себя самостоятельно.

Кроме этого, согласно литеры b¹) части (1) статьи 19 Закона о юридической помощи, гарантируемой государством, лица, нуждаются в срочной юридической помощи в случае подачи заявления о применении мер защиты в соответствии со статьей 215¹ Уголовно-процессуального кодекса Республики Молдова, либо в случае подачи жалобы на совершение насилия в семье или преступления, относящегося к половой сфере, имеют право на такую помощь. В соответствии с частями (1¹) и (5) данного закона, в случае если лицу необходима срочная юридическая помощь в соответствии с пунктом b¹) части (1) статьи 19, по запросу лица либо органа, проинформированного о совершении насилия в семье или преступления, относящегося к

половой сфере, территориальное бюро Национального совета по юридической помощи, гарантируемой государством, обязано предоставить срочную юридическую помощь путем назначения дежурного адвоката из списка адвокатов, специализирующихся на оказании помощи жертвам. Дежурный адвокат предоставляет юридическую помощь в процессе подачи и рассмотрения заявления о применении мер защиты в соответствии со статьей 215¹ Уголовно-процессуального кодекса Республики Молдова, либо на этапе подачи жалобы и процессуальных действий с участием жертвы насилия в семье или преступления, относящегося к половой сфере [7].

При этом определение того, нуждается ли лицо в срочной юридической помощи, оставлено на усмотрение органа, принимающего соответствующее заявление или жалобу, что приводит к фактической неустраиваемости срочной юридической помощи в таких ситуациях. Данное обстоятельство, учитывая психологическое состояние лица, подающего такую жалобу или заявление, ставит его в особо уязвимое положение на данном этапе уголовного судопроизводства, создавая процессуальный дисбаланс в защите лиц, попавших в сферу уголовного процесса, о котором говорилось во введении данной статьи. В такой ситуации, на наш взгляд, было бы целесообразным законодательно закрепить обязательность участия адвоката в указанных процессуальных действиях, возложив обязанность обеспечения его участия на орган уголовного преследования.

Заключение. Таким образом, международные стандарты требуют разъяснения жертве преступления ее права на квалифицированную

юридическую помощь и порядка реализации этого права. Право жертвы на юридическую помощь является факультативным. В особых случаях юридическая помощь должна предоставляться жертве бесплатно.

Законодательство Республики Молдова в части обеспечения права жертв преступлений на юридическую помощь в целом соответствует международным стандартам, но не достаточно регламентирует порядок его реализации, что иногда может повлечь нарушение прав жертвы.

В связи с этим предлагается:

a) при регламентировании прав и обязанностей пострадавшего и потерпевшего в нормах Уголовно-процессуального кодекса, в части, касающейся права на юридическую помощь, ограничиться указанием на право пользоваться помощью выбранного адвоката, а также адвоката, предоставляющего юридическую помощь, гарантируемую государством, в случаях и в порядке, предусмотренном законом;

b) признать обязательной срочную юридическую помощь в случаях подачи заявления о применении мер защиты в соответствии со статьей 215¹ Уголовно-процессуального кодекса Республики Молдова и в случаях подачи жалобы на совершение насилия в семье или преступления, относящегося к половой сфере;

c) возложить на органы уголовного преследования обязанность в каждом случае рассматривать вопрос о целесообразности предоставления обязательной юридической помощи детям, ставшим жертвами преступлений, жертвам насилия в семье и жертвам преступлений, относящихся к половой сфере.

Библиографические сноски

1. BUNECI P., BUNECI B. Asigurarea protecției victimelor infracțiunilor în legislația românească. În: *Vector European*, 2018, nr. 1, p. 10-16,
2. Codul de procedură penală al Republicii Moldova din 14.03.2003. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 249-251 din 05.11.2013*,
3. Codul de procedură penală al României nr. 135 din 1 iulie 2010. În: *Monitorul Oficial nr. 486 din 15.07.2010*,
4. Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994. În: *Monitorul Oficial nr. 78 din 29.03.2016*,
5. *Decizia-cadru a Consiliului Europei din 15.03.2001 privind statutul victimelor în cadrul procedurilor penale*, disponibil la <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ro/ALL/?uri=celex:32001F0220>, (vizitat la 17.12.2022),
6. *Directiva 2012/29/UE a Parlamentului European și a Consiliului de stabilire a unor norme minime privind drepturile, sprijinirea și protecția victimelor criminalității*, disponibil la <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029>, (vizitat la 17.12.2022),
7. Lege nr. 198 din 26.07.2007 cu privire la asistența juridică garantată de stat. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 157-160 din 05.10.2007*,
8. Lege nr. 137 din 29.07.2016 cu privire la reabilitarea victimelor infracțiunilor. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 293-305 din 09.09.2016*,
9. *Recommendation No. (85) 11 of the Committee of Ministers to Member States on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure*, 28.06.1985, disponibil la https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804dcca, (vizitat la 16.12.2022),
10. *Recommendation No. (87) 21 of the Committee of Ministers to Member States on Assistance to Victims and Prevention of Victimisation*, 17.09.1987, disponibil la https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804e851b, (vizitat la 16.12.2022),
11. *Recommendation of the Committee of Ministers to member states No. (2006) 8 on assistance to crime victims*, 14.06.2006, disponibil la https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d8025, (vizitat la 16.12.2022),

12. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью, 29.11.1985, disponibil la https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/power.shtml, (vizitat la 16.12.2022),

13. Европейская конвенция по правам человек, 04.11.1950, disponibil la https://www.echr.coe.int/documents/convention_rus.pdf, (vizitat la 30.04.2021),

14. Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16.12.1966 г., disponibil la https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml, (vizitat la 15.05.2023).

CZU 336.71(478)

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.13>

SPECIFICUL MANAGEMENTULUI BANCAR ÎN REPUBLICA MOLDOVA

CADOCINICOV Evgheni,

Doctor în științe economice, lector universitar,
Universitatea de Studii Europene din Moldova
<https://orcid.org/0009-0009-5460-5834>

DUHLICHER Grigore,

Dr. în științe economice, lector universitar
Universitatea de Studii Europene din Moldova
<https://orcid.org/0000-0002-1159-0830>

REZUMAT

Sistemul bancar dintotdeauna a reprezentat un element fundamental al economiei naționale. Managementul unei instituții financiare, precum este banca comercială, presupune eforturi deosebite orientate spre elaborarea unor strategii complexe, bazate pe aplicarea instrumentelor și procedeele de gestiune a acestui domeniu de activitate, supus unor riscuri specifice. Importanța efectuării unui management bancar performant se explică pe de o parte prin faptul că aceste instituții financiar-creditate sunt în primul rând agenți economici, obiectivul major al cărora îl reprezintă profitabilitatea. Din alt punct de vedere, performanța activității băncilor comerciale reprezintă un factor de bază al menținerii echilibrului sistemului financiar-bancar național.

Cuvinte-cheie: sistem bancar, bancă comercială, management bancar, performanță bancară.

SPECIFIC BANKING MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

CADOCINICOV Evgheni,

PhD in Economics, University lecturer,
University of European Studies of Moldova
<https://orcid.org/0009-0009-5460-5834>

DUHLICHER Grigore,

PhD in Economics, University lecturer,
University of European Studies of Moldova
<https://orcid.org/0000-0002-1159-0830>

SUMMARY

The banking system has always represented a fundamental element of the national economy. The management of a financial institution, such as a commercial bank, requires special efforts aimed at developing complex strategies, based on the application of the management tools and procedures of this field of activity, subject to specific risks. The importance of effective bank management is explained on the one hand by the fact that these financial and lending institutions are primarily economic agents, whose main objective is profitability. From another point of view, the performance of commercial banks' activity represents a basic factor in maintaining the balance of the national financial-banking system.

Key words: banking system, commercial bank, bank management, bank performance.

Introducere. În condițiile economiei contemporane de piață în centrul relațiilor financiare se poziționează sistemul bancar, care reprezintă elementul de interconectare a întregii economii naționale.

Luând în considerație importanța și funcțiile care sunt atribuite sectorului financiar-bancar în calitatea sa de pilon al economiei naționale, se impune analiza și eficientizarea proceselor manageriale din acest domeniu de activitate pentru asigurarea satisfacerii exigențelor tuturor categoriilor de beneficiari efectivi și potențiali ai serviciilor bancare.

Actualitatea cercetării este determinată de amploarea problemelor și dificultăților prin care a trecut sistemul bancar al Republicii Moldova în ultimii cincisprezece ani de activitate și anume:

- Confruntarea efectelor negative generate de criza financiară internațională înregistrată în anii 2007-2008;
- Gestionarea situațiilor de faliment a patru bănci comerciale și a unei bănci cu capital majoritar de stat în perioada anilor 2009 – 2015;
- Furtul miliardului, care a provocat dezechilibre majore în funcționalitatea sistemului bancar;

- Adaptarea activității băncilor comerciale și a sistemului bancar în ansamblu la restricțiile impuse de pandemia Covid – 19.

- Confruntarea impactului provocat de războiul din Ucraina început în februarie 2022, care a declanșat presiuni inflaționiste enorme, resimțite și în prezent.

Rezultate și discuții. Managementul bancar în calitate de activitate distinctă se bazează pe un complex de cunoștințe, teorii, abilități, metode și tehnici specifice, necesare pentru combinarea optimală a resurselor disponibile ale instituției financiare, însoțită de integrarea

eficientă în mediul economic extern cu scopul realizării obiectivelor stabilite, pentru care a fost înființată.

În conformitate cu legislația națională, care reglementează activitatea bancară, noțiunea de bancă înseamnă o persoană juridică a cărei activitate constă în atragerea de depozite sau de alte fonduri rambursabile de la public și în acordarea de credite în cont propriu [1].

Pentru început vom efectua o analiză a componenței, structurii și proporțiilor sistemului bancar al Republicii Moldova în tabelul 1.

Tabelul 1 Starea băncilor comerciale din Republica Moldova în luna August 2023

Bănci comerciale	Numărul de angajați	Numărul de subdiviziuni	Fonduri proprii totale, mil. lei	Rata fondurilor proprii totale, %
1. Banca Comercială „COMERTBANK” S.A.	195	12	337,83	33,80
2. Banca Comercială „ENERG BANK” S.A.	464	32	863,13	62,81
3. Banca Comercială „EuroCreditBank” S.A.	256	30	296,91	33,32
4. Banca Comercială „EXIMBANK” S.A.	365	20	1060,75	48,08
5. Banca Comercială „Moldindconbank” S.A.	1646	157	4262,25	33,20
6. Banca comercială „MOLDOVA - AGROINDBANK” S.A.	2427	110	5937,44	23,11
7. Banca Comercială „Pro Credit Bank” S.A.	175	6	813,05	25,54
8. Banca Comercială Română Chișinău S.A.	103	4	612,73	45,84
9. Banca Comercială „VICTORIABANK” S.A.	1119	68	3591,11	51,60
10. „Banca de Finanțe și Comerț” S.A.	700	72	678,91	27,33
11. OTP Bank S.A.	1067	54	2182,03	29,89
Total pe sectorul bancar	8517	565	20636,15	31,62

Sursa: elaborat de autori în baza informațiilor [https://www.bnm.md/bdi/\[2\]](https://www.bnm.md/bdi/[2])

Conform datelor prezentate în tabelul 1, în prezent în Republica Moldova activează 11 bănci comerciale, care împreună au:

- 8517 angajați;
- 565 subdiviziuni structurale;
- 20636,15 mil. lei fonduri proprii;
- 31,62% rata fondurilor proprii totale, care se încadrează în limitele recomandărilor, nu este mai mică de 10 %.

Securitatea și stabilitatea sistemului bancar în totalitate, cât și băncilor comerciale, în mod individual, pornește de la capitalul instituțiilor financiare. Un grad înalt al suficienței capitalului demonstrează potențialul băncilor de a dirija și de a orienta în siguranță fluxurile de mijloace bănești existente.

Banca comercială „MOLDOVA - AGROINDBANK” S.A. are cel mai mare număr de angajați din sistemul bancar – 2427 persoane și cele mai mari fonduri proprii totale - 5937,44 mil. lei.

Banca Comercială „Moldindconbank” S.A. posedă cel mai mare număr de subdiviziuni structurale din sectorul bancar – 157 unități.

Banca Comercială „ENERG BANK” S.A. este caracterizată de cea mai înaltă rată a fondurilor proprii totale din sistemul bancar național - 62,81%.

Principalele preocupări ale specialiștilor antrenați în managementul bancar sunt orientate pe următoarele aspecte:

- Managementul activelor băncii comerciale;
- Managementul pasivelor băncii comerciale;
- Managementul riscurilor la care este expusă banca comercială;
- Managementul performanțelor băncii comerciale;
- Managementul resurselor umane ale băncii comerciale;
- Managementul pieței băncii comerciale.

Elementul fundamental al managementului este procesul decizional. În procesul elaborării deciziilor legate de managementul activității bancare trebuie de analizat, în primul rând, influența a trei factori importanți: bani; timp; risc.

Înființarea și funcționarea unei societăți comerciale are ca scop primordial înregistrarea unor rezultate financiare pozitive. La fel și băncile comerciale din Republica Moldova urmăresc realizarea de performanțe înalte în obținerea unor profituri acceptabile din valorificarea activelor bancare.

Performanța poate fi definită ca fiind nivelul măsurabil de stabilitate a activității unei bănci, caracterizat prin niveluri reduse ale riscurilor de orice natură și un trend normal de creștere al profiturilor de la o perioadă de analiză la alta [2].

Pentru aprecierea nivelului de performanță a proceselor manageriale bancare poate fi utilizat indicatorul rentabilitatea activelor. Acest indicator conform metodologiei prezentate de Banca Națională a

Moldovei se calculează în felul următor:

$$ROA = \frac{(V_{net} / N \times 12)}{Am} \times 100, \text{ unde (1)}$$

ROA – rentabilitatea activelor,
 Vnet – profitul aferent exercițiului obținut în perioada gestionară;
 N – numărul de luni raportate;
 Am – media activelor pentru perioada gestionară.

Tabelul 2. Dinamica rentabilității activelor băncilor comerciale din Republica Moldova, %

Bănci comerciale	2019	2020	2021	2022
1. Banca Comercială „COMERȚBANK” S.A.	1,29	0,75	0,93	0,60
2. Banca Comercială „ENERGBANK” S.A.	1,89	1,57	1,66	3,27
3. Banca Comercială „EuroCreditBank” S.A.	1,15	1,08	1,41	2,33
4. Banca Comercială „EXIMBANK” S.A.	1,18	-0,60	0,54	1,44
5. Banca Comercială „Moldindconbank” S.A.	3,67	2,15	3,07	3,57
6. Banca comercială „MOLDOVA - AGROINDBANK” S.A.	2,69	1,84	2,07	2,80
7. Banca Comercială „ProCredit Bank” S.A.	2,31	0,90	1,66	1,92
8. Banca Comercială Română Chișinău S.A.	1,19	0,82	0,85	4,34
9. Banca Comercială „VICTORIABANK” S.A.	1,94	1,65	1,63	3,69
10. „Banca de Finanțe și Comerț” S.A.	2,25	1,55	1,79	2,52
11. OTP Bank S.A.	2,03	1,04	1,71	2,19
Total pe sectorul bancar	2,47	1,53	2,00	2,89

Sursa: elaborat de autori în baza informațiilor [https://www.bnm.md/bdi/\[3\]](https://www.bnm.md/bdi/[3])

Urmărind dinamica evoluției rentabilității activelor, pentru perioada 2019-2022, calculată în ansamblu pe sectorul bancar al Republicii Moldova, prezentată în tabelul 2, observăm o micșorare a acestui indicator în anul 2020 cu 0,94%, față de anul precedent 2019, datorată în primul rând presiunilor exercitate de pandemia Covid – 19 asupra sistemului financiar-bancar național. Situația s-a redresat puțin în anul 2021, rentabilitatea activelor constituind 2,00%, cu 0,47% mai puțin ca în anul 2019. În anul 2022 valoarea acestui indicator a crescut până la nivelul de 2,89%, ce este cu 0,41% mai mult ca în anul 2019, sau cu 0,89% mai mult ca în anul 2021.

Valoarea minimă a rentabilității activelor a fost înregistrată în cadrul Băncii Comerciale „EXIMBANK” S.A., în anul 2020, constituind -0,60%. Iar valoarea maximă a rentabilității activelor a fost înregistrată în cadrul Băncii Comerciale Române Chișinău S.A., în anul 2022, constituind 4,34%.

Băncile comerciale din sistemul bancar al Republicii Moldova sunt destul de solide, pentru că posedă un nivel înalt al ratei fondurilor proprii, după informația prezentată în tabelul 1, însă acest fapt nu a diminuat efectele crizei pandemice și respectiv a impactului războiului declanșat în imediata apropiere a granițelor statului nostru. Situația se explică în primul rând prin diminuarea cererii eligibile pentru credite, fapt datorat din nou crizelor recente ce destabilizează echilibrul la nivel micro și macroeconomic, situație care poate spori semnificativ ponderea creditelor neperformante, fapt ce se va răsfrânge ulterior asupra veniturilor instituțiilor financiare.

În al doilea rând, clienții băncii care deja au accesat credite se confruntă cu mari dificultăți privind gestiunea lichidităților, riscul de faliment al cărora este destul de sporit, fapt ce micșorează semnificativ capacitatea de rambursare a datoriilor. În circumstanțele respective,

vitală pentru existența băncilor comerciale este constituirea anumitor rezerve, care desigur vor genera costuri suplimentare.

Una din preocupările de bază a managementului băncilor comerciale, pe lângă gestiunea performanțelor financiare, o reprezintă crearea unui sistem organizațional funcțional, capabil să livreze o gamă largă de produse și servicii bancare competitive, capabile să satisfacă exigențele mereu crescânde ale clienților efectivi și a celor potențiali.

Datorită progresului tehnico-științific, inovării continue, a globalizării și a expansiunii activităților economice, piața financiar-bancară internațională, precum și cea locală din Republica Moldova se află într-un permanent proces de adaptare a produselor și a serviciilor oferite, la aceste modificări.

Dezvoltarea pieței băncilor comerciale trebuie să constituie o preocupare de prim rang a consiliilor de administrare a acestor instituții financiare. Elaborarea și implementarea deciziilor eficiente în acest sens, de către personalul abilitat cu aceste competențe, trebuie să fie bazată pe cunoașterea detaliată a mediului extern, inclusiv a celui concurențial actual. Acest lucru este imperativ necesar pentru identificarea modalităților concrete de fortificare a avantajelor concurențiale ale băncii comerciale și sporirea gradului de adaptabilitate la schimbările care au loc în conjunctura pieței bancare.

Mediul extern financiar-bancar, la modificările cărora trebuie să se adapteze managerii bancari este caracterizat de o concurență acerbă, de apariția noilor forme de riscuri necunoscute până în acel moment, care se dezvoltă concomitent cu procesele inovatoare din acest domeniu. Incertitudinea și nivelul redus de siguranță sunt trăsăturile de bază care descriu specificul circumstanțelor în care se desfășoară managementul bancar contemporan.

În condițiile unui mediu extern dinamic riscul operațional a își pune amprenta din ce în ce mai mult

asupra desfășurării proceselor manageriale în instituțiile de credit-financiare, care sunt obligate să-și redefinească structural și calitativ gama sortimentală a ofertei proprii pentru a-și menține pozițiile din cadrul pieței bancare și de a pătrunde eventual pe noi segmente ale acesteia, prin lansarea noilor produse bancare inovative.

Aceste obiective sunt posibil de realizat doar prin sporirea capacității de identificare a tendințelor mediului extern și utilizarea modelelor pentru dezvoltarea scenariilor previzionale ale evoluției proceselor inovative în cadrul pieței bancare, de către managementul bancar.

Necesitatea desfășurării proceselor inovative în băncile comerciale din Republica Moldova este determinată de următorii factori:

- informatizarea societății și dezvoltarea tehnologiei informației și a comunicației;
- intensificarea nivelului concurenței locale și internaționale;
- schimbarea stilului de viață, a mentalității consumatorilor efectivi și potențiali;
- modificările în conștiința și comportamentul consumatorilor din cadrul pieței bancare;
- apariția noilor standarde tehnologice promovate de transferul tehnologic efectuat la nivel internațional;
- sporirea încrederii populației în siguranța serviciilor bancare;

În altă ordine de idei, asupra intensității proceselor inovative desfășurate în băncile comerciale din Republica Moldova își exercită influența și factori care frânează această evoluție:

- situația social-economică precară din țară;
- insuficiența sau lipsa surselor de finanțare a

inovațiilor;

- costurile înalte ale proceselor inovative;
- atractivitatea investițională redusă a anumitor proiecte inovative;
- nivelul sporit al inflației;
- fluctuațiile cursului de schimb valutar în condițiile importării inovațiilor din domeniu;
- sporirea amenințărilor legate de fraude bancare odată cu apariția noilor produse sau servicii bancare.

Astfel managementul bancar trebuie să răspundă provocărilor mediului extern și să-și actualizeze permanent obiectivele sale, fundamentate în raport cu resursele proprii și cu capacitatea competitivă a acestora.

Concluzii. Sistemul financiar-bancar al Republicii Moldova are o istorie scurtă de activitate, dar pe parcursul acesteia a trecut prin diverse transformări, făcând cu greu față multiplelor provocări.

Conjunctura pieței bancare aflată într-o continuă schimbare generează noi oportunități de afaceri, dar și ascunde deopotrivă riscuri mai complexe și mai diverse, care solicită eforturi suplimentare din partea managementului bancar.

Procesele inovative sunt o parte componentă obligatorie a managementului băncilor comerciale din Republica Moldova, deoarece sporesc capacitatea de axare a ofertei bancare pe cerințele clientului, a pieței bancare.

Putem afirma cu certitudine că o economie echilibrată, stabilă și durabilă stă la baza existenței unui sistem bancar competitiv. Iar nivelul înalt de performanță a sistemului bancar este o premisă importantă pentru dezvoltarea într-un ritm accelerat al economiei naționale.

Referințe bibliografice:

1. Legea privind activitatea băncilor nr. 202 din 06.10.2017.
2. Bătrânca I., Trenca I., Bejenaru A., Borlea S.N., Analiza performanțelor și riscurilor bancare, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2008, pag.374.
3. <https://www.bnm.md/bdi/> (vizitat 17.08.2023; 23.08.2023).

CZU 338.48(478)

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.14>

RESPONSABILITATEA EXTINSĂ A PRODUCĂTORULUI – INSTRUMENT DE DEZVOLTARE SUSTENABILĂ A TURISMULUI ÎN REPUBLICA MOLDOVA

CIOBANU Victor,

Doctorand,

Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: victorciobanu7@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3055-6697>

REZUMAT

Scopul studiului este de a releva importanța utilizării de către agenții economici din industria turismului a instrumentelor de dezvoltare durabilă.

Obiectul studiului îl constituie responsabilitatea extinsă a producătorilor pentru ambalajele plasate pe piață, care se utilizează în Republica Moldova în calitate de instrument ce contribuie la dezvoltarea economică sustenabilă.

Autorul a utilizat astfel de metode de cercetare, precum: documentarea, analiza, comparația, sinteza, deducția.

Fiind îngrijorată de gradul înalt de poluare care este generat de activitatea umană, în special, activitatea economică, majoritatea statelor lumii a căzut de acord asupra necesității păstrării condițiilor adecvate ale vieții pe pământ, prin stabilirea Obiectivelor de Dezvoltare Durabilă (ODD).

În scopul realizării ODD, se utilizează diverse metode și instrumente, atât cu caracter punitiv, cât și cu caracter stimulator. Unul dintre aceste instrumente este "responsabilitatea extinsă a producătorului".

Analizând cerințele legislației referitoare la responsabilitățile producătorilor pentru ambalajele plasate pe piață, se constată mai eficientă și mai puțin costisitoare, respective, se recomandă agenților economici din industria turismului respectarea cerințelor legislației față de prevenirea, colectarea și prelucrarea deșeurilor prin utilizarea unui sistem colectiv, aplicând abordarea "responsabilitatea extinsă a producătorului".

Cuvinte-cheie: dezvoltare; turism; sustenabil; poluare; deșeuri; protecție; ecologie; economie verde; instrumente; taxe; responsabilitate extinsă a producătorului (REP).

EXTENDED PRODUCER RESPONSIBILITY – TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

CIOBANU Victor,

PhD student,

State University of Moldova

Email: victorciobanu7@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3055-6697>

SUMMARY

The purpose of the study is to reveal the importance of the use of sustainable development tools by economic agents in the tourism industry.

The object of the study is the extended responsibility of producers for the packaging placed on the market, which is used in the Republic of Moldova as a tool that contributes to sustainable economic development.

The author used such research methods as: documentation, analysis, comparison, synthesis, deduction.

Concerned by the high degree of pollution that is generated by human activity, in particular, economic activity, most of the world's states have agreed on the need to maintain adequate conditions for life on earth, by establishing the Sustainable Development Goals (SDG).

In order to achieve the Sustainable Development Goals, various methods and tools are used, both of a punitive and stimulating nature. One of these tools is "extended producer responsibility".

Analyzing the requirements of the legislation regarding the responsibilities of producers for the packaging placed on the market, it is found more efficient and less expensive, respectively, economic agents in the tourism industry are recommended to comply with the requirements of the legislation regarding the prevention, collection and processing of waste by using a collective system, applying the approach "extended producer responsibility".

Key words: development; tourism; sustainable; pollution; waste; protection; ecology; green economy; instruments; taxes; extended producer responsibility (EPR).

Introducere. Dezvoltarea sustenabilă, sau dezvoltarea durabilă, este una dintre prioritățile omenirii. La Conferința de la Rio de Janeiro din 1992 în Raportul "Viitorul nostru comun" noțiunea a fost definită astfel: "Dezvoltarea durabilă este dezvoltarea care corespunde necesităților viitorului, fără a compromite posibilitatea generațiilor viitoare de a-și satisface propriile necesități" [1].

Fiind îngrijorată de gradul înalt de poluare care este generat de activitatea umană și care are efect distrugător asupra Planetei, majoritatea statelor lumii a căzut de acord asupra necesității păstrării condițiilor adecvate ale vieții pe pământ, în Agenda 2030, a 17 Obiective de Dezvoltare Durabilă (ODD), menite să servească drept un plan comun pentru promovarea păcii

și asigurarea prosperității pentru oameni, atât în prezent, cât și în viitor [2].

Întru asigurarea realizării obiectivelor de dezvoltare durabilă se aplică diferite abordări și instrumente, unele cu caracter punitiv, altele cu caracter stimulator. Unul dintre instrumentele punitive, dar care conține în același timp și un aspect stimulator, care se aplică și în Republica Moldova și la care se referă autorul articolului este "responsabilitatea extinsă a producătorului".

Conținutul de bază al lucrării. Protecția mediului este una dintre preocupările de bază în contextul dezvoltării economice. În rezultatul activității economice se constată o influență negativă asupra mediului înconjurător: avem aer mai poluat, deoarece zilnic se degajează cantități importante de dioxid de carbon (CO²),

se poluează solul, apa, stratul de ozon devine tot mai subțire.

Activitatea economică și protecția mediului înconjurător sunt 2 elemente indispensabile ale conceptului de sustenabilitate. În acest sens, fiind o activitate economică cu impact asupra mediului înconjurător, turismul ar trebui să fie prietenos din punct de vedere ecologic, pentru a fi sustenabil din punct de vedere economic. În acest context, în vederea implementării ODD, Organizația Mondială a Turismului (UNWTO) promovează un turism responsabil, durabil și accesibil pentru toți. OMT sprijină turismul responsabil prin prisma creșterii economice, dezvoltării incluzive și protecției mediului înconjurător.

În eforturile de asigurare a dezvoltării sustenabile sunt aplicate 2 abordări de bază: ecologică și economia verde.

Principiul de bază al abordării **ecologice** în dezvoltarea omenirii este că omul trebuie să intervină "moderat" asupra mediului înconjurător, adică tăierea pădurilor nu trebuie să depășească gradul/ritmul de refacere al acestora, emisiile de carbon să nu depășească capacitatea naturii de absorbire /prelucrare a acestuia, utilizarea apelor să nu depășească capacitatea acestora de a se reface, utilizarea faunei să nu genereze distrugerea ei, etc.

Principiul de care se ghidează **Economia verde** presupune utilizarea de echipamente/utilaje și întreprinderea de acțiuni prietenoase mediului, adică cele care nu poluează mediul înconjurător, și anume:

- 1) economia verde conține limitarea generării deșeurilor și reciclarea acestora;
- 2) energia verde presupune utilizarea transportului ecologic (care nu poluează), etc.
- 3) economia verde se axează pe surse alternative de energie care nu poluează atmosfera: energia soarelui, energia vântului, energia termică, energia fluxului și a refluxului;
- 4) economia verde are în vizor și reducerea emisiilor de carbon, etc.

În acest sens, de notat că la summit-ul Liderilor G20 care a avut loc în New Delhi, India în luna septembrie 2023, aceștia s-au angajat să încurajeze eforturile de reducere a emisiilor de dioxid de carbon, să susțină instrumente de dezvoltare economică reziliente la schimbările climatice și durabile din punctul de vedere al mediului, unul dintre angajamente fiind agrearea obiectivului de triplare la nivel global, până în anul 2030, a capacității de generare a energiei din surse regenerabile [3].

Ce instrumente ar fi mai eficiente să aplicăm, prin prisma celor 2 abordări, pentru asigurarea dezvoltării sustenabile? Printre principalele instrumente de influență, experții recomandă:

- 1) educația populației;
- 2) stabilirea de taxe pentru poluare;
- 3) reducerea cantității de deșeurii, reciclarea acestora;
- 4) reducerea utilizării resurselor naturale;
- 5) stabilirea de programe de susținere a tehnologiilor verzi;
- 6) protecția speciilor rare de floră și faună, etc.

Una dintre abordări, care combină educația populației cu aplicarea taxelor pentru poluarea mediului și reducerea de deșeurii se conține în instrumental de intervenție care este cunoscut sub denumirea de "responsabilitatea extinsă a producătorului (REP)".

Ce este, de fapt, responsabilitatea extinsă a producătorului?

Conform definiției teoretice conceptuale, responsabilitatea extinsă a producătorului reprezintă o strategie prin care se încearcă minimizarea impactului uman asupra mediului și care se bazează pe principiul „poluatorul plătește, nu consumatorul final”.

Cu referire la aplicarea acestei abordări în Republica Moldova, este de evidențiat faptul că, în conformitate cu Legea nr. 209/2016 privind deșeurile [4], statul stabilește instrumente economice în scopul reducerii efectelor negative pentru mediu, cauzate de deșeurii. Statul, prin intermediul Ministerului Mediului și al agențiilor subordonate, coordonează procesul de elaborare, operare și emitere a deciziei de eliberare a garanției financiare stabilite pentru acoperirea costurilor de finanțare a operațiunilor de colectare, tratare, valorificare și eliminare a deșeurilor de produse supuse unui regim de responsabilitate extinsă a producătorului.

Republica Moldova promovează intens conceptul de responsabilitate extinsă a producătorului (REP) pe ambalaje. Responsabilitatea extinsă a producătorului înseamnă că aceștia răspund de mărfurile plasate pe piață chiar și după comercializarea acestora.

Responsabilitatea pentru ambalajele devenite deșeurii, precum și procedurile de aplicare a REP sunt stabilite în Hotărârea Guvernului nr. 561/2020 pentru aprobarea Regulamentului privind ambalajele și deșeurile de ambalaje [5]. Scopul Regulamentului, care transpune parțial Directiva 94/62/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 20 decembrie 1994 privind ambalajele și deșeurile de ambalaje este prevenirea și reducerea impactului asupra mediului înconjurător. De evidențiat, că Directiva sus-menționată se referă la toate ambalajele și la toate deșeurile de ambalaje, "fie că ele sunt utilizate, fie că provin din industrie, comerț, birouri, magazine, servicii, gospodărie sau din orice alt domeniu, indiferent de materialul utilizat" [6].

Astfel, Regulamentul privind ambalajele și deșeurile de ambalaje stabilește măsuri destinate prevenirii producerii deșeurilor de ambalaje și principiile privind reducerea eliminării finale a deșeurilor de ambalaje prin reutilizarea, reciclarea și valorificarea acestora. Scopul este de a preveni sau reduce impactul negativ asupra mediului. Astfel, începând cu 1 ianuarie 2023, doar agenții economici înregistrați în Sistemul Informațional Automatizat - Managementul Deșeurilor (SIA-MD) pot plasa pe piață mărfuri care generează în procesul utilizării deșeurii de ambalaje. Sunt supuse prevederilor Regulamentului indicat toate ambalajele plasate pe piață, indiferent de materialul din care au fost realizate, fie că sunt utilizate, fie că provin din industrie, birouri, magazine, servicii, din gospodăriile populației, fie din orice alte activități, precum și toate deșeurile de ambalaje, indiferent de modul de generare.

Regulamentul prevede că responsabilitățile producătorilor se pot realiza:

- 1) individual, pentru ambalajele propriilor produse;
- 2) prin transferarea responsabilităților, pe bază de contract, către sistemul colectiv.

Producătorii care își îndeplinesc responsabilitățile individual, preiau de la beneficiari și de la consumatori ambalajele folosite rezultate de la propriile produse prin intermediul propriilor puncte de colectare a acestora.

Analizând activitățile de bază desfășurate de agenții economici din industria turismului, constatăm că puțini dintre ei realizează produse proprii în ambalaje proprii. În mare parte, în activitățile economice în turism se utilizează produse, inclusiv ambalate, produse de alți agenți economici. Totodată, în procesul de activitate se generează anumite deșeuri, respectiv, fiecare agent economic care generează deșeuri urmează să achite taxele pentru deșeuri. În acest sens, este mai oportună utilizarea sistemului colectiv de responsabilitate bazat pe responsabilitatea extinsă a producătorului.

Sistemele colective, care acționează în numele producătorilor, în scopul onorării responsabilităților acestora de colectare separată a deșeurilor de ambalaje în vederea asigurării ținutelor de reciclare și valorificare, asigură îndeplinirea condițiilor contractuale privind gestionarea deșeurilor de ambalaje.

Analizând cerințele legislației referitoare la responsabilitățile producătorilor pentru ambalajele plasate pe piață, se constată mai eficientă și mai puțin costisitoare respectarea cerințelor legislației față de prevenirea, colectarea și prelucrarea deșeurilor prin utilizarea unui sistem colectiv, aplicând abordarea ”responsabilitatea extinsă a producătorului”. Din acest considerent, se recomandă agenților economici din industria turismului să utilizeze abordarea ”responsabilitatea extinsă a producătorului” pentru deșeurile din ambalaje.

Concluzii.

1. Dezvoltarea sustenabilă este una dintre prioritățile omenirii, reflectată în Agenda 2030.

2. Activitatea umană, în special, activitatea economică, generează un nivel înalt de poluare a mediului înconjurător.

3. În scopul reducerii nivelului de poluare, statele adoptă diferite politici și instrumente.

4. În eforturile de asigurare a dezvoltării sustenabile sunt aplicate 2 abordări de bază: ecologică și economia verde.

5. Una dintre abordări, care combină educația populației cu aplicarea taxelor pentru poluarea mediului și reducerea de deșeuri se conține în instrumental de intervenție care este cunoscut sub denumirea de ”responsabilitatea extinsă a producătorului (REP)”.

6. Responsabilitatea extinsă a producătorului reprezintă, în esență, o strategie prin care se încearcă minimizarea impactului uman asupra mediului și care se bazează pe principiul „poluatorul plătește, nu consumatorul final”.

7. Republica Moldova promovează intens conceptul de responsabilitate extinsă a producătorului pe ambalaje, inclusiv prin aprobarea Regulamentului privind ambalajele și deșeurile de ambalaje.

8. Regulamentul privind ambalajele și deșeurile de ambalaje prevede că responsabilitățile producătorilor se pot realiza individual sau prin sistem colectiv.

9. Sistemul colectiv, prin abordarea REP, este mai eficient și mai puțin costisitor.

10. Se recomandă agenților economici din industria turismului, în activitatea sa economică, să utilizeze abordarea ”responsabilitatea extinsă a producătorului (REP)” pentru deșeurile din ambalaje.

Referințe bibliografice:

1. Documentul de lucru referitor la „Către Summitul Rio+20” al Comisiei europene pentru mediu, sănătate publică și siguranță alimentară:

https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/envi/dt/893/893910/893910ro.pdf (accesat 02.09.2023).

2. Obiectivele de Dezvoltare Durabilă: <https://statistica.gov.md/ro/obiectivele-de-dezvoltare-durabila-183.html> (accesat 22.08.2023).

3. Summitul G 20, 9-10 septembrie 2023:

<https://www.consilium.europa.eu/ro/meetings/international-summit/2023/09/09-10/> (accesat 12.08.2023).

4. Legea nr. 209/2016 privind deșeurile:

https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=135894&lang=ro (accesat 25.08.2023).

5. Regulamentul privind ambalajele și deșeurile de ambalaje, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 561/2020: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=122773&lang=ro (accesat 29.08.2023).

6. Directiva 94/62/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 20 decembrie 1994 privind ambalajele și deșeurile de ambalaje (Jurnalul Oficial al Uniunii Europene L 365 din 31 decembrie 1994)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:01994L0062-20180704> (accesat 12.09.2023).

ACTIVITATEA ECONOMICĂ A ÎNTRERINDERILOR REPUBLICII MOLDOVA ÎN PERIOADA DE PANDEMIE

DUHLICHER Grigore,

Doctor în științe economice, lector universitar,

Universitatea de Studii Europene din Moldova

<https://orcid.org/0000-0002-1159-0830>

REZUMAT

Evoluția activității economice desfășurate de către întreprinderile autohtone în ultima perioadă a fost influențată semnificativ de pandemia COVID-19, care a generat o încetinire fără precedent a activităților economice din cauza carantinei, distanțării sociale, restricțiilor de circulație etc. Efectele economice ale acestor fenomene se reflectă evident în situațiile financiare ale agenților economici din Republica Moldova, eficiența activității cărora a fost grav afectată. Ca rezultat antreprenorii au înregistrat pierderi economice, generate din scăderea veniturilor din vânzări, amplificate de majorarea costurilor de producție. Aceste provocări au forțat antreprenorii să identifice soluții adaptate la conjunctura socio-economică modificată radical de această pandemie, capabile să minimizeze efectele economice negative.

Cuvinte-cheie: activitate economică, efecte economice, instabilitate socio-economică.

ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA DURING THE PANDEMIC PERIOD

DUHLICHER Grigore,

PhD in Economics, University lecturer,

University of European Studies of Moldova

<https://orcid.org/0000-0002-1159-0830>

SUMMARY

The evolution of the economic activity carried out by domestic companies recently was significantly influenced by the COVID-19 pandemic, which generated an unprecedented slowdown in economic activities due to quarantine, social distancing, movement restrictions, etc. The economic effects of these phenomena are obviously reflected in the financial statements of the economic agents in the Republic of Moldova, whose activity efficiency was seriously affected. As a result, the entrepreneurs recorded economic losses, generated by the decrease in sales revenue, amplified by the increase in production costs. These challenges have forced entrepreneurs to identify solutions adapted to the socio-economic situation radically changed by this pandemic, able to minimize the negative economic effects.

Key words: economic activity, economic effects, socio-economic instability.

Introducere. Criza, generată de pandemia Covid-19 a afectat grav societatea, economia națională a Republicii Moldova, relațiile economice internaționale regionale, cât și economia mondială în ansamblu. Impactul direct al acesteia cu siguranță a fost resimțit de către sistemele naționale de ocrotire a sănătății, care în încercarea de a proteja populația, au introdus norme sanitare și noi reguli de conduită socială, care la rândul său au afectat profund economia țării.

Rezultate și discuții. Derularea activităților economice în spațiul național este influențată decisiv de interdependențele economice, stabilite între acesta și economia mondială. Procesul de globalizare a economiei moderne amplifică și mai mult aceste interconectivități.

Restricțiile, impuse de pandemia Covid -19, au afectat grav comerțul internațional, transportul internațional, sectorul HORECA, producând efecte secundare și asupra altor ramuri și sectoare ale economiei.

Evaluarea impactului socio-economic al crizei pandemice asupra economiei naționale a Republicii Moldova, antreprenorilor locali, inclusiv asupra IMM-urilor (întreprinderilor mici și mijlocii) a fost realizată de

guvernul țării, diverse instituții internaționale, analiști economici, etc.

Astfel PNUD (Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare) Moldova, în cooperare cu echipa de țară a ONU (Organizația Națiunilor Unite) și cu sprijinul UNFPA (Fondul Națiunilor Unite pentru Populație) la fel a elaborat un studiu axat pe această tematică.

Potrivit raportului, elaborat de PWC (Pricewaterhouse Coopers: una din cele mai mari companii de servicii profesionale, de consultanță și audit din lume) la comanda PNUD Moldova, impactul pandemiei asupra IMM-urilor a fost unul semnificativ, majoritatea companiilor raportând scăderi ale vânzărilor până la 75-100% [1].

În conformitate cu acest studiu principalii factori care au afectat activitatea companiilor autohtone sunt următorii:

- diminuarea semnificativă a cererii la produse și servicii;
- restricționarea activității multor agenți economici ca consecințe ale carantinei, autoizolării, limitării contactului fizic între persoane;
- limitarea accesului la materii prime sau

disfuncționalități ale lanțurilor de aprovizionare și distribuție, în special pentru cele care includeau și verigi de import sau export;

- micșorarea productivității muncii.

Pentru a descrie mai detaliat situația creată, vom

prezenta în continuare în tabelul 1, cum s-a modificat în perioada 2019 – 2021 numărului mediu anual al salariaților angajați la întreprinderile din RM, care au transmis rapoarte la Biroul Național de Statistică, pe principalele domenii de activitate.

Tabelul 1. Evoluția numărului mediu anual al salariaților angajați la întreprinderile din RM pe principalele domenii de activitate, persoane

Domenii de activitate	2019	2020	2021	Abaterea ±	
				2020 față de 2019	2021 față de 2020
Industria extractivă	2597	2269	2055	-328	-214
Industria prelucrătoare	105189	102301	101373	-2888	-928
Producția și furnizarea de energie electrică și termică, gaze, apă caldă și aer condiționat	11007	10950	10868	-57	-82
Distribuția apei; salubritate, gestionarea deșeurilor, activități de decontaminare	8583	8207	8440	-376	233
Construcții	28090	30693	29735	2603	-958
Comerț cu ridicata și cu amănuntul; întreținerea și repararea autovehiculelor și a motocicletelor	116204	114344	120781	-1860	6437
Transport și depozitare	42676	40463	42240	-2213	1777
Activități de cazare și alimentație publică	16412	12512	13745	-3900	1233
Informații și comunicații	20108	20430	22755	322	2325
Tranzacții imobiliare	14117	12989	13681	-1128	692
Activități profesionale, științifice și tehnice	11897	11048	12027	-849	979
Activități de servicii administrative și activități servicii suport	15271	16126	15947	855	-179
Alte activități de servicii	4180	3493	3972	-687	479
Total	396332	385825	397619	-10507	11794

Sursa: elaborat de autor în baza prelucrării informațiilor <https://statbank.statistica.md/>[5]

Este evident că criza pandemică a avut un impact negativ asupra numărului de angajați la întreprinderile autohtone, totalul căruia în anul 2020 s-a micșorat cu 10507 persoane, în comparație cu anul 2019. În anul 2021 situația s-a redresat, numărul total de salariați angajați crescând cu 11794 persoane față de anul 2020.

Diminuarea cea mai semnificativă a numărului de salariați angajați a fost înregistrată în anul 2020, în domeniul de activitate: Activități de cazare și alimentație

publică – 3900 de persoane. La partea opusă, creșterea cea mai semnificativă a fost înregistrată în anul 2021, în domeniul: Comerț cu ridicata și cu amănuntul; întreținerea și repararea autovehiculelor și a motocicletelor – 6437 de persoane.

Este important să analizăm ce influență a exercitat criza pandemică asupra cifrei de afaceri a întreprinderilor din Republica Moldova în această perioadă.

Tabelul 2. Dinamica veniturilor din vânzări ale activității agenților economici în RM, pe principalele tipuri de activități

Domenii de activitate	Venituri din vânzări, mil. lei			Abaterea ±	
	2019	2020	2021	2020 față de 2019	2021 față de 2020
Agricultură, silvicultură și pescuit	17501,7	15974,0	24713,5	1527,7	8739,5
Industria prelucrătoare	57061,9	57051,6	67092,5	-10,3	10040,9
Producția și furnizarea de energie electrică și termică, gaze, apă caldă și aer condiționat	22622,2	21672,5	23261,3	-949,7	1588,8
Distribuția apei; salubritate, gestionarea deșeurilor, activități de	3151,3	3271,2	3911,1	119,9	639,9

decontaminare					
Construcții	22021,5	23046,2	25273,7	1024,7	2227,5
Comerț cu ridicata și cu amănuntul; repararea autovehiculelor, motocicletelor, a bunurilor casnice și personale	191808,3	184352,4	238001,3	-7455,9	53648,9
Transport și depozitare	21838,2	15887,0	20951,5	-5951,2	5064,5
Activități de cazare și alimentație publică	4632,8	2718,3	4465,1	-1914,5	1746,8
Informații și comunicații	14150,2	14620,9	18149,8	470,7	3528,9
Tranzacții imobiliare	5373,9	5335,9	6380,2	-38	1044,3
Activități profesionale, științifice și tehnice	4561,5	4534,6	5552,3	-26,9	1017,7
Alte activități	33187,1	33431,5	50262,0	244,4	16830,5
Total	397910,6	381896,1	488014,2	-16014,5	106118,1

Sursa: elaborat de autor în baza prelucrării informațiilor din Anuarul statistic al Republicii Moldova ediția 2021, 2022 [3,4]

Informațiile prezentate în tabelul 2 ne permit să afirmăm cu certitudine că criza pandemică a destabilizat situația financiară a întreprinderilor din Republica Moldova în anul 2020, înregistrându-se venituri din vânzări ale acestora cu 16014,5 mil. lei mai mici ca în anul 2019. Diminuarea cea mai considerabilă a veniturilor din vânzări s-a înregistrat în sectorul: Comerț cu ridicata și cu amănuntul; repararea autovehiculelor, motocicletelor, a bunurilor casnice și personale - 7455,9 mil. lei.

În anul 2021 veniturile din vânzări ale activității agenților economici din Republica Moldova, pe principalele tipuri de activități în ansamblu au crescut, în comparație cu anul 2020, cu 106118,1 mil. lei, depășind nivelul acestora și din anul 2019. Creșterea cea mai considerabilă a veniturilor din vânzări s-a înregistrat în sectorul: Comerț cu ridicata și cu amănuntul; repararea autovehiculelor, motocicletelor, a bunurilor casnice și personale - 53648,9 mil. lei.

Din analiza efectuată observăm că comerțul este de departe domeniul de activitate care a trecut prin dezechilibre majore în perioada de pandemie. În special a fost afectat comerțul cu amănuntul a bunurilor care nu intră în categoria celor de primă necesitate. Pe de o parte unitățile comerciale ce vindeau mărfuri nealimentare nu au funcționat pe perioada de carantină. Pe de altă parte, scăderea vânzărilor a fost însoțită în proporție aproape egală și de diminuarea cererii populației pentru produsele

industriale, accentul fiind pus pe medicamente, produse de protecție și igienizare.

Totuși criza pandemică a favorizat dezvoltarea comerțului online. Astfel cererea pentru această formă de organizare a desfacerilor de mărfuri a crescut rapid, dar posibilitățile de adaptare a comercianților sunt limitate din raționamente de logistică.

Chiar dacă alternativele de vânzări online sunt accesibile din punct de vedere al tehnologiilor informaționale, există bariere majore în ceea ce privește logistica operațiunilor de comercializare. În particular, majoritatea comercianților nu dispun de sisteme de evidență în timp real al stocurilor de marfă. Respectiv, fără un control vizual, le este imposibil să confirme cumpărătorului potențial dacă cantitatea solicitată de marfă se află sau nu la depozit [2].

În economia de piață modernă, caracterizată de o concurență puternică, bulversată de crize periodice, monitorizarea permanentă a profitabilității este absolut necesară pentru a asigura o continuitate a activității. Prin profitabilitate se înțelege capacitatea unei companii de a degaja un excedent financiar din activitățile desfășurate, respectiv veniturile din vânzări să fie mai mari de cât costul vânzărilor.

Pentru toate categoriile de activități economice și de resurse avansate sau consumate, efectele economice se concretizează, în ultimă instanță, în profitul obținut de o întreprindere.

Tabelul 3. Dinamica profitului, pierderilor până la impozitare ale activității agenților economici în RM, pe principalele tipuri de activități

Domenii de activitate	Profit, pierderi până la impozitare, mil. lei			Abaterea ±	
	2019	2020	2021	2020 față de 2019	2021 față de 2020
Agricultură, silvicultură și pescuit	1 638,9	-130,0	6266,3	-1768,9	6396,3
Industrie prelucrătoare	2985,4	2960,5	4827,7	-24,9	1867,2
Producția și furnizarea de energie electrică și termică, gaze, apă caldă și aer condiționat	933,7	48,7	551,2	-885	502,5
Distribuția apei; salubritate, gestionarea deșeurilor, activități de decontaminare	69,3	-33,4	22,6	-102,7	56
Construcții	2 470,6	2372,8	2765,2	-97,8	392,4

Comerț cu ridicata și cu amănuntul; repararea autovehiculelor, motocicletelor, a bunurilor casnice și personale	9508,9	8006,1	14851,9	-1502,8	6845,8
Transport și depozitare	741,3	109,9	874,4	-631,4	764,5
Activități de cazare și alimentație publică	459,0	-343,4	366,9	-802,4	710,3
Informații și comunicații	1635,1	1772,0	2603,8	136,9	831,8
Tranzacții imobiliare	1594,3	1103,0	2170,1	-491,3	1067,1
Activități profesionale, științifice și tehnice	909,0	1057,1	1435,4	148,1	378,3
Alte activități	3301,9	1618,1	3681,0	-1683,8	2062,9
Total	26247,4	18541,4	40416,5	-7706	21875,1

Sursa: elaborat de autor în baza prelucrării informațiilor din Anuarul statistic al Republicii Moldova ediția 2021, 2022 [3,4]

Din datele prezentate în tabelul 3 observăm că criza pandemică a destabilizat și profitabilitatea întreprinderilor din Republica Moldova în anul 2020, înregistrându-se profit ale acestora cu 7706 mil. lei mai puțin ca în anul 2019. Diminuarea cea mai considerabilă a profitului s-a înregistrat în sectorul: Agricultură, silvicultură și pescuit - 1768,9 mil. lei.

În anul 2021 profitul activității agenților economici din Republica Moldova, pe principalele tipuri de activități în ansamblu a crescut, în comparație cu anul 2020, cu 21875,1 mil. lei, depășind nivelul acestora și din anul 2019. Creșterea cea mai considerabilă a profitului s-a înregistrat în sectorul: Comerț cu ridicata și cu amănuntul; repararea autovehiculelor, motocicletelor, a bunurilor casnice și personale - 6845,8 mil. lei.

Indiferent de nivelul de dezvoltarea și gradul de afectare, toate țările din lume încearcă să facă față provocărilor generate de pandemia virusului COVID-19. În dependență de potențialul lor financiar, poziționarea strategică în economia mondială și impactul produs de criza pandemică, majoritatea statelor lumii au elaborat și implementat strategii și acțiuni menite să minimizeze consecințele negative generate de către aceasta.

Republica Moldova și înainte de criza pandemică se confrunta cu numeroase probleme care în ultimă instanță se răsfrâneau asupra performanțelor economiei naționale. Printre cele mai semnificative sunt:

- instabilitatea politică;
- capacitate instituțională redusă;
- stagnarea reformelor sistemului judiciar;

- randamentul scăzut al forțelor de producție;
- infrastructura slab dezvoltată.

În aceste condiții vulnerabilitatea economiei naționale a Republicii Moldova a redus considerabil capacitatea de a reduce impactul crizei și a sprijini redresarea economică. Totuși eforturile depuse, susținute constant de asistența financiară externă, au micșorat considerabil costurile economice și sociale, suportate de către mediul de afaceri autohton și populație.

Concluzii. Actualitatea economică contemporană tot mai des este caracterizată de apariția diferitor crize și factori destabilizatori care periclitează activitatea economică a întreprinzătorilor și securitatea socială a populației.

Cu toate că a scăzut din intensitate, pandemia Covid - 19 încă nu s-a sfârșit. Astfel după o evaluare a impactului socio-economic exercitat de evoluția acesteia trebuie să venim și cu un set de recomandări menite să sporească reziliența și durabilitatea afacerilor.

Astfel tot mai dese stări de incertitudine, provocate de stările de instabilitate economică, determină agenții economici să-și eficientizeze capacitățile manageriale prin:

- optimizarea cantitativă și calitativă a costurilor;
- creșterea adaptabilității conjuncturale a întreprinderilor;
- menținere echilibrului financiar;
- digitizarea afacerilor.

Referințe bibliografice:

1. Impactul socio-economic al pandemiei de Covid -19 asupra IMM-urilor și măsurile de suport pentru acest sector. <https://www.undp.org/ro/moldova/news/impactul-socio-economic-al-pandemiei-de-covid-19-asupra-%C3%AEmm-urilor-%C8%99i-m%C4%83surile-de-suport-pentru-acest-sector-au-fost-abordate-%C3%AEntr-un> (vizitat 17.09.2023).
2. Matricea COVID. Raport elaborat de Consiliul Economic pe lângă Prim-Ministru. <https://consecon.gov.md/wp-content/uploads/2020/10/Studiul-de-Impact-al-Pandemiei-COVID-19-asupra-sectoarelor-economice-%C8%99i-Matricea-cu-politici.pdf> (vizitat 07.09.2023).
3. Anuarul statistic al Republicii Moldova ediția 2022. https://statistica.gov.md/files/files/publicatii_electronice/Anuar_Statistic/2022/Anuarul_statistic_editia_2022.pdf (vizitat 29.08.2023).
4. Anuarul statistic al Republicii Moldova ediția 2021. https://statistica.gov.md/ro/anuarul-statistic-al-republicii-moldova-editiile-2002-2022-9877_59482.html (vizitat 14.09.2023).
5. <https://statbank.statistica.md/> (vizitat 08.09.2023).

FORMA HIBRIDĂ DE EDUCAȚIE– VIITOR INERENT AL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR DIN REPUBLICA MOLDOVA ȘI APORT IMPORTANT ÎN DEZVOLTAREA COMPETITIVITĂȚII ECONOMICE

GAVRILAȘ Natalia,

Doctorandă, asistent universitar,
Universitatea de Stat din Moldova,

natalia.gavrilas@usm.md

<https://orcid.org/0000-0002-2788-7065>

REZUMAT

În ultimii ani instituțiile universitare din toată lumea sunt axate tot mai mult pe modernizarea și tehnologizarea procesului de învățământ, implicându-se în diverse proiecte, care contribuie la optimizarea instrumentelor și tehnicilor digitale de predare, optimizarea competențelor digitale ale participanților, în deosebi a cadrelor didactice. La o tehnologizare rapidă a contribuit și criza pandemică din ultimii doi ani, deși nu s-a intuit, nicidecum, că ar putea avea și efecte pozitive, evidențiind rolul și importanța învățământului hibrid în sistemul educațional. Scopul acestui studiu a fost de a oferi o imagine mai clară asupra formei hibride de educație, și a rolului acesteia asupra eficiențării sistemului de învățământ superior. Această formă de studiu, care coexistă cu o tehnologie performantă și cu abilități digitale dezvoltate, poate fi considerată o punte de legătură între învățământul tradițional și cel online și poate contribui într-o măsură foarte mare la dezvoltarea competitivității economice. Învățământul hibrid oferă sistemului educațional noi abilități necesare pentru a corespunde cerințelor generației din era tehnologică, care își aduc aportul în dezvoltarea economiei prin munca calitativă complementată de utilizarea intensă a tehnologiilor informaționale. Rezultatele studiului se concretizează în argumentarea necesității implementării învățământului hibrid în învățământul superior, ca o soluție de adaptare la necesitatea stringentă de specialiști pe piața muncii în conexiune cu nevoile de dezvoltare personală și de inserție profesională a studenților.

Cuvinte-cheie: învățământ superior, sistem educațional, educație hibridă, învățământ mixt, învățământ sincron, asincron, competitivitate economică.

HYBRID FORM OF EDUCATION – INHERENT FUTURE IN HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA AND IMPORTANT CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC COMPETITIVENESS

GAVRILAȘ Natalia,

PhD student, university assistant,

State University of Moldova,

natalia.gavrilas@usm.md

<https://orcid.org/0000-0002-2788-7065>

SUMMARY

In the past few years, university institutions are increasingly focused on the modernization and technological development of the educational process, by getting involved in various projects that contribute to the optimization of digital teaching tools and techniques, the upgrade of the digital skills of the participants, especially of the teaching staff. The pandemic crisis of the last two years also contributed in this direction, although it could not have been foreseen that any positive effects would arise from it, highlighting the role and importance of hybrid education in the educational system. The purpose of this research is to assess the need for hybrid education, but also its role on the efficiency of the higher education system. This form of education, which coexists with high-performance technology and honed digital skills, can be considered a bridge between traditional and online education and can greatly contribute to the development of economic competitiveness. Hybrid education gives the educational system new qualities needed to meet the demands of the next generation in the technological age, that contribute to the development of the economy through qualitative work complemented by the intensive use of information technologies. The results of the study are concretized in arguing for the implementation of hybrid education in higher education, as a solution of adapting to the urgent needs of specialists in the labor market in connection with the needs of personal development and insertion on the labor market of students.

Key words: higher education, educational system, hybrid education, mixed education, synchronous education, asynchronous education, economic competitiveness.

Introducere. Anii pandemiei Covid-19 au adus schimbări majore în sistemul de învățământ în toată

lumea, inclusiv și în Republica Moldova. Actorii implicați direct și indirect au fost luați pe nepregătite și

obligați să iasă din zona lor de confort. Modelul tradițional de învățământ, considerat până la pandemie, unicul model capabil de a asigura un proces educațional fundamental, calitativ, echitabil și sigur, s-a dovedit a fi riscant de realizat într-o criză sanitară.

Inițial, ca soluție urgentă la problema creată, pentru a nu stopa procesul de învățământ, dar și de a oferi maximă protecție, s-a introdus forma de studii online (e-Learning). Adaptarea la această formă de învățământ a fost anevoioasă, participanții la procesul educațional fiind destul de reticenți față de studiul online. Rezultatul și calitatea studiilor în acest format nu a fost peste tot conform așteptărilor, la bază stând mai multe motive: lipsă de mijloace tehnice, insuficiența abilităților digitale, lipsă de spațiu sau chiar dorință pentru implicare.

La efectuarea studiului s-a utilizat analiza și sistematizarea rezultatelor studiilor-pilot, efectuate pentru implementarea învățământului hibrid la nivel internațional, cercetarea exploratorie utilizând abordarea calitativă prin intermediul chestionarului realizat în Google Forms, adresat studenților și cadrelor universitare din Republica Moldova în vederea posibilității implementării educației hibride ca o viitoare formă de studii în mediul universitar.

Rezultate și discuții. Învățământul on-line introdus ca alternativă pe scară largă în perioada pandemică, a avut un impact mai puțin pozitiv asupra tuturor celor implicați în proces, deoarece foarte puțini dintre ei dețineau abilitățile tehnologice și instrumentele digitale necesare pentru a petrece orele într-un astfel de format. Pentru ameliorarea situației create și a îmbunătăți starea de spirit a actanților, s-a decis introducerea studiilor în format hibrid, care s-a dovedit a fi mai prielnic pentru cei implicați. Totuși implementarea acestui format nu a fost una tocmai ușoară, întrucât impunea antrenarea mult mai riguroasă a protagoniștilor. Profesorul universitar Georgeta Stepanov, menționează „*că pentru a se regăsi în noua formă de învățământ universitar, actanții au fost nevoiți să-și schimbe nu doar modul de activitate revenind asupra metodologiilor clasice de predare și evaluare, dar și asupra modului de organizare a procesului de instruire din cadrul instituțiilor*” [7, p.74]. Astfel atât cadrele universitare cât și studenții au fost nevoiți să-și regândească și reorganizeze procesul de predare-învățare, pentru a continua studiile.

Evident că odată cu trecerea pandemiei Covid-19, sistemul de învățământ a revenit la normalitate, procesul educațional tradițional a fost reluat cu noi implicații și abilități digitale dobândite anterior. Totuși această normalitate s-a dovedit a fi un disconfort pentru mulți studenți și cadre didactice din spațiul universitar, datorită avantajelor formei hibride de învățământ, mai exact: economie financiară, organizare mai eficientă a timpului, echilibru emoțional, mai multă flexibilitate și accesibilitate. Astfel, s-a lăsat o impresie că, procesul de reluare a formatului de predare tradițional Față-în-Față, a fost însoțit de o stare nostalgică după formatul hibrid.

Privind perioada pandemică într-o lumină pozitivă, este incontestabilă influența sa avantajoasă asupra sistemului de învățământ, care a cunoscut o tehnologizare foarte înaltă într-un timp foarte scurt, efectuând pași importanți în parcursul modernizării universităților. Atât

profesorii cât și cursanții au fost condiționați să demonstreze responsabilitate în fața provocării, dezvoltându-și în acest context abilitățile digitale, care cu siguranță în timpul apropiat vor constitui o aptitudine indispensabilă pentru a-și continua sau dezvolta activitatea în orice domeniu.

Problema de cercetare în cadrul acestui studiu constă în prospectarea formei de educație hibridă în sistemul de învățământ universitar, identificând beneficiile și neajunsurile în contextul realizării studiilor-pilot din unele instituții universitare de peste hotare. Scopul acestui studiu a fost de a oferi o imagine mai clară asupra formei hibride de educație, și a rolului acesteia asupra eficientizării sistemului de învățământ superior,

La o simplă căutare pe internet a conceptului de educație în formă hibridă (hybrid) devine aparent că aceasta este foarte des asociată sau chiar confundată uneori cu forma mixtă de învățământ (blended), cauza fiind că ambele forme de învățământ implică spațiul online și spațiul fizic. Drept rezultat, considerăm oportun de a elucida esența acestor concepte, enumerând câteva definiții propuse de cercetători și profesori, în vederea înțelegerii importanței, dar și a diferenței dintre ele.

Profesorii Corina Negară și Valeriu Cabac susțin că învățământul mixt „este o formă modernă de învățare ce integrează următoarele tipuri de studii: față- în- față, independent și online. Totodată, completează metodele de predare-învățare și înglobează avantajele formelor de învățământ clasic și cel la distanță” [5, p.40]. Profesorul Sergiu Corlat și colegii săi, afirmă că forma mixtă de învățământ „este o combinație a metodelor clasice de instruire și instrumentelor digitale. Procesul de predare ce are loc în aulele instituțiilor este facilitat de materialele digitale, pe care cursanții le primesc la e-mail, de discuții on-line (chat), iar testele pot fi susținute și electronic” [9, p.10]. Cercetătorii Universității Leiden confirmă că învățământul mixt diferă de cel hibrid, prin faptul că cel dintâi este un format de lucru în care studenții se pregătesc pentru curs folosind materiale online, în propriul ritm (asincron), iar învățământul hibrid presupune efectuarea procesului de predare-învățare simultan în două locații diferite: în spațiul universitar și în spațiul online [2]. Astfel în mod sincron, o parte din studenți se află în aule, iar o altă parte dintre ei sunt prezenți online prin videoconferință, profesorul fiind veriga de legătură între aceste două spații.

Profesorul Constantin Cucoș descrie modalitatea de predare-învățare hibridă ca fiind „o activitate didactică complexă și flexibilă, ce este susținută de tehnologiile informaționale, iar prezența fizică este alternată cu cea la distanță” [4, pag.2]. Membrii Colegiului DuPage din SUA, consideră că „educația hibridă armonizează predarea Față-în-Față și predarea online într-o singură experiență coerentă” [3, p.3]. Profesorul Zydney J.M. și colegii săi definesc această formă de instruire – Instruire HOT (Here or There), care presupune că studenții de aici și studenții de acolo sunt conectați simultan [11]. Cercetătorii americani William Cain și Danah Henriksen, susțin că „forma hibridă sincronă de învățare, poate fi considerată o soluție pedagogică și tehnologică la problemele legate de predarea online” [10, p.292]. În rezultatul afirmațiilor expuse mai sus, putem menționa că

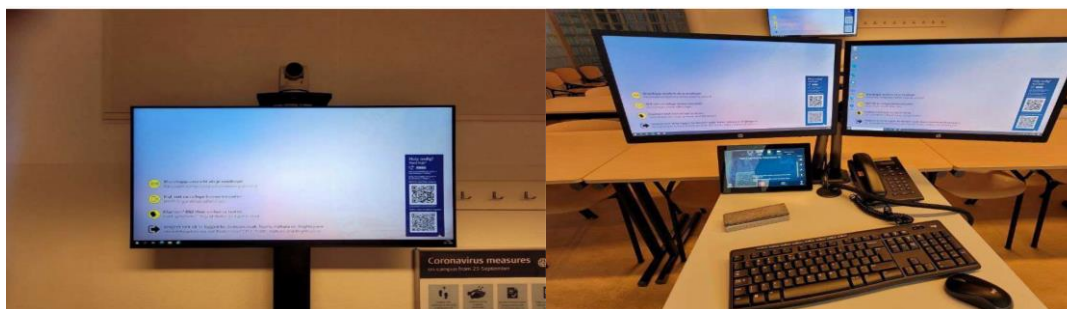
forma de învățământ hibrid presupune petrecerea simultană a procesului de predare-învățare în două formate: fizic și online, având ca locații diferite aule universitare, spații locative sau locul de muncă a studenților. Această formă de studii implică prezența profesorului în sală și utilizarea tehnologiilor informaționale performante.

Beneficiile învățământului hibrid sunt foarte atractive pentru multe cadre manageriale universitare la nivel internațional, însă pentru a implementa calitativ această formă de educație, trebuie de efectuat cercetări riguroase, pilotări în diverse sfere. Este necesar de a înțelege care sunt provocările cu care se confruntă, avantajele și

dezavantajele pentru toate trei părți implicate direct în proces: studenți, profesori, instituție, efectele asupra performanței studenților și profesorilor.

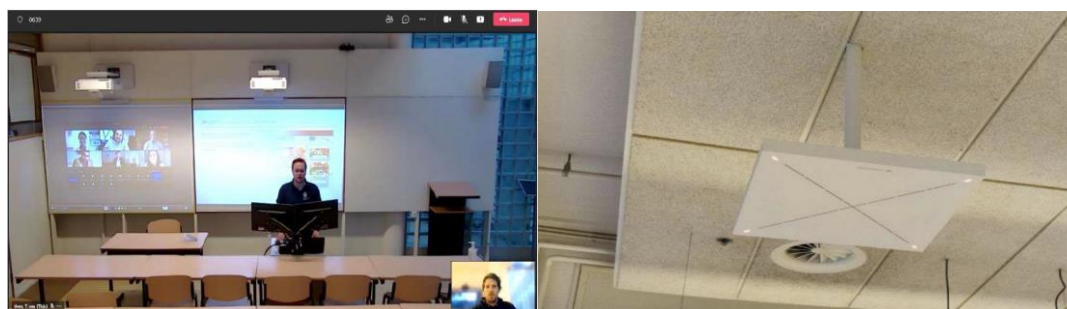
În acest scop, **Universitatea Leiden din Țările de Jos**, pe parcursul anului de studiu 2021-2022, a implementat un studiu-pilot cu predare hibridă. Scopul studiului a fost de a urmări motivația și implicarea studenților în procesul de învățare, de a afla opinia acestora și a cadrelor universitare asupra procesului de predare-învățare în format hibrid.

În cadrul proiectului, au fost pregătite săli speciale, dotate cu tehnica necesară pentru acest mod de predare (Imaginea 1).



1.Ecranul din spatele sălii de studiu

2.Panoul de control în sala hibridă



3. Profesorul într-o sală hibridă.

4.Microfonul în sala hibridă

Imaginea 1. Echipamentul din sala hibridă pentru proiectul pilot de la Universitatea Leiden

Sursa: [8, p.6-7].

Evaluarea rezultatelor studiului-pilot a fost efectuată prin intermediul aplicării chestionarelor și interviurilor semi-structurate asupra cadrelor universitare și studenților direct implicați în studiul-pilot. În baza analizei rezultatelor instrumentelor de evaluare, la general s-a constatat o opinie pozitivă a acestora în legătură cu petrecerea procesului de predare-învățare în formatul hibrid, însă s-au evidențiat și unele lacune. Profesorii au sesizat că studenții din mediul online erau, un pic dezavantajați față de studenții prezenți fizic, aceștia erau mai puțin activi și implicarea lor în activități era mai redusă. Astfel, pentru a menține o atenție echilibrată în ambele grupuri, este nevoie de o concentrare mai mare din partea profesorului.

Totodată, pentru a petrece procesul de predare eficient și calitativ în formatul hibrid, este necesară o mânăuire foarte bună a instrumentelor digitale, în acest sens unii profesori au întâmpinat greutăți. Astfel, ca motivația, eficiența și calitatea predării să nu sufere,

profesorii au nevoie de o pregătire prealabilă. De asemenea, s-a recomandat ca profesorii să ajungă cu cel puțin 20 minute înainte de a începe cursul, pentru a se asigura că sala hibridă este pregătită și totul funcționează bine.

Cu toate că studenții participanți în proiectul pilot au avut o percepție pozitivă, ei au constatat că pentru forma hibridă de studiu este necesar mai mult efort și mai multă implicare pe parcursul activităților. S-au arătat nemulțumiți față de obligativitatea de a menține camerele activate pe toată durata orelor, optând pentru a li se oferi dreptul de alegere. Au venit cu recomandările de a edita un manual cu regulile de conduită pentru participanții în sala de studiu hibrid, iar studenții să nu fie vizibili în filmări, atunci când lecțiile sunt înregistrate.

În concluzie, profesorii participanți în cadrul proiectului, au sesizat că forma hibridă de studii le-a adus ore de muncă suplimentare, reproiectarea cursurilor și consumul suplimentar de energie. Iar pentru a activa în

acest format, instituțiile superioare de învățământ trebuie să-și motiveze și încurajeze cadrele universitare, să-i ajute să înțeleagă care sunt beneficiile pentru ei ca profesori. Studenții s-au simțit motivați și au interacționat activ la cursurile unde s-au simțit bine și au fost incluse activități de dezbateri potrivite ambelor spații: fizic și online [9].

Universitatea Catolică Louvain din Belgia, care face parte dintre cele mai performante 150 universități din lume, a efectuat un studiu concentrat pe învățarea hibridă sincronă, scopul acestui studiu a fost de a oferi o imagine mai clară asupra modelului sincron hibrid, de a determina provocările și beneficiile sale, de a evalua efectele asupra performanței studenților și profesorilor.

În acest scop, a fost creat un laborator pentru a implementa două modele de învățare hibridă sincronă, care sunt redată mai jos. Diferența dintre aceste două imagini constă în locația de unde studenții urmăresc lecțiile:

➤ în imaginea din partea stângă două grupe de studenți se află în două locații diferite urmărind sincron cursul: o grupă este în aula în care se află profesorul, a doua grupă în aula unui alt campus universitar.

➤ în imaginea din partea dreaptă o parte din grupa de studenți se află în aula cu profesorul, iar ceilalți care nu au posibilitate de a fi fizic, urmăresc online sincron cursul din locații diferite, fie de acasă sau de la locul de muncă [1].



1. Sală la distanță

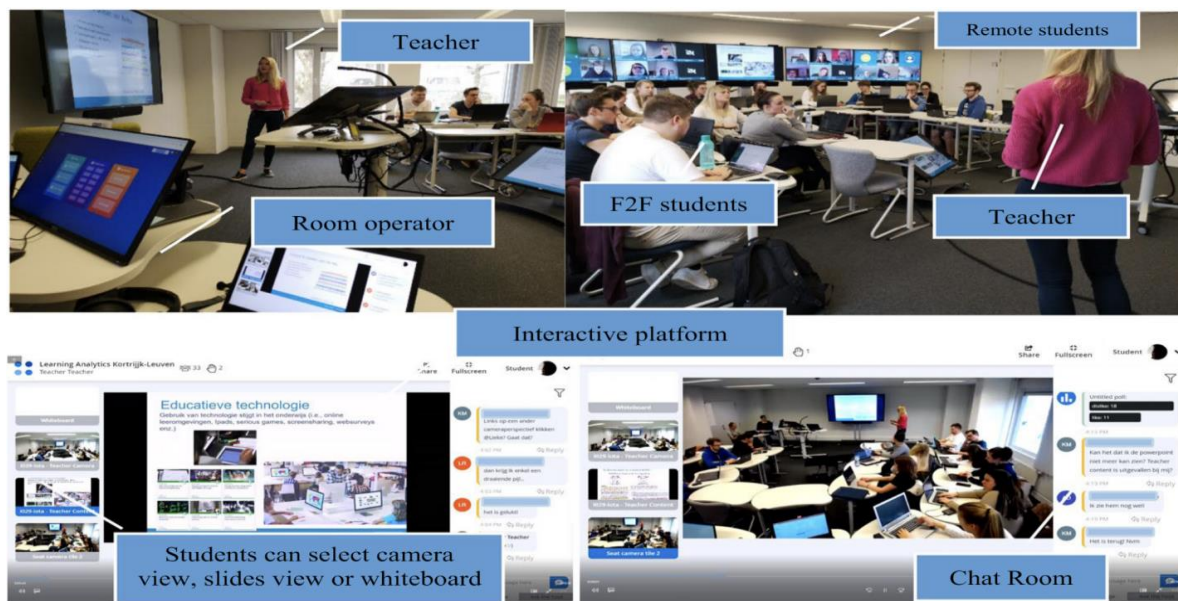
2. Sală virtuală hibridă

Imaginea 2. Modele de învățare hibridă sincronă implementate în Proiectul pilot din Universitatea Catolică Louvain din Belgia

Sursa: [1, p.270]

Ambele săli sunt dotate cu tehnica necesară specială pentru a implementa aceste două modele de studiu hibrid sincron. Totodată este disponibilă și o platformă

interactivă, la care studenții au acces la orice oră din orice colț a lumii, (imaginea 3).



Imaginea 3. Sala virtuală hibridă dotată tehnic

Sursa: [1, p.272]

Pe platformă studenții pot găsi toate materialele folosite în cadrul cursurilor, teste, sondaje și chat room. Un operator asistent la cursuri, are permisiunea de a urmări chat-ul, lansa teste, de a conecta sau deconecta studenții ce se află online.

În urma studiului s-au determinat următoarele

beneficii prezentate în tabelul 1, care sunt divizate în două categorii:

- beneficii organizaționale legate de accesul educațional și eficiență în predare,
- beneficii pedagogice legate de calitatea învățării.

Tabelul 1. Beneficiile obținute în cadrul studiului din Universitatea Louvain, Belgia

Beneficii organizaționale	Beneficii pedagogice
Rata de recrutare a studenților mai mare pentru instituțiile cu problema înmatriculării reduse din cauza ofertei mari de studii la distanță sau online.	Conectarea experților din afară, conducând la o experiență de învățare mai bogată pentru studenți.
Conectarea și încadrarea experților străini în predarea cursurilor.	Șanse egale de învățare pentru toate păturile sociale.
Libertate și flexibilitate pentru cei implicați în acest mod de predare-învățare.	Dorința de a crea contacte și schimb de experiență cu studenții din alte țări.
Eliminarea necesității de a preda același curs de două ori la diferite grupe. Lecțiile fiind înregistrate.	Studenții nu sunt legați de același loc pe parcursul studiilor.
Este potrivită angajamentelor profesionale și familiare.	Instruire îmbunătățită și interacțiune la timp.

Sursa: elaborat de autor în baza [1, p.281]

În ciuda provocărilor, participanții în cadrul studiului-pilot susțin că există potențial pentru învățarea hibridă sincronă, deoarece creează un spațiu de învățare mai flexibil și mai antrenant comparativ cu învățarea complet online sau complet Față-în-Față [1, p.286].

Un alt studiu - pilot a fost efectuat la **Universitatea culinară Taylor din Malaiezia**, scopul fiind determinarea provocărilor în proiectarea unui spațiu de învățare, potrivit atât pentru studenții din format fizic cât și online. Sala de studii, dotată tehnic special pentru această formă de educație, trebuie să ofere o experiență de învățare fără probleme, fără granițe pentru studenți, iar profesorul să poată comunica fără impedimente cu ambele tabere ale studenților. Ca instrumente tehnice au fost utilizate: trei camere, panou de monitorizare, casca Jabra pentru eliminarea zgomotului, hotspot-uri Wi-Fi pentru a nu permite întreruperea cursului transmis sincron către studenții online. Ca instrumente soft s-au folosit: platforma Zoom, Microsoft Teams, Panopto, Rewind. Platforma Moodle utilizată pentru studiu și încărcarea resurselor educaționale. Pentru asigurarea unei comunicări eficiente și diseminări egale a informațiilor între studenți au fost utilizate următoarele canale de comunicare: telegram, WhatsApp, WeChat, grupul Facebook [6].

În rezultatul implementării acestui studiu - pilot, s-a determinat că pentru proiectarea unui spațiu special, capabil să susțină forma hibridă de educație, este necesar:

➤ O platformă care să permită o interacțiune fluidă pentru conversații între studenții online și profesori, între studenții online și cei din campus.

➤ Tehnologia utilizată să permită profesorului să își

transfere fără probleme, atenția de la studenții Face-to-Face către studenții online și să permită atât studenților din clasă cât și celor din spatele ecranelor să participe la discuții pentru activitățile de colaborare.

➤ Să se opteze pentru învățarea pe baza proiectelor și divizarea studenților în echipe, pentru o interacțiune mai activă a studentului nu doar cu conținutul cursului, dar și cu colegii săi. Deoarece se știe că interacțiunea dintre studenți este foarte importantă și indispensabilă în obținerea succesului învățării.

➤ Lecțiile să fie înregistrate, pentru a fi accesibile studenților internaționali cu diferența de fus orar deopotrivă, dar și pentru atenuarea problemelor cu întreruperile tehnice din cadrul unei sesiuni sincrone [6].

Criza pandemică a demonstrat lumii întregi că nu există o stabilitate și totul este relativ, în viitor pot apărea situații diferite, care vor afecta mai mult sau mai puțin sectorul educației. Forma de educație hibridă, înfățișează o nouă formă de studiu, care diminuează impactul și susține procesul educațional în situații de criză. Contribuie la eliminarea dificultăților psihologice și sociale, participanții fiind mereu gata de acțiune.

Pentru a afla opinia actanților cu privire la posibilitatea implementării învățământului hibrid în sistemul universitar din țara noastră, care ar fi beneficiile pe care le-ar obține studentul, cadrul didactic și instituția universitară în urma implementării, s-a realizat un chestionar pe un eșantion de 54 persoane. La completarea acestuia au participat 41 de studenți de la ciclul I, (cu frecvență – 61% , frecvență redusă – 39%) și 13 cadre universitare, care au confirmat (prin oferirea răspunsului la întrebare inclusă în chestionar) că cunosc semnificația învățământului hibrid.

Conform rezultatelor pentru întrebarea dacă ar opta pentru includerea în sistemul de învățământ universitar

forma hibridă de educație, s-a constatat că studenții sunt mult mai deschiși comparativ cu profesorii.

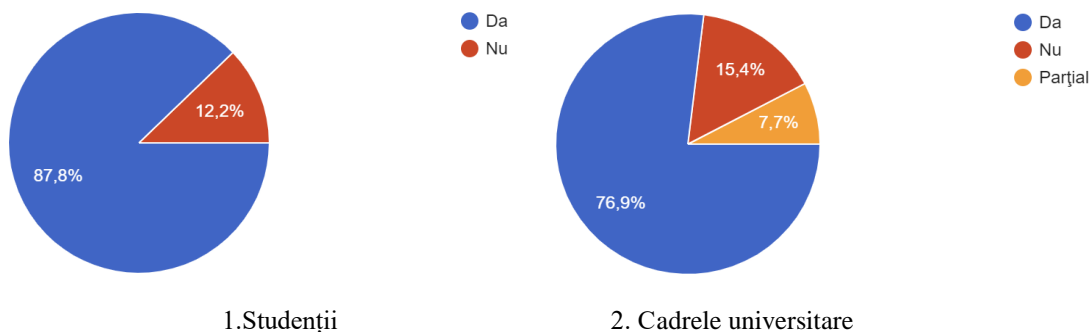


Figura 1. Răspunsurile studenților și profesorilor la întrebarea: Ați opta pentru includerea în sistemul de învățământ universitar forma de educație hibridă?

Sursa: realizat de autor în baza răspunsurilor oferite la chestionar

Studenții sunt de părere că această formă de studii este mai eficientă și mai atractivă, oferindu-le posibilitate să se angajeze și să aplice concomitent cunoștințele dobândite, își pot direcționa timpul necesar de a ajunge la universitate, spre a studia asincron. Cei care sunt împotriva includerii, susțin că eficiența predării dar și a perceperii, asimilării materialelor predate ar scădea.

Profesorii sunt mai reticenți față de introducerea formei hibride, motivul fiind experiența stresantă obținută din perioada pandemiei, care s-a dovedit a fi mai extenuantă pentru ei decât pentru studenți. Totuși,

dezavantajele observate atunci cum ar fi: nevoia de resurse digitale, conexiunea permanentă la internet fără întreruperi, metode de evaluare regândite pentru a nu permite fraudarea testelor/examenelor, gestionarea dificultăților tehnice, imposibilitatea aplicării acestui format pentru toate cursurile, nu i-au determinat să renunțe definitiv, ci din contra, mulți au devenit pro, argumentând că învățământul superior trebuie modernizat, să devină mai accesibil pentru studenți, asigurându-le accesul la studii indiferent de locație și situație materială sau fizică.

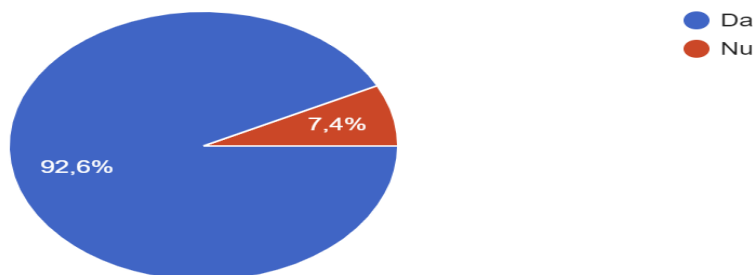


Figura 2. Răspunsurile participanților pentru întrebarea: Sunteți pregătit să activați în așa formă de învățământ?

Sursa: realizat de autor în baza răspunsurilor primite la chestionar

La întrebarea dacă se consideră pregătiți pentru activarea în astfel de condiții, conform rezultatelor prezentate în figura 2, am sesizat că doar 7,4% persoane nu se simt pregătite pentru participarea într-un astfel de format.

În schimb, 92,6% dintre cei chestionați, confirmă că au pregătirea necesară, deoarece situația pandemică din anii precedenți, a contribuit pe deplin la dezvoltarea

abilităților digitale, dotarea tehnică și acceptarea schimbărilor.

În figura 3 sunt prezentate în opinia intervievaților, care ar fi beneficiile pentru student, cadru universitar și instituții superioare de învățământ, dacă s-ar implementa această formă de studiu în sistemul de învățământ universitar.

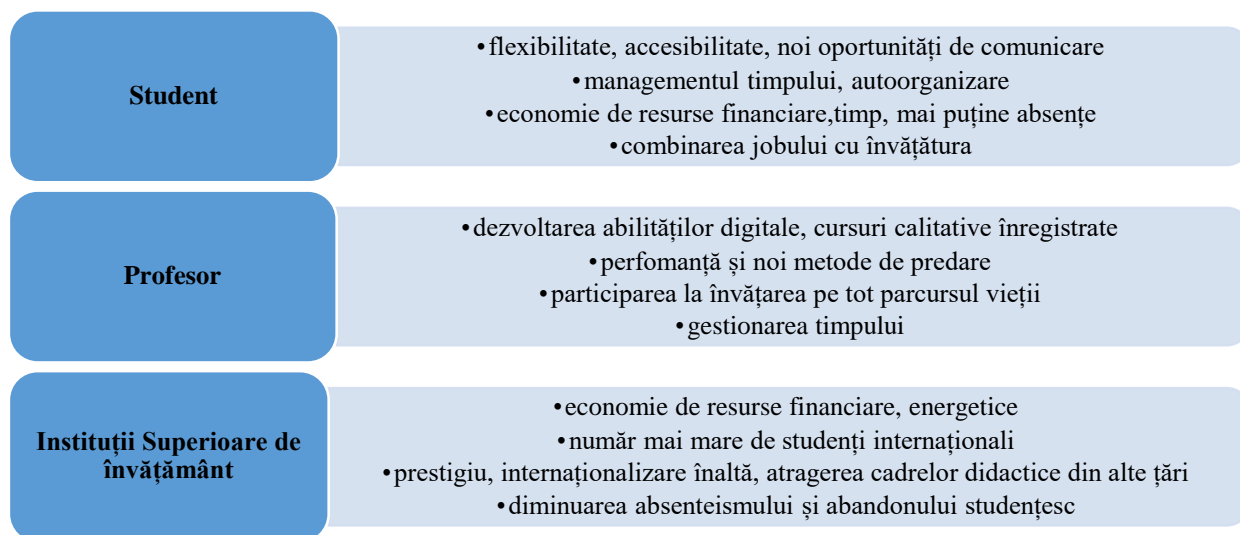


Figura 3. Beneficiile ce ar putea fi obținute de student, profesor, instituții superioare de învățământ, dacă s-ar implementa forma de educație hibridă în sistemul de învățământ universitar.

Sursa: realizat de autor în baza răspunsurilor primite la chestionar

Analizând aceste beneficii, observăm că toate cele menționate, contribuie la dezvoltarea continuă a actanților, determinându-i să devină mai buni, să ofere servicii mai calitative și să fie mai competitivi îndeosebi pentru economia națională.

Concluzii. Analizând studiile-pilot ce au avut loc în unele universități de peste hotare și răspunsurile respondenților care au participat la chestionarul efectuat, putem confirma că forma hibridă de educație cu siguranță va face parte din învățământului superior. Drept consecință a pandemiei Covid-19, această formă de învățământ s-a conturat și s-a evidențiat cu pași rapizi, a câștigat tot mai mulți susținători printre comunitatea studențească, academică și managerială.

De asemenea, forma de învățământ hibrid, prin existența sa, poate contribui la apariția multor beneficii, cum ar fi: modernizarea și digitalizarea programelor universitare; valorificarea progresului tehnologic; creșterea accesibilității la studii; dezvoltarea forței de muncă cu grad mare de utilizare a tehnologiilor informaționale capabile să se adapteze în diverse condiții; învățarea pe tot parcursul vieții; soluționarea

problemei pieței muncii în privința necesității tinerilor specialiști calificați. Toate beneficiile menționate, constituie mecanisme ce aduc un aport semnificativ în dezvoltarea și consolidarea competitivității economice. În acest sens, putem zice că forma hibridă susține și dezvoltarea economică a unei țări.

Sigur că pentru implementarea acestei forme în spațiul universitar, la nivel național și internațional, se cere de efectuat studii-pilot pentru a înțelege profund care sunt provocările ce încearcă acest model educațional. De asemenea cadrul legislativ va avea nevoie de ajustări sau chiar modificări, va fi necesar de efectuat investiții nu doar în dotarea sălilor speciale pentru predarea hibridă ci și investiții în pregătirea cadrelor didactice. Predare hibridă în special cea sincronă, este foarte greu de realizat calitativ, îndeosebi în faza incipientă, iar fără cadre universitare consacrate este practic imposibil. Din această cauză profesorii trebuie motivați să dedice efort suplimentar pentru a realiza cursuri adecvate formatului hibrid, de a regândi activități pentru lucrul în grup așa încât să asigure o colaborare valoroasă între studenții din ambele tabere.

Referințe bibliografice:

1. Raes, A., Detienne, L., Windey, I. et al. A systematic literature review on synchronous hybrid learning: gaps identified. Learning Environments Research. An International Journal. October, 2020. 269–290. DOI: [10.1007/s10984-019-09303-z](https://doi.org/10.1007/s10984-019-09303-z). Disponibil la:

https://www.researchgate.net/publication/337618381_A_systematic_literature_review_on_synchronous_hybrid_learning_gaps_identified#fullTextFileContent, (accesat la 30.04.2023).

2. Centre for Innovation – Leiden University. How to choose between online, offline and hybrid teaching, 2021. Disponibil la:

<https://www.leidenlearninginnovation.org/stories/how-to-choose-between-online-offline-and-hybrid-teaching/>, (accesat la 29.04.2023).

3. College of Dupage. An Introduction to Hybrid Teaching. Learning Technologies, 2020. Disponibil la: <https://www.codlearningtech.org/PDF/hybridteachingworkbook.pdf>, accesat la 29.04.2023

4. Cucos, C. Procesul didactic mixt sau hibrid: oportunități și dificultăți. CZU 37.01:004 | doi.org/10.5281/zenodo.4718789. Disponibil la:

https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/2-4_7.pdf, (accesat la 29.04.2023).

5. Negara, C., Cabac, V. Problematika învățământului electronic mixt. Revista științifică: Acta et commentationes (Științe ale educației). Nr. 1(12), 2018. 36-44. Disponibil la:

https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/35-44_0.pdf, (accesat la 28.04.2023).

6. Ayub, E., et al. Developing a Solution for Hybrid Classroom: A Pilot Study From a Malaysian Private University. *Frontiers in Education*. 2022. Disponibil la:

https://www.researchgate.net/publication/361418481_Developing_a_Solution_for_Hybrid_Classroom_A_Pilot_Study_From_a_Malaysian_Private_University, (accesat la 02.05.2023).

7. Stepanov, G. Avantajele învățământului universitar de tip convergent. *Studias Universitatis Moldaviae*, 2022, nr.11(02), 70-75. ISSN 2587-4446.

8. Guo, P., Admiraal, W., et al. Hybrid approaches to teaching in higher education. ICLON report Hybrid teaching, 2022. Disponibil la:

https://www.researchgate.net/publication/364323986_Hybrid_approaches_to_teaching_in_higher_education, (accesat la 30.04.2023).

9. Corlat, S. et al. Metodologia utilizării tehnologiilor informaționale de comunicații în învățământul superior. Chișinău, 2011. ISBN 978-9975-76-070-6. Disponibil la:

https://elibrary.ceiti.md/files/101/cartea_color_cor_3.pdf, (accesat la 28.04.2023).

10. Cain, W., Henriksen, D. Pedagogy and Situational Creativity in Synchronous Hybrid Learning: Descriptions of Three Models. Society for Information Technology & Teacher Education International Conference. New Orleans, 2013. 291-297. Disponibil la:

https://www.researchgate.net/publication/263642067_Pedagogy_and_Situational_Creativity_in_Synchronous_Hybrid_Learning_Descriptions_of_Three_Models, (accesat la 01.05.2023).

11. Zydney, J.M., et al. Here or there Instruction: Lessons Learned in Implementing Innovative Approaches to Blended Synchronous Learning. Disponibil la:

<https://eric.ed.gov/?id=EJ1208129>, (accesat la 29.04.2023).

CZU 330.322:346.543

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.17>

ROLUL INVESTIȚIILOR ȘI STRATEGIILOR INVESTIȚIONALE ÎN DEZVOLTAREA ECONOMIEI PE PLAN NATIONAL

LUPU Constantin,

Doctor în economie, conferențiar universitar,
Universitatea de Studii Europene din Moldova
<https://orcid.org/0000-0002-4300-0647>

REZUMAT

Rolul investițiilor într-o economie de piață este, fără exagerare, decisiv. Acestea oferă o direcție dinamică a fluxurilor financiare în domeniile cele mai promițătoare de activitate, contribuie la dezvoltarea inovației, stimulează activitatea antreprenorială și, în cele din urmă, au o importanță majoră pentru dezvoltarea societății în ansamblu. Într-o economie de piață, investițiile, fiind o resursă redistributivă mobilă, joacă un rol major în autoreglementarea dezvoltării noilor tehnologii. Interesul investitorilor și, în consecință, valoarea fluxului investițiilor este direct legată de eficiența utilizării acestora, ceea ce conduce la o creștere a fluxului investițiilor în zonele cele mai promițătoare și cu cea mai rapidă dezvoltare.

Cuvinte-cheie: investiții, activitate antreprenorială, contribuții, indicatori, cadrul egal.

THE ROLE OF INVESTMENTS AND INVESTMENT STRATEGIES IN DEVELOPING THE NATIONAL ECONOMY

LUPU Constantin,

PhD in economics, Associate professor,
University of European Studies of Moldova
<https://orcid.org/0000-0002-4300-0647>

SUMMARY

The role of investment in a market economy is, without exaggeration, decisive. They provide a dynamic direction of financial flows in the most promising areas of activity, contribute to the development of innovation, stimulate entrepreneurial activity and, finally, are of major importance for the development of society as a whole. In a market economy, investments, being a mobile redistributive resource, play a major role in self-regulating the development of

new technologies. The interest of investors and, consequently, the value of the flow of investments is directly related to the efficiency of their use, which leads to an increase in the flow of investments in the most promising and fastest developing areas.

Key words: investments, entrepreneurial activity, contributions, indicators, equal framework.

Introducere. La nivel macro, investițiile reprezintă baza pentru implementarea unei politici de reproducere extinsă, accelerarea progresului științific și tehnologic, îmbunătățirea calității și asigurarea competitivității produselor interne, restructurarea economiei și dezvoltarea echilibrată a tuturor industriilor sale, crearea bazei de materii prime necesare pentru industrie, dezvoltarea sferei sociale și rezolvarea problemelor de apărare și securitate a țării, problemele legate de șomaj și protecția mediului etc.

Deci investițiile joacă un rol semnificativ în funcționarea și dezvoltarea economiei. Investițiile servesc drept "pârghie arhimedească" a dezvoltării progresive și a funcționării pozitive a economiei. Ele creează noi întreprinderi și locuri de muncă suplimentare, permit stăpânirea de tehnologii avansate și de reînnoirea capitalului fix, contribuie la intensificarea producției și oferă acces la piață pentru noi tipuri de bunuri și servicii. Acest lucru aduce beneficii consumatorilor și producătorilor, investitorilor și întregului stat.

Resursele de investiții reprezintă și sursa principală de dezvoltare a economiei naționale, asigurând rata de creștere economică. Modificările rapoartelor cantitative ale investițiilor au un impact asupra volumului producției la nivel național și ocupării forței de muncă, modificărilor structurale ale economiei, dezvoltării industriilor și sectoarelor economiei. Prin asigurarea acumulării fondurilor întreprinderilor și a potențialului de producție, investițiile afectează în mod direct rezultatele actuale și viitoare ale activității economice.

În același timp, investițiile ar trebui făcute în forme eficiente, deoarece investițiile în mijloace de producție și tehnologie învechite nu vor avea un efect economic pozitiv. Utilizarea irațională a investițiilor implică înghețarea resurselor și, în consecință, o reducere a volumului producției. Astfel, eficacitatea utilizării investițiilor este importantă pentru economie, deoarece o creștere a dimensiunii investițiilor, fără a atinge un anumit nivel al eficacității acesteia, nu duce la o creștere economică stabilă.

Rezultate și discuții. Investițiile se află într-o anumită dependență de factorul de creștere economică, iar rolul acestora la nivel macro poate fi judecat și după raportul dintre investițiile brute și nete. Pentru a determina factorul creșterii economice, trebuie definite mai întâi conceptele de investiții brute și nete. Dinamica investițiilor servește ca indicator al fazelor pieței economice și starea conjuncturii pe piețele interne și externe.

Investițiile brute reprezintă costul înlocuirii echipamentelor vechi uzate, învechite, din contul deprecierei și al creșterii investițiilor pentru extinderea producției.

Investiția netă este costul construcției noi, instalarea de echipament suplimentar, crearea mijloacelor de protecție economică și altele. Investiția netă este asigurată atât de resurse externe, cât și de resurse interne,

inclusiv de amortizare. Aceasta este o investiție brută minus deprecierea activelor de capital fixe.

Dinamica indicatorului de investiție netă este un indicator al stării economiei, astfel încât mărimea sau valoarea investiției nete arată în ce fază de dezvoltare se află economia țării. Dacă volumul investiției brute depășește valoarea deprecierei, atunci creșterea potențialului de producție asigură o producere extinsă și economia se află într-o etapă de creștere.

Când investițiile brute sunt egale cu costurile de amortizare, adică valoarea investițiilor nete este zero, economia în această perioadă primește aceeași cantitate de fonduri de investiții, care este consumată și deci avem parte de o absență a creșterii economice.

Dacă valoarea investițiilor brute este mai mică decât valoarea amortizării, indicatorul investițiilor nete are o valoare negativă. Reducerea investițiilor cauzează o scădere a capacității de producție și, în consecință duce la o recesiune economică.

Schimbarea mărimii investițiilor nete conduce la o schimbare a veniturilor care are loc în aceeași direcție, însă într-o măsură mai mare decât schimbările inițiale ale cheltuielilor investiționale.

Dependența venitului și a investiției este exprimată printr-un multiplicator. Multiplicatorul este un coeficient care indică relația dintre o schimbare a investiției și o schimbare a venitului.

Odată cu creșterea investițiilor, creșterea PNB va avea loc într-o cantitate mult mai mare decât investiția inițială suplimentară. Acest efect de multiplicare, care crește în volumul PNB, se numește efect de multiplicare. Multiplicatorul este un coeficient numeric care arată mărimea creșterii PNB odată cu creșterea mărimii investițiilor. Totodată multiplicatorul înmulțit cu creșterea investiției arată creșterea PNB.

Dacă facem o analiză în context prospectiv putem vedea că printr-o utilizare adecvată:

- investițiile pot constitui pârghia esențială în procesul de reformă;
- investițiile pot asigura migrarea capitalurilor dintr-o ramură în alta,
- precum și în profil teritorial;
- investițiile pot facilita reconstrucția economiei și infrastructura profesională [1].

Un rol important îl joacă investițiile la nivel micro. Rolul investițiilor în economie nu este doar de a crea producție și locuri de muncă, ci de a crea o producție profitabilă, care va contribui la creșterea PIB-ului și veniturilor, și nu a cheltuielilor entității de afaceri.

Profitul este locomotiva care stimulează diverse companii și organizații în dezvoltarea și îmbunătățirea afacerii lor, precum și în continuarea implementării acesteia, iar investițiile sunt necesare pentru a asigura funcționarea normală a întreprinderii, starea financiară stabilă și pentru a maximiza profitul entității economice. Fără investiții este imposibil să se asigure competitivitatea bunurilor produse și a serviciilor

prestate, depășirea efectelor deteriorării morale și fizice a mijloacelor fixe, achiziționarea de valori mobiliare și investirea în activele altor întreprinderi, realizarea măsurilor de protecție a mediului etc.

Orice producție primește profit ca rezultat al creării și producției de diverse tipuri de bunuri, furnizarea de servicii etc. Acesta este rolul investițiilor - în stimularea creșterii producției.

Mai exact, rolul investiției poate fi văzut în rezultatele pe care acestea le pot aduce producției:

- Creșterea producției;
- Automatizarea, robotizarea și modernizarea generală a procesului tehnologic;
- Dezvoltarea de noi tehnologii;
- Costuri de producție reduse;
- Reducerea consumului de energie;
- Crearea de noi locuri de muncă;
- Repararea curentă.

De asemenea este foarte important construirea în mod competent a unei strategii a investițiilor, precum și elaborarea unui plan pentru atragerea de noi investiții. Trebuie să se țină cont și de faptul că toate investițiile făcute de companie sunt, mai întâi de toate, sigure și rezonabile din punct de vedere economic.

Fiecare organizație trebuie să-și investească fondurile pentru a reduce în viitor costurile de materiale și a forței de muncă în producția proprie și pentru a-și spori profitul în viitor. De aceea trebuie pusă la punct o strategie investițională care să ajute și să asigure înfăptuirea investițiilor.

O strategie de investiții este o căutare a modalităților de gestionare activă a investițiilor, ceea ce le permite să obțină un profit suplimentar comparativ cu unul care compensează doar riscul suplimentar. De obicei, strategia de investiții a unei întreprinderi este intenția de a face modificări permise în componența portofoliului de investiții, care se încadrează în politica generală de investiții.

Procesul de dezvoltare a strategiei de investiții este o componentă esențială a sistemului general de alegere strategică a unei întreprinderi, principalele sale elemente fiind misiunea, obiective strategice generale de dezvoltare, un sistem de strategii funcționale în contextul anumitor tipuri de activități, metode de formare și distribuire a resurselor.

Dezvoltarea unei strategii de investiții este un proces creativ destul de complicat, care necesită performanți cu înaltă calificare. În primul rând, formarea unei strategii se bazează pe prognoza condițiilor individuale pentru implementarea activităților de investiții și a condițiilor pieței de investiții, atât în general, cât și în contextul segmentelor sale individuale, ceea ce este un proces destul de laborios.

Procesul de elaborare a unei strategii de investiții pentru o întreprindere constă în următoarele etape:

- determinarea perioadei totale de formare a strategiei de investiții;
- formarea obiectivelor strategice ale activităților de investiții;
- fundamentarea direcțiilor strategice și a formelor de activitate investițională;

- determinarea direcțiilor strategice pentru formarea resurselor investiționale;
- formarea politicii de investiții în domeniile principale ale activităților de investiții;
- evaluarea eficacității strategiei de investiții rezultate.

Este extrem de necesar să se monitorizeze și să se evalueze rezultatele. În legătură cu condițiile externe în continuă schimbare, trebuie prevăzut un mecanism de ajustare și adaptare a strategiei de schimbare. Pot fi asigurate intrări de capital dacă se dezvoltă o strategie rezonabilă de investiții, și se va exercita controlul asupra implementării acesteia. Strategia va permite, prin compararea dorințelor și oportunităților, să se aleagă prioritățile și un domeniu de concentrare a eforturilor, să compare evoluția curentă cu prognoza și să răspundă corect la schimbările din mediul intern și extern.

Atragerea investițiilor directe în economia națională ar trebui să fie o prioritate pentru guvernul moldovean.

În republica Moldova cel mai des investițiile provin din România, Turcia, SUA, Ucraina. Acestea sunt direcționate în diferite sectoare ale economiei: în domeniul transportului internațional și intern de mărfuri, producția și prelucrarea produselor agricole, produselor alimentare, industriei vitivinicole, construcțiilor, prestărilor de servicii și multe altele. Datorită investițiilor în secolul XXI, în Moldova există o tendință ascendentă stabilă a PIB-ului.

Investițiilor în republica Moldova li sa acordat un rol important și anume:

- dezvoltarea întreprinderilor producătoare care să contribuie la reducerea dependenței Republicii Moldova de importuri;
- dezvoltarea unor industrii orientate spre export capabile să asigure dezvoltarea și punerea în aplicare a inovațiilor și a transferului de tehnologii
- producerea de medicamente și bunuri de consum de înaltă calitate;
- dezvoltarea infrastructurii economice a țării;
- dezvoltarea industriilor capabile să asigure o creștere stabilă de valoare adăugată;
- realizarea standardelor internaționale de calitate a mărfurilor și producerii de servicii;
- asigurarea cu ajutorul investițiilor a creșterii multi-cumulative a transformărilor structurale etc.

Investițiile străine, și în special investițiile străine directe, au o valoare și un rol esențial în accelerarea activității investiționale și rezolvarea lipsei tehnologice. Pentru a atinge o creștere economică mai mare în prima decadă a reformelor economice de liberalizare, țările din Europa Centrală și de Est s-au bazat în mare parte pe atragerea de investiții străine.

Exemplul acestor țări arată că un număr mai mare de povesti de succes în rândul investitorilor străini în stadiile inițiale, generează mai multe investiții ulterioare, extind accesul pe piețele externe și oferă sprijin pentru progresul tehnologic și diversificarea structurală a exporturilor.

Astfel, investițiile străine directe contribuie direct la dezvoltarea exporturilor prin amplificarea și structurarea acestora, diversificarea ofertei interne și creșterea productivității, precum și crearea de noi locuri de muncă,

"noi" industrii. În plus, investițiile străine directe au un efect colateral important asupra exporturilor, chiar atunci când acestea nu sunt plasate în sectoare direct orientate către exporturi. pot substanțial contribui la creșterea productivității acestora din urmă.

În plus, investițiile străine directe generează efecte de spillover asupra tehnologiilor și know-how-ului în întreaga economie, ducând astfel la creșterea generală a productivității, inclusiv a zonelor care nu beneficiază în mare măsură de investiții străine.

Astfel, pe lângă efectele directe, investițiile străine generează un număr mare de investiții indirecte și stimulează dezvoltarea abilităților antreprenoriale, în special când întreprinderile mari și mijlocii locali fac parte din lanțul tehnologic al companiilor bazate pe investiții străine directe. Combinația acestor efecte conduce la obținerea unor venituri mai mari și mai stabile și, respectiv, la creșterea nivelului de trai al populației.

Investiția este un concept economic complex care necesită un studiu cuprinzător. Investițiile joacă un rol semnificativ în economie, atât la micro cât și la macro nivel.

Rolul investițiilor în economia modernă este imens. Fără ele, întreprinderile ar rămâne în același stadiu de dezvoltare de ani și zeci de ani, iar crizele ar fi într-adevăr prelungite. În contextul globalizării, fluxurile de capital transfrontalier se intensifică, activitatea de investiții devine din ce în ce mai mult internaționalizată, iar corporațiile transnaționale își asumă conducerea.

Legislația fiecărei țări tratează investițiile în felul său propriu, însă nici una din ele nu neagă importanța acestora pentru dezvoltarea economiei și a întregii bunăstări a țării.

Republica Moldova după ce și-a recăpătat independența a început să pună bazele legale pentru reglementarea investițiilor, ce reprezintă și un bun început pentru atragerea acestora, având în vedere că până atunci aceasta nu avea nimic pregătit pentru domeniul dat.

Republica Moldova este o țară de drept civil. Cadrul său juridic se bazează în principal pe legea statutară. Principalele acte legislative sunt Constituția, legile organice și ordinare aprobate de Parlament, precum și alte acte normative emise de Guvern și de alte autorități publice.

Conform Constituției, Republica Moldova se angajează să respecte tratatele și convențiile la care este parte. În cazul unor discrepanțe între legislația națională și cea internațională aplicabilă Republicii Moldova, aceasta prevalează. Conform Constituției Republicii Moldova, statul trebuie să asigure inviolabilitatea investițiilor străine. Guvernul e cel ce dorește să stabilească politici coordonate și o legislație bine echilibrată pentru a stimula investițiile interne și externe.

Cadrul legal pentru protecția investițiilor străine constă în Legea privind investițiile în activitatea antreprenorială și tratatele bilaterale internaționale pentru facilitarea și protejarea reciprocă a investițiilor.

La început activitatea investitorilor străini în Republica Moldova sa reglementat prin legea Republicii Moldova privind investițiile străine adoptată în 1992.

Iar conform legii Nr. 81 din 18.03.2004 cu privire la

investițiile în activitatea de întreprinzător, art.2 referitor la cadrul juridic se menționează:

Investițiile în Republica Moldova sunt reglementate de Constituția Republicii Moldova, de prezenta lege, de alte legi și acte normative, precum și de tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte [2].

Legea nr. 81-XV din 18 martie 2004 privind investițiile și activitatea antreprenorială este actul de bază care reglementează activitatea investitorilor străini în Republica Moldova, iar Legea privind investițiile străine a fost abrogată. Legea privind investițiile în activitatea de afaceri oferă atât pentru investitorii interni, cât și pentru investitorii străini următoarele garanții:

– Investițiile nu vor fi expropriate sau nu fac obiectul altor măsuri similare ce pot priva direct sau indirect investitorul de dreptul său de proprietate sau dreptul de a controla investițiile

– Despăgubiri, inclusiv pierderile de profit suportate de investitor ca urmare a executării oricărei instrucțiuni a autorității publice care încalcă drepturile investitorilor sau a daunelor provocate de executarea necorespunzătoare a atribuțiilor către investitor de către autoritățile publice, despăgubirile se plătesc pe cheltuiala autorității publice responsabile pentru prejudiciu.

Cu toate acestea, articolul 11 din aceasta lege, nu ia în considerare faptul că autoritățile locale deseori nu sunt responsabile de daune, iar resursele lor bugetare sunt limitate. Uneori nu dispun de resurse suficiente pentru soluționarea pagubelor. Astfel, există puține credibilități că legea funcționează.

În termeni generali, investitorii străini se bucură de aceleași drepturi ca și cei casnici, cu excepția prevederilor art. 22, care prevede că investitorii străini, în conformitate cu legislația Republicii Moldova, pot obține proprietăți imobiliare proprii pe teritoriul Republicii Moldova, cu excepția terenurilor agricole și a resurselor forestiere pentru activități comerciale. Investitorii nu sunt de acord cu această prevedere și consideră că este un obstacol în calea investițiilor străine în sectorul agricol.

De asemenea investitorii își pot localiza investițiile în orice parte a Moldovei, în orice domeniu de activitate. Nu există restricții privind participarea capitalului străin în companiile moldovenești sau valoarea capitalului care poate fi investit.

Investitorii locali și străini au drepturi egale și nu există nici o discriminare pe baza cetățeniei, domiciliului, rezidenței și locului de înregistrare a întreprinderii, a statului de origine al investitorului sau a investiției. Investitorilor li se garantează un tratament echitabil în gestionarea afacerilor lor fără discriminare care ar împiedica gestionarea, exploatarea, întreținerea, utilizarea, capitalizarea, achiziția, creșterea sau eliminarea investițiilor.

Republica Moldova asigură o securitate și o protecție deplină pentru toate investițiile, indiferent de tipul acestora, în conformitate cu prevederile tratatelor internaționale la care Moldova este parte. Autoritățile publice din Moldova au obligația de a respecta drepturile investitorilor reglementate de lege și aceste autorități răspund, potrivit legii, pentru încălcarea drepturilor investitorilor și pentru daunele suferite.

Actele juridice cu impact direct sau indirect asupra

investițiilor trebuie puse la dispoziția publicului în conformitate cu legea. Politicile de investiții vor fi elaborate de autoritățile publice din Moldova pe baza consultării publice înainte de implementarea acestor politici. Autoritățile publice din Moldova garantează accesul deplin la informațiile de interes public, inclusiv, dar fără a se limita la informațiile despre investițiile în Moldova.

Autoritățile publice care intenționează să elaboreze o nouă politică de investiții sunt obligate să organizeze consultări publice înainte de a pune în aplicare astfel de politici.

În același timp, sunt prevăzute anumite restricții pentru rezidenții din zonele care nu aplică standardele internaționale de transparență, de exemplu interdicția de a deține acțiuni în bănci, societăți de asigurări și altele.

Investitorul de asemenea poate alege să creeze o entitate de afaceri separată pentru a desfășura o activitate economică în Moldova. O astfel de entitate comercială va putea să funcționeze numai dacă este înregistrată corespunzător în autoritățile publice moldovenești și dacă este creată conform uneia dintre formularele reglementate de lege.

Codul civil moldovenesc reglementează următoarele forme juridice pentru înființarea entităților comerciale:

- Societatea pe acțiuni - "SA";
- Societate cu răspundere limitată - "SRL";
- Societate în nume colectiv - "SNC";
- Societate în comandită - "SC";
- Cooperativă de producție - "COOP"[3].

Potrivit statisticilor actuale, forma cea mai populară utilizată de investitorii străini atunci când se deschide o afacere în Moldova este forma de Societate cu Răspundere Limitată, datorită înregistrării simple, flexibile, a conducerii și a conduitei de afaceri.

Forma de societate pe acțiuni este mai puțin preferată, deoarece activitatea sa este strict reglementată și controlată de autoritățile de reglementare de stat și de pe piața financiară. Această formă este recomandată atunci când numărul de acționari depășește cel de 50. Dar această formă de organizare este obligatorie pentru bănci, societăți de asigurări, fonduri de investiții și participanți profesioniști pe piața financiară.

Societățile în nume Colectiv, în Comandită și Cooperativele reprezintă mai puțin de 2% din entitățile comerciale înregistrate în Republica Moldova de investitori locali și străini.

În conformitate cu legislația Republicii Moldova, nu există conceptul de sucursală comercială înregistrată a unei entități străine. O reprezentanță stabilită în Republica Moldova de o companie nerezidentă nu este o entitate juridică și nu poate desfășura activitate antreprenorială.

Dar a avea o lege nu era suficient pentru a atrage investiții. Investitorii străini sunt interesați de climatul de afaceri, funcționarea sistemului judiciar, garanțiile oferite de țara gazdă, funcționarea pieței și a instituțiilor sale. Dar acestea nu au fost principalele preocupări ale guvernului moldovean în ultimii zece ani, deoarece nu a existat o strategie de atragere a investițiilor până în 2001, situație care explică perfect nivelul scăzut al investițiilor străine directe în perioada respectivă în economia Republicii Moldova.

Concluzie. Prin urmare, nu este suficient să existe un cadru juridic puternic pentru a atrage investiții, fiind mai important respectarea legii. Pentru a atrage investiții, este necesar nu numai să se adopte Legea privind investițiile în activitatea de întreprinzător, dar să asigure aplicarea egală a acestora, lucru la care Moldova mai are mult de făcut.

Referințe bibliografice:

1. CIOMOȘ, Vasile. *MANAGEMENTUL INVESTIȚIILOR*. București, Editura Pro Universitaria, 2009. Pag. 7. ISBN: 978-973-129-336-3.
2. Legea Nr.81 „Cu privire la investiții în activitatea de întreprinzător” // *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2004, nr.64-66.
3. Legea Nr. 845 din 03.01.1992 cu privire la antreprenoriat și întreprinderi. // *Monitorul Parlamentului*, Publicat: 28.02.1994, art.13.

CZU 504.06

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.18>

IMPLEMENTAREA INSTRUMENTULUI DE EFICIENTIZARE A RESURSELOR ȘI PRODUCERE MAI PURĂ PENTRU ÎNTREPRINDERILE VERZI DIN REPUBLICA MOLDOVA

POPA Viorica,

doctor în economie, cercetător științific coordonator,
Institutul Național de Cercetări Economice, ASEM

E-mail: violin_s@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-6739-4399>

REZUMAT

Pentru soluționarea problemelor de mediu din Republica Moldova este necesar de implementat instrumente eficiente bazate pe aplicarea sporită la procese, produse și servicii a strategiilor de prevenire a poluării mediului cu scop de sporire a eficienței și reducerii riscurilor pentru factorul uman și mediul înconjurător. Un instrument eficient este Eficientizare a

Resurselor și Producere mai Pura (RECP), care se referă la metodele și practicile Producției mai Pure ca instrumente ce generează multiple beneficii relevante soluționării problemelor globale de mediu. Abordarea instrumentului RECP implică integrarea politicilor de mediu pentru crearea stimulentei adecvate pentru actorii din întreprinderile verzi. În cadrul cercetării, autorul își propune să studieze conceptual instrumentul RECP pentru întreprinderile din Republica Moldova, prin prisma programelor și proiectelor existente pentru a produce efecte durabile în viitor. Acest studiu a fost realizat în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.22 Dezvoltarea mecanismului de formare a economiei circulare în Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: economia circulară, schimbări climatice, RECP.

IMPLEMENTATION OF THE RESOURCE EFFICIENCY AND CLEANER PRODUCTION TOOL FOR GREEN ENTERPRISES IN MOLDOVA

POPA Viorica,

PhD in Economics, coordinator researcher,
National Institute for Economic Research, ASEM
E-mail: violin_s@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0001-6739-4399>

SUMMARY

In order to solve environmental problems in the Republic of Moldova, it is necessary to implement effective tools based on the increased application of environmental pollution prevention strategies to processes, products and services with the aim of increasing efficiency and reducing risks for the human factor and the environment. An effective tool is Resource Efficiency and Cleaner Production (RECP), which refers to the methods and practices of Cleaner Production as tools that generate multiple benefits relevant to solving global environmental problems. The RECP tool approach involves integrating environmental policies to create appropriate incentives for green business actors. In the framework of the research, the author aims to conceptually study the RECP tool for companies in the Republic of Moldova, through the lens of existing programs and projects to produce sustainable effects in the future. This study was carried out within the State Program 20.80009.0807.22 Development of the circular economy training mechanism in the Republic of Moldova.

Key words: circular economy, climate change, RECP.

Introducere. Problemele globale legate de mediul înconjurător sunt provocatoare și indispensabile pentru toate țările cu economie în curs de dezvoltare și în tranziție. Astfel, trecerea către reducerea utilizării materialelor este în curs de desfășurare, dar există loc pentru o dezvoltare ulterioară fără a pune în pericol societatea sau mediul prin utilizarea instrumentului de eficientizare a resurselor și producerea mai pură (RECP) în cadrul întreprinderilor verzi.

Prin urmare, prin implementarea instrumentului RECP în cadrul întreprinderilor, se înțelege, aplicarea continuă a strategiilor preventive de mediu în cadrul proceselor și serviciilor pentru a spori eficiența consumului lor de materiale, apă și energie, productivitatea și, prin urmare, competitivitatea acestora. Aplicarea RECP duce la reducerea volumului poluării și deșeurilor generate și reduce pericolele și riscurile pentru oameni și mediul înconjurător [1].

În anul 2011, în Republica Moldova s-a inițiat faza de implementare a Programului național de producere mai pură (PNPP), lansat în anul 2012. Scopul Programului este de a promova și a adopta conceptul de eficientizare a resurselor și producere mai pură (RECP). În anul următor 2013, Republica Moldova a aderat la Platforma pentru Industria Verde. Aceasta promovează crearea de noi industrii verzi și susține industriile existente în îmbunătățirea contribuției lor la dezvoltarea economică și protecția socială și a mediului. Acest obiectiv este atins prin asigurarea unui cadru în care organizațiile semnatare pot elabora, în baza instrumentelor comune, foi de

parcurs pentru integrarea politicilor și practicilor privind industria verde în strategiile organizaționale și planurile de afaceri, pot face schimb de practici pentru a depăși situația actuală și a impulsiona dezvoltarea, aplicarea și inovarea în cadrul Inițiativei pentru Industria Verde [2].

Actualmente, prin programul EU4Environment se încearcă să identifice, să instruiască și să îndrume experții naționali în domeniul metodelor RECP, aplicațiilor și subiectelor specializate legate de eficiența resurselor. Astfel, prin acest program, se încearcă de a spori înțelegerea practicilor și a beneficiilor economiei circulare la nivel național și regional în rândul întreprinderilor mici și mijlocii (IMM-urilor), entităților guvernamentale și societății civile. Prin urmare, aceste practici duc la îmbunătățirea productivității resurselor și a performanțelor de mediu prin demonstrarea modului de aplicare a metodelor RECP în industriile producătoare [1].

În viziunea noastră, prin implementarea politicilor de eficientizarea resurselor și producerea mai pură este posibilă doar prin adaptarea tehnologiilor moderne în cadrul întreprinderilor verzi, care au ca scop reducerea impactul nociv asupra mediului și al populației, și să asigure o rentabilitate mult mai sporită a companiilor. Prin noile abordări implementate, fiecare companie are scopul de a administra corect managementul deșeurilor care este un viitor al planetei noastre, doar prin tehnologie, se vor obține rezultate eficiente, precum economia de materie primă și alte resurse materiale și financiare.

Metodologia cercetării. În cadrul prezentei cercetări autorii analizează abordările instrumentarului RECP pentru întreprinderile verzi, în special din Republica Moldova. Alegerea studierii conceptului de eficientizare a resurselor și producere mai pură (RECP) în prezenta cercetare este argumentată de lipsa unor studii analitice în domeniului dat. În domeniul respectiv, au fost efectuate cercetări în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.22 Dezvoltarea mecanismului de formare a economiei circulare în Republica Moldova. Ca suport informațional autorii au utilizat actele legislative și normative în domeniul mediului, rapoartele și publicațiile Ministerului Mediului. Pe plan internațional importante studii metodologice au fost elaborate în cadrul ONU, Comisiei Europene (CE), Agenția Europeană de Mediu (AEM), Agenția Europene de Dezvoltare Durabilă (ADD), etc., care au fost luate în considerare în cadrul prezentei cercetări.

Pentru atingerea obiectivelor propuse în cadrul lucrării, au fost utilizate următoarele metode și instrumente de cercetare științifică: metoda documentară, bazată pe accesarea și studierea bibliografiei generale și de specialitate; metoda sintezei, aplicată pentru a stabili conexiunile dintre fenomenele cercetate; metoda analizei sistemice, prin intermediul căreia au fost cercetate componentele principale a instrumentarului RECP; metoda analizei cantitative și calitative.

Scopul cercetării este analiza abordării conceptuale a instrumentului RECP - pentru o producție eficientă și mai curată a resurselor ce ar contribui la diminuarea deșeurilor și ar contribui la creșterea productivității unor companii prin procesul reutilizării sau reciclării, ce ar avea un aport asupra economiei circulare. Prin implementarea RECP, industriile pot reduce intensitatea materialelor, a energiei și a poluării pe unitatea de producție industrială; reducând astfel amprenta ecologică globală, îmbunătățind simultan productivitatea și competitivitatea.

Rezultatele principale. Conform programului EU4Environment, abordarea RECP are ca scop facilitarea tranziției industriei către o economie circulară, care promovează prevenirea generării de deșeuri ca prioritate primordială și pregătește întreprinderile să reutilizeze sau să valorifice reziduurile prin reintroducerea resturilor în lanțurile valorice ale produselor. Conform acestui obiectiv, cartografierea deșeurilor industriale este aplicată ca instrument care poate ajuta la menținerea valorii resurselor, prevenind transformarea lor în deșeuri. Prin cartografierea deșeurilor industriale se evaluează deșeurile generate de

companii producătoare, se evaluează serviciile relevante de gestionare a deșeurilor și se identifică oportunitățile pentru a introduce practici de economie circulară, cum ar fi prefabricarea, reciclarea, simbioza industrială și alte strategii de recuperare pentru a închide circuitele resurselor. În cadrul acestui rezultat, sunt elaborate și promovate recomandări privind oportunitățile antreprenoriale și planurile de gestionare a deșeurilor industriale [1].

În acest context, conform *Programul privind promovarea economiei "verzi" în Republica Moldova, obiectivul specific 2*, Organizația Națiunilor Unite pentru Dezvoltare Industrială (ONUDI) oferă sprijin profesional și general pentru PNPP al Republicii Moldova, în special prin intermediul Centrului de Producere mai Pură și Durabilă [2]. În prezent, PNPP Moldova deține calitatea de membru observator al rețelei globale RECPnet și beneficiază astfel de acces la resursele acesteia. Planul de acțiuni pentru Republica Moldova cu privire la eficientizarea resurselor și producerea mai pură (aprobat în 2016) are următorul obiectiv general: întreprinderile și alte entități economice din Republica Moldova sunt informate despre metodele și practicile RECP și sunt încurajate, sprijinite și recompensate de către Guvern pentru adaptarea și adoptarea RECP în activitatea lor [3].

Astfel, noțiunea de Eficientizare a Resurselor și Producere mai Pura (RECP) se refera la metodele și practicile Producției mai Pure ca instrumente ce generează multiple beneficii relevante soluționării următoarelor probleme globale acute:

- Migrarea emisiilor gazelor cu efect de seră și adaptarea către schimbarea climei;
- Atitudine către epuizarea resurselor de apă, combustibilului și altor resurse naturale;
- Asigurarea locurilor de munca decente;
- Stoparea degradării mediului. [4].

În urma celor expuse, conceptul RECP se bazează pe aplicarea sporită la procese, produse și servicii a strategiilor de prevenire a poluării mediului cu scop de sporire a eficienței și reducerii riscurilor pentru factorul uman și mediul înconjurător. RECP abordează trei dimensiuni de sustenabilitate individual și sinergic:

- a) performanță economică sporită prin utilizarea productivă a resurselor,
- b) protecția mediului prin conservarea resurselor și minimizarea impactului industriei asupra mediului natural și
- c) îmbunătățirea socială prin furnizarea de locuri de muncă și protejarea bunăstării [5].

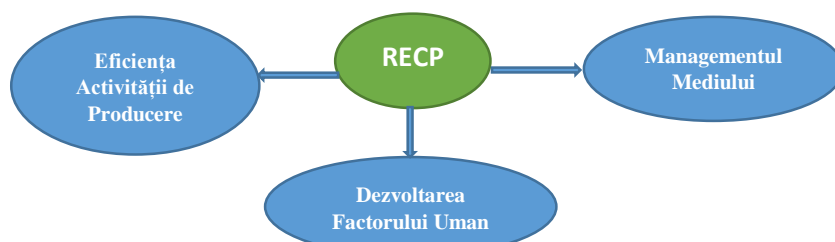


Fig. 1 Dimensiunile de durabilitate ale RECP, (Economie, Mediu, Social)

Sursa: elaborat de autor în baza datelor oferite de Programul Național de Producere mai Pură din Moldova (NCPD), [4].

Varianta de definiție a Producției mai Pure (CP), formulată de UNEP în anul 1991 este actuală și se aplică de companii conform următoarelor principii:

- Producerea mai Pura constă în aplicarea continuă asupra proceselor de producere, produse și servicii a strategiilor integrate de prevenire a poluării mediului înconjurător în scopul sporirii eficienței, reducerii riscului asupra factorului uman și mediului;

- Sunt posibile mai multe tehnici sau practici RECP, întrucât ele sunt complementare și variază de la soluții cu costuri reduse sau chiar fără costuri până la investiții mari, tehnologii avansate, [6], inclusiv:

- *Principii de bună gospodărire:* Schimbări în procedurile operaționale și de management pentru a elimina generarea de deșeurii și emisii. Exemple sunt prevenirea scurgerilor, instruirea îmbunătățită și instruirea personalului de lucru;

- *Schimbarea materialului de intrare:* utilizarea de materii prime mai puțin poluante și utilizarea de auxiliare pentru a îmbunătăți procesul (cum ar fi lubrifianți și lichide de răcire) cu o durată de viață lungă;

- *Control mai bun al procesului:* modificarea prevederilor de funcționare și menținere a instrucțiunilor de exploatare a utilajului, și menținerea evidenței

➤

funcționarii proceselor cu eficiența sporită și proceselor cu rate scăzute de generare a deșeurilor și emisiilor.

- *Modificarea echipamentului:* modificarea echipamentului de producere în scopul obținerii gradului sporit de eficiență a proceselor cu reducerea generării deșeurilor și emisiilor.

- *Schimbarea tehnologiei:* De exemplu, îmbunătățirea automatizării proceselor, optimizarea proceselor, reproiectarea echipamentelor și înlocuirea proceselor;

- *Reciclarea:* aplicarea sau reutilizarea utilă a deșeurilor la aceeași companie la care au fost generate și reciclarea lor în afara companiei;

- *Producerea de subproduse utile:* transformarea deșeurilor eliminate anterior în materiale care pot fi reutilizate sau reciclate de către alte întreprinderi;

- *Modificarea produsului:* modificarea caracteristicilor produsului, cum ar fi compoziția și forma materialului. Astfel, durata de viață a noului produs ar putea fi prelungită, produsul, mai ușor de reparat, sau fabricarea produsului ar putea deveni mai puțin poluantă. Modificările în ambalajul produsului sunt, în general, considerate și ele modificări ale produsului [4].

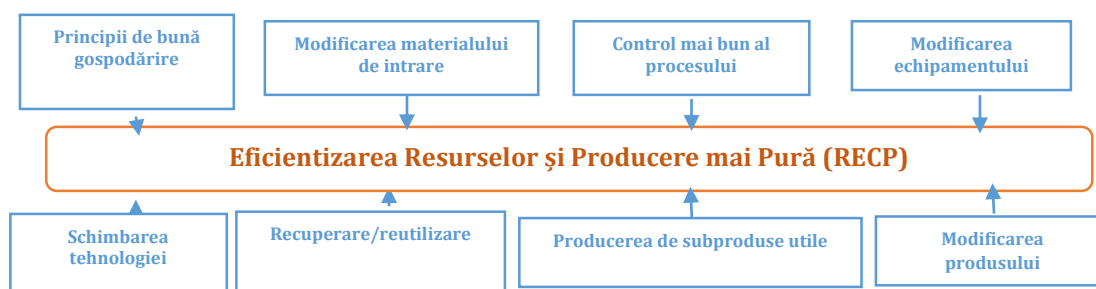


Fig. 2 Tehnici RECP

Sursa: elaborat de autor în baza datelor oferite de EU4Environment, ODA, [6].

Conform Programul privind promovarea economiei "verzi" în Republica Moldova, promovarea conceptului de eficientizare a resurselor și producere mai pură poate fi realizată prin:

- ✓ implementarea conceptului RECP, sporirea utilizării eficiente a resurselor și sporirea performanței de mediu în cadrul întreprinderilor și organizațiilor din Republica Moldova, contribuind la dezvoltarea industrială durabilă și a producției și consumului durabil;

- ✓ implementarea Cadrului pentru următorii 10 ani cu privire la programele în domeniul producției și consumului durabil [2, p.17].

Întreprinderile și alte organizații care adoptă RECP, cresc randamentul cu care folosesc materiale și energie, își îmbunătățesc productivitatea și competitivitatea. În același timp, printr-o eficiență mai mare, întreprinderile reduc cantitatea de poluare și deșeurii pe care le generează, reducând astfel impactul asupra mediului, inclusiv amprenta lor de carbon. Pe măsură ce deșeurile și emisiile se reduc, iar substanțele periculoase sunt eliminate, riscurile operațiunilor industriale pentru

lucrători, comunități, și consumatori scad. Pe scurt, companiile și alte organizații care implementează metode, practici și tehnologii RECP obțin un triplu beneficiu:

1. Îmbunătățirea utilizării eficiente a resurselor naturale, inclusiv de apă, energie, și materiale;

2. Minimizarea impactului asupra mediului și naturii prin prevenirea generării de deșeurii și emisii (inclusiv cele deversate în apă, aer, sau pe uscat);

3. Minimizarea riscurilor pentru oameni și comunități din reducerea utilizării de substanțe chimice și eliminarea în siguranță a substanțelor chimice deja utilizate în industrie [4].

Implementarea instrumentului verde - RECP în cadrul întreprinderilor. Analiza teoretică a implementării RECP în cadrul întreprinderilor verzi presupune aplicarea strategiilor de mediu prin procese, produse și servicii pentru a crește eficiența și a reduce riscurile pentru oameni și mediu. În Republica Moldova, prin acțiunea EU4Environment finanțată de Uniunea Europeană, încurajează întreprinderi mici și mijlocii

producătoare (IMM-uri) să devină companii demonstrative RECP și să participe la implementarea metodologiei RECP în Moldova dar și la formarea cluburilor RECP.

Prin urmare, rețeaua pentru o producție eficientă și mai curată a resurselor (RECP net) reunește peste 70 de furnizori de servicii RECP la nivel global, cu scopul de aplica eficient pe scară largă a RECP în țările în curs de dezvoltare și în tranziție. În cadrul rețelei se furnizează servicii specializate, de calitate, tehnice și de consultanță, cât și prin facilitarea și sinterizarea capacităților membrilor săi [3].

UNIDO este una dintre cele cinci agenții partenere care implementează programul EU4Environment finanțat de UE din 2019 până în 2023. Acest program regional sprijină 6 țări ale Parteneriatului estic (Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Georgia, Republica Moldova și Ucraina). Prin acest program se face planificarea politicilor și investițiile mai ecologice, stimulând adoptarea de produse și tehnologii inovatoare și crește gradul de conștientizare cu privire la beneficiile asupra mediului [9].

Prin urmare, cluburile RECP urmăresc să dezvolte și să piloteze un model de sprijin direct pentru întreprinderile verzi, în special pentru întreprinderile mici și mijlocii (IMM-uri). Modelul ar trebui să fie reaplicabil, în sensul că, după încheierea eforturilor

inițiale în municipalitățile selectate, modelul poate fi pus la dispoziție în mod continuu mai multor regiuni și, în cele din urmă, în întreaga țară. Implicarea IMM-urilor în Cluburile RECP municipale și regionale, impune instruirea personalului tehnic al IMM-urilor cu privire la metodologia și tehnicile RECP și ajutarea companiilor membre ale Cluburilor să dezvolte planuri de acțiune RECP.

Întreprinderile Mici și Mijlocii (IMM-uri), care participă la evaluarea RECP efectuată de UNIDO în țările partenere estice, beneficiază de rapoarte RECP personalizate în care sunt furnizați pași concreți de implementare ca planuri de acțiune. Evaluarea RECP la întreprinderi este inclusă de o analiză sistematică bazată pe metodologia RECP pentru a optimiza utilizarea resurselor în întreprinderile demonstrative. Aceasta implică analiza datelor și evaluarea ineficiențelor, evaluarea tehnică, economică și de mediu a măsurilor de reducere a impactului negativ asupra practicilor de producție existente asupra mediului și sprijinirea întreprinderilor demonstrative pentru îmbunătățirea eficienței acestora. Prin urmare, include, de asemenea, activități de instruire pentru personalul companiilor, furnizarea unui raport tehnic cu privire la constatările evaluării și măsurile identificate și monitorizarea măsurilor implementate la companiile demonstrative.

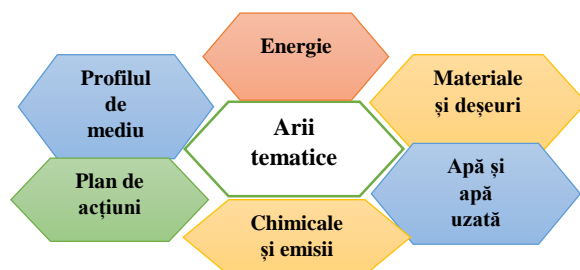


Fig. 3 Module de lucru RECP

Sursa: elaborat de autor în baza datelor oferite de EU4Environment, ODA (2023), [6].

În cadrul cluburilor sunt prevăzute un număr de cinci module de lucru care au la bază cinci domenii tematice și un al șaselea modul care este dedicat întocmirii planului de acțiune. Acestea sunt abordate sub coordonarea experților în cadrul atelierelor de lucru comune, incluzând activități de culegere și analiză a datelor, instruire, rezolvarea problemelor, evaluarea opțiunilor și planificarea acțiunilor de îmbunătățire internă. Cele șase module sunt organizate pe arii tematice, respectând următoarea ordine:

➤ Profilul de mediu al companiei: Înțelegerea modului în care sunt utilizate resursele (materii prime și auxiliare, apă și energie), dar și a impactului asupra mediului rezultat din activitățile, produsele și serviciile companiei;

➤ Energie: înțelegerea utilizării energiei și dezvoltarea opțiunilor de eficiență energetică pentru procese, sisteme de utilități și pentru administrarea clădirilor;

➤ Materiale și deșeuri: înțelegerea principalelor

fluxuri de materiale utilizate în companie și a deșeurilor generate și dezvoltarea opțiunilor de eficientizare a consumului de materiale, precum și de reducere a deșeurilor;

➤ Apă și apă reziduală: înțelegerea principalelor fluxuri de apă consumate în companie precum și a fluxurilor de apă reziduală rezultate și dezvoltarea opțiunilor de eficientizare a consumului de apă și reducere a efluenților;

➤ Substanțe chimice, deșeuri periculoase și emisii: înțelegerea utilizării chimicalelor, a riscurilor potențiale, a deșeurilor periculoase și emisiilor asociate și dezvoltarea opțiunilor pentru utilizare responsabilă a preparatelor chimice, reducerea deșeurilor periculoase și a emisiilor;

➤ Plan de acțiune: unificarea opțiunilor identificate pe parcursul modulelor tematice într-o abordare integrată, cu obiective și acțiuni pe termen scurt, mediu și îndelungat pentru companii [6].

Pentru fiecare dintre cele 6 module de lucru, experții

pune la dispoziția membrilor Cluburilor un set complet de instrumente de lucru, materiale de instruire și studii de caz, care vor facilita identificarea și înțelegerea cauzelor ineficienței, identificarea oportunităților de îmbunătățire și determinarea celor mai potrivite căi de acțiune pentru îmbunătățire. Iar pentru companiile mici și mijlocii, programul RECP se desfășoară sub coordonarea experților și cuprinde următoarele etape:

- ❖ Evaluare inițială- Identificarea și evaluarea situației curente a companiei în ceea ce privește consumul de energie, materiale, substanțe chimice, generarea de deșeuri și a practicilor de management;

- ❖ Identificarea potențialului de îmbunătățire - Determinarea potențialului de îmbunătățire și determinarea zonelor de acțiune. Un program RECP abordează pas cu pas procesele / zonele de îmbunătățire, concentrându-se asupra acelor aspecte cu potențial ridicat de îmbunătățire;

- ❖ Analiza cauzelor - Utilizând metode și unelte de lucru specifice, experții CNPCD împreună cu echipa companiei, identifică și analizează cauzele ineficienței, determinând cauzele rădăcină ale acesteia;

- ❖ Determinarea și evaluarea opțiunilor de îmbunătățire - În această etapă, echipa de lucru identifică diversele căi de acțiune pentru eliminarea cauzelor și creșterea eficienței. Opțiunile de îmbunătățire posibile sunt analizate utilizând criteriile de tip cost beneficiu iar opțiunile care îndeplinesc criteriile de eficiență și eficacitate sunt alese pentru implementare;

- ❖ Implementarea opțiunilor - Odată selectate, opțiunile de îmbunătățire sunt transformate în măsuri și acțiuni specifice și este generat planul de acțiune. Implementarea poate începe iar experții CNPCD asistă compania în monitorizarea punerii în practică a programului RECP [7].

Conform Programul privind promovarea economiei "verzi" în Republica Moldova, prioritățile economiei verzi pot fi integrate în sectorul industrial prin:

- a) promovarea principiilor producției și consumului durabile (PCD) în Republica Moldova;

- b) promovarea principiului responsabilității extinse a producătorului;

- c) aplicarea pe scară largă a conceptului RECP în cadrul întreprinderilor și organizațiilor, inclusiv prin intermediul cluburilor RECP, al modelelor de politici RECP și de ecologizare a economiilor;

- d) promovarea inovațiilor în domeniul ecologic care pot preveni și reduce efectele adverse asupra mediului ale

produselor sau activităților sau care pot contribui la crearea unor noi oportunități de afaceri;

- e) introducerea unui sistem de control integrat al emisiilor și poluanților; introducerea unui sistem voluntar de participare în domeniul managementului și auditului pentru organizațiile din domeniul; evaluarea riscurilor de mediu în procesul de implementare a activităților; elaborarea unor mecanisme de asigurare ecologică pentru unitățile industriale; etc.;

- f) promovarea tranziției la cele mai bune tehnici disponibile; investiții în modernizarea tehnicilor și managementului pentru o utilizare eficientă a resurselor naturale (apă, energie, resurse minerale) și o reducere a emisiilor poluante; asigurarea respectării acestor cerințe de către noile instalații;

- g) îmbunătățirea sistemului de management al calității; elaborarea unor mecanisme juridice; implementarea și îmbunătățirea continuă a sistemului de management integrat în corespundere cu standardele ISO 9001 și ISO 14000;

- h) elaborarea și promovarea măsurilor de prevenire a riscurilor și de monitorizare a factorilor de mediu în cadrul unităților industriale; conformarea cu măsurile de ecologizare a terenurilor industriale poluate;

- i) crearea unor mecanisme de stimulare a modernizării și renovării instalațiilor/stațiilor de tratare și epurare, a dotării lor cu echipamentul necesar pentru eliminarea poluanților din apele reziduale și de reducere a emisiilor în aerul atmosferic; măsuri de minimizare a deșeurilor industriale generate pentru depozitarea temporară (inofensive pentru mediu și sănătatea umană) pentru a elimina/utiliza în totalitate deșeurile periculoase generate/deținute de agenții economici [2].

În Republica Moldova prin Programul Național de Producere mai Pură (NCPP), contribuie la implementarea conceptului de Eficientizare a Resurselor și Producere mai Pură (RECP) prin evaluări/demonstrări la nivel de întreprinderi industriale, training-uri și consiliere în materie de politici RECP. NCPP este susținut de către Organizația Națiunilor Unite pentru Dezvoltarea Industrială (UNIDO) și finanțat de către Guvernul Austriei. Astfel, din 2009 Programul Național de Producere mai Pură (NCPP) acordă asistența întreprinderilor din sectoarele agro-alimentar/construcții/servicii municipale, creând și CLUBURILE „NU RISIPI” pentru a instrui întreprinzătorii să-și reducă consumurile de apă/energie/materiale.

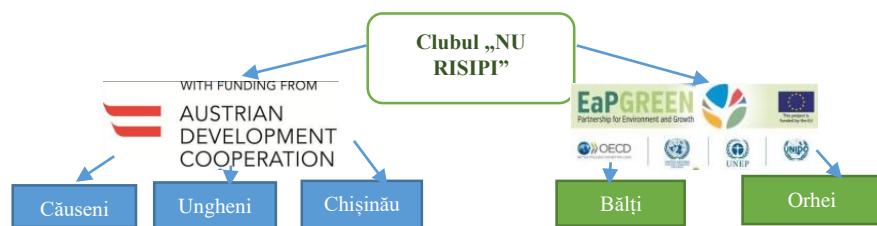


Fig. 4 Membri ai Cluburilor „NU RISIPI”, RECP

Sursa: elaborat de autor în baza datelor oferite de EU4Environment (2023), [1].

Membrii cluburilor RECP din Republica Moldova au înregistrat rezultate de succes în urma implementării instrumentarului RECP. Astfel, 135 membri ai Cluburilor „NU RISIPI” Căușeni, Ungheni și Chișinău cu susținerea Guvernului Austriei; Bălți și Orhei cu susținerea Comisiei Europene în colaborare cu primăriile locale au realizat de la începutul anului 2012:

✓ reducerea consumului de energie – 5.972 MWh/an,

✓ reducerea consumului de materiale – 216 t/an,

✓ reducerea consumului de apă – 473.274 m³ /an,

Beneficiul financiar total realizat fiind de 453.245 EURO/an. Realizarea potențialului identificat se stimulează și prin definirea planului de acțiuni pentru fiecare membru, calcularea indicatorilor de performanță și elaborarea istoriei de succes pentru întreprindere.

O altă istorie de succes este Fabrica de fructe și legume „Orhei-Vit” SA, întreprinderile de producție din Ungheni, uscătoria de fructe din Orhei, producătorul de alcool din Bălți sunt doar câteva din companiile care au implementat proiectul EaP GREEN. Datorită implementării indicatorului RECP, Fabrica de fructe și legume „Orhei-Vit” SA s-a reușit să-și reducă: consumul de gaze naturale cu 56 275 m³ anual; consumul de apă cu 3 300 m³ și respectiv volumul apelor uzate cu 3 300 m³ anual; emisiile în aer cu 103,9 tone CO₂; totodată circa 7 tone de deșeuri solide au fost reciclate, de asemenea s-a redus și volumul materialelor auxiliare utilizate. În urma implementării opțiunilor RECP, economiile anuale ale întreprinderii constituie circa 35 150 USD.

Concluzii și recomandări. Rezultatele cercetării prezintă o serie de aspecte importante și generale cu privire la implementarea instrumentului de eficientizarea resurselor și producerea mai pură (RECP) în cadrul companiilor verzi din Republica Moldova. Prin urmare, este important de menționat, că Eficientizarea Resurselor și Producerea mai Pură (RECP) este un instrument de aplicarea continua către procese, produse și servicii a măsurilor de prevenire a poluării mediului înconjurător, astfel micșorând și consumul de materiale/apa/energie pe

unitate de produs finit. Iar, cluburile sunt menite să asiste IMM prin instruiri tematice și ghidarea evaluărilor utilizând resurse tehnice personalizate de determinare a productivității utilizării resurselor de apă/energie/materiale.

Astfel, datorită inerției sistemului climatic, în pofida tuturor eforturilor de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră, temperatura medie globală va continua să crească generând un impact negativ asupra sistemelor antropice și naturale. Pentru a limita vulnerabilitatea acestor sisteme la efectele negative ale schimbărilor climatice sunt necesare politici și măsuri care să minimalizeze efectele negative și să maximalizeze beneficiile procesului de încălzire globală asupra diferitelor sisteme. În urma celor expuse în lucrare, venim cu următoarele propuneri:

- încurajarea dezvoltării de proiecte ce vizează casele ecologice, casele inteligente;

- promovarea unor politici sectoriale care să asigure securitatea energetică prin creșterea ponderii energiilor regenerabile în consumul final de energie, diminuând gradul de dependență al economiei naționale de importurile de energie primară;

- utilizarea autovehiculelor prietenoase mediului;

- creșterea suprafețelor de spații verzi în zonele urbane;

- dezvoltarea activităților de cercetare în domeniul mediului pentru toate sectoarele de activitate;

- aplicarea taxelor și alte instrumente economice care au un impact semnificativ în atingerea obiectivelor de combatere a schimbărilor climatice.

Recomandările propuse de autor sunt importante pentru amplificarea eficientizării resurselor și producerea mai pură (RECP) pentru întreprinderile verzi din Republica Moldova. Unele dintre recomandări sunt de tip mai fundamental și pot necesita modificările substanțiale în practica guvernării în țară și modul în care instituțiile activează. Alte măsuri sunt de tip mai focusat și pot fi puse în aplicare cu abordări mai limitate.

Referințe bibliografice:

1. EU4Environment (2023). Eficientizarea resurselor și producere mai pură. Disponibil pe: <https://www.eu4environment.org/ro/areas-of-work/resource-efficient-and-cleaner-production/> (vizitat 23.08.2023).
2. EU4Environment (2021). Programul privind promovarea economiei ”verzi” în Republica Moldova. P.17. Disponibil pe: <https://www.eu4environment.org/app/uploads/2021/09/Programul-pentru-promovarea-economiei-verzi.pdf> (vizitat 21.08.2023).
3. RECPnet. (2023). The Global Network for Resource Efficient and Cleaner Production. Disponibil pe: <https://www.recpnet.org/> (vizitat 17.08.2023).
4. Programul Național de Producere mai Pură din Moldova (NCPD). (2017). Conceptul de Eficientizare a Resurselor și Producere mai Pură. Disponibil pe: <http://www.ncpp.md/?go=page&p=73> (vizitat 03.09.2023).
5. UNIDO. National Resource Efficient Cleaner Production (RECP). (2023). Disponibil pe: <https://www.unido.org/our-focus/safeguarding-environment-resource-efficient-and-low-carbon-industrial-production/resource-efficient-and-cleaner-production-recp> (vizitat 28.08.2023).
6. EU4Environment. ODA (2023). Tehnica RECP. Disponibil pe: <https://odimm.md/ro/despre-recp> (vizitat 13.08.2023).
7. Centrul Național pentru Producție și Consum Durabile. Cluburi verde. (2023). Disponibil pe: <https://www.cnpcd.ro/arii-tematice> (vizitat 19.08.2023).
8. Austrian Development Cooperation. Măsuri în materie de politici să promoveze Eficientizarea Resurselor și Producerea mai Pură în Republica Moldova. Raport întocmit de Thomas Lindhqvist IIIIEE (2013). UNIDO. Disponibil pe: http://www.ncpp.md/documente/Policy_Measures_Ro.pdf (vizitat 23.08.2023).
9. UNIDO. ODIMM. (2019-2023). Caiet de sarcini pentru serviciile de Expert RECP, în cadrul proiectului RECP în

CZU 620.91(478):339

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.19>

TENDINȚE ALE EVOLUȚIEI PREȚURILOR LA RESURSELE ENERGETICE ÎN CONTEXTUL FACTORILOR INFLUENȚEI ENERGIEI REGENERABILE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

ȘARGU Lilia,

Doctor în economie, conferențiar universitar,
Universitatea de Studii Europene din Moldova
<https://orcid.org/0000-0001-7495-0656>

GUZUN Sorina,

Masterand,
Universitatea de Studii Europene din Moldova,
<https://orcid.org/0009-0007-4524-9896>

REZUMAT

Importanța și complexitatea domeniului energetic la nivel mondial, inclusiv pentru Republica Moldova, problemele și provocările cu care se confruntă (inclusiv și mai ales în Republica Moldova atunci când este vorba despre securitatea aprovizionării și stabilirea prețurilor), ne-au determinat să alegem acest domeniu în calitate de obiect de cercetare pentru prezenta cercetare. Perspectiva mecanismului de reglementare a prețurilor, a evoluției prețurilor pe parcursul ultimului deceniu, dar și în vederea prezentării unor aspecte de securitate energetică (în condiții de criză energetică în Europa), inclusiv o prezentare a măsurilor intenționate de către autoritățile din Republica Moldova pentru dezvoltarea sectorului energetic al Republicii Moldova va constitui o sursă importantă pentru cei interesați de acest subiect.

Cuvinte-cheie: resurse energetice, evoluția prețurilor, resurse regenerabile, factori de influență, piața resurselor energetice.

TENDENCIES OF THE EVOLUTION OF ENERGY RESOURCES PRICES IN THE CONTEXT OF THE FACTORS INFLUENCING RENEWABLE ENERGY IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

ȘARGU Lilia,

PhD in economics, associate professor,
The University of European Studies of Moldova,
<https://orcid.org/0000-0001-7495-0656>

GUZUN Sorina,

Master's student
The University of European Studies of Moldova,
<https://orcid.org/0009-0007-4524-9896>

SUMMARY

The importance and complexity of the energy field worldwide, including for the Republic of Moldova, the problems and challenges that it faces (including and especially in the Republic of Moldova when it comes to security of supply and pricing), have led us to choose this field as an object of research for this research. The perspective of the price regulation mechanism, of the evolution of prices during the last decade, but also in order to present some aspects of energy security (in conditions of energy crisis in Europe), including a presentation of the measures intended by the authorities of the Republic of Moldova for the development of the sector energy sector of the Republic of Moldova will be an important source for those interested in this topic.

Key words: energy resources, price evolution, renewable resources, factors of influence, energy resources market.

Introducere. Importanța energiei electrice în viața de zi cu zi este incontestabilă, iar prețul acesteia poate avea implicații semnificative. Comisia Europeană afirmă că, în timp ce prețurile scăzute ale energiei electrice crește

puterea de cumpărare și măresc atât standardele de trai, cât și concurența în industrie, prețurile ridicate ale energiei electrice acționează ca un semnal pentru a trece la energie mai curată și pentru a îmbunătăți eficiența

energetică. Studiarea efectului creșterii surselor regenerabile de energie asupra prețurilor energiei electrice este crucială pentru înțelegerea semnalelor pieței [1].

În acest sens, este de menționat că prețurile globale ale combustibililor fosili au crescut considerabil în ultimii doi ani, începând cu anul 2021, pe măsură ce cererea globală și-a revenit după pandemia Covid-19, în timp ce oferta a rămas limitată. Odată cu invadarea

Ucrainei de către Federația Rusă la începutul anului 2022, prețurile au crescut la niveluri istorice, în special pentru gazele naturale, având în vedere riscul de perturbare a comerțului cu mărfuri energetice și preocupările legate de aprovizionarea viitoare. Graficul de mai jos permite crearea unei imagini privind fluctuația prețului la gaze naturale conform indicelui *Natural Gas EU Dutch TTF (euro/MWh)* în perioada ianuarie 2021 – martie 2023.

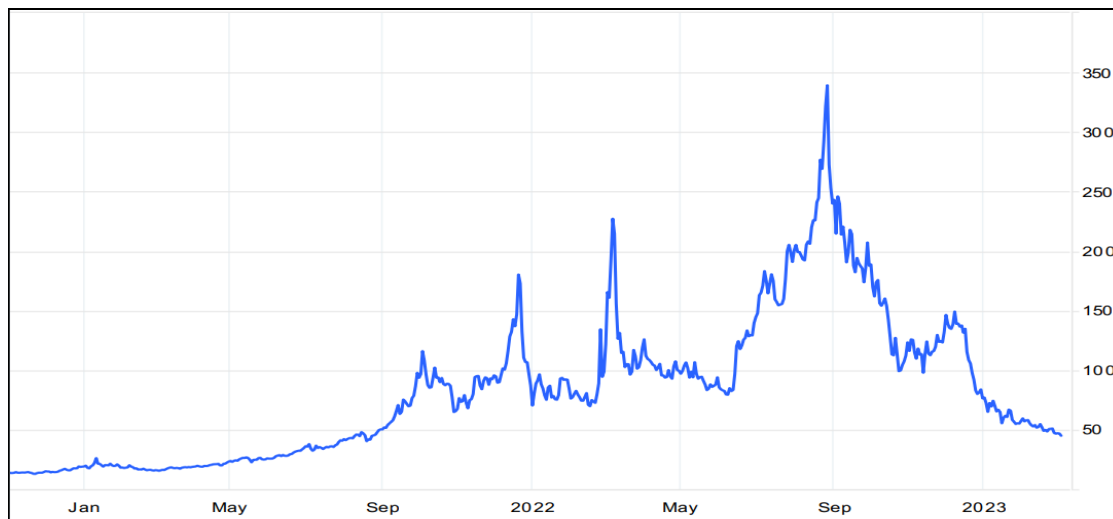


Figura 1. Fluctuația prețului la gaze naturale conform indicelui Natural Gas EU Dutch TTF (euro/MWh) în perioada ianuarie 2021 – martie 2023

Sursa: www.tradingeconomics.com

Federația Rusă are o amprentă mare pe piețele globale ale gazelor naturale, petrolului și cărbunelui, reprezentând aproximativ 20%, 10% și, respectiv, 5% din exporturile globale ale acestor mărfuri și este profund integrată în piețele și rețelele de distribuție ale Europei (în 2020, a furnizat 35%, 25% și, respectiv, 45% din importurile de gaze naturale, petrol și cărbune ale Uniunii Europene și Regatului Unit la un loc). Până la sfârșitul primului trimestru al anului 2022, prețul petrolului s-a dublat, prețul cărbunelui s-a triplat, iar prețul gazelor naturale a crescut de peste cinci ori față de începutul anului 2021 [2].

Cu preocupările legate de securitatea energetică în fruntea agendei politice în Europa, o întrebare importantă este dacă securitatea energetică este compatibilă cu tranziția ecologică planificată. Uniunea Europeană s-a angajat să reducă emisiile de gaze cu efect de seră (GES) cu 55% sub nivelul din 1990 până în 2030. Pentru politica de atenuare a schimbărilor climatice, creșterea prețului energiei prezintă atât oportunități, cât și riscuri. Creșterea prețurilor la combustibilii fosili ar promova stimulente pentru conservarea energiei și creșterea utilizării surselor regenerabile, cu efect pozitiv asupra reducerii emisiilor. Cu toate acestea, este necesar un efort concertat pentru a limita riscul unei creșteri persistente a utilizării cărbunelui pe măsură ce importurile de energie din Federația Rusia sunt eliminate treptat [3].

După cum ne dăm bine seama, piața mondială a energiei electrice trece printr-o transformare substanțială.

Dezvoltarea cu succes a tehnologiilor de energie regenerabilă și chiar tranziția completă a țărilor individuale la aceste tehnologii nu mai reprezintă o problemă tehnică sau economică, mai ales în contextul creșterii accentuate a prețurilor la resurse energetice convenționale. Unele orașe, regiuni și chiar țări ale lumii și-au propus deja obiectivul de a face o tranziție totală sau parțială la energia regenerabilă. În următorii ani, industria energiei electrice ar trebui să se aștepte la continuarea tendințelor emergente: o scădere în continuare a prețurilor la tehnologiile de energie regenerabilă și, ca urmare, o creștere a ponderii energiei regenerabile în sectorul energiei electrice [4].

Una dintre cele mai repute organizații în ceea ce privește evaluarea competitivității resurselor de energie regenerabilă este banca americană de investiții Lazard, care efectuează astfel de studii începând cu anul 2009. Potrivit studiul publicat în octombrie 2021 [5], în perioada 2009-2021, la nivel mediu mondial, costul nivelat ale energiei eoliene a scăzut cu 72%, iar costul nivelat al energiei fotovoltaice a scăzut cu 90%.

De drept rezultat, în anul 2021 costul nivelat a 1 MW de energie electrică produse de sisteme eoliene a constituit 26 - 50 dolari S.U.A., în timp ce costul nivelat a 1 MW de energie electrică produse de sisteme fotovoltaice a constituit 30 - 41 dolari S.U.A. Astfel, în general, energia solară și eoliană sunt deja competitive, deși în unele regiuni ale lumii pot fi mai scumpe decât generarea tradițională.

În anul 2021, costul nivelat mediu ponderat global al energiei electrice generate de noile centrale fotovoltaice și hidrocentrale industriale a fost cu 11% mai mic decât cea mai ieftină opțiune nouă de generare energiei cu utilizarea combustibililor fosili, în timp ce pentru energia eoliană acest indice a fost cu 39% mai mic. Energia geotermală și bioenergia la nivel mondial rămân în medie mai scumpe decât cea mai ieftină opțiune de combustibili fosili, dar oferă o aprovizionare fiabilă și pot fi foarte competitivă în regiuni care nu intră în componența Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică [6].

Francesco La Camera, Directorul General al IRENA,

menționa în iulie 2022 că energia regenerabilă este, cea mai ieftină sursă de energie la momentul de față. Energia regenerabilă eliberează economiile de prețurile și importurile volatile ale combustibililor fosili, reduce costurile energiei și sporește rezistența pieței – cu atât mai mult dacă criza energetică de astăzi continuă [7].

Graficul de mai jos permite crearea unei imagini privind corelația în timp (perioada 2010 - 2022) a prețurilor (în dolari S.U.A. / kWh) la energia electrică produsă cu utilizarea sistemelor fotovoltaice și la energia electrică produsă cu utilizarea combustibililor fosili (gaze).

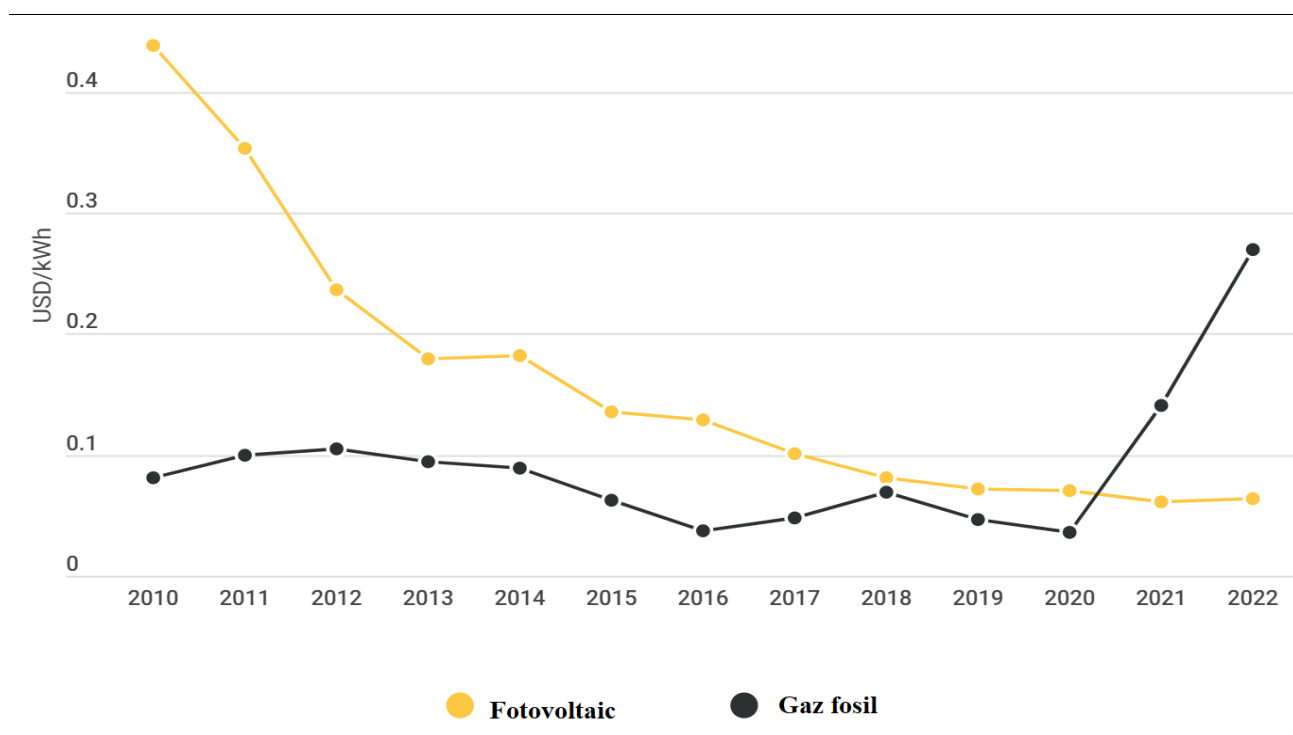


Figura 2. Corelația prețurilor (în dolari S.U.A./kWh) la energia electrică produsă cu utilizarea sistemelor fotovoltaice și la energia electrică produsă cu utilizarea combustibililor fosili (gaze) în perioada 2010 - 2022

Sursa: www.lazard.com

Dacă este să discutăm despre piața Republicii Moldova, trebuie să luăm în considerare că potrivit datelor publicate de către ANRE, 58 de producători de energie electrică din surse regenerabile au obținut tarif în temeiul Legii energiei regenerabile nr. 160 din 12 iulie 2007 [8]. În acest sens, tariful pentru tehnologia de producere hidro este de 1.99 lei/kWh, în timp ce tariful pentru tehnologia de producere biogaz variază între 1.86 lei/kWh și 1.96 lei/kWh, iar tariful pentru tehnologia de

producere eoliene variază între 0.68 lei/kWh și 1.4 lei/kWh, tariful pentru tehnologia de producere solare variind între 1.75 lei/kWh și 1.92 lei/kWh.

De asemenea, în tabelul de mai jos sunt indicate tarifele fixe la energia electrică produsă din surse regenerabile de energie de către producătorii care au obținut statutul de producător eligibil în anul 2020 (aprobat prin intermediul Hotărârii ANRE nr. 75 din data de 25 februarie 2022).

Tabelul 1. Tarife fixe la energia electrică produsă din surse regenerabile de energie de către producătorii care au obținut statutul de producător eligibil în anul 2020

Indicatori	Perioada punerii în funcțiune a centralei	Unitate de măsură	Tehnologiile eligibile de producere, instalații				
			Solare PV	Eoliene	Hidroelectrice	De cogenerare pe biogaz	De cogenerare pe biomasă solidă
Tarifele la	01/01/2020-	lei/kWh	1,91	1,58	0,99	1,87	1,99

energia electrică:	31/12/2021						
	După 01/01/2022	lei/kWh	1,88	1,55	0,97	1,84	1,96

Sursa: www.anre.md

Și aici avem un lucru destul de interesant, din *Rezultatele monitorizării pieței de energie electrică pentru anul 2022* [9] (publicate de către ANRE), prețul mediului de achiziție a energiei electrice în anul 2022 (de către furnizori din Republica Moldova) a constituit **1.745 lei/kWh**, care este, din câte putem vedea mai sus, semnificativ mai mare decât tariful la energia electrică stabilit de către ANRE pentru tehnologia de producere hidroelectrice, și, cel mai important, pentru tehnologia de producere eoliene.

Cu alte cuvinte, energia regenerabilă, în calitate de sursă de producere a energiei electrice, este deja competitivă, și nu doar pentru consumatorii finali, dar și la nivel de achiziție de către furnizori. Nu uităm să menționăm că, la momentul de față, în lumina perturbărilor care au loc pe piața internațională, pentru Republica Moldova (care nu are surse suficiente de combustibili fosili) energia regenerabilă este cea mai fiabilă sursă de energie și o cale de îmbunătățire a situației sale la capitolul *securitate energetică*.

Dacă este să vorbim despre potențialul energiei regenerabile a Republicii Moldova, conform *Raportului IRENA 2017, Producția de energie electrică din surse regenerabile competitive din punct de vedere al costurilor: Potențial în Europa de Sud-Est*, în Republica Moldova energia eoliană poate furniza până la 21 GW, mare parte din aceasta putând fi utilizată la costul normalizat al energiei electrice sub 90 EUR/MWh. Acesta este nivelul maxim la care se consideră că potențialul este competitiv din punct de vedere al costurilor. Cu puterea de 27 MW instalată în prezent, energia eoliană este cea mai utilizată tehnologie de energie regenerabilă la scară largă din sectorul energetic din Moldova. Aceasta se bazează numai pe turbine second-hand importate din țările europene. Cu un regim nou de sprijin, se preconizează instalarea a până la 100 MW capacitate nouă de energie eoliană în anii următori. De asemenea, se iau în considerare și proiecte suplimentare pentru consumurile proprii ale industriei.

În ceea ce privește potențialul de energie fotovoltaică *Raportul IRENA 2017, Producția de energie electrică din surse regenerabile competitive din punct de vedere al costurilor: Potențial în Europa de Sud-Est* a constatat:

- ❖ Potențial tehnic vast de energie regenerabilă există în regiune, ajungând până la 739 GW.
- ❖ Energia eoliană este cea mai abundentă resursă din regiune, cu un potențial tehnic total de peste 532 GW, de patru ori mai mult decât energia fotovoltaică solară.
- ❖ 126,9 GW din potențialul total de energie regenerabilă al regiunii ar putea fi implementat, în prezent, într-un mod competitiv din punct de vedere al

costurilor. Acesta reprezintă aproape 17% din potențialul tehnic identificat și este și de 15 ori mai mare decât creșterile de 8,2 GW ale capacității totale planificate impuse prin Planurile Naționale de Acțiune pentru Energie Regenerabilă din 2016 până în 2020.

❖ Potențialul suplimentar competitiv din punct de vedere al costurilor ar putea fi chiar și mai mare (peste 290 GW), dacă era disponibil un capital cu cost redus. În total, până în 2030, potențialul suplimentar competitiv din punct de vedere al costurilor al energiei fotovoltaice solare și al energiei eoliene va fi egal cu 620 GW [10].

Bineînțeles, la nivel de stat tranziția de la un sistem energetic bazat pe combustibili fosili la unul bazat pe energie regenerabilă este un proces extrem de complicat, mai ales când vorbim despre un stat mai puțin stabil din punct de vedere economic (cum este Republica Moldova). Mulți teoreticieni argumentează că costul tranziției este mult prea mare. Cu toate acestea consider că ar trebui să fie luați în considerare și anumite avantaje:

- ❖ O parte din costurile de tranziție ar trebui oricum să fie acoperite pentru explorarea, extracția și transformarea în energie electrică a combustibililor fosili.
- ❖ Prețurile la energie pentru consumatori casnici ar scădea semnificativ.
- ❖ Am fi martorii unei reduceri semnificative a emisiilor, cu efecte benefice asupra sănătății populației.
- ❖ Ar rezulta mai puține substanțe nocive cu influență asupra altor domenii, cum ar fi agricultura.
- ❖ Ar fi create noi locuri de muncă în legătură cu noua infrastructură energetică.
- ❖ Ar fi îmbunătățită securitatea energetică a Republicii Moldova.

Concluzie. Pe fundalul unei crize energetice majore pe continentul european, care, bineînțeles, nu are cum să nu influențeze Republica Moldova, dezvoltarea surselor de energie regenerabilă capătă importanță majoră.

Există cel puțin patru factori care pot da impuls domeniului energiei regenerabile în Republica Moldova: abundența unor surse de energie regenerabilă (cum ar fi, energia solară și energia eoliană); consumul relativ redus (la momentul actual) de energie pe teritoriului Republicii Moldova, ceea ce face ca exploatarea chiar și parțială a potențialului de energie regenerabilă a Republicii Moldova să aibă o influență covârșitoare pentru asigurarea securității energetice; tehnologiile necesare în vederea exploatării energiei regenerabile sunt din ce în ce mai ieftine; prețurile la energia convențională au ajuns la nivel atât de înalt, încât exploatarea energiei regenerabile devine avantajoasă nu doar din perspectiva asigurării securității energetice, dar și din punct de vedere economic.

Referințe bibliografice:

1. Anna Maria Oosthuizen, Roula Inglesi-Lotz, George Alex Thopil. The relationship between renewable energy and retail electricity prices: Panel evidence from OECD countries. *Energy* Vol. 238 Part B, 1 ianuarie 2022.
2. Anil Ari, Nicolas Arregui, Simon Black, Oya Celasun, Dora Iakova, Aiko Mineshima, Victor Mylonas, Ian

Parry, Iulia Teodoru, and Karlygash Zhunussova. Surging Energy Prices in Europe in the Aftermath of the War: How to Support the Vulnerable and Speed up the Transition Away from Fossil Fuels. International Monetary Fund, July 2022. Pag. 6.

3. Idem.

4. Татьяна Ланьшина, Влияние возобновляемых источников энергии на глобальную электроэнергетику. Экономическое Развитие России, ТОМ 23 № 9, Сентябрь–Октябрь 2016. Pag. 14.

5. Studiul Lazard's levelized cost of energy analysis – Version 15.0, care poate fi consultat pe <https://www.lazard.com/media/451905/lazards-levelized-cost-of-energy-version-150-vf.pdf> (vizitat 07.09.2023).

6. Studiul IRENA. Renewable Power Generation Costs in 2021, care poate fi consultat pe https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2022/Jul/IRENA_Power_Generation_Costs_2021.pdf?rev=34c22a4b244d434da0accde7de7c73d8 (vizitat 12.09.2023).

7. Articol Francesco La Camera: www.irena.org (vizitat 11.09.2023).

8. Lista poate fi consultată pe: <https://anre.md/registrul-producatorilor-eligibili-3-213> (vizitat 02.09.2023).

9. Care poate fi consultat pe:

[file:///D:/Downloads/Sectorul%20energiei%20electrice.%20trimestrul%20IV%202022%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/Sectorul%20energiei%20electrice.%20trimestrul%20IV%202022%20(1).pdf) (vizitat 09.09.2023).

10. Raportul IRENA. Evaluarea gradului de pregătire privind valorificarea energiei regenerabile. Republica Moldova. Februarie 2019, care poate fi consultat pe www.irena.org (vizitat 12.09.2023).

CZU 334.7(478)

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.20>

PARTICULARS OF USING STRATEGIC PLANNING MODELS FOR COMPANIES IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

CHISILI Serghei,

PhD in economics, research associate,
University of European Studies of Moldova
<https://orcid.org/0000-0001-8941-9622>

SUMMARY

Recent data from the world economy show that 60 percent of all organizations cease to exist even in the first year of activity. According to the opinion of experts, one of the main causes of these failures consists in the inability of entrepreneurs to plan their business. In order for a business to be, successful, strategic planning of all business activities is necessary. That is exactly why strategic planning is one of the most important key elements of a successful business, because only with its help can possible risks be forecast and avoided. Strategic planning is a disciplined effort to produce the fundamental decisions and actions that formulate and shape what an organization is, what it does and why it does it. To achieve the best results, strategic planning involves obtaining broad information in an efficient manner, developing and exploring alternative strategies, and focusing on the future implications of present decisions. Strategic planning can help facilitate communication and participation, accommodate divergent interests and values, lead to prudent and reasonably analytical decisions, and promote successful implementation.

Key words: forecasts, qualitative forecasts, complex plans, economic diagnosis, strategic planning.

PARTICULARITĂȚILE UTILIZĂRII MODELELOR DE PLANIFICARE STRATEGICĂ PENTRU FIRMELE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

CHISILI Serghei,

doctor în economie, conferențiar cercetător,
Universitatea de Studii Europene din Moldova
<https://orcid.org/0000-0001-8941-9622>

REZUMAT

Datele recente din economia mondială arată că 60 la sută din toate organizațiile încetează să existe chiar și în primul an de activitate. Potrivit opiniei experților, una dintre principalele cauze ale acestor eșecuri constă în incapacitatea antreprenorilor de a-și planifica afacerea. Pentru ca o afacere să aibă succes, este necesară planificarea strategică a tuturor activităților de afaceri. Tocmai de aceea planificarea strategică este unul dintre cele mai importante elemente cheie ale unei afaceri de succes, deoarece doar cu ajutorul ei pot fi prognozate și evitate eventualele riscuri. Planificarea strategică este un efort ordonat de a produce decizii și acțiuni fundamentale care formulează și modelează ce este o organizație, ce face și de ce o face. Pentru a obține cele mai bune rezultate, planificarea strategică presupune obținerea de informații ample într-o manieră eficientă, dezvoltarea și explorarea strategiilor alternative și concentrarea asupra implicațiilor

viitoare ale deciziilor prezente. Planificarea strategică poate ajuta la facilitarea comunicării și a participării, la adaptarea intereselor și valorilor divergente, la luarea unor decizii prudente și analitice rezonabile și la promovarea implementării cu succes.

Cuvinte-cheie: prognoze, previziuni calitative, planuri complexe, diagnostic economic, planificare strategică.

Introduction. Of particular importance is the development and implementation by Moldovan companies of realistic and appropriate strategies in relation to the particularities, restrictions and opportunities of the surrounding environment, as well as their strategic action capacity. Taking into account the overall transformations that characterize the Moldovan socio-economic environment, major changes imposed by the transition to the market economy, a series of opinions could be advanced regarding the types of strategies possible to adapt in this period by the different categories of enterprises.

Depending on the nature of the objectives, for many companies, especially large and medium-sized companies, it is necessary to implement some restructuring strategies, which may cause changes in the production and organizational structure, in the object of activity, etc.

Results and discussion. In accordance with this strategic objective and taking into account the structural particularities of the national economy, the main directions in mind aim at the following.

a) the resizing of some production capacities, enterprises, sectors, branches and sub-branches of activity taking into account the requirements of the market, the available material and energy resources, as well as the need to achieve yields and performances as close as possible to international competitiveness levels;

b) the selective modernization of some potentially viable sectors and enterprises by re-technologically and relaunching the investment process, with the aim of generating some effects in the chain;

c) reducing the number of autonomous kings and keeping them only in strategic branches of national importance, in order to reduce their monopoly position;

d) strengthening financial discipline and the recovery of economic agents with state capital representative of the national economy that register losses, negative financial flows, outstanding payments, etc. through the establishment of special regimes and economic-financial supervision, as well as through the granting of various facilities;

e) carrying out divisions or mergers with a view to privatization, as well as for a better utilization of existing production capacities, of the workforce and the creation of a competitive environment;

f) the temporary stoppage of the capacities that work with losses, but with prospects of rehabilitation until finding the technical-economic solutions and the financial resources necessary for modernization;

g) the creation and development of the sector of small and medium-sized enterprises, more flexible, more easily adaptable to market requirements and with greater possibilities of absorbing the workforce made redundant as a result of the application of the restructuring programs;

h) the liquidation of unprofitable commercial

companies, without a recovery perspective and unviable (taking into account the evolution of the internal and external market) and the reallocation of assets to other uses.

II. Depending on the type of competitive advantage, Moldovan companies can adopt the following types of strategies:

a) for enterprises with large-scale production, managers' attention should be focused on monitoring the competition and defining either strategies for cost dominance, if they have supply facilities, technical-technological possibilities and sufficient financial resources in order to avoid contracting bank loans for investments or for ensuring the necessary working capital.

b) either product differentiation, with special emphasis on quality and brand image, and this all the more as the experience of recent years highlights a change in the tastes and preferences of domestic consumers, a fact proven by the large orientation towards imported products, with a high degree of variety diversification [1].

The generalization of the practice of strategic management at the level of Moldovan commercial companies requires a favorable environment under the aspect of all the factors that compose it: managerial, economic, technical and technological, political, socio-cultural, natural, demographic, legal.

Economic factors in this framework, it would be necessary to rethink the system of levers and instruments used to influence the behavior of economic agents. Also, in its relations with public or private economic agents, the state should be more involved in supporting and stimulating exports to a greater extent, but also in facilitating to a greater extent the imports necessary for the development of productive activity under good conditions [2].

This implies the skillful and discerning use of tariff and non-tariff instruments, as well as supplementing them with other specific levers and measures. The following are taken into account: customs duties and differentiated value added depending on the nature of imports, trade measures to ensure the protection of indigenous production.

Managerial factors the main necessary changes regarding managerial factors are:

1. Updating and completing the national strategy, as this influences the companies' strategies, especially on the size of the objectives, the accessibility of external resources, the availability of licenses;

2. Improving motivational mechanisms by designing a social protection system and ensuring correlations between the price index and the salary index;

3. The increase in the degree of decentralization of state management, which determines the multiplication of the company's contacts with state institutions and mechanisms and gives them a higher impact.

Technical and technological factors respond to the following requirements [3]:

1. ensures the optimization of the ratio between the increasing financial means required for the assimilation of new technologies and existing limited performances and availability;
2. Establish the priorities of the company in spending the funds allocated to the improvement of the technologies used;
3. Ensures the necessary premises for the achievement of a general state of mind of the company's employees favorable to creativity and innovation.

The socio-cultural factors are based on:

1. The promotion of educational reform, both at the basic level and in higher education;
2. In the field of health, it is necessary to improve the state of health of the population, expressed by reducing the number of avoidable deaths, the frequency and severity of illnesses.

Political factors are important for the promotion of policies compatible with the mechanisms of the European Union, aiming at the structural adjustment of the economy, the development and modernization of the physical, scientific and social infrastructure, the revitalization and re-technologicalization of industries with competitive potential, etc. The logic of the state's entire economic policy (fiscal, monetary, credit, etc.) must be conceived as a harmonious combination between stimulating and restrictive elements and it must target both public and private sector enterprises, regardless of size and to encourage the attraction of foreign capital as well as the formation of domestic capital.

Demographic factors - the expected mutations in the perimeter of these factors are numerous: from the substantial displacement of the employed population towards the sphere of services.

Natural factors – the main measures related to this category of factors are:

1. Protection and conservation of nature, biological diversity and sustainable use of its behaviors,

development and good administration of the national network of protected areas, in accordance with the strategies, policies and practices implemented at the European and international level;

2. The firm application of the environmental legislation;
3. Encouraging eco-efficient production and sustainable consumption;
4. The introduction and use of economic instruments for the protection of the environment.

Legal factors - provide the following requirements [4]:

1. Creating a legal, coherent and stable business environment that ensures the development of competition on the market, the reduction of transaction costs and the reduction of the tax burden; promoting specific measures to stimulate small and medium-sized enterprises; clear definition of property rights, ensuring administrative structures;
2. Harmonization of labor legislation with European Union rules, in the field of labor relations and labor protection rules.

Analyzing the horizons of strategic planning, undertaken by enterprises from the Republic of Moldova at different periods of activity, we find that young enterprises ignore strategic and tactical planning, limiting themselves, more, to operational planning. The role of strategic planning increases with the transition of enterprises to the stage of development. Logically, the weight of strategic plans should be greater in young companies, under the great pressure of competition, initially, developing strategic plans for business survival, then development, diversification, expansion, etc. The data in the table below illustrate a passivity in planning strategies, which we believe constitutes a serious obstacle in the development and evolution of business. In fact, this would be an explanation for the high share of small and micro enterprises, which have been active on the market for more than 10 years, compared to the low share of medium-sized enterprises.

Table no. 1 Types of plans developed by domestic entrepreneurs

Types of plans	Total	The duration of the company's activity				
		Up to 1 year	1-3 year	4-6 year	7-9 year	Over 10 years
Strategic	21,8	0,9	2,6	6,1	2,6	9,6
tactical	24,5	2,6	3,5	3,5	4,4	10,5
operational	44,8	2,6	8,8	10,6	7,0	15,8
Business Plan	20,2	0,9	4,4	4,4	4,4	6,1
I don't plan the activity	11,3	-	2,6	5,3	2,6	0,8
Non-responses	0,8	-	0,8	-	-	-

Source: Prepared by the author

Operational planning is important for the current activity of companies; however, it implies stagnation, followed by decline, in the event that companies do not establish strategic development objectives.

Confronted with an increasingly turbulent environment, marked by increasing competitiveness, as well as the impact of the speed of technological changes, entrepreneurs-managers increasingly realize that

adapting to the environment and making the most of the opportunities it offers requires a strategic approach to the actions that will be carried out in order to gain a favorable position in the market. As a result, planning becomes the main tool used to achieve this goal and, in essence, to identify sources of competitive advantage.

Measures to improve strategic planning include:

- Compulsory development of the business plan.

- Elaboration of short and medium term strategies.
- Strict adherence to the sequence of planning stages.
- Maximum use of planning methods, in order to ensure convenience visualization and application of plans. This category includes the Gantt chart, the ABC method, PERT, the preparation of the company's budget, etc.
- Evaluation of planning effectiveness. The effectiveness of planning can be calculated in two ways [5]:

$$E_{fpl} = \frac{\text{Objectives achieved}}{\text{Planned objectives}} \quad (1)$$

$$E_{fpl} = \frac{\text{Activities carried out}}{\text{Planned activities}} \quad (2)$$

In normal cases, the effectiveness value should be equal to 1, which indicates that the planned objectives or activities have been achieved. If $E_{fpl} > 1$, it assumes that the manager has carried out more activities than were planned. This means that, initially, the activities and the time allocated to their realization were not correctly planned. If the situation is repeated frequently, the entrepreneur-manager must review the planning concept [6].

If $E_{fpl} < 1$, it means that part of the planned activities remained unfulfilled and will be passed as backlog for the next day. The reasons for the failure to fulfill the action plan are the following [7]:

- the entrepreneur-manager did not properly organize the work;
- the entrepreneur-manager overestimated his own possibilities and those of the employees;
- factors intervened that were not taken into account at the time of the plan development;

- the time for the activities was not managed correctly;
- the time requirements for each activity were not assessed correctly.

If this situation is repeated, this phenomenon will have a negative impact on the results of the company's activity and on relations with employees. As in the previous case, the entrepreneur-manager has to review the planning concept and leave time reserves for unforeseen situations.

The effectiveness of strategic planning is directly reflected on the managerial effectiveness and determines the level of fulfillment of the objectives or planned activities, which is an essential moment for the competitiveness of the enterprise, in the conditions of a competitive economy.

Conclusion. Within a professional management, strategic planning has a superior role, which identifies goals, objectives, strategies, means and responsible, for achieving the proposed goals in the established terms. Strategic planning requires the establishment of quantitative and qualitative economic and financial indicators, including the forecast of cost and profit levels. The systematization by components and the detailed planning of the elements and activities within the economic unit, will allow entrepreneurs-managers to capitalize on the plans in time, provided they ensure a rational organization and coordination of employees' activities. A mandatory condition for the successful realization of plans is the establishment of the planning methodology, the quality of internal and external information sources. The planning must be preceded by the economic, financial and managerial diagnosis, in order to establish the planning directions accurately. In the conditions of local businessmen-managers, who mostly do not have economic studies, it is not possible to pretend to elaborate complex plans, based on qualitative forecasts and forecasts.

Bibliographic references:

1. Chamberlain G. Paul, Understanding Strategy, Ed. Create Space, Charleston, 2010, 371 p.
2. Krotenko Yuri, Regional integration forms of the modern world economy. Analele ULIM, 2012, Vol. 12: Seria Economie, Ch.: ULIM, 14-23 p.
3. Ghenea M., Entrepreneurship: the road from ideas to opportunities and success in business, Ed. Universul Juridic, Bucharest, 2011, 411p.
4. Kotler P., Kotler on marketing: How to create, how to win and how to dominate markets, Bucharest, Curier Marketing Publishing House, 2003, 426 p.
5. Țuțurea Moise, Miricescu Dan, Compendium of strategic management, "Lucian Blaga" University Ed., Sibiu, 2011, 167 p.
6. Stanciu I., Strategic Management, Ed. ASE, Bucharest, 2005, 456 p.
7. Nicolescu O., Modern approaches in the management and economy of the organization, Bucharest: Economic Publishing House, 2004, 495 p.

INNOVATIVE ACTIVITY AND ECONOMIC EFFICIENCY OF THE FOOD INDUSTRY ENTERPRISES OF UKRAINE

KRYSANOV Dmytro,

Doctor of Economics, Professor,
Bila Tserkva National Agrarian University,
Bila Tserkva, Ukraine,
E-mail: d_krysanov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

TKACHENKO Kateryna,

Candidate of economic sciences, Assistant,
Bila Tserkva National Agrarian University,
Bila Tserkva, Ukraine,
E-mail: K-Tkachenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0369-3100>

VARCHENKO Olha,

Doctor PhD, assistant Department of Finance, Banking and Insurance,
Bila Tserkva National Agrarian University,
Bila Tserkva, Ukraine,
E-mail: 1207olia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

SUMMARY

The development and implementation of innovations in the food industry and the production of modern food products at the current stage is a key factor in progress in the field of quality of life, one of the components of which is the balanced and caloric nutrition of the population. It has been established that, in this regard, Ukraine is significantly behind the EU countries in terms of the main parameters: production and sale of products new to the market, costs for innovation, the share of innovatively active enterprises, etc. Therefore, according to ratings agencies, it is in the group of "slow innovators" or outsiders. In order to radically change the situation, research has established that it is necessary to significantly increase funding in the innovation field, expand scientific research, development of innovative products and modern technologies, production of the latest equipment and a network of innovatively active enterprises with the aim of increasing the production of innovative products.

The production activity of food industry enterprises is measured by natural and economic indicators, and therefore it is appropriate to analyze it in the time period from 2015, that is, when the agrarian crisis was in full swing, and in the following years, its consequences were overcome and noticeable progress in development took place. It was established that the production of food products doubled in value, and the profitability of production was clearly divided into two periods: the first two years were unprofitable, and the profitability was relatively low, but the following were characterized by profitability and increased profitability. A noticeable decrease in profitability was observed at the end of the studied period and this is explained by the crisis that was provoked under the influence of the coronavirus epidemic.

Key words: breakthrough technologies, innovations, profitability, profit, loss.

Introduction. In modern conditions, the key components of the progressive development of the food industry are innovativeness and efficiency of food processing production. But its development is not of a stable upward nature - on this path, the food industry is significantly affected by agrarian crises, periodic declines in the production of agricultural products, worldwide epidemics, technological backwardness of production, low level of innovativeness of enterprises, etc. Taking into account the tendency of increasing external turbulence, the development of the food industry is almost constantly subjected to powerful tests, and all this affects the final indicators of efficiency and

innovation and its integration into the EU internal market.

The methodological basis of the study. Statistical materials of the State Statistics Service of Ukraine were used to conduct the research, in particular statistical data on the development of innovative products and the introduction of advanced technologies, the dynamics of innovatively active enterprises and the sale of industrial and innovative products, the share of innovation costs, etc. The declining innovation trend in the food sector, the destruction of processing facilities in the occupied territories led to a reduction in the scale and curtailment of production and innovation activities in the food industry.

The results. The modern development of the food industry is strongly influenced by internal distortions and asymmetries, as well as external turbulence. The development and implementation of innovations in the food industry is the most important way of realizing the achievements of science and technology in the field of production of resources necessary for the survival and development of human society. The transition from traditional post-Soviet technologies of processing food raw materials to modern deep processing and production of innovative food and nano-products is a key problem. However, innovative activity in the food industry has a

tendency to narrow and decrease in all main indicators and directions. Therefore, the purpose of the article was to analyze the trends in innovative activity, reveal and evaluate the current situation and substantiate the directions, mechanisms and methods of its activation in the conditions of the post-war revival of the food industry.

The dynamics of providing the necessary material resources (technologies, innovative products, equipment, etc.) and the effectiveness of innovative activities in the second half of the 2010s are shown in the table. 1.

Table 1. Dynamics of innovative provision and implementation innovative products by enterprises of the food industry of Ukraine*

Indexes	2015	2016	2017	2018	2019**	2020	2020:2015
1	2	3	4	5	6	7	8
A total of active business entities (BE), <i>one</i>	16157	15272	15119	15544	16275	16222	100,4
- of them PE, <i>units</i>	10655	10168	9621	9829	10295	10199	95,7
- CT (without ФОП), <i>units</i>	5502	5104	5498	5715	5980	6023	109,4
- BE (without PE), <i>units</i>							
1. Enterprises that introduced innovations, <i>units</i>							
Total industrial enterprises***	984	901	938	967	1009	988	100,4
All innovatively active. Enterprises	186	170	167	191	158	191	102,7
<i>% of industrial enterprises</i>	18,9	18,9	17,8	19,7	15,6	18,9	100,0
Introduced innovations (products and/or technological processes), of which:	165	154	158	177	143	176	106,7
a) innovative processes	80	110	98	95	<i>n/d</i>	<i>n/d</i>	118,6
- of them are low-waste, resource-saving	23	41	42	43	<i>n/d</i>	<i>n/d</i>	187,0
b) innovative types of products	93	115	89	154	82	143	153,9
- of them new for the market	18	32	19	46	22	30	166,7
2. Enterprises that implemented innovative products, <i>units</i>							
Total	143	144	117	169	115	142	99,3
<i>% from innovatively active enterprises</i>	76,9	84,7	70,1	88,5	72,8	74,3	-2,6
including:							
- new for the market	23	36	25	46	30	30	130,4
- new for the enterprise	135	116	102	144	97	130	96,3
3. New technological processes and units were implemented							
Total	116	275	275	204	159	<i>n/d</i>	175,9
including low-waste, resource-saving ones	41	96	96	89	59	<i>n/d</i>	in 2,2 p.6.
4. Innovative types of products and names have been introduced							
In total, of them:	455	885	563	893	591	1079	196,2
a) new for the market	68	191	80	229	86	157	3.3 times more
b) machines, equipment, devices, devices	26	37	54	58	73	50	2,2 times more
- some of them are new for the market	10	17	<i>κ/c</i>	14	<i>κ/c</i>	7	140,0
5. Acquisition of new technologies, <i>units</i>							
In total, of them:	91	<i>n/d</i>	99	<i>n/d</i>	60	<i>n/d</i>	108,8
a) in Ukraine	85	<i>n/d</i>	88	<i>n/d</i>	54	<i>n/d</i>	103,5
b) outside of Ukraine	6	<i>n/d</i>	11	<i>n/d</i>	6	<i>n/d</i>	183,3
6. Implemented innovative products							
Volume of sold industrial products, million UAH.	398023	462419	548378	589855	616167	571773	143,6

Volume of implemented innovative products, UAH million.	4874,5	n/d	4711,9	6292,4	<i>5780,0</i>	<i>6664,1</i>	129,1
% of industrial production	1,3	n/d	0,9	1,0	<i>1,2</i>	<i>1,2</i>	-0,3
including:		n/d					
- new for the market, million UAH.	877,6	n/d	436,3	2253,1	<i>847,9</i>	<i>965,5</i>	2,5 times more
<i>% from innovative products</i>	18,0	n/d	9,3	35,8	<i>14,7</i>	<i>14,5</i>	+17,8
- new for the enterprise, million UAH.	3996,9	n/d	4275,6	4039,3	<i>4932,1</i>	<i>5698,6</i>	101,0
<i>% from innovative products</i>	82,0	n/d	90,7	64,2	<i>85,3</i>	<i>85,5</i>	-17,8
For reference: Capital investments, fixed assets and depreciation of fixed assets of the food industry							
Capital investments, <i>million UAH.</i>	14404,7	18900,5	19324,6	30747,0	30822,8	29022,6	2,0 times more
Fixed assets, <i>million UAH</i>	136202	163996	182445	207157	260718	316635	2,3 times more
Depreciation of fixed assets, %	47,5	51,1	50,6	48,3	42,1	49,1	+1,6

*Source: compiled and calculated according to the collections "Scientific and innovative activity of Ukraine" for the corresponding years. The statistical data for 2020-2021 were formed according to the European methodology and they do not correlate with the given data for 2015-2019 and partially coincide with the data for 2020.

**Excluding the production of tobacco products by almost all indicators for 2019, with the exception of: 6 tobacco industry enterprises are taken into account, of which only 1 is innovatively active (for 2020 – 8 and 1, respectively). For 2020, some indicators also do not include data on the tobacco industry (in italics). Recent years (highlighted in italics) were not taken into account when calculating all indicators due to the incompleteness of statistical data.

n/d - no data.

The algorithm for the inclusion of food industry enterprises in innovative activities is considered in the following sequence (Table 1): active business entities (the total number for the second half of the 2010s within 16.3-15.1 thousand units) - active economic entities - without PE (6.0-5.1 thousand units) - industrial enterprises (practically all large and medium-sized - 1009-901 units) - innovatively active enterprises (191-158 units) - enterprises, that introduced innovations (177-154 units) - enterprises that sold innovative products (169-117 units). The declining nature of the number of enterprises, such as approaching the group of manufacturers that produce and sell innovative products, although it always persists, but it precisely demonstrates the general tendency of narrowing the scope and limiting the results of innovative activities. In particular, despite the fact that innovative types of products were introduced 3.3 times more, and new ones for the market - 1.4 times more, compared to 2015, the implementation of innovative products increased only 1.3 times more, while industrial products - 1.4 more. That is, there is a clear downward trend in the effectiveness of innovative activity, despite the fact that not only the number of innovative products, technologies and equipment entering production, but also the release of new innovative products for the market increased by 2.5 times. The share of innovative products sold also decreased from 1.3% to 1.0%. In general, this is the result of the influence of factors of both a national and specific industry nature.

As for the first parameter, that is, the characteristics of an individual country compared to other states of the world, its ability to master advanced or breakthrough technologies and implement related technological and non-technological innovations is assessed. The innovative potential and innovative capacity of Ukraine

is assessed by the following four international ratings for 2014-2020.

- The Global Innovation Index - DIII - decreased from 63 to 45 Index values (45th place among 131 world economies);

- Bloomberg Innovation Index - BII- rose from 49 to 56 values of the Index (56th place among 60 countries);

- Global Talent Competitiveness Index- GTCI - decreased from 71 to 66 Index values (66th place among 132 countries);

- European Innovation Scoreboard - EIS - rose from 34 to 36 Index values (36% - below 50% of the EU average, i.e. Ukraine is in the group of countries "slow innovators"-outsiders).

The dynamics of Ukraine's ratings according to four approaches to the assessment of innovation capacity for 2014-2020 allow us to conclude that there is no active policy and breakthroughs in the support of innovative activities by both the state and business. The basis of Ukrainian innovative competitiveness is human capital, higher education, as well as knowledge and results of scientific research. However, weak state institutions, an unfavorable environment for conducting innovative business, and an unfriendly financial system hinder the disclosure of entrepreneurial potential, create obstacles to the commercialization of innovations and their impact on GDP growth. In the last decade, Ukraine remains in the group of countries with a lower than average income (grouping of countries by the World Bank) [1, p. 4-5].

Ukraine's ability to master advanced technologies is assessed by the A Frontier Technologies Readiness Index, introduced by UNCTAD in 2021. According to the rating for 2020, Ukraine with an index of 0.56 ranks 53rd among 158 countries in the world - the level of readiness for advanced technologies is higher than average. It has a fairly high rating for such components

of this Index as the level of education (skills) of the population and research activity (number of patents and publications), the share of high technologies in industrial production, but a low rating for the level of ICT infrastructure (information and communication technologies) and accessibility private enterprises to loans [1, p. 10-11].

The place of Ukraine among the countries of the world, the strong and weak components of its readiness for the introduction of breakthrough technologies allow us to assess the reasons for the decline in innovative activity in the food industry. The Innovation Sphere Development Strategy [2] emphasizes that "the current state of innovative activity is a consequence of the lack of a strategic vision and a consistent state policy of transferring Ukraine to an innovative path of development, forming a national innovation ecosystem (a set of institutions, relationships, as well as various types of resources involved in the process of creating and applying scientific knowledge and technologies that ensure the development of innovative activity), which would ensure its implementation and increase the development of innovative culture in the state, using, in addition to financial, other mechanisms for the development of innovative activity. Despite the presence of individual elements, there is no integrated national innovation system, the purpose of which is the creation of innovative products (processes) and their quick introduction to the market (implementation).

The given description of the situation in Ukraine in general is the starting point for analyzing the causes of the critical state with innovative activity in the food industry. As a result, a number of systemic deficiencies and problems were identified that inhibited the development of innovative activities in the food industry sector in the second half of the 2010s.

Under the current conditions, the competitive advantages of enterprises are formed through the development and implementation of innovations: new products, breakthrough technologies, the involvement of modern knowledge and information in production. In the food industry, since 2015, 15.6-19.7% of enterprises (large and medium-sized) engaged in innovative activities, and even less - 14.2-18.7% - sold innovative products. Therefore, the innovativeness of enterprises in the food sector was significantly lower than in the EU countries: the minimum indicators were at the level of 26-29%, in the leading countries - 64-72%, and on average the share of innovatively active enterprises was about 53% [3, p. 21-22]. The share of innovative products in Ukraine was only 0.9-1.3%, in EU countries - 25-35%, but if it is less than 20%, then national products lose their competitiveness.

Part of the problems is explained by the insufficient financing of innovative activities in the food sector. The financing of innovative activities does not have a fixed trend, but is characterized by variable dynamics (a noticeable increase in costs alternates with a noticeable decline, which is further intensified, but is sharply changed by a strong increase in the amount of financial support), and this is a direct result of the inconsistent attitude of the management of enterprises to the product

and technological component production of food products. The main sources of financing: own funds and loans - more than 98%, the share of state and local budgets is very small, the participation of resident investors and non-resident investors has not been made public in recent years, and in 2016 - respectively 0.1% and 0.3%.

Innovative activity in the food industry of Ukraine lags far behind similar activity in the EU and the world. In particular, the costs of innovative activities in the total value of sold products for the last decade in Ukraine amounted to 0.32-0.62%, but in the EU countries - 2.3%, in other countries of the world - 3.2-6.7%; the share of expenses for internal and external research and development from the total volume of expenses for innovative activity - 0.56% and 8.3-63.2%. Enterprises of the leading European countries are much more focused on increasing the level of novelty of innovations, investing significant financial resources in scientific and technical developments: the share of expenditures on scientific and research developments in Sweden is 63.2%, the Netherlands - 62.5%, Luxembourg - 53.8%, Belgium - 42%, Turkey - 28.9%, Poland - 8.3%, Romania - 13.4%, the Czech Republic - 23.2%, Russia - 15% of the total amount of innovation costs [4].

The share of costs for the performance of scientific and scientific and technical works from industry in 2019 was 0.43%, and the share of realized innovative products from the volume of realized industrial products was 1.3% [5]. Such disproportions in the volume of product production and innovation costs lead to a deterioration in the characteristics of the involvement of innovation costs: the share of innovation costs in the total cost of sold products for the last decade fluctuates at the level of 1% (the highest level was 1.57% in 2007, the lowest was 0.32% in 2010 and 0.39% in 2015 (actually in 2020 - 0.616%), which is significantly behind the indicators of developed countries: Germany - 3.2%, South Korea - 4.5%, Canada - 5, 8%, Sweden - 6.7%, Estonia - 3.6%, Denmark - 3.2%, the EU - 2.3%. Representatives of the National Academy of Sciences of Ukraine claim that "with such amounts of funding for innovative activities, it is practically impossible for expanded innovative - technological reproduction of industrial production and restructuring of the economy based on the implementation of scientific and technical achievements" [3, 22].

The unprovoked Russian-Ukrainian war made very sensitive adjustments to the development of the national economy. In particular, the food industry showed a pessimistic trend in May-June 2022, but since July it has already started to restore optimism. As of September, 9% of food enterprises assessed their financial and economic situation as bad, while 16% - positive, and 75% - satisfactory. Since July, there has been a positive trend in the recovery of production: in September, 38% of surveyed enterprises increased production volumes, and only 12% - decreased them. In September, a total of 62% of food enterprises worked at almost full (75-99%) or full and higher capacity compared to the pre-war period. And only less than 5% of respondents did not work at all or worked at less than 25% capacity. As of September 2022,

every second company in the industry (53%) did not stop exporting, and only 15% of exporters were unable to resume it [6].

The main goal of the economic mechanism for the activation of innovative activity of food industry enterprises is to increase the level of their innovative activity by solving a number of modern problems based on the inclusion of participants in this process at all stages: conducting scientific research, developing modern innovations based on research results, their replication, commercialization of developments, implementation in production, release of innovative products and their implementation. Behind each stage there are various enterprises and specific business entities that see their economic interest in solving their own pressing problems and achieving the set goals for profit. By and large, the process of intensification of innovative activity in relation to the final link, that is, enterprises that produce and sell innovative products, can be considered as a chain that includes several actors of various scientific and research directions, including foreign ones, mainly focused on the production of modern technologies, equipment and products development. This complicates the process of creating and promoting innovations in production, as it requires coordination of the economic interests of all participants without exception. Without this, the economic mechanism of activation of innovative activity will not be able to work.

But in international corporations and national companies, innovations can be developed in-house and introduced into production on the basis of intra-company economic relations and mutual calculations. This greatly facilitates the path from development to the introduction of innovations into production, both in terms of time and the cost of material, labor and financial resources at each stage. But the longer the chain and the more actors, the more difficult it is to coordinate economic interests.

The lifespan of an innovation, according to current regulations, is three years. Since 2015, the number of innovations has been between 455 and over 1,079 units, and the realization of innovative products is 0.9-1.3% of the industrial, that is, of the products sold by enterprises of the food sector of the economy.

Therefore, in order to get closer to European parameters, it is necessary to increase the scale of scientific research, the development of innovative products, modern technologies, the production of the latest equipment and equipment, and significantly expand the network of innovatively active enterprises in order to increase the output by at least an order of magnitude innovative products. Special attention should be paid to the development of innovative infrastructure, which is used to spread and implement innovative developments in the network of enterprises in the food sector of the agro-industrial complex. A comprehensive solution to these important tasks is possible only after the end of the war and an assessment of the real situation with the state of the scientific research base, its ability to produce new ideas and modern technological and product developments, and the production potential of food industry enterprises and its ability to implement innovative developments.

Studies conducted by domestic scientists [1, p.5] showed that the strengths of Ukraine remain: knowledge and technological results, innovative connections, human capital and research, opportunities to attract talents, market and regulatory opportunities in the labor market, institutions, creativity, penetration of high technologies, skills. Human resources is a component of indices that still remains Ukraine's strongest point. The slow development of an innovative economic system attractive to researchers and engineers, along with the decrease in budgetary funding for education and science, can destroy this advantage of our country. Therefore, the scientific, methodical, financial and practical approaches to the organization and concentration of all efforts on breakthrough areas of progress in the creation, implementation and implementation of innovations in the field of modern food production should be radically revised.

The downward trend of innovative activity and the destruction of the potential of the food industry in the territories not under the control of Ukraine led to a reduction in the scope and curtailment of the directions of innovative activity in the food industry.

In the post-war period, in order to activate innovative activity, it is necessary to significantly increase the funding of priority scientific research and the development of process and product innovations of a new generation, which are capable of bringing the domestic food industry to a higher level. State investments should be more directed to fundamental scientific research, which will serve as a basic basis for the development of innovations of an applied nature. An important place here should be occupied by international food corporations, which include subsidiaries in Ukraine, and national associations (agroholdings), which conduct scientific research and innovative developments for the needs of their own production. The experience of organizing a territorial network and the functioning of domestic and foreign innovation and implementation structures, in particular: innovation clusters, business incubators, accelerators, technology transfer centers, technology platforms, etc., deserves attention and dissemination.

The production of food products and its economic efficiency is an important effective aspect of the functioning of food industry enterprises and the dependence on the degree of its innovativeness. At the same time, in this regard, the indicator of sold products, i.e., shipped to consumers, is more common and accessible for perception, since often part of the released products can be in warehouses, and in crisis conditions - even lead to overstocking of the retail network. From a financial point of view, the 2014-2015 crisis and even partially 2016 were the most difficult, but the food industry successfully coped with negative phenomena. Therefore, for further analysis, it is advisable to take 2015 as a starting point, when the production index was at a rather low level and amounted to only 89.1%, compared to the previous year 2014, and 95.2% in relation to the base year 1990. Implemented this year, production is accepted at 100% and, accordingly, all industries (groups) are in the same starting position (Table 2).

Table 2. The volume of sold products by branches of the food industry of Ukraine, million UAH

Branches (sections and groups)	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021: 2015= %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
TOTAL (10+11+12); from it:	427193	526861	636536	673823	698109	777719	948382	222,0
10 Production of food products	333299	421840	508752	539932	563306	618125	758015	227,4
10.1 production of meat and meat products	42827	42645	83640	87108	85686	92899	116128	271,1
10.2 processing and conservation of fish, crustaceans and molluscs	4121	5973	7271	9014	10693	12783	15126	367,0
10.3 processing and preservation of fruits and vegetables	17061	18275	21874	25392	26910	17808	21985	128,8
10.4 production of oil and animal fats	106902	181268	192618	201430	203534	245342	308856	288,9
10.5 production of dairy products	40883	45805	61119	67731	71174	75531	79990	195,6
10.6 production of products of flour milling and semolina industry, starch and starch products	18350	24790	26544	23450	31631	31743	46890	255,5
10.7 production of bread, bakery and flour products	26353	26190	26620	30115	34065	36438	48714	184,8
10.8 production of other food products	57255	61334	75283	81182	81145	84757	98351	171,8
10.9 production of finished feed for animals	19547	15560	11782	14511	18466	20824	21976	112,4
11 Production of beverages	51376	57164	63303	73157	72472	88053	96622	188,1
12 Production of tobacco products	42518	47857	64481	60734	62331	71541	93745	220,5
For reference: food industry production index and food raw material price index, %								
- to the base year 1990	95,2	101,3	108,6	107,0	107,2	105,0	99,3	4,1
- to the previous year	89,1	107,4	106,3	98,7	103,3	99,2	94,6	5,5
Price index for agricultural products	166,0	107,6	111,8	104,4	86,6	153,6	116,7	in 3,23 times

Compiled and calculated according to: Volume of sold products (goods, services) of enterprises by types of economic activity. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm.

Listed in the table. 2 statistical data show that, according to NACE -2010, the leading position is occupied by the group of enterprises 10.4 production of oil and animal fats. During the researched period, the group's production increased almost threefold, and its share in the structure of the food industry's sold products increased from a quarter to almost a third (up to 32.6%) - up to UAH 309 million. Such a breakthrough was provided by the expansion of the area of oilseed crops,

the increase in productivity and the increase in the gross collection of seeds, including in the individual sector.

Noticeable changes also occurred in the group of enterprises 10.1 production of meat and meat products - in terms of value, the output of sold products increased 2.7 times, and its share increased from 9.6% to 12.2% - to 116 million UAH. But if we take into account that in the studied period the price index for agricultural products grew by 3.23 times, it can be assumed with

certain tolerances that there is a decrease in the production of meat and meat products. In this regard, the leading position is occupied only by the group of enterprises 10.2 processing and canning of fish, crustaceans and mollusks, where production increased by 3.7 times, but due to the fact that this group occupies a small share (increased from 1.0% to 1.6%), it practically did not affect the general indicators. An even more declining result in the group of enterprises 10.9 production of ready-made fodder for animals - their share decreased almost by half - from 4.5% to 2.3%. The result is almost similar in the group of enterprises 10.3 processing and canning of fruits and vegetables - their share decreased almost by half - from 4.0% to 2.3%.

The decline in production was also observed in other groups of enterprises, which now hold a share of production within more or less 10% (total 30.4%), in particular: 10.8 production of other food products, 11.0 production of beverages, 12.0 production of tobacco products. At the beginning of the studied period, these groups of enterprises together held 35% of the value of the food industry's sold products. Therefore, to a certain or significant extent, there is a relative reduction in the production of such types of products as sugar and sugar confectionery, perishable and specific food products, grape and fruit and berry wines, alcoholic beverages, malt, etc.

Also, despite a twofold increase in the volume of sold products, there was a decrease in sold products in such groups of enterprises as 10.5 production of dairy products, 10.6 production of products of the flour-milling and semolina industry, starch and starch products, 10.7 production of bread, bakery and flour products. Their share in the structure of sold products of the food industry fell from 20% to 18%. Accordingly, their production decreased. In general, it can be stated that the sale of food industry products in almost all groups of enterprises has decreased to varying degrees.

It is also important to analyze the production efficiency of all branches (sections) and groups of enterprises, one of the key indicators of which is the profitability of enterprises. There are two types of profitability: **operating** and all or **general** [7, p. 125]. The profitability of operating activities depends on two values: profit and expenses from operating activities. **The level of profitability** of operating activity is defined as the ratio of profit from operating activity to the amount of operating expenses and characterizes the profitability of this activity, namely: how much profit is generated per 1 hryvnia of incurred expenses, that is, it informs about the profitability for the company of production of products, performance of works, provision of services, sale of goods. At the same time, operating profit (from the main activity of the enterprise, i.e. production and sale of products, services, works) covers a large number of transactions performed at various stages of the movement of monetary and material resources, which ensure the receipt of net profit. There is no normative value for profitability indicators, but there is a rule: the higher the value of the coefficient, the more efficient the company's activity is considered.

Total profitability is a generalizing indicator of the economic efficiency of an enterprise or industry, which is equal to the ratio of gross (balance sheet) profit obtained for a certain period of time (year) to the average value of the fixed and normative share of working capital for this period.

Listed in the table. 3 regarding the profitability of branches (sections and groups) of the food industry, statistical data for 2015-2021 indicate that the pre-crisis 2020 of the studied period was the most effective among them. In particular, this conclusion is supported by the highest profitability indicators for the following groups of enterprises: **10.4** - operating profitability is 4.1%, **10.8** - 11.1%, **11.0** - 6.5%, **12.0** - 28.1%. Together, they cover 63% of the food industry's sold products.

Table 3. Level of operational and overall activity of food industry enterprises of Ukraine, %

Branches (sections and groups)	Profitability	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021-2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TOTAL (10+11+12); from it:	operational	3,0	2,8	5,1	4,9	5,1	5,3	4,0	1,0
	General	-3,3	-1,3	1,4	2,3	3,6	0,7	2,5	5,8
10 Production of food products	operational	2,7	3,2	5,0	4,2	3,9	4,2	3,3	0,6
	General	-3,2	-0,9	1,3	1,7	2,5	-0,1	1,8	5,0
10.1 production of meat and meat products	operational	6,7	6,3	9,9	6,9	6,8	0,6	6,0	-0,7
	General	1,7	2,7	7,8	4,0	5,5	-3,1	4,9	3,2
10.2 processing and conservation of fish, crustaceans and mollusks	operational	2,8	-0,1	0,7	2,4	1,6	0,9	1,3	-1,5
	General	1,0	-1,4	-0,4	1,6	0,6	-0,2	0,7	-0,3
10.3 processing and preservation of fruits and vegetables	operational	1,2	2,8	7,5	6,3	8,5	4,1	7,8	6,6
	General	-4,9	-2,7	2,9	2,8	7,0	-0,1	5,8	10,7
10.4 production of oil and animal fats	operational	-0,4	1,5	2,0	2,2	1,8	4,7	1,7	2,1
	General	-7,1	-2,4	-1,0	-0,1	0,9	0,5	0,5	7,6
10.5 production of dairy products	operational	1,5	3,4	4,3	3,3	3,7	3,6	1,1	-0,4
	General	-4,1	-1,0	1,6	1,9	2,7	0,7	0,0	4,2

10.6 production of products of the flour mill and grain industry, starch and starch products	operational	4,3	3,2	5,7	4,7	-3,8	0,4	-1,3	-5,6
	General	0,1	0,1	-11,7	1,7	-6,3	-13,9	-3,4	-3,5
10.7 production of bread, bakery and flour products	operational	4,1	1,9	3,0	3,2	3,1	1,9	0,9	-3,2
	General	-4,5	-0,8	0,5	0,3	1,6	0,5	-0,2	4,3
10.8 production of other food products	operational	7,5	7,6	8,4	6,6	7,9	11,1	9,4	1,9
	General	1,4	1,7	5,4	3,8	5,5	7,4	6,7	5,3
10.9 production of ready feed for animals	Operational	0,8	2,5	5,5	5,7	7,7	5,6	5,9	5,1
	General	-0,6	0,5	3,2	3,6	5,5	3,1	4,1	4,7
11 Production of beverages	operational	4,2	5,2	4,6	4,6	8,1	6,5	3,6	-0,6
	General	-4,1	1,5	2,4	2,5	5,8	1,7	2,6	6,7
12 Production of tobacco products	operational	5,9	-10,0	9,0	23,1	26,9	28,1	25,2	19,3
	General	-4,6	-14,5	3,1	15,5	24,1	16,1	19,9	24,5

Compiled and calculated according to: Profitability of operating and all activities of enterprises by types of economic activity. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm.

The most stable group of enterprises among all branches of the food industry in terms of operational profitability of production was group **10.8** - its average arithmetic value for seven years is 8.35% (variation of indicators 6.6-11.1%), and the total profitability is 4.55% (variation of indicators 1.4-7.4%). At the same time, the most variable was the group of enterprises **11.0** – operating profitability in the range of -10.0-28.1% (average for the researched period 15.4%), and total profitability - 14.5-24.1% (average for the researched period 8.5%). Such distortions testify to the variability of the situation regarding the tobacco industry and its products both directly in Ukraine and on the global tobacco market.

The group of enterprises **10.6** became the most variable in terms of overall profitability – its profitability in the range of -13.9-1.7% (average for the studied period -4.8%), and operating profitability - -3.8-5.7% (average for the studied period 1.9%). Loss-making total profitability is due to additional non-operating costs and losses. These include losses from the maintenance of subsidiary agriculture, the provision of motor transport services, the sale of intangible assets and production stocks, expenses for the social needs of the development of collectives, etc.

Of particular interest is the profitability of production, which is determined by the size of enterprises. In Ukraine, economic entities, depending on the number of employees and income from any activity per year, may belong to small business entities, including micro, medium, or large business entities.

Micro-entrepreneurs include natural persons-entrepreneurs (PE) and legal entities - business entities of any organizational and legal form and form of ownership,

in which the average number of employees for the reporting period (calendar year) does not exceed 10 persons and annual income from any activity does not exceed the amount equivalent to 2 million euros, determined at the average annual exchange rate of the National Bank of Ukraine.

Small business entities are sole traders and legal entities, in which the average number of employees for the reporting period (calendar year) does not exceed 50 people and the annual income from any activity does not exceed the amount equivalent to 10 million euros.

Subjects of large entrepreneurship are legal entities - business subjects of any organizational and legal form and form of ownership, in which the average number of employees for the reporting period (calendar year) exceeds 250 people and the annual income from any activity exceeds the amount, equivalent to 50 million euros, determined at the average annual exchange rate of the National Bank of Ukraine.

Other business entities belong to medium-sized business entities [8, Art. 55].

The first most acceptable economic indicator "financial results before taxation of enterprises" reveals their dynamics in the studied period (Table 4). The results show that in the crisis and the first post-crisis years, the food industry suffered a loss as a result of more than 1.7- and 1.3-fold excess of the negative financial result over the positive one. In the future, this did not happen: the profit almost doubled, and the loss decreased several times. 2020 could also be a crisis year, but the "safety margin" (profit) almost doubled the sharply (tripled) increased loss, and therefore the overall result was positive.

Table 4. Financial results before taxation of enterprises for 2015-2021*, thousand UAH.

Production	Years	Financial result (balance) before taxation	Enterprises which made a profit		Enterprises that received a loss	
			As a % of the total number of enterprises	Financial result	As a % of the total number of enterprises	Financial result
1	2	3	4	5	6	7
	2015	-14600557,5	72,3	19667285,3	27,7	34267842,8

Production of food products, beverages and tobacco products; Sections 10+11+12	2016	-5965156,5	71,1	18151343,0	28,1	24116499,5
	2017	11952832,1	69,6	27021573,4	30,4	15068741,3
	2018	19635756,9	70,5	27651752,5	29,5	8015995,6
	2019	33851600,0	71,3	39464500,0	28,7	5612900,0
	2020	15589400,0	69,1	33743300,0	30,9	17883900,0
	2021	26292403,5	68,2	37149970,1	31,8	10857566,6

*Source: Financial results before taxation of enterprises by types of economic activity for 2010-2021. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm.

It is appropriate to draw attention to the fact that in the crisis year the share of unprofitable enterprises did not exceed 28%, but the losses were the highest for the entire period under study. This means that the losses per enterprise were so high, compared to other years, that the food industry recovered from this situation even in the post-crisis 2016, and completely overcame them only in 2017. The share of unprofitable enterprises in 2021 was the highest, i.e. 31.8%, but losses did not exceed UAH 10,857.6 million, and this made it possible to maintain profitability at a decent level of 4.0%.

The next economic indicator is the profitability of production. In the table 5 operational and general profitability of food industry enterprises is revealed in

dynamics and according to the hierarchy of enterprises by size. One pattern is evident: among all enterprises, in the 2015-2016 crisis, medium-sized structures dominated in terms of profitability, and in 2017-2021, large units dominated. In particular, in the crisis years, the operating profitability of medium-sized enterprises was 3.3-3.4%, and of large enterprises - 2.6-3.1%, in the following years, respectively, 2.7-4.7% and 5.1-7, 5% This situation can be explained as follows: the effect of scale, that is, the size of the enterprise, directly correlates with economic indicators in normal, that is, in non-crisis conditions, and in crisis periods, medium-sized production structures proved to be more efficient and stable.

Table 5. Profitability of operational and overall activity of enterprises of the food industry of Ukraine, divided into large, medium, small and micro enterprises*, in %

Years	The level of profitability (unprofitability) of the operational activities of enterprises					The level of profitability (unprofitability) of all enterprise activities				
	Total	including				Total	including			
		Big	average	are small	of them micro-		big	average	are small	of them micro-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2015	3,0	3,1	3,4	-0,9	-6,2	-3,3	-3,3	-3,4	-3,5	-11,7
2016	2,8	2,6	3,3	0,1	-7,7	-1,3	-1,7	-0,8	-1,9	-9,4
2017	5,1	6,0	4,7	0,5	-4,8	1,4	3,6	1,1	-13,2	-7,9
2018	4,9	6,7	3,2	1,2	-0,9	2,3	3,9	0,7	-0,3	-4,3
2019	5,1	5,9	4,6	1,5	-0,3	3,6	4,3	3,1	0,5	-2,6
2020	5,3	7,5	3,4	0,8	-6,4	0,7	1,5	0,0	-1,1	-8,9
2021	4,0	5,1	2,7	1,2	-3,2	2,5	3,4	1,6	0,0	-4,7

Source: Profitability of the operating and all activities of enterprises by type of economic activity, with distribution into large, medium, small and micro enterprises in 2010-2021. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm.

At the same time, small enterprises are also directly correlated with the published conclusion: in the crisis years, the operating profitability was -0.9-0.1%, and in the post-crisis period - 0.5-1.5%. But the situation in micro-enterprises is even worse - operating profitability in the crisis years was -7.7--6.2%, and in the post-crisis period - 6.4-0.3%. Therefore, operating profitability depends on the size of enterprises, but with an adjustment for crisis or post-crisis years. Dependence on the degree of innovativeness of enterprises is not observed, since the implementation of innovative products is less than one percent.

A similar pattern can be observed in the overall profitability: in the post-crisis years, the variation of indicators for large enterprises is 1.5-4.3%, for medium-sized enterprises - 0.0-3.1%. But this dependence is somewhat distorted for the crisis period of time, since

there was a loss of efficiency: the variation of total profitability indicators in the crisis years for medium-sized enterprises was -3.4-0.8%, for large ones -3.3-1.7%. That is, non-operational costs and losses were so large-scale that the overall profitability was ultimately brought to a loss.

Conclusion. In the studied period, the innovativeness of the food industry enterprises according to the main indicators was at a very low level, as a result of which their minor fluctuations did not manage to lead to noticeable positive changes. In order to radically improve the situation, it is necessary to make significant adjustments to the financing of innovative activities, increase the number of innovative developments of the new generation and breakthrough technologies and their introduction into processing and food production,

increase the production of new innovative products for the market, etc.

The sale of food industry products more than doubled in seven years, and the profitability of production was divided into two parts: the first two years (2015-2016) the operating profitability was low, and in the following years (2017-2021) it increased to a significant value. Moreover, in the first period, medium-sized enterprises dominated in terms of profitability, and

in the second - large production units. And a similar regularity can also be traced in relation to the overall profitability. In this way, profitability depends on the size of enterprises adjusted for crisis or post-crisis years. The innovativeness of enterprises does not affect the profitability of production, but this is due to the fact that the implementation of innovative products in the total amount of realized industrial products is less than one percent.

Bibliographic references:

1. State of scientific and innovative activity in Ukraine in 2020: scientific and analytical note / T.V. Pisarenko, T.K. Kuranda, T.K. Kvasha and others. Kyiv: UkrINTEI, 2021. 39 p. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2021/06/23/AZ.nauka.innovatsiyi.2020-29.06.2021.pdf>. (visited 12.08.2023).
2. Strategy for the development of the innovative sphere of activity for the period of 2030. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 10, 2019 No. 516. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>. (visited 22.08.2023).
3. Berdar M.M. Evaluation of innovative development of food industry enterprises of Ukraine. Investments: practice and experience. 2018. No. 12. Q. 20-26.
4. Characteristics of innovative activity of enterprises. Ukrainian Institute of Scientific, Technical and Economic Information. URL: http://www.uinte.kiev.ua/viewpage.php?page_id=446. (visited 28.07.2023).
5. Information materials on the state of innovation activity (March 24, 2021/Department of Technical Regulation and Innovation Policy). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb&title=InformatsiiniMaterialiSchodoStanuInnovatsiinoiDiialnosti>. (visited 14.08.2023).
6. Food industry: appetite is good, but there is work to be done. URL: <https://zn.ua/rus/macrolevel/kharchova-promislovist-apetit-khoroshij-ale-je-nad-chim-pratsjuvati.html>. (visited 23.08.2023).
7. Pravdyuk N.L. Profitability of operational activity: accounting and analytical aspect. ECONOMY. FINANCES. MANAGEMENT: topical issues of science and practice. 2018. No. 12. P. 124-141.
8. Economic Code of Ukraine. Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 436-15. Official Gazette of Ukraine. 2003. No. 11.

CZU: 338:332.1(477)

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.22>

TURBULENCE IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINE AND RUSSIAN AGGRESSION AS A DESTROYER OF THE AGRICULTURAL SECTOR

VARCHENKO Olha,

Doctor of Economics, Professor,
Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine
E-mail: omvarchenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

KRYSANOV Dmytro,

Doctor of Economics, Professor,
Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine
E-mail: d_krysanov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

TKACHENKO Kateryna,

Candidate of economic sciences, Assistant,
Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine
E-mail: K-Tkachenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0369-3100>

SUMMARY

Turbulence acts as a key characteristic of the development of systems, processes, and structures of various natures, and when it increases, their destruction or self-organization occurs at a new level, resulting in transitions from disorder to order and vice versa. Stochastic systems have a state determined by a random combination of its components, both internal

and external, at different times, and the final result cannot be clearly predicted or precisely predicted. Therefore, the key problem of modern times is to ensure sustainable development of socio-economic and other multi-sectoral systems under the conditions of increased turbulence. An extremely powerful source of turbulence is the Russian-Ukrainian war, which arose suddenly and avalanche-like destroyed and continues to destroy the existing order and is accompanied by unpredictable and catastrophic consequences. The devastating consequences of military operations on Ukrainian territory caused and continue to cause significant damage to the national economy, including and the agricultural sector, and its restoration requires significant financial, material and human resources and a long time.

Key words: turbulence, agrarian and economic systems, crises and disasters, direct and indirect losses, risks, Russian aggression

Introduction. Under the today's conditions, unpredictability and chaos, arising from turbulence, are important characteristics of the development of various systems. The behavior of economic systems under the conditions of a spontaneous combination of various phenomena that progress and cannot be assessed indicates that the stability of such formations will decrease, and the level of chaos and unpredictability will increase. The unsystematic and chaotic emergence of new phenomena and their conflicting impact on functioning entities becomes an obstacle for reliable forecasting of the behavior of socio-economic systems of various nature. It also makes it impossible to implement at least some elements of predictability. Unpredictability in relation to any factors and multi-sectoral systems, in particular agrarian and economic, is especially evident in the conditions of war, when specific military actions of both the victim and the aggressor, as well as their destructive consequences, are practically impossible to predict even for a short period of time.

Methodological basis of the research. The development of systems, processes and structures of various nature under the conditions of increased turbulence, chaos and unpredictability and their forecasting for the future is extremely problematic and requires the development of new scientific approaches. Turbulence has become a constant "companion" in all spheres - living and non-living nature and society (civil society). On the basis of generalizations of a number of scientific and methodical provisions on the problems of turbulence published in various publications, it was possible to systematize and highlight the components and factors of the turbulent approach, which must be taken into account in the study and analysis of complex systems, as well as to formulate prerequisites and mediating factors and phenomena that cause it application. It is necessary to take into account that these systems are unstable - their structures are subject not only to external influences, but also to internal transformations and, depending on the possible combinations of elements, their role as a result of triggering the reactivity of the action in general will have different development scenarios.

Results. The development of science and technology in all periods took place in a spiral, but with each of its turns there was a transition to a higher level and even further horizons were opened, which required a more thorough understanding of the phenomena and processes of a new nature.

For a long period of time in the field of view of scientists from many countries there are questions, the source of which was the intensification of turbulence in

animate and inanimate nature. In a concentrated form in the national economy, researchers understand the manifestation of the relative velocities of the elements of the economic system as turbulence [1, p.91].

In civil society (Society), there are various phenomena and processes that are not very or not at all predictable for a long period of time. At the same time, the peculiarities of the development of society at certain periods of time carry out not only a diverse, but often contradictory influence on other aspects of its functioning. We are talking about the economy, finance, the social sphere, the population and the forms of its settlement, the public order in the country, the defense sector of the state, etc. Each side of each state formation develops according to its own scenario, but to varying degrees is subjected to both internal transformations and external influences - and not only from society, but also from outside, that is, the whole world.

We are talking about global upheavals in the world: local wars and terrorist attacks, natural disasters, environmental degradation, financial, economic and agrarian crises, scientific and technological revolutions (innovative, information, communication, cognitive, socio-humanitarian, conversion of bio- and nanotechnologies into NBICS- technology), the transition of the national economies of the developed countries of the world to a new cycle (short, medium, long) or phase (recession, depression, recovery, growth until the peak of recovery) of economic development, etc. Since in the era of information technology any significant changes, diverse phenomena and new processes that arise and take place at one end of the world can quickly become the subject of discussion and thus influence the adoption of important decisions at the other end or in other countries, everything in this world has become both interconnected and mutually related.

Practice has shown that even small events in chaotic systems can lead to the "butterfly effect", that is, the emergence of large-scale events in a different place and at a different time from small changes. Often, social networks, online media and print media play a specific role as a catalyst for future events, spreading this or that information, contribute to the formation of appropriate moods in society, various large-scale changes and provoke the emergence of crisis phenomena. Consequently, the Society, as well as animate and inanimate Nature, is in constant motion, and relative calm or order in one part of the country and the world can coexist with disorder and chaos in another. In addition, sooner or later the situation can unfold exactly the opposite.

For the current conditions, it has become obvious that practically any system, depending on the “turbulence intensity level”, is in a state of permanent instability. But when certain threshold values are reached, the system is faced with a choice: further intensification of turbulence will contribute to an increase in the probability of approaching its bifurcation point (i.e., a branching point along one of the possible development paths) or its destruction altogether. In fact, we are talking about replacing the existing order, within which the system previously developed, with a new one, which will be formed under the influence of increased internal and external turbulence, in order to give a completely new system greater stability. Thus, in a systemic form, turbulence is understood as a very common phenomenon of self-organization, which results in regular or irregular (chaotic) transitions from disorder to order and vice versa [2, p. 24]. This term has penetrated not only the natural sciences, but also medicine, economics, finance, social life, etc. This is explained by the fact that unpredictability, as a key characteristic of the behavior of systems, processes or structures, i.e. a certain environment, which is influenced not only by internal changes, but also by external influences that were, are and will be inherent in different branches of science and areas of practical activity. For example, in the second half of the last century, this term began to be actively used to characterize multi-vector, and often contradictory, unsystematic and chaotic changes in the capital markets, consumer goods, price dynamics, demand for loans and other financial resources. Thus, we are talking about the stochastic (random) nature of the development of civil society, the national economy, the agricultural, financial and other sectors in conditions of uncertainty, unpredictability and chaos. According to scientists, the development of such systems is probabilistic.

Stochastic systems can have a state determined randomly, or a random combination of its components. We are talking not only about a random set of factors, but also about the random, unpredictable nature of their combinations, as well as both internal and external factors. Therefore, the final result of the functioning of any system cannot be clearly predicted or accurately foreseen. This is explained by the fact that they are under the influence of endogenous and exogenous factors acting with different strength and in different places of the system, as well as in different periods of time. And at each individual moment of time in the system, one combination of these factors can take place, at the next - a completely different one, and in subsequent periods of time - not like any of the previous ones. Since the mentioned combinations of factors will constantly change, the turbulence of systems of different nature (physical, biological, social, economic, etc.) at each individual moment of time will be characterized by a different set of parameters inherent to it. Thus, under the influence of the turbulence of various factors, the formation of changeable, unpredictable and even chaotic conditions for the functioning of economic systems occurs, and this contributes to an increase in entropy in it (Greek - turning inward), that is, the degree of uncertainty (disorder, chaos). Entropy is a key characteristic of the

development (increase or decrease in uncertainty) of complex systems of different nature. An increase in turbulence contributes to an increase in entropy, consequently a decrease in the stability of the system and, thereby, a decrease in the possibilities and range of predicting their further behavior. The more formed an open system is, the less entropy it will have and vice versa. Entropy approaches zero in closed systems, but if such systems exist, they are theoretically formed as models for research.

On the basis of generalizations of a number of scientific and methodological provisions on the problems of turbulence published in various publications, it was possible to systematize and identify the components and factors of the **turbulent approach**, which must be taken into account when studying and analyzing complex economic systems, as well as to formulate the prerequisites and mediating factors and phenomena that allow its use is:

1) it is advisable to use it (turbulent approach) in the case when the level of environmental uncertainty increases uncontrollably under the influence of the functioning of the economic system itself;

2) the environment in which the economic system functions becomes difficult to predict and unpredictable, and in a short period of time a significant number of destructive factors arise that affect its stability;

3) it (the turbulent approach) should be used only when the environment in which the economic system operates is really turbulent, since unstable processes are not always turbulent, and turbulent processes are not always defined as unstable and chaotic;

4) there are no opportunities for planning and forecasting the future behavior of a complex economic system and its environment;

5) the presence of such turbulent processes that cannot be changed or not implemented. The mechanism of their control can only be adapted to them and it would be logical to assume that preparations are underway for the implementation of various scenarios for further actions. The increase in turbulence in the economy at the moment cannot be avoided, one can only strive to adapt to it to a greater or lesser extent;

6) it is impossible to influence turbulent processes with the help of economic regulation by state authorities, which in most cases are not exclusively economic in nature, and political, natural, social, mental and psychological factors play a significant role in the process of forming the necessary tools and safeguards [3, p. 14].

Turbulence has become a constant "companion" in all areas - it anticipates, accompanies and mediates the development of systems (structures, processes) of various nature. Therefore, the application of the turbulent method to the study of the behavior of economic systems in the context of the activation of sporadic (spontaneous, unsystematic) occurrence and unpredictable combination of phenomena that are rapidly progressing and cannot be assessed and foreseen makes it possible to realize the logical conclusion that the stability of such formations will decrease, and the level of entropy (disorder, chaos) - to increase. Under the conditions of the unsystematic and

chaotic emergence of new phenomena and their influence on functioning formations in different places and at different periods of time, it is difficult or even impossible to provide a reliable prediction of the further behavior of systems of different nature. This also makes it impossible to search for and introduce at least some elements of predictability.

It is appropriate to draw attention to new fundamental factors of uncertainty and structural changes in the world economy, namely: 1) a significant share of the income of leading countries in the service sector and, above all, in the financial sector compared to the real sector of the economy (60-70%); 2) increasing the role of the intellectual factor in the economy, the implementation of which is accompanied by a progressive scaling of both traditional and emerging new increasingly complex conditions for the flow of business processes; 3) increasing the market influence of large transnational companies on the development of the world economy and the emergence of new forms of global communications in business; 4) lowering the efficiency of conventional macro- and microregulators of the economy (subsidies, interventions, protections, tax and credit benefits, price transfers, etc.) [4, p. 336].

What has been stated theoretically concerns external influences on systems. But these systems themselves are unstable - their structures are also subject to internal transformations and, depending on the possible combinations of elements, their role as a result of the triggering of the reactivity of the action in the most general form will have the following key development scenarios, namely:

a) the functioning of a structural formation as a whole will have a turbulent (unpredictable) effect on the external (environment) environment and, to varying degrees, enhance its chaotic nature;

b) the structural formation as a whole will maintain the balance of entropy due to the mutual cancellation of opposite processes, that is, its increase with a decrease in the degree of stability of the system through dissipation (release) of energy into the external environment and a decrease in the level of entropy with an increase in the degree of stability of such a structure. Consequently, the impact of internal changes in structural formation on the external environment will be minimal or insignificant;

c) structural formation will reduce the impact on the external environment as a result of an increase in the imbalance of the system, which will be accompanied by a landslide drop in stability and an increase in the level of entropy. So, the end result of such a scenario will be the following: the destruction of the structure or its comprehensive and radical transformation on fundamentally new principles, that is, the emergence of a new systemic formation.

It should be noted that the above theoretical calculations regarding both the internal transformation of complex systems and their influence on the external environment in practical terms largely depend not only on the scale of existing structural formations, but also on the "filling" and intensity of turbulent phenomena and processes directly in the external environment. In this regard, one of the key practical problems of the current

stage of the development of society is the following - it is necessary to ensure the sustainable development of socio-economic and other diversified systems in the face of increasing turbulence.

Turbulence arises due to the fact that economic, social, natural, physical, chemical and other processes are carried out at different speeds in different periods of time, however, it affects heterogeneous objects and components: population, economy, natural and material resources, financial processes, natural and climatic conditions, relations between countries, relations between business entities, etc. In this regard, the agrarian sector is extremely sensitive both to external challenges and influences, and to internal transformations, the functioning of which is associated with the development of agrarian-economic systems of various product specialization. Agrarian-economic (agro-eco-) systems are quite complex biosocio-spatial structures, the functioning of which is based on a combination of both parallel and sequential, and with a certain delay in time and a gap in space, the inclusion of a number of natural, material, labor, energy and other resources in multi-vector processes and factors. The functioning of these systems is based on the joint use of many components, in particular: agricultural land; genetic resources of plant and animal origin; moving and stationary mechanisms, tools, agrochemical and organic fertilizers, plant and animal protection products to ensure the cultivation of biomass; refrigeration and storage facilities for temporary storage of food raw materials and final food products; specialized facilities for processing raw materials into finished products; transport departments and trade enterprises; qualified personnel for maintenance of technological processes and mechanisms. These systems cover several processes:

- the processes of production of food raw materials (from the creation of genetic resources and the cultivation of food raw materials), which is associated with the use of natural, material, labor resources and climatic conditions, but is in a complex dependence on the specifics of local conditions;

- processes for the production of finished food products, which is associated with the harvesting of ripe food raw materials, preliminary refinement, storage until processing, processing and manufacture of finished products, their movement to the distribution network and sale to consumers;

- financial and economic processes that objectively accompany the transfer of ownership of raw materials, finished products, material and energy resources (purchase and sale transactions) with the execution of relevant transactions in the banking sector.

The above three key subsystems together constitute a single agrarian-economic system, which should ensure the country's food security and satisfy the population's needs for food products. However, in each of the subsystems, many different short and long, basic, additional and auxiliary production chains exist and are included in various reproduction processes at certain periods of time, which provide support, maintain the achieved position, and also advance towards the timely achievement and implementation of the key goal -

obtaining raw materials or finished products. It should be noted that in the conditions of a planned economy, in the presence of a mass of low-employed and semi-unemployed rural population, and, moreover, in the implementation of the bulk of production processes and operations manually, all this made it possible to quickly resolve the problem of their consistent and timely implementation. However, the mass migration of the rural population to the cities, with a significant lag in the processes of mechanization and electrification of agriculture from the rate of reduction of the labor force in the countryside, created a significant shortage of labor, which for a certain period of time was repaid by the direction of industrial workers for agricultural work. Under the conditions of the transitional economy, the levers of planned influence on the solution of these problems were completely eliminated, and therefore the permanent gaps between the time rationally necessary for the start and completion of work and the real time became longer, and this created additional turbulence. This became especially noticeable during the occurrence of extreme natural and climatic disasters: dust storms, droughts, frosts, hail, temperature rise, which led to a shift in the boundaries of natural and climatic zones (Steppe, Semi-steppe, Polissya) by 200 km to the North, etc. the cataclysms were supplemented by disproportions in the transition from a planned to a market economy, and all this combined increased turbulence in the agricultural sector.

According to the estimates of leading economists, “the era of turbulent alternating states of chaos and order in the economy began at the end of the last century and embraced the new millennium. Therefore, there really is a “turbulence time” that can mature for decades, but at the same time it always arises unexpectedly, like an

avalanche, with unpredictable consequences [2, p. 24]”. Turbulence in the agricultural sector demonstrates particular specificity. On the one hand, this is due to the multi-layered nature and we include completely heterogeneous objects and resources in the production processes at different times, and as a result of the impossibility of their clear matching, additional prerequisites for the appearance of turbulence are created. On the other hand, the close interweaving of natural and biological processes with mechanical ones (plowing, sowing, maintenance of crops, harvesting, processing, temporary storage and transportation of crops) in the event of a very noticeable gap in the performance of successive operations (actually artificially) creates additional turbulence. Over the past 20-30 years, the frequency of occurrence of natural and artificial problems has increased by 3-4 times. Thus, turbulence has become a permanent component of the agrarian economy. Theorists argue that it is practically impossible for business entities to avoid turbulence, however, as an option, it is advisable to prepare for this in advance.

According to J. A. Caslione [5], who developed the problem of turbulence from the systemic positions from the end of the last century to the present, he was the first to form a very successful system of measures, the implementation of which will allow not only to reduce losses from turbulence, but using innovative approaches to reduce possible losses and damages, as well as increase the real income of the company. First of all, it is necessary to proactively conduct qualified training of managers to make independent decisions based on creative approaches, as well as taking into account forecasts for the future development of the situation (Table 1).

Table 1. Periodization of behavior and activities that need to be implemented by the company, taking into account the influence of environmental turbulence*

PERIODIZATION OF A COMPANY'S STAY IN A TURBULENT ENVIRONMENT		
<i>1. Entry into turbulence</i>	<i>2. Turbulence Confrontation</i>	<i>3. Getting out of turbulence</i>
I. TRADITIONAL DUAL-SCENARIO APPROACH		
- using an overly optimistic approach; - minimization of potential turbulent flow; reducing threats to workers; - development of a wait-and-see approach until structural changes are made;	- aggressive measures to reduce costs in all areas, incl. staff reduction; - cancellation of new projects; - refusal to conduct research on new products and bring them to the market; - Cancellation of acquisition agreements;	- compensation for errors of previous periods, disaggregation in order to increase profitability; - attempts to rebuild the business, incl. Raise the morale of employees, customers and other stakeholders.
II. CHAOTICS APPROACH (CHAOTICS-MANAGEMENT)		
- use of new strategic approaches in key services and core activities; - protection of core business and key markets; - the last steady increase due to weaker, less prepared competitors;	- building up own resource base for development; - attracting strategic partners to increase the likelihood of success; - acquisition of competitors' businesses, search for new talented employees and resources; - ensuring and strengthening the business, which provides the main share of production growth;	- maintaining the set rates of sustainable and reliable production growth; - a thoughtful and balanced movement aimed at increasing production against the backdrop of a weak competitive environment.

* Source: adapted by D.F. Krysanov based on [4, p. 15].

The practice of successful firms that creatively applied the Chaotix approach testified to the following. When preparing a company for work in a turbulent state of the business environment, as well as during the chaos that may arise in the future, the main burdens are placed on line managers and company management. They must form their own vision of the directions of manifestation and the level of turbulence, the possibility of its intensification in the future and the onset of chaos. Based on the possible options for the development of turbulence, managers develop strategies for "survival", and also determine the necessary prerequisites for ensuring the sustainable development of the company in a turbulent business environment in the short and long term. Recently, the key characteristic of turbulences has become their global nature (COVID-19), and the consequences are of worldwide significance. Therefore, humanity has yet to learn how to survive in an unpredictable and uncontrollable turbulent environment.

At the current stage of the world's global development, the most significant and extremely destructive factor was the full-scale aggression of Moscow (the Russian Federation) into Ukraine. It began on February 24, 2021 and comprehensively and radically changed the situation not only in our state, but also significantly affected the internal situation in European countries and even in many countries of the world. At the same time, this aggression rallied 50 countries of different continents in the struggle for the freedom and independence of Ukraine and actually ensured the development of an aggressive Russian-Ukrainian war into a full-scale war for the establishment of high universal moral norms and values and equal relations between the peoples of the world.

War is the genesis of chaos and crisis phenomena, and catastrophe is the result of the moral, organizational and material destruction of all components of the social system (civil society, society). Under such extreme conditions, the state's efforts are aimed at preventing a crisis, and even more so a catastrophe, with the involvement of all possible and available means and effective tools. And it arises when the consequences of the crisis exceed the threshold of stability of the systemic organization of society. At the same time, with the threat of such a situation, society is forced to actively eliminate the consequences of aggression and will eliminate its sources in order to prevent further destruction and catastrophe.

As a result of Moscow's full-scale aggression, the national economy suffered significant losses and destruction in most regions of Ukraine. In general, industrial production decreased by 36.9% over the past year, including in the food industry - by 22.1%, and losses in agriculture - are shown below (Table 2). Regarding the assessment of direct losses of agriculture as a result of the military aggression of Moscow, the direct losses caused to assets used in agriculture are estimated: agricultural machinery, granaries, animal husbandry (livestock), perennial plantations, factors of production, manufactured products. Due to the occupation [6, with. 5, 10] it has become impossible to carry out agricultural activities in large areas, because

they are under constant shelling or mined. In addition, in the lands where active hostilities were conducted, agricultural lands were adversely affected, the quality of which has significantly deteriorated and in the future, significant funds will be required for their reclamation (in particular, demining) in order to return to active agricultural cultivation. On the other hand, the enemy's objects of destruction are not only military targets, but also granaries, food warehouses, logistics infrastructure, and agricultural machinery. Such activities of the aggressor are aimed both at making it impossible to conduct agricultural production in Ukraine, and at worsening the state's food security, at forming and spreading negative expectations regarding the lack of food among the country's population.

A significant increase in the prices of fuel and lubricants and fertilizers, along with other additional costs and transport services, was accompanied by an increase in the cost of agricultural production and led to an increase in food prices (the consumer price index in December 2022 to December of the previous year was: bread and bread products - 130.3%, pasta products - 127.9%, meat and meat products - 124.6%, fish and fish products - 145.8%, milk - 118.7%, hard cheese and cottage cheese - 125%, eggs - 176.6%, butter - 128.9%, sunflower oil - 114.5%, fruits - 173.8%, vegetables - 151.8%, sugar - 131%). This led to a decrease in the economic availability of food products and an increase in the share of total food costs in the total sum of total household costs [6, p. 21].

The level of criticality of the situation threatening Ukraine at the beginning of the aggressor's invasion required the maximum concentration of own resources and the search for external support in order to prevent a catastrophe. The parties (40 participating countries) agreed on the main efforts, in particular regarding the search for partners and the organization of the new "Advisory Group on the Defense of Ukraine" at the first meeting on April 22, 2022, which was held at the American Ramstein Air Base in Germany, and it was already the 11th the meeting of the Advisory Group was held on 04/21/2023, in which more than 50 countries of the world took part. As a result, more than 50 billion dollars were raised. military assistance from foreign partners and this became one of the key factors, along with the highly organized and experienced Armed Forces of Ukraine, which ensured the stopping of the offensive actions of the aggressor and the deoccupation of part of the territory. Therefore, the acquired experience has convincingly demonstrated that the accumulation of external military and internal material, financial and human resources and their direction to achieve victory in the fight against the Russian aggressor are able to ensure the complete liberation of the occupied part of the territory of Ukraine and the return of the civilian population (refugees) to their settlements.

The war in Ukraine has been going on for the second year already. Repeated assessments of the losses of the aggressor and the victim from Russian aggression have already been carried out in various dimensions: human, material, military, moral, financial, transport, reputational, etc., as well as for individual regions, cities,

industries and natural zones. Note that the World Bank estimated Ukraine's need for funds for recovery and reconstruction as of March 23, 2023 at \$411 billion. As

for the agricultural sector, as of September 15, 2022, its direct losses are estimated at 6.6 billion dollars. [7], and in general - more than 40 billion dollars [8], (Table 2).

Table 2. Damages caused to the agricultural sector of Ukraine and emergence of new risks for its functioning as a result of full-scale Russian aggression* in 2022.

No	The name of the type of loss	Million dollars	%
1	2	3	4
	Cumulative losses (direct+indirect)	40859,2	x
	I. Direct losses	6626,5	100,0
1	Over 84,000 units of machinery and equipment were completely or partially destroyed	2885,4	44,0
2	Produced products destroyed or stolen (2.8 million tons of grain and 1.2 million tons of oil crops from last year's harvest)	1872,0	28,0
3	Repair of damaged or destroyed grain storage facilities with a total capacity of 9.4 million tons	1062,5	16,0
4	Death of almost 400,000 bee colonies, 95,000 goats and sheep, 212,000 cattle, 507,000 pigs and almost 11.7 million birds	362,5	5,4
5	More than 14.3 thousand hectares of perennial plantations were destroyed	348,7	5,2
6	Destruction and appropriation of fuel, mineral fertilizers and plant protection products	95,4	1,4
	II. Indirect losses	34232,7	100,0
1	A decrease in yields of annual crops, among them: the yield of barley fell by 38.8%, wheat - by 33.3% (loss of \$2.5 billion), sunflower - by 30.9% (loss of \$3 billion), corn - by 18, 3% This is caused by two key factors: a) a reduction in harvested areas, as a significant proportion of these plants are grown in war-torn areas; b) yield reduction due to the simplification of production technology, in particular, due to the increase in the cost of production factors and low liquidity of agricultural producers, there is a decrease in the application of fertilizers and plant protection products	11200	32,7
2	Due to a decrease in the production of winter wheat next year, another \$2.4 billion will be lost, winter rapeseed and barley - \$318 million and \$312 million	3000	8,8
3	Losses from the production of perennial crops are estimated at \$322 million, of which \$59.2 million is the result of a reduction in grain production, \$89.5 million - berry crops, and \$173.4 million - stone crops	322	0,9
4	Indirect losses from the drop in production of livestock products up to 10%, but higher in some sectors: milk - 31%, pig farming - 29%, and eggs - 21%	348,7	1,0
5	An increase in fuel prices due to the increase in the cost of energy carriers	485	1,4
6	The increase in fertilizer costs due to the increase in the cost of energy carriers	377	1,2
7	Losses due to the disruption of logistics chains caused by the war: a decrease in domestic prices for export-oriented crops - wheat, corn, barley, sunflower; restructuring of logistics chains, reorientation from sea exports to railways, river ports and trucks, which led to an increase in the cost of delivery from \$30 to somewhere around \$170-200 per ton of products; due to a decrease in throughput, the volume of exports in the first months of a full-scale invasion decreased fivefold; in September, domestic prices for the main export-oriented crops remained 61% lower than before the war. With the signing of the grain agreement, the situation has improved somewhat, but current export opportunities do not meet the needs of exporters, and transportation costs remain high. Although the grain export corridor is open, it can hardly be called reliable in view of the unstable behavior of the Russian Federation, and it did not lead to an increase in domestic prices for the main crops	18500	54,0
	III. The main risks for the functioning of the agrarian sector of the economy		
1	As a result of the armed aggression of the Russian Federation, 2,653 economic entities of the agricultural sector suffered losses: arable land decreased by 1.9 million hectares, perennial plantations decreased by 9 thousand hectares. In addition, the territory of about 1 million hectares needs to be examined for the presence of explosive objects		
2	In 2022, compared to 2021, the total cultivated area was reduced by 20% due to the fact that they are either occupied, under constant fire, or mined		
3	Agricultural lands, where military operations were conducted, were adversely affected, and this will require the allocation of significant funds for their return to active use. The significant scale of military pollution will lead to the withdrawal of large areas of land from cultivation for an indefinite period. At present, a third of Ukrainian land has become a zone of risky agriculture		

4	Domestic consumption of nitrogen fertilizers in 2022 decreased by 40-55% - from 4.75 million tons to 2-2.9 million tons
5	According to FAO, more than 150,000 farmers/food workers have been directly affected by the war and/or forced to migrate. The prospect of resuming their economic activity on their own lands is uncertain, which may lead to their withdrawal from agrarian business or a change in specialization. In a difficult situation, small-scale producers who grew seasonal products played an important role in ensuring employment and income of the rural population
6	According to experts' estimates, 84,200 units of machinery and equipment (11% available until February 24, 2022) are completely or partially damaged
7	According to experts, the existing deficit of storage capacities (10–15 million tons) due to the destruction of granaries and food warehouses has increased to 20 million tons
8	Before the aggression of the Russian Federation, more than 90% of grain and oil crops were exported by sea. Due to the blockade of Ukrainian Black Sea ports, export deliveries of agricultural products became extremely difficult, but the organization of the "grain corridor" for the period of validity of the relevant agreements under the auspices of the UN reduced the logistical tension, but this cannot be a guarantee for the future
9	The increase in the cost of agricultural products and the difficulty of their sale caused a change in the structure of production in favor of highly profitable crops (in 2023, the area sown under oilseeds: rapeseed, soybean, sunflower, and will decrease - under wheat), as well as the refusal of agricultural producers to grow labor-intensive crops (primarily, borscht set, early seasonal products), which will have a negative impact on their supply to the country's population.
10	In the livestock sector, the situation is difficult due to the reduction of the number of animals in households, the increase in production costs, and the lack of financial resources among farmers for the reconstruction of destroyed livestock premises and the purchase of young animals.
11	In case of continuation of hostilities, export deliveries of Ukrainian grain abroad will decrease. The record harvest of agricultural crops in 2021 (more than 108 million tons of grain) ensured significant volumes of its export in 2022. Last year, the total harvest of agricultural crops decreased to 67 million tons, and it is predicted to decrease in the current year. And as a result of the reorientation of the structure of cultivated areas in favor of oil crops, the production of cereals will decrease.

* Developed and adapted using sources: [7; 8].

The total (estimated) amount of financing for the needs of the restoration of the agrarian sector is UAH 1,683.4 billion. for a period of 10.5 years, and in the average annual calculation - UAH 160.3 billion. This is almost three times higher than the capital investments in primary production, which were financed in the average annual calculation for the last 2017-2021 - UAH 57.8 billion. The main sources of financing will be the state budget, international loans and EU donor aid.

A detailed list of key works in the agrarian sector within the framework of the Recovery Plan of Ukraine and specific terms of project implementation are disclosed in the Recovery Plan under the direction of "New Agrarian Policy" [9].

The plan for the recovery of Ukraine under the direction of "New Agrarian Policy" is diversified according to two strategic goals (Economic transformation of agro-industrial complex and Development of agricultural infrastructure) and 14 projects and covers three stages of implementation: June - December 2022; January 2023 - December 2025; January 2026 - December 2032

The first stage of the implementation of the Plan for the Recovery of Ukraine in the direction of "New Agrarian Policy" has already passed. The main goal that had to be achieved was to ensure the preservation of the existing economic potential of the industry. But the aggravation of the military conflict and the destruction of agrarian resource potential in combat zones and on the front-line territories, further mining and chemical pollution and the destruction of the fertile layer of agricultural lands, the destruction of logistics chains, the

bankruptcy of a number of agricultural enterprises, the lack of available financing, became an obstacle to the realization of this goal, limited credit resources, etc. With the end of the war and the liberation of the occupied territories from the aggressor, the work on preserving the existing and increasing the agrarian resource potential of agriculture on an innovative and technological basis will be significantly intensified.

Conclusion. Studies have shown that during the last half century, turbulence has tended to increase significantly, and this causes an increase in chaos and uncertainty. Almost any system, depending on the degree of turbulence intensity, is in a state of permanent instability. At the same time, when certain threshold values are reached, the system is faced with a choice: further strengthening of turbulence will increase the probability of approaching the branching point (random selection of one of the possible options for development) or its destruction altogether. It is about replacing the previously existing order with a second one, which will be formed under the influence of increased internal and external turbulence, to give a completely new system greater stability.

Agricultural and economic systems are especially vulnerable in this respect. Such systems are formed on the basis of the union of three different types of environments (natural-biological, technical-distributive, financial-banking) and provide for the observance of a certain sequence in the performance of various technological processes and types of work and in the implementation of production, trade and banking operations. These environments or subsystems are under

the influence of turbulent processes and phenomena that occur directly in themselves, as well as when they are affected by zones of turbulence that have covered key components of the external environment (international economy, agricultural sector, banking system). In this regard, the internal imbalance of the functioning of various subsystems, as well as the destructive effects of external turbulence ultimately reduce the stability of agrarian and economic systems, and in extreme cases - can lead to its destruction and catastrophe (crises, droughts, military operations, etc.) .

The full-scale Russian-Ukrainian war was accompanied by numerous destructions in industry,

industrial and social infrastructure, the agricultural sector of Ukraine and losses of human potential. The restoration of the agricultural resource potential is connected with the conduct of military operations to de-occupy the territories of the Ukrainian state captured by the Russian aggressor and return to the state of 1991, humanitarian demining of contaminated agricultural lands and soil reclamation of those affected by hostilities, localization and bringing to a safe condition of ecologically dangerous land plots, restoration of infrastructure facilities for storage and primary processing of products, reproduction of agriculture in de-occupied regions, etc.

Bibliographic references:

1. Burlachkov V. Turbulence of economic processes: theoretical aspects. Questions of Economics. 2009. No. 11. P. 90-97. URL: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2009-11-90-97>
2. Zhuravleva G.P., Manokhina N.V. New rules of the game in the conditions of economic turbulence. Bulletin of the Saratov State Socio-Economic University. 2013. P.23-28. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-pravila-igry-v-usloviyah-ekonomicheskoy-turbulentnosti/viewer>. (visited 29.08.2023).
3. Shkarlet, S. M., Dubyna M. V. Application of turbulent approach to the knowledge of the economic systems. Scientific Bulletin of Polissya. 2017. No. 1 (9), part 1. P. 8-15.
4. Zhudro M.M. Systematic analysis of the factors of the agro-industrial complex development strategy. Nikon Readings - 2016: materials of the XXI International scientific and practical conference "Scientific and technological development of the agro-industrial complex: problems and prospects", October 18-19, 2016. pp. 335-337. URL: https://books.google.com/books/about/Nikon's_readings_2016. (visited 14.09.2023).
5. Caslione J. A. Chaotics: the art of control in the era of turbulence. Performance: EY, 2011. URL: <http://performance.ey.com/wp-content/uploads/downloads/2011/10/Chaotics.pdf>.
6. Priorities for ensuring the stability of industry and the agricultural sector of Ukraine's economy in the conditions of a full-scale war: analyst. add. / [O. V. Sobkevich, A. V. Shevchenko, V. M. Rusan, L. A. Zhurakovska] ; under the editorship J. A. Zhalila. - Kyiv: NISD, 2023. - 49 p. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.04>.
7. Neuter Roman. Losses of \$40 billion: how the agrarian sector of Ukraine suffers because of the war. How much did Ukraine's agriculture lose due to the aggression of the Russian Federation and what does the speed of recovery depend on? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>.(visited 02.09.2023).
8. Rusan Vitaly. The agricultural sector of the economy: the results of 2022 and the forecast for 2023. 10.03.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahramnyy-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik>. (visited 22.08.2023).
9. Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the working group "New Agrarian Policy". 21 p. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>. (visited 12.09.2023).

CZU 334.7:005.8

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.23>

ВОЗМОЖНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ОНЛАЙН-ИНСТРУМЕНТОВ И ПОДХОДОВ, ПРИМЕНЯЕМЫХ ДЛЯ МЕНЕДЖМЕНТА ПРОЕКТОВ И ЭФФЕКТИВНОЙ КОММУНИКАЦИИ ПРИ УДАЛЁННОЙ РАБОТЕ

КУТАНИНА Наталия,

Докторант,

Университет Политических и Экономических Европейских Знаний «Константин Стере»

E-mail: nkutanina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6396-5625>

АННОТАЦИЯ

Данная статья анализирует представленные на сегодняшний день на мировом рынке популярные и повсеместно используемые подходы к управлению проектами, как удаленными, так и не удаленными, такие как Agile, Kanban, Scrum, Scrumban и Waterfall, а также понятие “таск-менеджер”, возможности применения и функционал подобных онлайн-платформ. Такого рода инструменты и подходы позволяют значительно повысить эффективность коммуникации при удалённой работе, и в особенности при работе с географически

распределенными командами, в том числе выполняющими задачи одновременно в разных часовых поясах. Целью статьи является проанализировать ключевые инструменты и подходы, которые применяются для менеджмента удаленных проектов и географически распределенных команд и позволяют улучшать их бизнес-коммуникацию.

Ключевые слова: коммуникация, бизнес-коммуникация, телеработа, удаленная работа, таск-менеджеры, agile-методология, канбан, скрам, водопад.

THE POSSIBILITIES OF MODERN ONLINE TOOLS AND APPROACHES USED FOR PROJECT MANAGEMENT AND EFFECTIVE COMMUNICATION CONNECTED TO REMOTE WORK

KUTANINA Natalia,

PhD student,

University of Political and Economic European Studies "Konstantin Stere"

E-mail: nkutanina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6396-5625>

SUMMARY

This article analyzes the most popular and widely used approaches to project management, both remote and non-remote, presented today on the world market, such as Agile, Kanban, Scrum, Scrumban and Waterfall, as well as the concept of "task manager", the possibilities and functionality of such online platforms. Such tools and approaches can significantly improve the efficiency of communication when working remotely, especially when working with geographically distributed teams, including those performing tasks at the same time in different time zones. The purpose of the article is to analyze the key tools and approaches that are used to manage remote projects and geographically distributed teams and improve their business communication.

Key words: communication, business communication, teleworking, remote work, task managers, agile methodology, kanban, scrum, waterfall.

Введение. Стремительное и повсеместное распространение удаленной работы в современной постпандемийной экономике диктует необходимость изучения и разработки разнообразия подходов к повышению эффективности работников. Данная статья ставит перед собой цель проанализировать ключевые инструменты и подходы, которые применяются для менеджмента удаленных проектов и географически распределенных команд и позволяют улучшать их бизнес-коммуникацию. Методология данной статьи включает обзор литературы, анализ и синтез. Одной из задач данной статьи заключается в том, чтобы проанализировать исследования авторов на тему эффективности коммуникации при удаленной работе, опубликованные в последние несколько лет, а также важнейшие онлайн-инструменты, используемые для менеджмента сложных проектов и ключевые особенности и различия подходов и методов, используемых для менеджмента эффективности при работе с удаленными проектами и географически распределенными командами в условиях быстро развивающейся экономики современного мира.

Основные идеи исследования. Феномен удаленной работы, или телеработы, представляет огромный интерес для изучения. Согласно Д. Димитровой [2], история данного феномена уходит корнями аж в 1970е гг., но повсеместное распространение телеработа получила уже в последние годы в процессе пандемии COVID-19. Вместе с распространением удаленной работы как новой формы труда, растет и количество исследований на эту тему. Так, к примеру, интересно исследование авторов из Швеции, проведенное в

2023 году [4]. Результаты данного исследования показали, что, как удаленные сотрудники, так и менеджеры в среднем отмечают рост производительности сотрудников при удаленной работе, при этом такие факторы, как желание работать удаленно, возраст и ситуация в семье, оказывают существенное влияние на производительность работы. Кроме того, исследование также показало, что подавляющее большинство работников предпочитают гибридный рабочий график (смешанная форма труда, при которой сотрудник в некоторые дни работает удаленно, а в некоторые - из офиса), при котором лишь 40-60% времени сотрудники работают удаленно, что позволяет им использовать преимущества как удаленной работы, так и работы из офиса.

Без живого общения в команде существует высокий риск возникновения различного рода недоразумений, которые могут привести к значительным проблемам в команде и соответственно снизить эффективность работы. В некоторой степени эту проблему можно решить с помощью видеоконференций. Авторы другого исследования на тему эффективности коммуникации при удаленной работе, проведенного также в Швеции в 2023 году, говорят о феномене "усталости от видеоконференций" и утверждают, что необходимость неформальных встреч для увеличения уровня сплоченности команды играет огромную роль при удаленной работе, когда сотрудники не имеют возможности случайно встретиться так, как в офисе, к примеру, у кулера с водой. Чтобы попытаться решить эту проблему,

некоторые компании начали использовать цифровые технологии, организуя более неформальные платформы для встреч удалённых работников [8, с 50]. В таких “онлайн-комнатах” члены команды могут подключаться и отключаться по своему усмотрению, что привносит в жизнь сотрудников ощущение свободы и помогает удовлетворить потребность в неформальном общении.

Рассмотрим *ключевые инструменты*, которые на сегодняшний день используются глобально для менеджмента удалённых проектов. Один из наиболее распространенных методов среди тех, которые применяются для менеджмента проектов, в том числе и при работе с географически распределёнными командами - это *метод Agile* (“аджайл”). Данный метод изначально был создан в 2000 году для менеджмента проектов, связанных непосредственно с разработкой программного обеспечения. Метод Agile представляет собой гибкий подход к работе, который приоритезирует личность и взаимодействие между людьми в противовес процессам и инструментам, работающее программное обеспечение в противовес подробной документации, сотрудничество с клиентами в противовес переговорам по контракту, реакцию на изменения в противовес строгому следованию плану. Родоначальниками методологии Agile считаются Кен Швабер и Джефф Сазерленд, хотя над развитием данной методологии работало больше разработчиков.

Говоря об Agile, невозможно не упомянуть такие методологии, как Scrum (“скрам”) и Kanban (“канбан”). И Scrum, и Kanban подпадают под действие методологии Agile, что делает их хорошей основой для разбиения более крупных и сложных проектов на упрощённые и за счёт этого управляемые фрагменты. Оба вышеупомянутых подхода позволяют проектам адаптироваться к изменениям, поощряют участие всех членов команды и повышают прозрачность коммуникации.

Рассмотрим подробнее эти два подхода к менеджменту проектов. *Подход Scrum* - это популярный и повсеместно применяемый метод управления проектами, которые требуют быстрой разработки, тестирования и выпуска продуктов. Согласно отчету американского института управления проектами [6], 55% менеджеров проектов подтвердили, что используют подход Scrum хотя бы частично.

Структура Scrum разбивает проект на короткие итерации продолжительностью от одной до четырех недель. Такие итерации называют “спринтами”. Скрам-команда, которую обычно возглавляет скрам-мастер (менеджер), работает над созданием итерации или версии окончательного проекта в конце каждого спринта. Скрам-команды также в обязательном порядке проводят ежедневные встречи в целях обсуждения прогресса и сплочения команды проекта.

Подход Scrum базируется на шести основных принципах:

- Первый принцип - это эмпирический контроль рабочего процесса, основанный на прозрачности, проверке и последующей адаптации.

- Второй принцип - это самоорганизация и независимость членов команды, которые несут ответственность за выполнение своих задач, в первую очередь перед собой и друг другом.

- Третий принцип - это так называемый “тайм-боксинг” - практика, при которой на определенные задачи выделяется ограниченное время.

- Четвёртый принцип - это расстановка приоритетов на основе ценности и важности продукта для конечного пользователя и заинтересованных сторон.

- Пятый принцип - это принцип итеративной разработки, который позволяет пересматривать и обновлять цели по итогам спринтов, что приводит к повышению качества продукта.

- Шестой принцип - это сотрудничество.

Согласно этим принципам, члены скрам-команды находятся в тесном взаимодействии друг с другом благодаря ежедневным встречам и поощрению коллаборации в команде, что помогает повысить эффективность коммуникации. Подход Scrum обычно связывают с более высокой производительностью, более быстрой разработкой продукта, меньшими затратами и более высоким качеством. Многие менеджеры проектов также рассматривают Scrum как эффективный метод решения сложных проектов или проектов, где требуется гибкость и быстрая адаптация к меняющимся условиям.

Подход Kanban уходит корнями в 1940-е годы и изначально использовался в Японии компанией Toyota. Только в XXI веке этот подход переходит в сферу IT, благодаря американскому автору Дэвиду Андерсону [1].

Методология Kanban основана на визуализации задач с помощью “доски Kanban”. Базовая комплектация этой доски имеет три типа рабочих процесса: «Сделать», «В процессе» и «Завершено». Тем не менее, новые столбцы можно добавлять и изменять в соответствии с потребностями проекта. Каждая из задач проекта представлена в виде «карточки» и размещается на доске в столбце, обозначающем текущий этап ее работы. По мере выполнения задач эта карточка перемещается далее по всему рабочему процессу. Доска Kanban может быть, как виртуальной, так и реальной, в примере, с разноцветными стикерами, на каждом из которых написана задача. Таким образом, этот подход обеспечивает стандартизацию рабочего процесса. Визуализация процесса с помощью карточек позволяет членам команды наглядно представить, где именно находится каждая из задач в общей схеме проекта.

Рассмотрим различия между этими двумя подходами. Kanban — это подход, который основан на визуализации задач, а Scrum — это методология, которая помогает структурировать рабочий процесс и атмосферу внутри команды для реализации проектов в короткие сроки. При использовании

методологии Kanban задачи выполняются непрерывно, пока проект не будет завершен, тогда как подход Scrum обеспечивает результаты порционно, в течение периода от одной до четырех

недель. Можно также выделить и другие различия при работе в рамках данных подходов (см. Таблица 1).

Таблица 1. Ключевые различия между подходами Scrum и Kanban

Критерии различия	Подход Scrum	Подход Kanban
Внесение изменений в рабочий процесс	Как правило, внесение изменений в рабочий процесс не предусмотрено в рамках одного “спринта”, изменения вносятся по итогам анализа рабочего процесса после окончания спринта	Применимо в любой момент
Цикличность работы	Работа над проектом ведется в формате циклов (“спринтов”) длительностью 1-4 недели	Может использоваться постоянно и на любом этапе проекта
Объекты и инструменты, которые являются неотъемлемой частью рабочего процесса	Список невыполненных задач по продукту, список невыполненных работ в данном “спринте”, список добавлений к функционалу продукта	Доска Kanban в стандартном виде (задачи до, в процессе и после выполнения) либо в измененном под нужды проекта виде
Особые роли при работе над проектом	Существуют строго определенные роли, такие, например, как Scrum мастер (менеджер, отвечающий за коммуникацию в команде и процесс работы), Product Owner (менеджер, отвечающий за финальный продукт), а также команда разработки	Особые роли не предусмотрены
Дополнительные инструменты, которые могут использоваться совместно с подходом	Jira Software, Axosoft, VivifyScrum, Targetprocess и др.	Jira Software, Kanbanize, SwiftKanban, Trello, Asana и др.
Базовый акцент подхода	Визуализация	Взаимодействие членов команды
Базовые принципы	Прозрачность, Проверка, Адаптация	Наглядность, Эффективность, Предсказуемость

Источник данных: Разработано автором на основе анализа библиографических источников (3,5,7).

Важно также отметить, что существует также подход, соединяющий в себе элементы и Scrum, и Kanban. Такой подход называют Scrumban (“скрамбан”). Данная гибридная методология использует процессы Scrum и инструменты визуализации Kanban.

Помимо этого, существует и часто используется также ещё один, более традиционный подход к управлению проектами - *подход Waterfall* (англ. “водопад”). В рамках данного подхода задачи выполняются в установленном порядке до того момента, пока проект не будет завершен, подобно воде, которая стекает по камням в водопаде. Подход Waterfall имеет смысл использовать для удаленных и

не удаленных проектов, в которых не ожидается больших изменений и не нужна гибкость и адаптация к быстро меняющимся условиям среды. К примеру, это могут быть проекты со строгими ограничениями по временным или денежным ресурсам, а также проекты, которые требуют последовательного выполнения задач. Важно также отметить, что подход Waterfall может также включать и визуализацию задач в формате адаптированной доски Kanban.

Для менеджмента, рабочей эффективности и своевременности выполнения задач, на сегодняшний день повсеместно используются специальные онлайн-сервисы. Такие платформы называют *task-*

менеджерами (task managers). Важно также отметить, что данные сервисы применяются не только при работе с удаленными проектами, но и для менеджмента задач при работе в офисе. Таск-менеджеры, как правило, в том или ином виде представляют собой виртуальную доску задач и зачастую имеют такие функции, как планирование предстоящих задач, представление плана задач в виде диаграммы Ганта, планирование зависящих друг от друга задач, добавление различного рода файлов к описанию задач и проектов, возможность комментирования задач, рабочих чатов и звонков, напоминания о предстоящих задачах, контроль доступа членов команды к различным “доскам” и др. функции. Некоторые из таких платформ имеют более расширенный список функций. Так, например, функционал онлайн-сервиса “Битрикс24” включает также возможность интеграции CRM-системы для хранения и менеджмента данных о клиентах, конструктор сайтов и другие полезные инструменты. Для небольших бизнесов, малых команд и ограниченного количества задач и файлов могут подойти бесплатные версии таких сервисов, тогда как для менеджмента более сложных проектов предлагается использовать платные версии (как правило, в формате ежемесячной подписки), что в долгосрочной перспективе, безусловно, является удачной инвестицией. Подобных онлайн-сервисов великое множество, и в последние годы их появляется всё больше. Если мы говорим о сфере ИТ, с которой так или иначе связано подавляющее большинство проектов с географически

распределёнными командами, из наиболее популярных на глобальном рынке таск-менеджеров здесь мы можем выделить следующие: Trello, Wrike, Asana, Slack, Битрикс24 и др. Необходимая платформа подбирается компанией либо менеджером проекта в зависимости от типа решаемых задач и сферы деятельности.

Заключение. Научно-технический прогресс последних лет и тенденции постпандемийного мира привносят в мировую экономику всё более сложные вызовы и проекты. В этой связи очень важно исследовать эффективность коммуникации при работе с удалёнными проектами, а также все богатство инструментов, которое предлагает современный мировой рынок для удобства работы над сложными проектами. В рамках данной статьи были рассмотрены такие ключевые подходы к управлению проектами, в том числе и удаленными, как Agile, Kanban, Scrum, Scrumban и Waterfall, а также предложен анализ важнейших различий подходов Kanban и Scrum и понятие таск-менеджеров, которые зачастую незаменимы при работе с удаленными проектами и географически распределёнными командами. Без сомнения, данная тема требует более глубокого изучения, в особенности учитывая тот факт, что данные подходы и инструменты совершенствуются и изменяются каждый день, адаптируясь к современной реальности, не говоря уже о том, что новые инструменты для работы с удаленными проектами появляются на рынке постоянно.

Библиографические сноски:

1. Anderson David J. (2010). *Kanban: Successful Evolutionary Change for Your Technology Business*. Blue Hole Press; Blue Book ed. edition (April 7, 2010), 278 p. ISBN-13 978-0984521401
2. Dimitrova, D. (2003). *Controlling teleworkers: supervision and flexibility revisited*. In: *New Technology, Work and Employment*, 18: 181-195. <https://doi.org/10.1111/1468-005X.00120>
3. Dingel, J. I., & Neiman, B. (2020). *How many jobs can be done at home?*. *Journal of Public Economics*, 189, 104235.
4. Gegerfelt, J., & Sandström, M. (2023). *How remote work affects employee productivity* (Dissertation). Retrieved from <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-507206> (дата обращения 02.09.2023).
5. Martinez-Amador, J. (2016). *Remote and on-site knowledge worker productivity and engagement: a comparative study of the effect of virtual intensity and work location preference*. (Doctoral Dissertation). Case Western Reserve University School of Graduate Studies. Retrieved from http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=case1459176938 (дата обращения 22.08.2023).
6. Project Management Institute report (2017). *Success Rates Rise: Transforming the high cost of low performance*. Режим доступа: <https://www.pmi.org/-/media/pmi/documents/public/pdf/learning/thought-leadership/pulse/pulse-of-the-profession-2017.pdf> (дата обращения 07.09.2023).
7. Reis Andressa, Legenvre Hervé (2019). *The Procurement Call for Agile, What does it mean?* In: *European Business Review*. Retrieved from <https://www.europeanbusinessreview.com/the-procurement-call-for-agile-what-does-it-mean/> (дата обращения 26.08.2023).
8. Wagner, N. (2023). *Bringing Agile home. A qualitative study on Agile methodologies in the era of remote work*. (Thesis). Chalmers University of Technology. Retrieved from <http://hdl.handle.net/20.500.12380/306768> (дата обращения 11.09.2023).

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГРАФИКОВ

ПАРМАКЛИ Д.М.,

доктор хабилитат экономических наук, профессор,

Комратский государственный университет,

E-mail: parmad741@mail.ru,

<https://orcid.org/0000-0003-2002-6104>

АННОТАЦИЯ

Подчеркивается, что прогнозирование финансово-экономических показателей деятельности предприятий имеет свои особенности, вызванные тем, что доход от реализации продукции, валовая и чистая прибыль, как правило, носят нестабильный характер. Это особенно актуально для сельскохозяйственных организаций и перерабатывающих предприятий. АТО Гагаузия расположена в эпицентре зоны рискованного (неустойчивого) земледелия. Методика прогнозирования финансово-экономических показателей деятельности предприятий требует уточнений и по возможности применения единых подходов, доступных для использования на практике, как в учебных целях, так и в сельскохозяйственных организациях. Предлагается графический метод прогнозирования, как наиболее простой и доступный для использования на практике. Он базируется на применении графиков, анализа их трендов и коэффициентов аппроксимации, отражающих тенденцию развития экономических явлений за последние 5 и более лет. Если коэффициент аппроксимации составляет 0,8 и выше для прогнозирования можно использовать линейный тренд. Если коэффициент аппроксимации находится в пределах 0,5 - 0,8, прогнозное значение показателя следует определять, как среднее значение, рассчитанное по линейному и полиномиальному трендам. При коэффициенте аппроксимации ниже 0,5 прогноз рассчитывается как среднее значение по линейному и полиномиальному трендам на основе использования среднегодовых скользящих показателей. В статье представлена методика расчетов прогнозных значений доходов от реализации, собственного капитала и чистой прибыли на примере конкретного предприятия АТО Гагаузия за 2013-2022 годы.

Ключевые слова: доход от реализации, собственный капитал, чистая прибыль, уравнение линейного и полиномиального трендов, среднегодовые скользящие показатели.

FORECASTING FINANCIAL AND ECONOMIC INDICATORS ACTIVITIES OF ENTERPRISES USING CHARTS

PARMAKLI D.M.,

Doctor of Habilitation of Economic Sciences, Professor,

Comrat State University,

parmad741@mail.ru,

<https://orcid.org/0000-0003-2002-6104>

SUMMARY

It is emphasized that the forecasting of financial and economic performance of enterprises has its own characteristics, due to the fact that income from product sales, gross and net profits, as a rule, are unstable. This is especially true for agricultural organizations and processing enterprises. ATU Gagauzia is located in the epicenter of the zone of risky (unsustainable) agriculture. The methodology for forecasting the financial and economic performance of enterprises requires clarification and, if possible, the use of uniform approaches available for use in practice, both for educational purposes and in agricultural organizations. A graphical forecasting method is proposed as the simplest and most accessible for practical use. It is based on the use of charts, analysis of their trends and approximation coefficients, reflecting the trend in the development of economic phenomena over the past 5 years or more. If the approximation coefficient is 0.8 or higher, a linear trend can be used for forecasting. If the approximation coefficient is in the range of 0.5 - 0.8, the forecast value of the indicator should be determined as an average value calculated from linear and polynomial trends. With an approximation coefficient below 0.5, the forecast is calculated as the average of linear and polynomial trends based on the use of annual moving averages. The article presents a methodology for calculating the forecast values of income from sales, equity and net profit on the example of a specific enterprise of ATU Gagauzia for 2013-2022.

Key words: sales income, equity, net profit, equation of linear and polynomial trends, average annual moving indicators.

Введение. Результаты производственно-хозяйственной деятельности находят свое отражение

в финансовом состоянии предприятия. Финансовое состояние предприятия зависит от результатов его

производственной, коммерческой и финансовой деятельности. Если производственный и финансовый планы успешно выполняются, то это положительно влияет на финансовое положение предприятия, и, наоборот, в результате невыполнения плана по производству и реализации продукции происходит повышение ее себестоимости, уменьшение доходов от реализации и суммы прибыли и как следствие — ухудшение финансового состояния предприятия и его платежеспособности [1, с.9].

Прогнозирование финансово-экономических показателей деятельности предприятий имеет свои особенности, вызванные тем, что доход от реализации продукции, валовая и чистая прибыль, как правило, носят нестабильный характер. Это особенно актуально для сельскохозяйственных организаций и перерабатывающих предприятий. АТО Гагаузия расположена в эпицентре зоны рискованного (неустойчивого) земледелия [2, с.99]. В связи с этим прогнозирование объемов финансовых показателей на предстоящие годы вызывает определенные трудности.

Актуальность темы. В зонах неустойчивого земледелия прогнозирование финансовых показателей усложняется, так как в отдельные годы предприятия не в состоянии окупать понесенные затраты и расходы по возделыванию культур. Вот почему методика прогнозирования финансовых показателей деятельности предприятий требует уточнений и по возможности применения единых подходов, доступных для использования на практике, как в учебных целях, так и в сельскохозяйственных организациях.

Цель статьи – представить методические особенности прогнозирования финансовых показателей на базе графического метода исследований.

Методологическая основа исследования. В статье были использованы экономико-математический, абстрактно-логический и

графический методы исследований.

Результаты. В мировой экономической науке накоплен и апробирован значительный арсенал методов прогнозирования, который дает возможность решать комплекс задач по обоснованию перспектив развития страны, регионов, отраслей и отдельных предприятий. Грамотный экономист-менеджер должен знать принципы и методы прогнозирования отдельных субъектов хозяйствования [3, с.3].

Прогнозирование представляет собой целенаправленную деятельность государства, органов управления, хозяйствующих субъектов по разработке перспектив развития страны, регионов, отраслей, предприятий различных форм собственности. Прогноз – это комплекс научно обоснованных предположений (выраженных в качественной и количественной формах) относительно будущих параметров экономической системы. Таким образом, прогнозирование – это способ научного предвидения, в котором используется как накопленный в прошлом опыт, так и текущие допущения насчет будущего с целью его определения [4, с.217].

Существует много методов прогнозирования. Изучив их особенности, выбираем графический метод, как наиболее простой и доступный для использования на практике. Он базируется на применении графиков, анализа их трендов и коэффициентов аппроксимации, отражающих тенденцию развития экономических явлений за последние 5 и более лет. Точность прогнозов зависит от того, продолжат ли сохраняться на период прогноза соотношения и зависимости, действовавшие в прошлом.

Рассмотрим особенности прогнозирования дохода от реализации, собственного капитала и чистой прибыли в SRL «DaalarDuzu» за последние 10 лет. Исходные показатели представлены в таблице 1.

Таблица 1. Показатели дохода от реализации, собственного капитала и чистой прибыли в SRL «Daalar Duzu» за 2013-2022 годы (тыс. лей)

Год	Доход от реализации продукции	Собственный капитал	Чистая прибыль
2013	13168	12075	2818
2014	15364	14162	2206
2015	14741	17261	3150
2016	17818	21342	4622
2017	19183	24134	2850
2018	20875	28367	4351
2019	17888	26482	-1847
2020	15868	27388	1069
2021	23836	29360	2439
2022	34230	31632	5887

Источник: данные бух. учета предприятия

Представим на графике динамику показателей дохода от реализации, собственного капитала и чистой прибыли за 2013-2021 годы (рис.1). Из графика видим, что коэффициент аппроксимации (R^2) составляет для доходов от реализации

продукции 0,593, собственного капитала 0,921 и незначительный для чистой прибыли. Проведенные исследования показали, если коэффициент аппроксимации составляет 0,8 и выше для прогнозирования можно использовать линейный

тренд. Если коэффициент аппроксимации находится в пределах 0,5 - 0,8, прогнозное значение показателя следует определять, как среднее значение, рассчитанное по линейному и полиномиальному трендам. При коэффициенте аппроксимации ниже 0,5 прогноз рассчитывается как среднее значение по линейному и полиномиальному трендам на основе использования среднегодовых скользящих

показателей.

Выполним расчет прогнозного значения собственного капитала предприятия на 2023 год методом линейного тренда, так как коэффициент аппроксимации превышает значение 0,9. Результаты расчетов представлены на графике (рис.2). Собственный капитал предприятия достигнет величины в 2023 году 34971 тыс. лей.

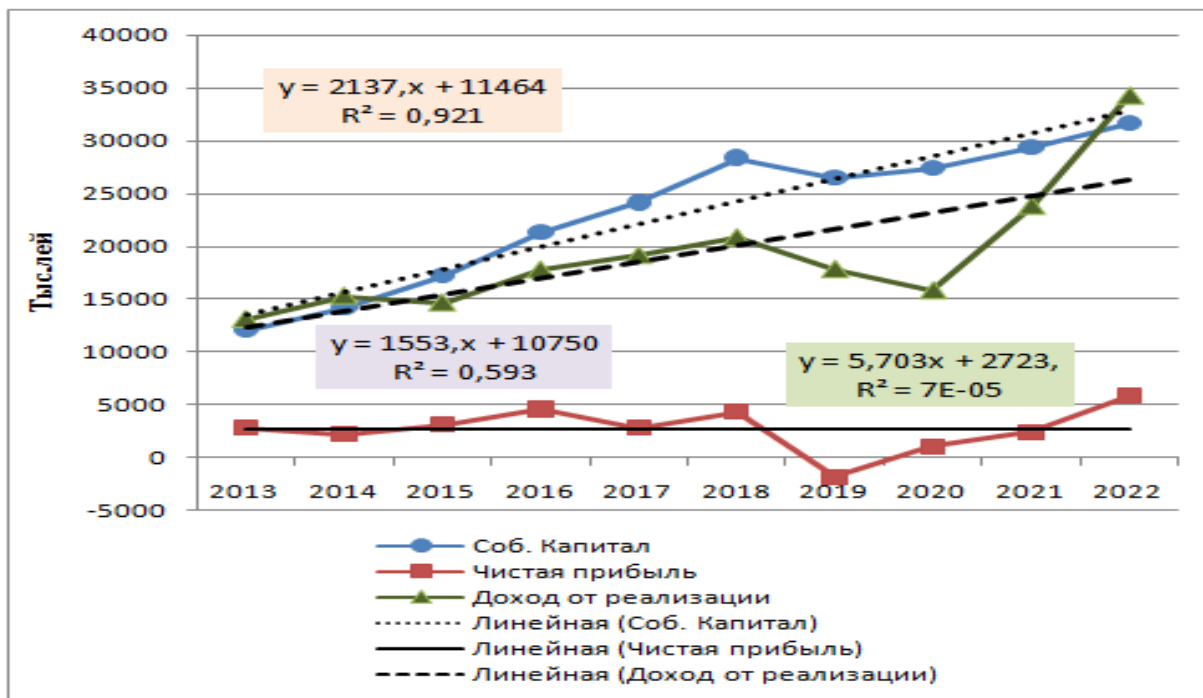


Рис.1 Динамика доходов от реализации продукции, собственного капитала и чистой прибыли в SRL «Daalar Duzi» за 2013-2022 годы

Источник: данные таблицы 1

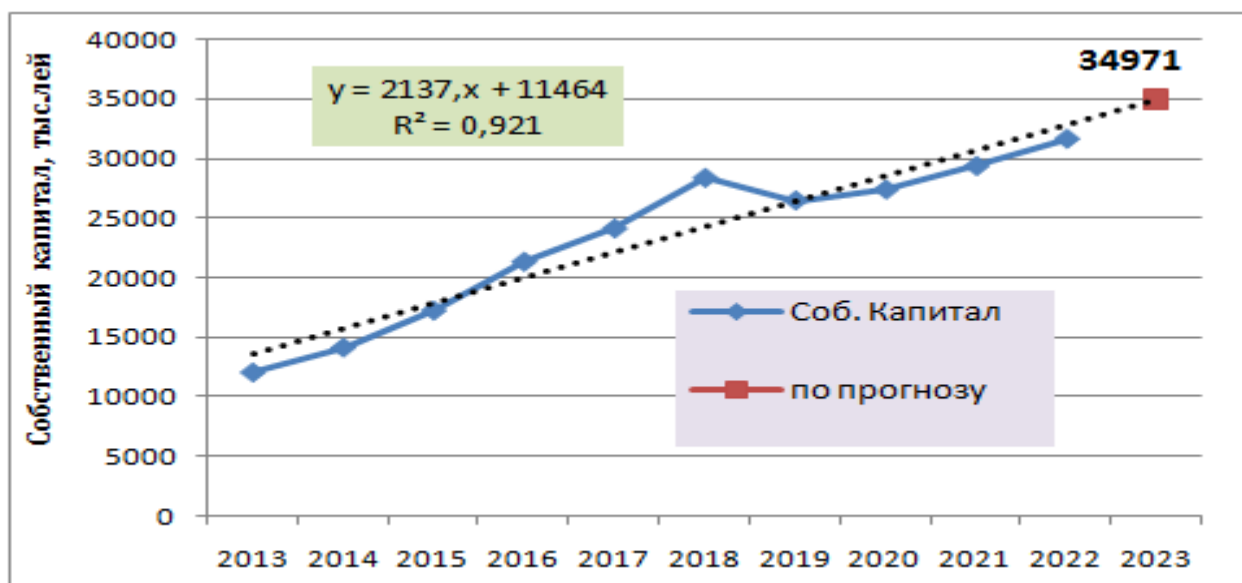


Рис.2 Прогноз собственного капитала в SRL «Daalar Duzi» на 2023 год

Источник: выполнено по данным таблицы 1

Так как коэффициент аппроксимации дохода от реализации всех видов продукции составляет 0,593

(рис.3), то его прогнозное значение рассчитываем, как среднее значение по данным линейного и

полиномиального трендов. Расчет прогноза на 2023 | год представлен на графике (рис.4).

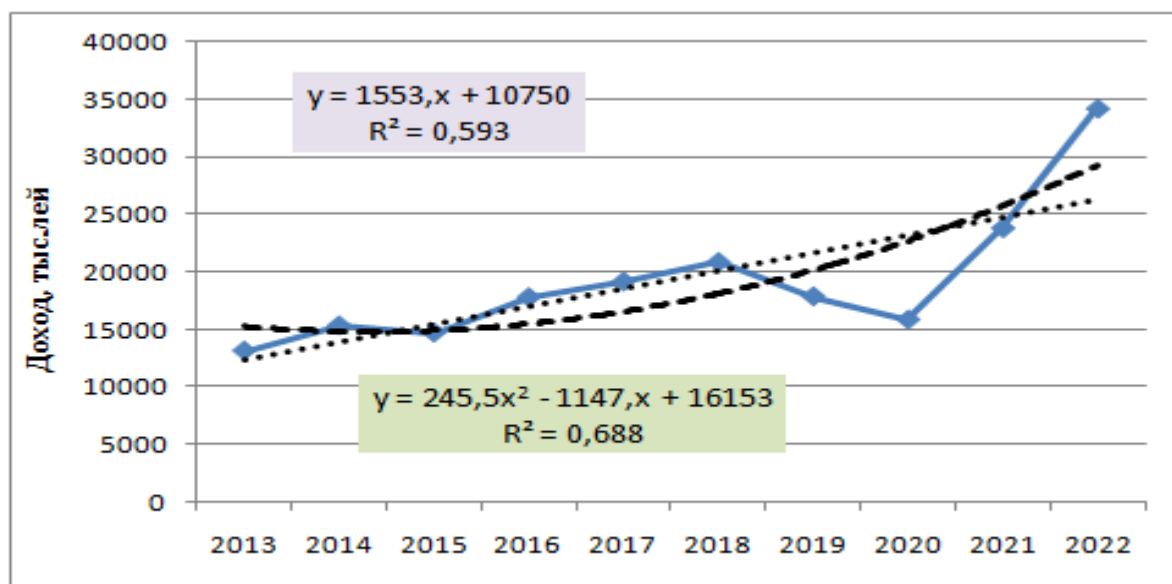


Рис.3 Динамика доходов от реализации продукции в SRL «Daalar Duzu» за 2013-2022 годы (линейный и полиномиальный тренды)

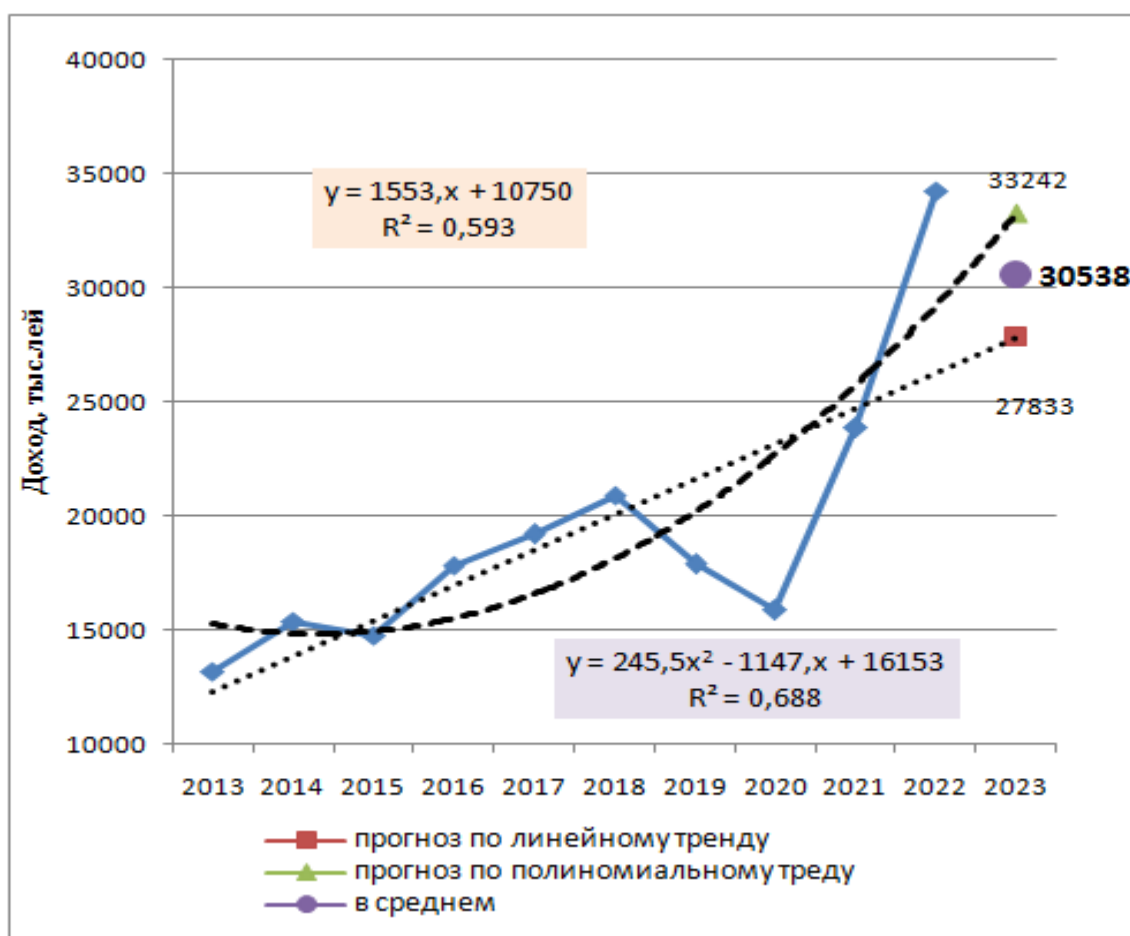


Рис.4 Прогноз доходов от реализации продукции в SRL «Daalar Duzu» на 2023 год

Источник: выполнено по данным таблицы 1

Из графика видно, что в соответствии с | уравнением линейного тренда прогноз на 2023 123

составляет 27833 тыс. лей ($y = 1553 \cdot 11 + 10750$). По данным уравнения полиномиального тренда доход от реализации продукции достигнет величины 33242 тыс. лей ($y = 245,5 \cdot 11^2 - 1147 \cdot 11 + 16153$). Следовательно, итоговое значение прогноза составляет 30538 тыс. лей.

Коэффициент аппроксимации уравнения

линейного тренда чистой прибыли составляет 0,236 (рис.5), а полиномиального тренда 0,238, т.е. ниже показателя 0,5. В связи с этим для определения прогноза на 2023 год следует использовать скользящие показатели чистой прибыли. Выполним расчеты по определению трехлетних скользящих показателей и результаты занесем в таблицу 2.

Таблица 2- Скользящие трехлетние показатели чистой прибыли в SRL «Daalar Duzu» за 2013-2022 годы (тыс. лей)

Год	Чистая прибыль	Скользящие трехлетние данные
2013	2818	-
2014	2206	-
2015	3150	2725
2016	4622	3326
2017	2850	3541
2018	4351	3941
2019	-1847	1785
2020	1069	1191
2021	2439	554
2022	5887	3132

Источник: данные таблицы 1

Далее построим график динамики трехлетних скользящих показателей и выявим уравнения трендов (рис.5). По данным уравнений трендов

скользящих трехлетних показателей выполним расчеты по определению прогнозного значения объема чистой прибыли предприятия на 2023 год.

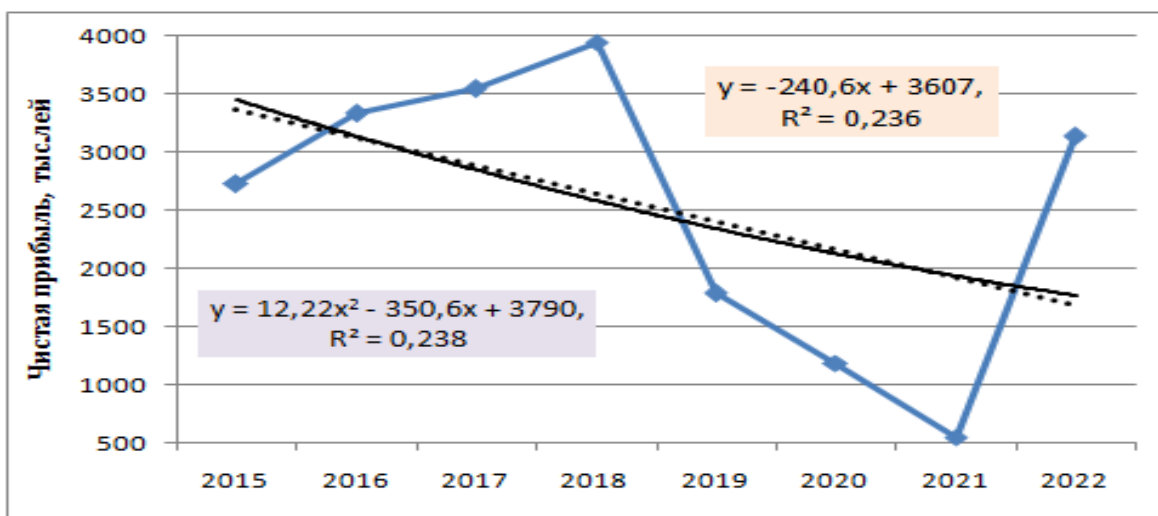


Рис.5 Динамика скользящих показателей чистой прибыли в SRL «Daalar Duzu» за 2013-2022 годы (линейный и полиномиальный тренды)

Источник: данные таблицы 2

Результаты расчетов покажем на графике (рис.6). Из графика видно, что в 2023 году предприятие

получит чистой прибыли по прогнозу на сумму 1534 тыс. лей.

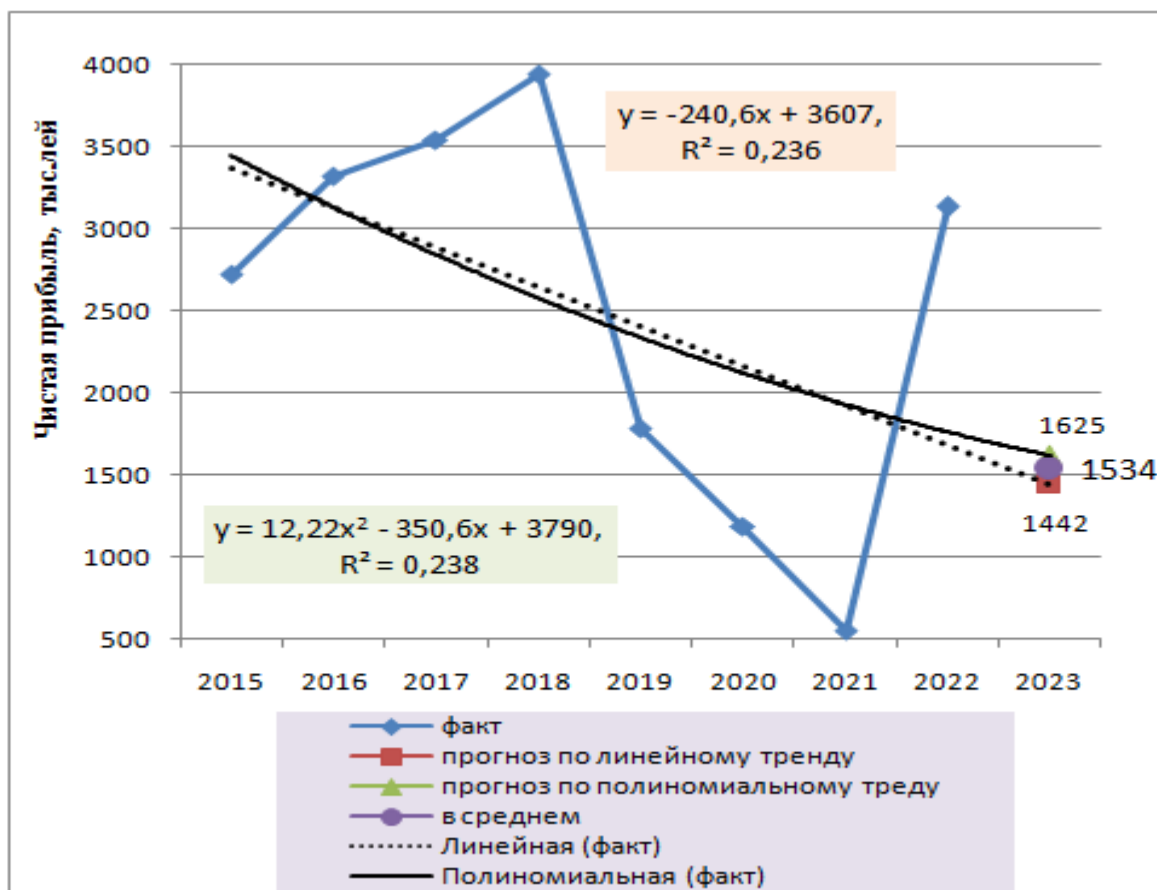


Рис. 6 Прогноз чистой прибыли в SRL «Daalar Duzu» на 2023 год

Источник: выполнено по данным таблицы 2

Заключение. Приведенные в статье методические особенности прогнозирования финансово-экономических показателей на основе графического метода исследований являются не

сложными и вполне доступными для использования как в учебных целях, так в условиях действующих предприятий.

Библиографические сноски:

1. Пармакли, Д.М. Финансовые показатели деятельности предприятий в динамике: особенности оценки и прогнозирования : (Учебное пособие) / Пармакли Д.М., Тодорич Л.П.; Комратский государственный университет, Научно-исследовательский центр "Прогресс". – Комрат: Б.и., 2021 (Centrografic SRL). – 86р.
2. Пармакли, Д.М. Эффективность использования земли в сельском хозяйстве АТО Гагаузия: теория и практика/ Пармакли Д.М., Н.-и. центр Гагаузии им.М.В.Маруневич. 2019. – 278р.
3. Касперович С.А. Прогнозирование и планирование экономики: курс лекций для студентов. - Минск.: БГТУ, 2007. – 172 с.
4. Гунько А.Ю. Значение прогнозирования экономических показателей для повышения конкурентоспособности предприятий. Экономический вестник Ростовского государственного университета, 2008, том Б №3 часть 3, с.217-219.

CZU 330.31: 658:63

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.25>

ОЦЕНКА ТИПОВ ВОСПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

ПАРМАКЛИ Д.М.,

доктор хабилитат экономических наук, профессор,
Комратский государственный университет,
E-mail: parmad741@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0003-2002-6104>

ДУДОГЛО Т.Д.,
доктор экономических наук, конференциар,
Комратский государственный университет,
E-mail: dudoglo_tatiana@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0003-0015-9057>.

ТОДОРИЧ Л.П.,
доктор экономических наук, конференциар,
Комратский государственный университет,
E-mail: todorich24@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-3492-1890>

АННОТАЦИЯ

Подчеркивается, что воспроизводство в сельском хозяйстве имеет свои особенности, что обусловлено решающим влиянием природно-биологической системы, т.е. земли, растений, животных. Природно-климатические условия непосредственно влияют на возделываемые культуры в растениеводстве. В сельскохозяйственных организациях автономии выращивают пшеницу, ячмень, горох, кукурузу, подсолнечник, рапс, фрукты и виноград. Указанные культуры являются ведущими, ими занято более 95 % земли в обработке. В связи с этим, в статье исследованы показатели производства данных культур за последние 20 лет. Расчеты по определению среднегодовых темпов изменения валового сбора продукции указанных культур показали, что производство пшеницы, кукурузы, подсолнечника, рапса и фруктов характеризуется расширенным воспроизводством. Для обоснования факторов роста производства выполнены расчеты по определению среднегодовых темпов прироста площадей возделывания и урожайности. При сопоставлении этих данных превышение темпов прироста площадей над приростом урожайности указывает на экстенсивный тип воспроизводства, при обратном соотношении имеет место интенсивный тип воспроизводства. Отмечается, что производство пшеницы и подсолнечника велось преимущественно экстенсивным способом, так как среднегодовой темп прироста площадей опережал темп прироста урожайности. Производство же рапса осуществлялось преимущественно интенсивным способом – темпы роста урожайности опережали рост посевных площадей. Возделывание кукурузы и фруктов велось на интенсивной основе: в условиях снижения площадей возделывания культур увеличение валового сбора был обеспечен за счет увеличения урожайности культур. В статье были использованы экономико-математический, абстрактно-логический и графический методы исследований.

Ключевые слова: экстенсивный и интенсивный тип воспроизводства, индекс прироста показателей, валовой сбор, площадь возделывания, урожайность.

EVALUATION OF TYPES OF PRODUCT REPRODUCTION IN AGRICULTURAL ORGANIZATIONS

PARMAKLI D.M.,
Doctor of Habilitation of Economic Sciences, Professor,
Comrat State University,
E-mail: parmad741@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0003-2002-6104>

DUDOGLO T.D.,
PhD, Associate professor,
Comrat State University,
E-mail: dudoglo_tatiana@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0003-0015-9057>

TODORICI L.P.,
PhD, Associate professor,
Comrat State University,
E-mail: todorich24@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-3492-1890>

SUMMARY

It is emphasized that reproduction in agriculture has its own characteristics, which is due to the decisive influence of the natural biological system, i.e. land, plants, animals. Natural and climatic conditions directly affect cultivated crops in crop production. Agricultural organizations of the autonomy grow wheat, barley, peas, corn, sunflower, rapeseed, fruits

and grapes. These crops are leading; they occupy more than 95% of the land in cultivation. In this regard, the article examines the production indicators of these crops over the past 20 years. Calculations to determine the average annual rate of change in the gross harvest of these crops showed that the production of wheat, corn, sunflower, rapeseed and fruits is characterized by expanded reproduction. To substantiate the factors of production growth, calculations were made to determine the average annual growth rates of cultivation areas and yields. When comparing these data, the excess of the growth rate of areas over the increase in productivity indicates an extensive type of reproduction, with the opposite ratio, an intensive type of reproduction takes place. It is noted that the production of wheat and sunflower was carried out mainly in an extensive way, since the average annual growth rate of areas outpaced the growth rate of yields. The production of rapeseed was carried out mainly in an intensive way - the growth rate of productivity outstripped the growth of sown areas. The cultivation of corn and fruits was carried out on an intensive basis: in the face of a decrease in the area of cultivation of crops, an increase in the gross harvest was ensured by increasing the yield of crops. The article used economic-mathematical, abstract-logical and graphic methods of research.

Key words: extensive and intensive type of reproduction, growth index of indicators, gross harvest, cultivated area, productivity.

Введение. Воспроизводство в сельском хозяйстве имеет свои особенности, что обусловлено решающим влиянием природно-биологической системы, т.е. земли, растений, животных. Природно-климатические условия непосредственно влияют на возделываемые культуры в растениеводстве. В связи с этим высокая нестабильность годовых показателей производства характерна для сельскохозяйственных предприятий.

АТО Гагаузия, расположенных, как известно, в зоне рискованного (неустойчивого) земледелия. Зачастую неблагоприятные погодные условия влияют не только на качество, но и не дают возможности произвести запланированный объем продукции, и как следствие получить необходимую прибыль. Сложные погодные условия, такие как жара и продолжительные периоды отсутствия осадков часто приводят к потерям урожая сельскохозяйственных культур. В результате чего могут полностью погибнуть посевы гороха, кукурузы на зерно, озимых культур или настолько снизить урожайность, когда их использование по назначению становится нецелесообразным. Специалисты, оценивая современную тенденцию изменения климата, приходят к выводу о наступающем потеплении. Проблемы опустынивания в таких условиях кажутся ныне не праздными [1, с. 194].

Актуальность темы. В зонах неустойчивого земледелия экономическая оценка процессов воспроизводства усложняется, так как в отдельные годы предприятия не в состоянии окупать понесенные затраты и расходы по возделыванию культур. Вот почему методика оценки типов воспроизводства продукции растениеводства требует уточнений и по возможности применения единых подходов, доступных для использования на практике, как в учебных целях, так и в

сельскохозяйственных организациях.

Цель статьи – представить методические подходы оценки типов воспроизводства продукции растениеводства на базе графического метода исследований.

Методологическая основа исследования. В статье были использованы экономико-математический, абстрактно-логический и графический методы исследований.

Результаты. Операционная деятельность сельскохозяйственных предприятий осуществляется под влиянием не предсказуемых колебаний погодных условий. В связи с этим экономически независимым следует считать такой вариант развития объектов хозяйствования в сельском хозяйстве, который сохраняя колебания объемов производства в отдельные годы, обеспечивает поступления прибыли в среднегодовом исчислении достаточной для ведения, по меньшей мере, простого воспроизводства. Уровень поступления финансовых средств от операционной деятельности для обеспечения как простого, так и расширенного воспроизводства служит индикатором стабильного развития каждого субъекта хозяйствования в отрасли [2, с. 191].

В сельскохозяйственных организациях автономии выращивают пшеницу, ячмень, горох, кукурузу, подсолнечник, рапс, фрукты и виноград. Указанные культуры являются ведущими, ими занято более 95 % земли в обработке. В связи с этим, рассмотрим показатели производства данных культур за последние 20 лет.

Прежде всего проведем анализ динамики производства ведущей продовольственной культуры - озимой пшеницы. Показатели производства за указанные 20 лет представлены в таблице 1.

Таблица 1. Показатели производства пшеницы в сельскохозяйственных организациях АТО Гагаузия за 2003-2022 годы

Год	Площадь, га	Валовой сбор, т	Урожайность, ц/га
2003	15014	8620	5,7
2004	22330	75187	33,7
2005	31129	76844	24,7
2006	22722	59126	26
2007	26377	39541	15

2008	31241	105950	33,9
2009	27431	43358	15,8
2010	25276	51851	20,5
2011	21247	57800	27,2
2012	23018	26987	11,7
2013	28121	85110	30,3
2014	28550	89628	31,4
2015	30613	83549	27,3
2016	34973	123232	35,2
2017	32384	120592	37,2
2018	35795	110401	30,8
2019	38624	103446	26,8
2020	28085	39148	13,9
2021	35864	164244	45,8
2022	34295	74223	21,6

Источник: данные управления сельского хозяйства АТО Гагаузия

Как следует из таблицы 1, в среднем за исследуемые 20 лет производство пшеницы составило 76942 тонн при урожайности 26,9 ц/га и площади возделывания 28654 га.

Чтобы оценить динамику производства пшеницы в хозяйствах всех категорий АТО Гагаузия за 2003-2022 годы, представим полученные результаты на графике (рис.1).

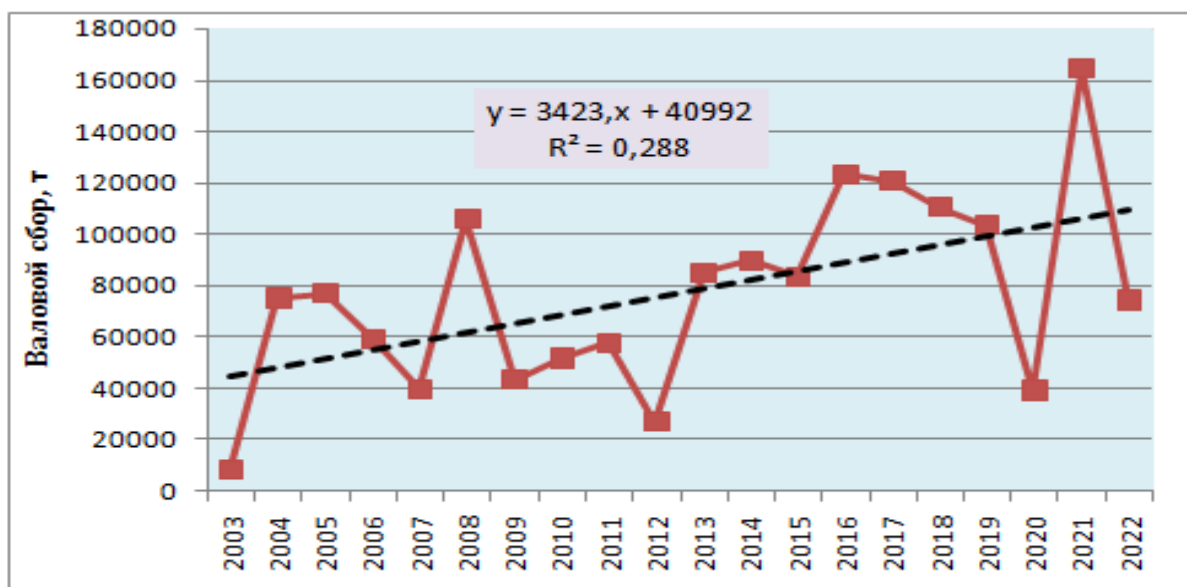


Рис.1. Динамика валового сбора пшеницы в хозяйствах всех категорий АТО Гагаузия за 2003-2022 годы

Источник: данные таблицы 1

За 20 лет производство пшеницы сохранило тенденцию роста. Как показывают уравнения трендов в среднем за год производство пшеницы увеличивалось на 3423 т ($y = 3423x + 40992$).

Выполним расчеты по определению среднегодовых темпов изменения валового сбора пшеницы.

С 2003 по 2022 годы в среднегодовом исчислении изменения валового сбора составили:

$$\Delta Q = \frac{Q_{2022} - Q_{2003}}{n-1} = \frac{74223 - 8620}{19} = 3452,8\text{т};$$

На основании уравнения линейного тренда производство пшеницы в среднегодовом исчислении

составили в 2003 году 44415 т ($y = 3423*1 + 40992$), а в 2022 году – 109452 т ($y = 3423*20 + 40992$), или почти в 2,5 раза больше. В среднем за год прирост составил 4,9 % ($\sqrt[19]{\frac{109452}{44415}} = 1,049$)

Если при расчетах с использованием данных за первый и последний годы анализа, мы получили среднегодовые изменения валового сбора зерна пшеницы в объеме 3452,8 т, то использование графического метода, базирующегося на показателях всех 20 лет, указывает в соответствии с уравнением линейного тренда на рост производства зерна в среднем за год на величину 3423 т ($\Delta Q = \frac{Q_{2022} - Q_{2003}}{n-1} = \frac{109452 - 44415}{19}$).. Следовательно, важно различать

среднегодовые изменения, рассчитанные, как по данным первого и последнего года периода исследований, так и с учетом значений всех лет периода при использовании графика.

Проведем аналогичные расчеты по всем культурам. Результаты сведем в таблицу 2. Как

показывают данные таблицы 2, возделывание пшеницы, кукурузы, подсолнечника, рапса и фруктов в автономии за исследуемые 20 лет характеризуется расширенным воспроизводством, а ячменя, гороха и винограда - суженным воспроизводством.

Таблица 2. Динамика показателей валового сбора продукции основных культур в АТО Гагаузия за 2003-2022 годы

Наименование культур	Уравнение линейного тренда	Среднегодовой темп роста (снижения), т	Тип воспроизводства
Пшеница	$y = 3423x + 40992$	3422	Расширенное
Ячмень	$y = -438,4x + 22180$	- 438	Суженное
Горох	$y = - 132,4x + 3997$	- 132.4	Суженное
Кукуруза	$y = 570,7x + 27497$	570.7	Расширенное
Подсолнечник	$y = 2923x + 6669$	2923	Расширенное
Рапс	$y = 206,4x + 2526$	206,4	Расширенное
Фрукты	$y = 596,2x + 4622$	596,2	Расширенное
Виноград	$y = - 128,8x + 34942$	- 128,8	Суженное

Источник: расчеты авторов

Расчеты среднегодовых темпов прироста (снижения) объемов производства продукции ведущих культур за исследуемые 20 лет представлены в таблице 3. Как показывают расчеты,

наиболее высоких темпов прироста продукции были достигнуты при возделывании (по убывающей степени) фруктов (6,3 % в среднем за год), пшеницы (4,9%), рапса (4,8%).

Таблица 3. Показатели расчетов ежегодных темпов прироста (снижения) валовых сборов продукции ведущих культур в хозяйствах всех категорий АТО Гагаузия за 2003-2022 годы

Наименование культур	Уравнение линейного тренда	Среднегодовое производство, т		
		за 2003 год	за 2022 год	ежегодный темп прироста (снижения), %
Пшеница	$y = 3423x + 40992$	44415	109452	4,9
Ячмень	$y = -438,4x + 22180$	21741,6	13412	-2,5
Горох	$y = - 132,4x + 3997$	3864,6	1349	-5,4
Кукуруза	$y = 570,7x + 27497$	28067,7	38911	1,7
Подсолнечник	$y = 2923x + 6669$	48503	65129	1,6
Рапс	$y = 206,4x + 2526$	2732,4	6654	4,8
Фрукты	$y = 596,2x + 4622$	5218,2	16546	6,3
Виноград	$y = - 128,8x + 34942$	34813,2	32366	-0,4

Источник: расчеты авторов

Важно также провести анализ динамики урожайности ведущих культур в автономии за исследуемые годы. Расчеты среднегодовых темпов прироста и индекс прироста представлены в таблице 4. Проведенный анализ показывает, что наиболее высоких темпов прироста урожайности возделываемых культур были получены при

возделывании фруктов. Ежегодный темп прироста урожайности достиг значения 10,0%. Далее по убывающей степени следуют виноград (6,2%), рапса (4,7%), подсолнечника (3,7%), кукурузы (3,2%). Высокие темпы ежегодных приростов урожайности указанных культур наглядно представлены на графике (рис.2).

Таблица 4. Показатели расчетов ежегодных темпов прироста (снижения) урожайности ведущих культур в хозяйствах всех категорий АТО Гагаузия за 2003-2022 годы

Наименование культур	Уравнение линейного тренда	Среднегодовая урожайность, ц/га			
		за 2003 год	за 2022 год	индекс прироста	ежегодный темп прироста, %
Пшеница	$y = 0,572x + 19,71$	20,28	31,15	1,536	2,3

Ячмень	$y = 0,427x + 16,25$	16,68	24,79	1,486	2,2
Горох	$y = 0,321x + 13,05$	13,37	19,47	1,456	2,0
Кукуруза	$y = 0,747x + 16,68$	17,43	31,62	1,814	3,2
Подсолнечник	$y = 0,516x + 9,526$	10,04	19,85	1,977	3,7
Рапс	$y = 0,737x + 9,278$	10,02	24,02	2,397	4,7
Фрукты	$y = 3,735x + 10,0$	13,74	84,7	6,164	10,0
Виноград	$y = 2,800x + 22,47$	25,27	78,47	3,105	6,2

Источник: расчеты авторов

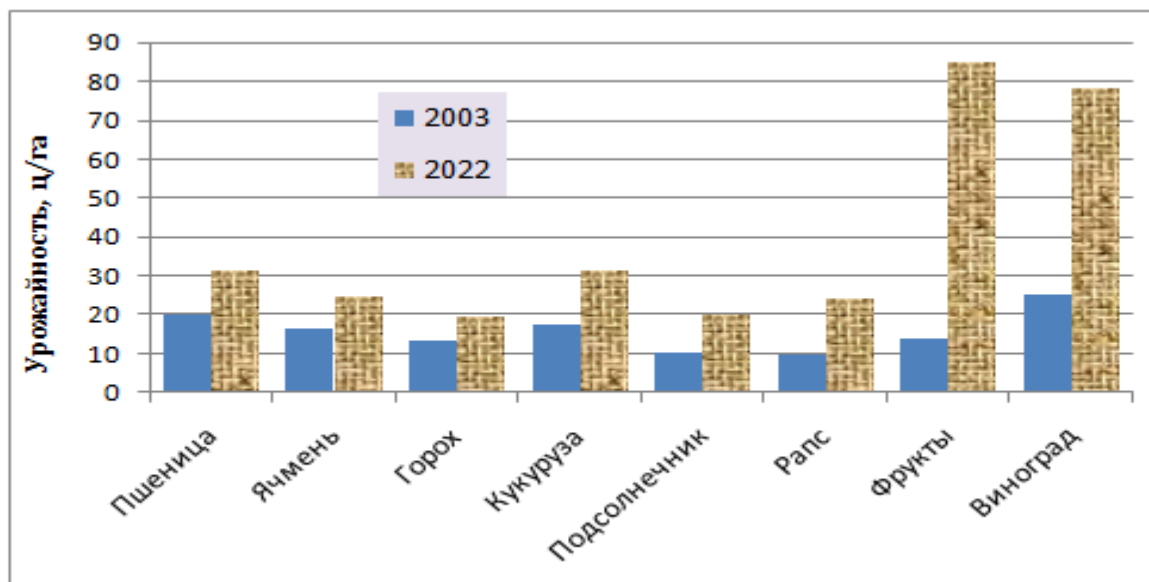


Рис.2. Динамика урожайности основных культур в АТО Гагаузия в среднем за 2003 и 2022 годы

Источник: данные таблицы 4

Чтобы оценить тип воспроизводства продукции необходимо еще выполнить расчеты среднегодовых изменений площадей возделывания ведущих культур. Результаты этих расчетов показаны в таблице 5. Как видно из таблицы производство пшеницы, подсолнечника и рапса велось при ежегодном наращивании площадей возделывания.

Как указывалось, выше, производство пшеницы, кукурузы, подсолнечника, рапса и фруктов характеризуется расширенным воспроизводством. В связи с этим важно далее выявить тип

воспроизводства, т.е. определить на какой основе было обеспечено наращивание валовых сборов продукции- экстенсивной или интенсивной. При экстенсивном методе рост объемов производства достигается увеличением площадей возделывания культур, увеличение поголовья скота и т.п. Использование интенсивного метода воспроизводства проявляется в повышении урожайности растений, продуктивности скота и повышении производительности труда.

Таблица 5. Показатели расчетов ежегодных темпов прироста (снижения) площадей возделывания ведущих культур в хозяйствах всех категорий АТО Гагаузия за 2003-2022 годы

Наименование культур	Уравнение линейного тренда	Среднегодовая площадь, га			
		за 2003 год	за 2022 год	индекс прироста	ежегодный темп прироста (снижения), %
Пшеница	$y = 735,2x + 20935$	21670,2	35639	1,645	2,7
Ячмень	$y = - 368,2 + 12387$	12018,8	5023	0,418	- 4,5
Горох	$y = - 111,6 + 2769$	2657,4	537	0,202	- 8,1
Кукуруза	$y = - 255,6 x + 15422$	15166,4	10310	0,680	- 2,0
Подсолнечник	$y = 1093 x + 12057$	13150	33917	2,579	5,1
Рапс	$y = 23,12 x + 2402$	2425,1	2864,4	1,181	0,9
Фрукты	$y = - 102,3x + 3464$	3361,7	1418	0,422	- 4,4

Виноград	$y = -470,7x + 12313$	11842,3	2899	0,245	-7,1
----------	-----------------------	---------	------	-------	------

Источник: расчеты авторов

Полученные в результате расчетов показатели среднегодовых темпов прироста валового сбора продукции, площадей возделывания и урожайности ведущих культур автономии, обеспечивающие расширенный тип воспроизводства, сведем в таблицу 6. Можно констатировать, как показывают данные таблицы, что рост валового сбора пшеницы, подсолнечника и рапса был обеспечен как увеличением площадей возделывания, так и урожайностью культур. Это говорит о смешанном типе воспроизводства. В таких случаях важно уточнять какие факторы роста преобладали. В

частности, производство пшеницы и подсолнечника велось преимущественно экстенсивным способом, так как среднегодовой темп прироста площадей опережал темп прироста урожайности. Производство же рапса осуществлялось преимущественно интенсивным способом – темпы роста урожайности опережали рост посевных площадей. Возделывание кукурузы и фруктов велось на интенсивной основе: в условиях снижения площадей возделывания культур увеличение валового сбора было обеспечено за счет увеличения урожайности культур.

Таблица 6. Показатели типа воспроизводства ведущих культур АТО Гагаузия в среднем за 2003-2022 годы

Наименование культур	Среднегодовой темп прироста, %			Тип расширенного воспроизводства
	валового сбора	площадей	урожайности	
Пшеница	4,9	2,7	2,3	Преимущественно экстенсивный
Кукуруза	1,7	-2,0	3,2	Интенсивный
Подсолнечник	1,6	5,1	3,7	Преимущественно экстенсивный
Рапс	4,8	0,9	4,7	Преимущественно интенсивный
Фрукты	6,3	-4,4	10,0	Интенсивный

Источник: расчеты авторов

Представим для наглядности индексы прироста площадей и урожайности основных культур, сложившиеся в автономии за исследуемые 20 лет на графике (рис.3). Из графика видно, что индексы

прироста урожайности кукурузы, рапса и особенно фруктов значительно превышали соответствующие показатели индексов прироста площадей возделывания.

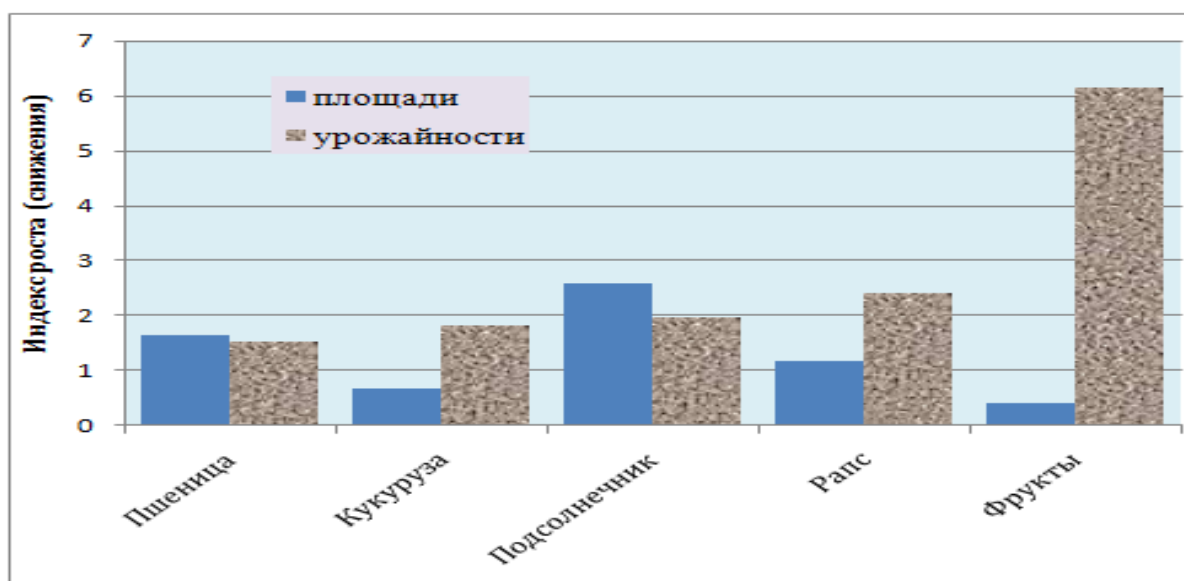


Рис.3. Показатели индексов прироста площадей и урожайности основных культур в АТО Гагаузия за 2003-2022 годы

Источник: данные таблиц 4 и 5

Заключение. Приведенные в статье | методические особенности оценки типов

воспроизводства продукции сельского хозяйства на основе графического метода исследований являются не сложными и вполне доступными для

использования как в учебных целях, так в условиях действующих предприятий.

Библиографические сноски:

1. Пармакли Д.М., Тодорич Л.П., Дудогло Т.Д., Кураксина С.С., Яниогло А.И. Продуктивность земли в сельском хозяйстве. Монография под ред. Д.М. Пармакли; Комрат. Гос. ун-т, Н-и. центр «Прогресс».- Комрат, 2017 (Tipogr. "Centrografic"). – 242 p

2. Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства АТО Гагаузия: (Монография) / Д. М. Пармакли, Т. Д. Дудогло, С. С. Кураксина [и др.]; под редакцией: Д. М. Пармакли; Комратский государственный университет, Научно-исследовательский центр "Прогресс". – Комрат: Б. и., 2022 (Centrografic). – 207 p.

PSIHOSOMATICA BOLNAVULUI CU CANCER

COJOCARU Aurelia,
doctor în psihologie,
Universitatea de Studii Europene din Moldova
psiholog.abc@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7001-1907>

GRAMA Victoria,
studentă ciclul II,
Facultatea de Psihologie și Asistență Socială,
Universitatea de Studii Europene din Moldova,
vicuta777@mail.ru

REZUMAT

Trăim într-un secol grăbit, bogat în evenimente plăcute și neplăcute. Nu toți reușesc să țină ritmul, înconjurându-se de evenimentele neplăcute. Acestea odată acumulate au tendința de a toxifica comportamentul și gândirea, iar în final și corpul, creând condiții pentru apariția cancerului. Mulți cercetători s-au ocupat de depistarea acestei boli și cum s-ar putea de ajutat persoanele cu astfel de diagnoză. În acest articol voi prezenta cauza-efect apariției cancerului, tipurile acestuia și tratarea psihosomatică. Nu știm ce ne-a preconizat viața, un lucru e cert dragostea și iertare învinge totul.

Cuvinte-cheie: cancer, psihosomatica, traume psohoemoționale, furia, stres.

PSYCHOSOMATICS OF CANCER PATIENT

COJOCARU Aurelia,
PhD of psychology,
University of European Studies from Moldova,
psycholog.abc@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7001-1907>

GRAMA Victoria,
Second cycle student,
Faculty of Psychology and Social Work,
University of European Studies from Moldova,
vicuta777@mail.ru

SUMMARY

We live in a hurried century, rich in pleasant and unpleasant events. Not everyone succeeds to keep pace surrounding himself with unpleasant events. These once accumulated tend to poison behavior, thinking and finally the body, creating conditions for the appearance of cancer. Many researchers have dealt with the detection of this disease and how to help people with such a diagnosis. In this article I will present the cause and effect the occurrence of cancer, its types and psychosomatic treatment. We don't know what life has in store for us, one thing it's true that love and forgiveness conquers all.

Key words: cancer, psychosomatics, psychoemotional trauma, anger, stress.

Introducere. Psihosomatica reprezintă o știință din sfera medicală care demonstrează vizibil influența psihicului uman asupra sănătății corpului. Etimologic cuvântului de „*psihosomatică*”: este format din „*psiho*” – suflet și „*soma*” – corp. Aristotel a fost unul dintre marii filosofi care a scris despre acest termen în lucrarea sa „*Tratatul despre suflet*” accentuând legătura sdirectă dintre psihic și corp. După părerea sa, aceste două elemente sunt strâns legate și se pot afla sau în armonie, sau în conflict [1, p. 2].

Ne putem imagina psihicul ca un disc pe care se

înscriu toate evenimentele perțecute în viață, bogată în trăiri dureroase, gânduri negative și stresuri, fără de care nici un om nu poate trece prin această viață. Avem totul stocat în noi, chiar dacă nu atragem atenția la asta sau nici măcar nu ne amintim zi de zi, an de an. Plus la asta, dacă aceste experiențe sunt amenințătoare pentru psihicul nostru, vrând să menținem armonia sufletească, creierul dă informație de stocare în subconștient, penru a activa instinctul de salvare. Dacă acest conflict este menținut o perioadă lungă de timp, drept roadă obținem o boală. Iar ce fel de boală, urmează de depistat la un medic

specialist. Totodată fiecare boală ne afectează direct viața la toate nivelurile ei (mental, fizic, social și spiritual). Spre exemplu, durerile în diferite părți ale corpului apărute o perioadă (migrene, dureri la nivelul membrelor, articulațiilor, mișcări dureroase, dureri de dinți etc.) putem spune că sunt frecvent în viața noastră, am putea apela la psihosomatică. Printre bolile psihosomatice cronice fac parte: astmul, artrita reumatoidă, eczema atopică, alergiile ș.a. Sunt afectate și sisteme de organe individuale (boli de inimă, boli gastrointestinale sau probleme sexuale psihosomatice). Toate aceste boli afectează, un organ sau mai multe în ansamblu. S-a constatat că izvorul comun la toate bolile este stresul. Suntem oameni vii, prin asta ne deosebim de roboți. Iar emoțiile negative trăite sau ascunse aduc consecințe camuflate în boli.

Spre exemplu: o persoană a constatat că are dureri de cap de ani la rând, periodic dererea se agravează, alte ori se dispăre. Acest fenomen putem să-l alocăm ca o trasatură a bolii psihosomatice. Și dacă se analizează viața lui în decurs de jumătate de an, dacă a avut un stres mare care îl sugruma din năuntru, sau o situație care îi crea mereu disconfort psihologic, atunci putem concluziona faptul că persoana a activat o boală psihosomatică. Dacă persoana vrea să recunoască că este o problemă, poate monitoriza și cât mai repede să-și schimbe atitudinea la viață. În caz contrar micile simptome pot duce la apariția celei mai nemiloase boli ca cancerul. Ne dorința de a accepta situația și de a da drumul la durere, ținând-o în suflet, optinem consecințe care fac dificilă tratarea sau chiar în unele cazuri incurabilă.

Cancerul și traumele nerezolvate. Cancerul reprezintă o boală a înfrustrării, reprimării sentimentelor negative, dezamăgire și nemulțumirea față de viață, inhibarea emoțiilor, și atașament față de trecut. Această boală cu puterea de autodistrugere poate fi oprită numai dacă îți vindeci sufletul și te armonizezi cu viața. Emoțiile ascunse multă vreme duc la formarea exploziilor celulelor din corpul omenesc. De aceea psihologii și psihoterapeuții vin cu o metodă modernă germană de calmare, iar în multe cazuri chiar de vindecare, cu ajutorul psihosomaticii. Această metodă a

fost utilizată în medicină. Unul dintre aceștia a fost un doctor chirurg Ryke Geerd Hamer, care în practica sa de zeci de ani, a examinat 20 000 de pacienți cu toate tipurile de cancer. Dr. Hamer a observat că cancerul nu se răspândește direct de la un organ, ci la țesutul înconjurător, fără ca omul să nu fi trăit o perioadă îndelungată o stare de stres, un conflict psihic-emoțional, concluzionând că acesta fiind cauza incipientă a cancerului.

Dr. Hamer analizând radiografiile cu raze X făcute la pacientii lui, a observat în toate cazurile o umbră localizată la creier. În dependență de tipul cancerului se găseau pete întunecate în același loc la creier. Evidențând o pondere de 100 % între pata de la creier, cancerul din corp și tipul specific de conflict nerezolvat. Pe baza acestor descoperiri, doctorul a propus: că atunci când suntem într-o stare stresantă un timp îndelungat (începând de la 6 luni) și rămâne neclarificată, centrul reflex emotional din creier, ce răspunde de emoțiile experimentale (furie, supărare, indisponere ș.a.) va ceda încetul cu încetul, formând dezbalans celular în organism. Toți centri emoționali sunt conectați cu un organ anumeși atunci când un centru cedează, va începe să recepționeze informații greșite organului pe care îl controlează, având ca rezultat, crearea de celule deformat în țesuturi: celulele canceroase.

Atunci Doctorul Hamer a început să includă Psihoterapia ca o parte importantă a procesului de vindecare și a descoperit că atunci când un conflict anume era rezolvat, cancerul înceta să crească la nivel celular, iar pata întunecată de la creier la fel dispărea. Boala era stopată și iar exista comunicare normală dintre creier și corp. Ținând cont de toate cercetările făcute în timp, doctorul a ajuns la concluzia că cancerul și alte boli sunt un șoc traumatic neașteptat pentru care, persoana nu este pregătită emoțional sau un ansamblu de aspect psihice precum: aspirațiile nerealizate, dezamăgirea, nemulțumiri, situațiile conflictuale cu sine și cu lumea din jur, sentimentele de culpabilitate, complexe de inferioritate și superioritate, dificultăți profesionale, conflicte refulate, frustrări. Fiecare tip de cancer are o cauză psihic-emoțională diferită. Doctorul Hamer a creat un tabel arătând cauza-efect și conflictul psihic-emoțional care se face vinovat de apariția cancerului [2].

Tabelul 1. Tipurile și proveniența cancerului

<i>Emoții, fapte ascunse, conflicte</i>	<i>Tipul cancerului</i>
Critica înrăită	hepatic
Frica de a muri, crize de sufocare	la plămâi
Rătăcire, directive greșite	glanda mamară
Conflict doatrat separării	canalul glandei mamare
Conflict privind copilul, casa, mama	sânul stâng
Conflict cu soțul/concubinul	sânul drept
Conflict teritorial	bronhiile
Frustrare severă	colul uterin
Conflict urat nedigerabil (inacceptabil)	colon
Neputința de a posedea sau a accepta	esofag
Conflict de rivalitate	vezica biliară

Conflict permanent	inima
Intestine	acces de mânie nesetăpănită
Lipsa dorinței de a trăi, conflict fluid	rinichii
Conflict datorat fricii, spaima	laringe
Frica de înfometare	ficat
Pierderea valorii de sine, asociate cu locația	glandele limfatice
Neputința de a degera stapâni o situație	urechea
Sentiment de murdărie, mânjire	melanom
Conflict anxios, furie față de membrii din familie	pancreasul
Conflict cu conotații sexuale	prostata
Teama de a fi inutil	rect
Șoc emoțional, răni fizice	splina
Pierderea integrității	pielea
Nestăpânirea furiei	stomacul
Conflict datorat pierderii	testicule / ovare
Sentiment de neputință	glanda tiroidă
Conflict sexual	uter
Răni vechi și remușcări	tumori în locație

Rezultate și discuții. De-a lungul timpului mulți psihoanalizști au observat coincidențe între starea bolnavului și tipul de cancer. Încă din 1954, medicul și psihanalistul american Helen Dunbar a remarcat existența corelației dintr-e anumite caracteristici de personalitate și diferite boli. Așa numita pionieră a medicinei psihosomatice Helen Dunbar identifică patru tipuri de personalitate ale căror reacții emoționale conduc la apariția și dezvoltarea patologică de ordin psihosomatic. Aceasta le-a dat fiecărui tip drept nume de: *hipertensiv, coronarian, alergic și „predispus la distrugere”*, cele patru tipuri de personalitate au ajuns să fie codificate cu litere majuscule ale alfabetului: tipul A, B, C și D, fiind intens studiate de atunci.

Tipul de personalitate A este reprezentat de o personalitate axată pe competiție și stil alert de viață. Focusată pe obiectivele stabilite, această personalitate devine cu ușurință dependentă de muncă și mereu tinde spre mai mult, având ambiții mari de recunoaștere și de validare. Persoana cu acest tip are un egou mărit și exagerat, iar stilul comportamental este agresiv, dominant, critic. Dese ori are căderi nervoase și psihotice, iar afecțiunile care apar cel mai frecvent sunt de ordin cardiovascular.

Tipul de personalitate B se raportează pacienților au o reacție opusă la stres. Este persoana care nu se grăbește și își planifică cu atenție ziua, luând în considerație toate amănunțele. În procesul de muncă se manifestă calm, calculat, fără cerințe exagerate de la sine sau de la ceilalți. Nu concurează cu nimeni și nici nu tinde spre prestigiul ori recunoaștere, păstrând în general echilibrul între viața personală și cea profesională. Caracteristic acestui tip este creativitatea, are mereu o abordare bazată pe curiozitate atât față de societate, cât și de sine. Este tipul la care se întâlnesc cel mai puține afecțiunile, având o

foarte bună capacitate de conștientizare și echilibru emoțional.

Tipul de personalitate C a atras cea mai mare atenție din partea specialiștilor în psihologia oncologică și în medicină, deoarece este tipul de personalitate cel mai des întâlnit axat pe afecțiunile canceroase (sau cu predispoziția la cancer). Acesta a fost caracteristic persoanelor cu tipaj anxios, în deosebi pe reprimarea emoțională, și inhibat, mecanismele de gestionare afectivă asunt slabe, în special a furiei, precum și recunoaștere. Ulterior, se mai remarcă tendințele accentuate pe părerea socială și de a le fi pe place celorlalți, de a evita orice fel de conflict și de a fi la dispoziția celor din jur, uneori în detrimentul personal, în unele cazuri s-au remarcat tendințe copilăroase de afirmare.

Tipul de personalitate D ascunde în sine este cel mai des predispunerea la experimentarea emoțiilor negative, ostilitate, de anxietate, iritare, nervozitate foarte pronunțată. Se simte foarte des pesimist, neliniștit și are căderi la depresii, fiind reținut în a-și împărtăși emoțiile cu cei din jur, uneori chiar și cu cei din familie din teama de a nu porni reacții negative. Este o bombă de sentimente cumulate constant și anume cele de nemulțumire și de resentiment în interior, este neîncrezut în relațiile sociale, astfel alegând retragerea. Acumulând în sine disconfortul exagerat, axându-se pe intimitate și securitate uneori la extrem.

În urma clasificării acestor tipuri, se vede cât sunt de diferite, dar cu un rezultat oricum evident. Concluzionăm că toate tipurile se focusează pe emoții negative și au consecințele specifice, dar cert este momentul că afectează starea vieții interioare dând complicații în corecta funcțiune a corpului.

Cauzele psihosomatice. Cercetătorii au păreri

diferite despre factorul psihosomatic. Trăim într-un secol unde din păcate mulți oameni fumează și mănâncă alimente nesănătoase, sunt adăugate în agricultură multe feluri de pesticide, ierbicide care apoi nimeresc în fructe și legume, milioane de oameni locuiesc în zone cu condiții nefavorabile, dar nu toți sunt bolnavi de cancer! Astăzi medicii utilizează un tratament divers, dar cu efecte diferite de la caz la caz, uneori un pacient reușește să învingă cu succes boala, iar pentru altul, boala devine fatală. Prin urmare acest lucru a făcut ca psihoanalizatorii, psihologii clinici și oncologii să privească îmai minuțios la starea pacienților, acordându-le atenție stării psihologice pacienților cu cance. Putem menționa faptul că munca cu pacienții oncologici este una din cele mai dificile pentru psihoterapeuți și psihosomatici. Este foarte problematic să faci o persoană să creadă că are suficient timp și putere pentru a depăși o boală pe care el singur a creat-o.

Un alt doctor pe nume Lawrence Leshen și-a dedicat viața studiind psihicului bolnavilor de cancer, acesta evidențiind principalele caracteristici al acestora, studiind biografiile bolnavilor și făcând câteva zeci de mii de teste pacienților la diferite dispensare oncologice [3].

Doctorul a descoperit că un pacient cu cancer:

- Se disprețuiește, să nu fie el înșiși și să se ascundă de această lume, dintr-un motiv sau altul;
- aproape 85% din cazuri, are opstacole în comunicarea cu oamenii din jur și în unele cazuri chiar cu cei dragi, de a se deschide pe tema emoțională;
- încearcă să ascundă totul ce îl face să re trăiească și nu să-și arate sentimentele altora;
- aproximativ cu 6 luni în urmă a suferit o pierdere emoțională gravă înainte de apariția bolii.

Toate aceste caracteristici sunt specifice aproape în orice stadiu, uneori pacientul poate inversa cursul bolii dacă vrea să recunoască că are o problemă și se poate ajuta singur sau cu ajutorul unui psihanalist, analizându-și viața, generalizând cu o corectare cât mai rapidă, altminteri poate duce la eșec. O trăsătură distinctivă, mai întii emoțional, apoi corporal este furia și agresiunea internă. Principalul declanșator al dezvoltării bolii, în număr de 99% dintre pacienți se consideră stresul ascuns și agresiunea. Acestea sunt cele mai adesea îndreptate spre bolnav, persoana mereu se "macină" pe el însuși, se învinovățește pentru tot ceea ce nu sa întâmplat și simte furie care mocnește.

Psihoanalizatorii credă că boala se dezvoltă în conformitate cu un mecanism care începe cu faptul că o persoană întâlnește un obstacol imposibil de rezolvat la moment, iar starea că nu poate confruta situația îl aruncă în deprimare și neajutorare. Apoi fiind acoperit de emoții negative la nivel psihic, iscă reacții la nivel de corp fizic, apoi este rezultat cu o scădere imună. Prin urmare persoana se trezește cu o diagnoză bine înrădăcinată.

Dese ori cancerul îi amenință pe cei care nu știu cum să-și asume responsabilitatea pentru viața lor.

Sau din potrivă, persoane cu hipercontrol asupra vieții lor și a celor din jur. Spre exemplu: o astfel de persoană cu hipercontrol foarte tare suferă atunci când îmbătrânește și trebuie să elibereze locul de muncă pentru generațiile tinere, sau când copiii pleacă în lumea mare și ei nu au pe cine conduce. Timpul de activare al cancerului

fiind de la 6 luni. Dacă i se pune o diagnoză de cancer la un organ anume, dar nu în formă grea și acest om anxios se poate gândi continuu la asta, în final stimulând și apariția cancerului la plămâni.

Dr. Lawrence Leshen pacienților tineri le propunea să scrie o istorie despre ei, cine sunt și de unde vin, astfel lăsînd amprentă în istoria neamului, pentru a nu fi uitați, astfel schimbând atenția de la boală. El le spunea: "*Aveți propria atitudine față de viață, evenimentele de astăzi.*"

Ceea ce o persoană nu credea că o să pățească și la un moment vine brusc, îl cuprinde o furie, o frică de o nu putea depăși situația, iar dacă se ascunde de realitate, în corp se vor exprima și acumula în mușchi sub formă de durere și boli. Cu cât mai multă conștiință în viața umană la nivel psihanalitic, existențial sau creștin, cu atât mai puțină durere și moartea mai ușoară. Boala este întotdeauna un fel de metaforă pentru ceea ce au încercat să se ascundă de ei înșiși [4].

Cu o șansă spre viață și vindecare vine tratamentul psihosomatic al cancerului, punând accent pe eliminarea cauzelor psihologice, ameliorarea infracțiunilor din trecut și a sentimentelor de vinovăție.

În prim plan este important de învățat să:

- recunoașem emoțiile negative și dacă înfîlmim o situație stresanta este important sa nu fugim de ea, ci să o traим cât mai repede și să o ștergem din mintea noastră;
- oprim amintirile vechi neplăcute din cap, gînd și suflet;
- să ne schimbăm atitudinea nedreaptă față de cei din jur, urmată de critică, supărare, furie;
- învățăm să iertăm, rugăciunile sau credința în bine ne vor ajuta;
- monitorizăm starea psiho-emoțională;
- să găsim ocupație, hobiuri care ne distrag de la cele rele și ne înfiripează cu emoții pozitive;
- ne gândim mai mult la noi înșine, cît mai des să spui "Vreau..."

Mulți consideră dificilă credința în puterea propriei gânduri, mai ales când diagnosticul a fost deja făcut. Și fără ajutorul medicilor nu se poate face. Dar chiar și fără credință în procedura de recuperare, medicamentele și intervențiile chirurgicale pot deveni inutile. Prin urmare, pacienții cu cancer se recomandă ajutorul unui psihoterapeut. Prin schimbarea atitudinii sale față de probleme, o persoană va putea mobiliza toate forțele corpului pentru a lupta împotriva patologiei.

Materiale și metode. Un moment important în prevenirea și tratamentul cancerului este capacitatea de a scăpa de sarcina cronică depozitată în adîncul sufletului și a sentimentelor neplăcute. Această situație vă va permite să exprimați emoții negative, deși acest lucru trebuie învățat. Bolnavii care suferă de cancer nu sunt libere de povara resentimentelor, iar experiențele din trecut subminează sănătatea lor din interior. Odată ce boala este cauzată de procese psihologice negative, atunci psihosomaticul cancerului vă va spune cum să rupeți legătura cu experiențele dureroase din trecut.

Câteva putem scăpa sau ameliora simptomele acestei boli ai secolului?

Dacă e să ne axăm pe metoda psihosomatică de vindecare, un fapt primordial este recunoașterea (bolii, trecutului și supărării), acest element descghide ușile și

aierisește subconștientul, lăsînd doar mici cicatrici, care cu timpul dispar. Numai așa ajungi la etapa incipientă a stării de bine cu rezultate evidente. Următorul pas este iertarea, anume ea ajută la primirea situației, dar nu izolarea din vizor. Ne imaginăm că toate situațiile stresante din viață le acumulăm într-o pungă pe care o purtăm cu noi mereu. Anume ea ne face viața mai grea și avem nevoie s-o eliberăm, aruncînd toate pietrele, iar în final, ușurați ne vindecăm.

Psihosomatica bolii pe care o creăm tot noi, de fapt vrea să ne învețe cum să abordăm viața în sine, pentru că dintr-un motiv sau altul, nu am știut și poate că nimeni nu ne-a învățat cum să abordăm o situație sau alta. Datorită bolii (într-o manieră mai dureroasă pentru unii, iar pentru cei ce nu vor să învețe - mai fatală) prindem caracter de a lupta, ierta și trăi. Atunci cînd jungi la fundul mării este doar o ieșire din situație, să te ridici în sus, pentru a-ți face un restart.

Toate etapele de vindecare a trupului prin suflet cauzat de nemiloasa boală a cancerului este cazul scriitorului celebru A.I. Soljenitîn. Elementele biografice prezintă cauza de ce sa îmbolnăvit de cancer, scriitorul povestește despre momentele de frustrarea profundă și lupta cu sistemul, închisorile, tabăra, exilul, care l-a

zgduit pe parcursul vieții. Dar a reușit să se vindece, scriind despre această etapă a vieții sale în care s-a aflat, descriind-o în cartea sa "Corpus Cancerului") [5].

Concluzie. Generatorul emoțiilor este creierul, el dă aprecierea unei situații și o alocă ca fiind stresantă sau plăcută. De aceea trebuie să monitorizăm, informațiile toxice pentru a nu forma lamful spre auto distrugere. Gîndurile și sentimentele negative slăbesc sistemul imunitar. Aceste schimbări nu se manifestă simultan, se acumulează pe tot parcursul vieții, iar dacă stai într-o stare distructivă mai mult de șase luni, cancerul îți dă de știre. Nu întotdeauna cauzele psihosomatice devin principalul factor de apariție a cancerului, un moment foarte important este modul de viață, cît ecologică este. Analizînd situațiile stresante din viața noastră, monitorizînd modul de viață ne putem izbăvi de foarte multe boli, care ne distrug corporal și emoțional. Tot ce trebuie să ținem con teste că și regenerarea iubirii față de sine și iertarea față de alți oameni este prima cale spre vindecarea cancerului și a diferitor boli. Am să închei acest articol cu un citat: [6]

„ Iertarea face bine și celui ce o acordă și totodată celui ce o primește”.

Johann Wolfgang von Goeth

Referințe bibliografice:

1. Aristotel “ Despre suflet”, traducere de Alexander Baumgarten, ed.Univers Enciclopedic Gold, 2013;
2. IAMANDESCU, I., B., (1999). “Elemente de psihosomatică generală și aplicată”, Editura InfoMedica, București;
3. Vladislav Matrenitsky, “Carcinogenic Mind. The Psychosomatic Mechanisms of Cancer”, Blackwell’s, 2019;
4. <https://la2max.ru/ro/fashion/aleksandr-solzhenicyn---rakovy-i-korpus-rakovy-i-korpus.html> (vizitat 11.09.2023).
5. <https://ro.emmedmedical.com/psihosomatika-raka-legkih.php> (vizitat 05.09.2023).
6. <https://booknation.ro/citate-despre-iertare/> (vizitat 18.09.2023).

CZU 37.018:316.6

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.27>

INFLUENȚA CONTROLULUI PARENTAL ASUPRA FENOMENULUI DEVIANȚEI ȘCOLARE

COJOCARU Aurelia,

Doctor în psihologie,

Universitatea de Studii Europene din Moldova

E-mail: Psiholog.abc@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7001-1907>

REZUMAT

Dimensiunile sociale ale grupului educațional, au un rol important în formarea personalității viitorului adult, respectiv în următoarele rânduri am făcut o abordare cu referire la funcționarea grupului/colectivului din perspectiva curentelor sociale, distincția grup/colectiv, semnificațiile și funcțiile sale, caracteristicile grupurilor educaționale, dimensiunile sociale ale grupului educațional și rolul lor în formarea personalității copilului, stiluri parentale și anxietatea socială în educație și care este atitudinea parentală și percepția fenomenului de delincvență juvenilă de către părinți.

Cuvinte-cheie: educație parentală, copii, model de familie, devianță, integrare, consiliere.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENTAL CONTROL AND SCHOOL DEVELOPMENT

COJOCARU Aurelia,

PhD in psychology,

University of European Studies in Moldova

E-mail: Psiholog.abc@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7001-1907>

SUMMARY

The social dimensions of the educational group and their roles in the training of the personality of the child made an approach with reference to the functioning of the group / collective from the perspective of social currents, the distinction of the group / collective, its meanings and functions, the characteristics of the educational and social groups, the size of their educational group, their size in the formation of the child's personality, parental styles and social anxiety in education and what is the parental attitude and the perception of the juvenile delinquency phenomenon by the parents.

Key words: parenting, children, family model, deviance, integration, counseling.

Familia este dintotdeauna considerată elementul natural și fundamental al unei societăți, reprezentând una dintre construcțiile sociale străvechi și mai specifice în asigurarea continuității și afirmării a speciei umane. În concepția antropologică modernă, familia este cea mai mică celulă/unitate socială. Conform lui Lowie, suntem în măsură să concluzionăm că, spre deosebire de orice formă de organizare socială, familia luată individual, este o unitate omniprezentă.

Studiul familiei s-a impus cu necesitate abia în epoca modernă, deși preocupările în acest sens sunt foarte vechi. Problema organizării vieții de familie și a consecințelor ei funcționale apare încă în lucrările antichității și a gânditorilor renascentiști, iar într-o perioadă istorică mai apropiată la socialiștii utopici. Inițial metodele de cercetare a familiei au fost filologia, etnologia și istoria, abia în secolul nostru concepându-se teorii și cercetări sistematice, sociologice, psihologice, sexologice și de psihopatologie familială.

În orice societate, familia reprezintă o formă de comunitate umană, alcătuită din cel puțin doi indivizi, uniți prin legături de căsătorie și/sau paternitate, realizând mai mult sau mai puțin latura biologică și/sau cea psihosocială”. Această definiție a fost formulată astfel deoarece realitatea socială a generat o diversitate de tipuri de familii ce nu se mai pot rezuma doar la unul din cele două aspecte prezente în cuplu. De exemplu am putea aici să ne referim inclusiv la familiile monoparentale cuprind elementele de natură parentală și realizează doar latura psihosocială. În general, însă, viața desfășurată de indivizi în cadrul familiei cuprinde două elemente esențiale: **o latură biologică, constantă**, rămasă de-a lungul timpului în formă aproape neschimbată și **o latură socială, în permanentă mișcare**, reprezentând morala, educația, aspectele economice, juridice, psihosociale etc. [1].

1.1. Realitatea socială a fenomenului familial.

Numeroasele definiții date până acum familiei, au încercat să scoată în evidență o serie de aspecte de ordin structural și funcțional. În mod tradițional, familia este un grup care își are originea în căsătorie, fiind alcătuit din soț, soție și copiii născuți din unirea lor (grup căruia i se pot adăuga și alte rude), pe care-i unesc drepturile și obligațiile morale, juridice, economice, sociale și religioase (inclusiv drepturile / interdicțiile sexuale) - Cl. Levi-Strauss; o familie constituie un grup înzestrat cu caracteristici proprii, cu anumite obiceiuri, care respectă anumite tradiții chiar inconștient, care aplică anumite reguli de educație, sau altfel spus, care creează o atmosferă - (R. Vincent); familia este o unitate de interacțiuni și intercomunicări

personale, cuprinzând rolurile sociale de soț și soție, mamă și tată, fiu și fiică, frate și soră (E. Burgers, H. Locke); familia constituie un fel de personalitate colectivă a cărei armonie generală influențează armonia fiecăreia dintre părți (A. Berge); familia este un grup social realizat prin căsătorie, cuprinzând oameni care trăiesc împreună, cu o gospodărie casnică comună, sunt legați prin anumite relații natural-biologice, psihologice, morale și juridice (Ov. Bădina, F. Mahler); familia este o grupare socială bazată pe căsătorie sau înrudire, care posedă o anumită structură organizată, istoricește determinată (Valentina Liciu).

Plecând de la aceste definiții, se pot contura următoarele caracteristici ale familiei:

- a) existența unui anumit număr de persoane;
- b) reuniunea lor ca urmare a unui act civil – de regulă, actul de căsătorie;
- c) între membrii grupului familial există un ansamblu de drepturi și obligații garantate juridic;
- d) relații interpersonale, între toți membrii, de ordin biologic, psihologic și moral;
- e) climatul sau atmosfera psihosocială;
- f) ansamblul de norme și reguli privind conduita membrilor grupului familial;
- g) organizare structurală, cu o anumită distribuție a rolurilor și sarcinilor familiale;
- h) îndeplinirea unor funcții în raport cu societatea.

Familia este o instituție socială și ca orice instituție are funcțiile ei. Desigur, pe parcurs, acestea s-au manifestat în mod diferit - ele reprezentând totalitatea responsabilităților ce revin familiei în cadrul arhitectonicii de ansamblu a activității economico-sociale într-o anumită perioadă istoricește determinată [2].

1.2. Factorii și funcțiile familiei.

Există două categorii de factori ce favorizează sau modifică negativ funcționalitatea unei familii: **Factorii externi** – sunt factori exteriori familiei și acționează foarte puternic asupra ei. Cei mai importanți sunt considerați a fi regimul politic al societății, nivelul de dezvoltare economică, legislația și politicile sociale, nivelul general de instrucție, educație și civilizație. **Factorii interni**, cei ce pot fi ușor acuzați de apariția disfuncțiilor din cadrul acesteia. Dintre cei considerați mai importanți enumerăm: dimensiunea familiei, cu implicații în realizarea socializării și a solidarității; structura familiei, cu impact asupra funcției economice și reproductive; diviziunea rolurilor și a autorității, cu repercusiuni în principal asupra funcției de solidaritate. Specificăm faptul că acești factori nu acționează simplist asupra funcțiilor delimitate și atribuite familiei, deoarece perturbările din cadrul unei

funcții antrenează modificări în toate celelalte, într-o proporție mai mică sau mai mare.

În ceea ce privește funcționalitatea sa, mediul familial poate fi analizat după mai mulți indicatori, dintre care cei mai importanți sunt considerați:

1. modelul de raportare interpersonală a părinților, înțelegând prin acesta, nivelul de apropiere și înțelegere, acordul sau dezacordul în legătură cu diferite probleme;

2. gradul de coeziune al membrilor familiei;

3. modul în care este perceput și considerat copilul;

4. ansamblul de atitudini ale membrilor în raport cu diferite norme și valori sociale;

5. modul de manifestare a autorității părintești;

6. gradul de acceptare a unor comportamente variate ale copiilor;

7. nivelul de satisfacție resimțit de membrii grupului familial;

8. dinamica apariției unor stări tensionale și conflictuale;

9. modelul de aplicare al recompenselor și sancționărilor;

10. gradul de deschidere și sinceritate manifestat de membrii grupului familial.

Cele mai multe dintre *tulburările de comportament* și cazurile de *inadaptare socială* înregistrate la tineri în ultimii ani își au cauzele în *carențele educative* atât în viața de familie cât și în activitatea unor instituții sociale. Tulburările de conduită pot fi de mai multe feluri: dificile, dezadaptate, familiale, sociale, școlare etc. În sociologia modernă a fost conturată și impusă paradigma dependenței comportamentale de educație și de mediu, ca etapă construită în copilărie. Astfel *vârsta de creștere* a căpătat o importanță deosebită și constituie *terenul* pe care se caută aspectele de etiologie cauzală pentru orice fel de tulburări sociale ulterioare.

Inadaptarea este o carență a *integrării în mediu* și, funcție de situația în care se manifestă, vorbim de inadaptarea familială, școlară, profesională sau socială. *Un inadaptat social* este acel individ care nu se poate integra în mediul social convențional în care trăiește. Această stare are consecințe negative nu doar asupra psihicului și comportamentului copilului sau tânărului, ci și asupra întregului complex social cu care se află într-un conflict permanent și distructiv. *Cauzele* care duc la inadaptarea socială diferă de la un individ la altul în funcție de personalitatea acestuia, și de la un mediu la altul. Inadaptarea socială este un proces lent, de durată, în care *influențele mediului* se împletesc cu *reacțiile individului*. Aceasta poate avea uneori tendințe latente care se declanșează doar în cazul unor incidente sau condiții favorizate (de exemplu, divorțul părinților sau mai mult, moartea unuia dintre părinți într-un accident – pot schimba radical comportamentul unui copil).

1.3. Procesul de integrare socială este favorizat sau defavorizat de numeroase cauze, multe dintre ele găsindu-se în mediul familial în care trăiește individul. De aceea este necesară o prezentare sumară a situațiilor familiale

generatoare de comportament deviant la copil Modelele funcționale de acțiune parentală.

Pentru o înțelegere mai bună și mai completă a influenței mediului familial asupra comportamentului pro-social sau pro-delinvent al copilului, se impune să ne referim și la **stilurile educative**. Astfel, se constată că multitudinea climatelor educative se organizează în jurul a două axe: (1) axa autoritate – liberalism sau constrângere – permisivitate și (2) axa dragoste – ostilitate sau atașament – respingere.

În primul caz, sunt utilizați indicatori care reflectă:

- limitele și constrângerile impuse de părinți activității copiilor;

- responsabilitățile atribuite copiilor;

- modul în care este exercitat controlul parental;

- rigoarea cu care sunt aplicate și controlate regulile etc. În cel de-al doilea caz, indicatorii reflectă:

- gradul de angajare a părinților în activitatea copilului;

- ajutorul pe care părinții îl oferă copilului;

- timpul pe care părinții îl consacră copilului;

- receptivitatea față de stările lui emoționale și față de nevoile sale.

Majoritatea autorilor, combinând cele două variabile – controlul parental (1) și suport parental (2) –, identifică trei modele funcționale de acțiune parentală: **modelul permisiv, modelul autoritar și modelul autorizat**. Primul model, cel permisiv, este caracterizat de nivelul scăzut al controlului, asociat identificării părintelui cu stările emoționale ale copilului. Acestuia îi sunt impuse puține norme de conduită și puține responsabilități, iar modul în care răspunde el așteptărilor parentale este supus unui control slab. Prin urmare părinții se străduiesc să înțeleagă nevoile copilului și să răspundă într-un mod adecvat acestor nevoi. Cel de-al doilea model și anume modelul autoritar, se caracterizează printr-un nivel înalt al controlului, însă acestui nivel i se asociază o slabă susținere a activității copilului, acestuia fiindu-i impuse principii și reguli de conduită inviolabile. Valorile pe care părinții le transmit sistematic copiilor, sunt: autoritatea, tradiția, munca, ordinea, disciplina. Și în cel de-al treilea model, modelul autorizat (authoritative) – fiind caracterizat de un control sistematic – îmbină acest control cu un puternic suport parental. Părinții formează reguli și controlează respectarea lor, însă ei nu impun aceste reguli ci rămân deschiși la dialoguri verbale cu copiii, explicându-le motivele pentru care regulile trebuie respectate și situațiile în care acestea se aplică stimulând astfel autonomia lor de gândire.

Numeroase studii indică o corelație între *modelul educativ* și *clasa socială*.

Astfel, putem conchide că clasele superioare, practică de cele mai dese ori un model educativ lejer, care permite dezvoltarea liberă a personalității copiilor și manifestarea autonomiei lor, iar constrângerile educative sunt slabe. Aflate la polul opus, clasele populare practică un model educativ caracterizat printr-o atitudine aparent similară celei din clasele superioare însă diferă de aceasta prin faptul că exprimă mai degrabă un fel de indiferență, absența proiectelor

educative. Cele mai multe constrângeri se exercită asupra copiilor din familiile aparținând claselor mijlocii, care sunt prin excelență adevăratele unui "rigorism" educativ. În cadrul acestor familii, copilul este supus de timpuriu presiunilor, pentru a i se inocula conștiința, ordinea, responsabilitatea, deprinderile legate de curățenie, ținută, maniere. De asemenea activitatea școlară, ieșirile, viața sexuală sunt bine supravegheate.

O altă variabilă este *structura internă a familiei*. Sociologul francez J. Lautrey, în 1980 (citată de E. Stăciulescu), confirmă ipoteza dependenței stilului educativ de modul de structurare a familiei. Acesta construiește trei tipuri de familii:

1. **familii slab structurate** care prezintă copilului puține regularități, normale fiind aproape absente;

2. **familii cu structură rigidă** care pun copilul în fața unor norme a căror aplicare nu admite nici o excepție;

3. **familii cu structură suplă** care fumizează copilului regularități și norme flexibile, aplicabile în funcție de situație.

Deci, se poate spune că mediul (climatul) familial poate fi pozitiv sau negativ deci "bun" sau "rău" și se interpune ca un filtru între influențele educaționale exercitate de părinți și achizițiile psihocomportamentale realizate la nivelul personalității copiilor. Mediul familial pozitiv favorizează îndeplinirea tuturor funcțiilor cuplului conjugal și familial la cote înalte de eficiență. Aici, "în sânul familiei", individul este așteptat, preferat, înțeles, prețuit, respectat, îi este cerută părerea, sfatul, opinia și dacă toate acestea la un loc devin factori motivaționali, vor duce la creșterea gradului de integrare a comportamentului său în viața și activitatea familială și totodată, la sporirea unității și coeziunii grupului familial. "Forțele familiale centrate" vor atrage din ce în ce mai mult pe fiecare membru al familiei, astfel încât va crește gradul de stabilitate și funcționalitate a unității familiale.

Prin această prezentare succintă a mediului familial, se poate observa că familia este primul și cel mai puternic mediu în care copilul se **socializează**, trecând de la starea de dependență la starea de autonomie. De asemenea, se poate concluziona că influența deosebită pe care o exercită mediul familial asupra comportamentului și dezvoltării copilului acționează în **dublu sens**. Prin caracterul său stabil și coerent, familia este un mediu educogen cu valențe formative esențiale pentru dezvoltarea normală a copilului, însă, în cazul unui mediu carent, acesta defavorizează educația copilului, dezvoltarea normală a sa, generând riscul inadapării.

În „Societatea celui de-al treilea val”, cum o numește Alvin Toffler, *familia nucleară* tipică redusă numeric la soți și copii lor necăsătoriți (proprii sau adoptați) este periclitată de *familia nucleară netipică* (cum ar fi familia monoparentală alcătuită din părinte unic-copil, familia fără descendenți, familia reconstituită prin căsătorie) și de *stilurile* de viață nenucleară (celibatari, divorțați, conviețuiri bunici-nepoți, mătuși, nepoți etc.). Cauzele principale ale

periclitării familiei nucleare tipice sunt: dinamica vieții moderne, statutul profesional, nesiguranța materială, situațiile medicale tot mai complexe, accidente de conviețuire (deces, detenție etc.).

Aceste transformări profunde la nivelul familiei au generat chiar o nouă terminologie care încearcă să explice noua și complexa realitate familială. Spre exemplu, Roger Mucchielli – ca și alți psihologi și sociologi – numesc **desertism familial** mediul stabilizat *pe tensiune și conflict*, mediul marcat de carențele atitudinale generate de condițiile existențiale precare și de evenimente traumatizante ca deces, invaliditate, divorț, abandon. Acest mediu afectează relațiile de conviețuire dintre soți, părinți și copii, amenințând unitatea și echilibrul familiei. Stresul conflictual este generator de suferință profundă ce marchează pe fiecare membru al familiei și face din aceasta o conviețuire formală și traumatizantă. Comportamentul nefiresc al „mamei frustrate”, comportament autoritar în exces, anxios, inconsecvent, nevrotic, hiperprotector precum și comportamentul nefiresc al tatălui, violent, nevrotic, hiperprotector – toate aceste atitudini eronate ale părinților în relațiile cu copiii, comportamente vor genera la rândul lor, în cascadă, conduite agresive, distructive, de inadaptare socială ce se pot finaliza în eșec multiplu (psihologic, cultural, profesional, social).

1.4. Carențele mediului familial și consecințele sale.

Clasificarea mediului familial funcțional este condiționat de satisfacerea mai multor trebuințe. Astfel, compensarea "trebuințelor-obligații" (trebuințe economice, de confort, de siguranță și stabilitate) cât și a "trebuințelor-aspirații" (de armonie și unitate a cuplului, de instruire, de comunicare) determină echilibrul biologic și psihic al individului și armonia conviețuirii în familie. Neîndeplinirea acestor trebuințe, generează stări de încordare și de tensiune ce afectează echilibrul individual și armonia vieții de familie. Un mediu familial pozitiv, caracterizat de coerență, echilibru, securitate, este mediul ce satisface trebuințele de siguranță, protecție, apartenență socioactivă și prestigiu. Unitatea, echilibrul și armonia vieții de familie sunt puse la grea încercare de unele evenimente stresante (neînțelegeri, eșecuri, boli) ce pot apărea în orice moment în cadrul familiei. Atunci când resursele de coeziune nu rezistă acestor evenimente stresante, atmosfera de tensiune și neînțelegerile stabilizate generând fenomenul denumit "desertism familial" care deteriorează grav relațiile de familie. În cadrul familiei se pot stabili *relații pozitive* (stenice) de atracție, dragoste, înțelegere, solitudine, respect, prietenie, dar la fel de bine și opusul lor – relații de dezbinare, ură, indiferență, cu consecințe devastatoare asupra tuturor membrilor.

Aceste aspecte complicate ale vieții de familie se aplică unei ființe cu trebuințe absolute speciale: copilul. Potrivit psihologului francez Henri Wallon (citată de I. Mitrofan, N. Mitrofan), pentru copil familia este o problemă *existențială și fundamentală*, de a fi sau a nu fi, prin faptul de a se găsi așezat, prin natura sa, într-

un grup destinat să-i asigure alimentația, întreținerea, securitatea, prima educație – și traseul său social ulterior. Mediul familial devine cadrul de ambianță materială, spirituală, morală în care se formează indivizii ca actori sociali, întrucât familia este cel mai apropiat și adecvat mediu de structurare intelectuală, afectivă a personalității copiilor. De aceea, **complicațiile** – care pot fi carențele – mediului familial, fie materiale, spirituale sau morale, influențează negativ și deseori decisiv dezvoltarea psiho-comportamentală și socială a copiilor, mai ales atunci când aceste carențe generează un mediu instabil și agravat de tensiune și conflict, de deșertism familial, prezent în forme ușoare în familiile “problemă” (organizate juridic) și în forme severe în familiile dezorganizate.

Cunoașterea caracteristicilor specifice mediilor familiale este extrem de utilă în intervenția profilactică și terapeutică, în vederea prevenirii și remedierii relațiilor conflictuale defavorabile echilibrului fiecărui membru al familiei și copiilor în special. Astfel, în literatura de specialitate distingem următoarele tipuri de medii familiale carențiale:

1. mediul familial *rigid*;
2. mediul familial *libertin*;
3. mediul familial *naiv*;
4. mediul familial *anxiogen*;
5. mediul familial *conflictual*;
6. mediul familiilor *dezorganizate*.

În concluzie, **carențele mediului familial** defavorizează dezvoltarea normală și echilibrată a copiilor. Deși nu determină în exclusivitate consecințe negative asupra dezvoltării sub aspectul *maturizării sociale* a copiilor, carențele mediului familial prezintă însă un mare *risc*. Riscul constă în nerealizarea în perspectivă a tinerilor pe plan socio-cultural la nivelul capacităților și aspirațiilor. De asemenea, riscul se poate concretiza și în delincvență sau alte forme de devianță, totul având ca punct de plecare imitarea unor defecte și „vicii” de realizare socială și de integrare civică. Pe de altă parte, cazurile de nereușită socio-profesională, de delincvență a părinților. Bineînțeles că există și cazuri care nu confirmă aceste situații, sunt cazuri în care, defecte și vicii ale tinerilor nu-și găsesc explicația în modul de viață al familiei, ci în firea sugestibilă aflată sub influența nocivă a *mediului extrafamilial* [3].

Conform mai multor autori, problemele și riscurile de socializare, definite mai recent prin termenii de „excludere socială” și „spațiu social precar” nu sunt caracteristice numai societății noastre, cu ele se confruntă în măsură diferită toate popoarele în diferite etape și nivele. Nu pot fi excluse în acest caz nici fenomenul crimei, delincvența, reflectarea în plan individual al acestora și modul în care sunt concepute acțiunile de prevenire, de combatere și de anihilare a efectelor negative asupra condiției umane [4].

1.5. Stiluri parentale și anxietatea socială în educație

În comunicarea socială a emoțiilor precum și în dinamica relațiilor interpersonale, familia, prin climatul educațional familial promovat și stilurile parentale

afirmate de părinți, are un rol și un loc de prim ordin. În acest sens, am dorit să delimitez care din stilurile parentale favorizează anxietatea socială și în ce mod.

A. Adler afirmă că comportamentul sau modelul parental se referă la acțiunile și atitudinile figurilor parentale față de copil [5].

Același autor mai spune că pregătirea pentru viață începe imediat după naștere și, în mare măsură, această pregătire este opera mamei. Autorul acordă figurii materne un rol principal în socializarea copilului.

Există în literatura de specialitate varii descrieri ale stilurilor parentale din perspectiva mai multor autori, analizăm doar câteva:

A. Macinga prezintă următoarele stiluri parentale, asemănătoare, de altfel, cu stilurile parentale descrise de Diana Boumrind [6]:

- modelul parental hipertolerant (sau permisiv), caracterizat prin indulgență, toleranță excesivă, suport emoțional, hiperprotecție, asigurarea unui sentiment de securitate;
- modelul parental rejectiv (sau autoritar), caracterizat prin ignorarea nevoilor copilului, indiferență, impunerea voinței părintelui, lipsa de comunicare;
- modelul parental adaptativ (sau democrat), caracterizat prin relaționare bazată pe respect, dragoste, încredere, independență.

B. R. Vincent conturează, pe de altă parte, câteva tipuri de conduită parentală, evidențiind și efectele asupra personalității copiilor [7].

Clasificarea stilurilor parentale după Vincent:

- Părinții rigizi, impun copiilor ideile proprii, fără a ține cont de particularitățile individuale. Datorită acestei rigidități poate să apară o atitudine de infantilism în cazul copiilor și o sărăcire a personalității acestora;
- Părinții anxioși, care exercită o presiune asupra copiilor, aceștia simțindu-se mereu supravegheați; pericolul este ca această anxietate să se transfere în comportamentul copiilor;
- Părinții infanțili, refuză să se definească în calitate de părinți și să-și asume responsabilitățile în acest sens. Copiii cu astfel de părinți riscă să fie permanent excluși de la căutarea propriului Eu;
- Părinții boemi, nu se implică în creșterea și educarea copiilor, putând avea drept consecințe în dezvoltarea copiilor; delăsarea morală, lipsa unor repere adecvate;
- Părinții incoerenți, care sunt foarte instabili în modul de relaționare, exigențele alternează cu perioade de neimplicare; copiii pot avea probleme de identitate și de coerență în acțiuni;
- Părinții prea indulgenți, acordă copilului tot ce acesta își dorește, ducând la apariția unei slabe toleranțe la frustrare din partea copiilor, însoțită uneori de un sentiment de vinovăție;
- Părinții prea tandri, creează un climat mult prea încărcat cu stimulente afective, ceea ce ar putea genera comportamente deviante pe linie sexuală;
- Părinții zeflemitori, își tratează copilul ca pe un obiect de amuzament, ceea ce ar putea genera apariția la acești copii a unor atitudini defensive (batjocoritoare), ironizante, ducând la răceală afectivă [8].

Putem afirma că majoritatea persoanelor își dezvoltă

stilul parental înainte de apariția copiilor, însă cu certitudine în primii ani de viață ai acestuia. Stilul parental reprezintă modul de structurare al familiei.

C. Diana Baumrind [9] delimitează și discută, pe de o parte, stilurile parentale și, pe de

altă parte, consecințele lor asupra dezvoltării copiilor. După autoarea citată, există patru stiluri parentale: stilul parental permisiv, în care relația dintre părinți și copii este foarte bună și rareori apar conflicte; stilul autoritar, stil în care conflictele sunt des întâlnite deoarece părinții nu își expun afectivitatea față de copiii lor și sunt deseori agresivi; stilul autorizat, în care părinții calzi și afectuoși cu copiii lor, îi învață pe aceștia să le respecte autoritatea, și stilul neglijent, unde comunicarea părinți - copii este aproape absentă. Acest stil parental este întâlnit în cazurile în care părinții prezintă indiferență față de copiii lor [10].

În continuare sunt prezentate stilurile parentale elaborate de Diana Baumrind.

➤ **Stilul permisiv.**

Familia, deși își exprimă în mare măsură afecțiunea față de copii, nu este tradiționalistă, permite copiilor să își hotărască singuri condiția, având în vedere responsabilitățile și datoriile. Familia permisivă va da un grad mare de libertate copiilor acesteia.

Familia permisivă își stabilește proporția de dragoste semnificativ mai mare decât limitele, cu alte cuvinte, sunt total de acord cu nevoile de dezvoltare și emoționale ale copiilor lor, dar au dificultăți în stabilirea de limite ferme.

Câteva caracteristici ale părinților ce aparțin acestui stil parental sunt:

- Îi permit copilului să se manifeste
- cum vrea el, fără să îi impună prea multe restricții.
- Pentru el, cea mai mare valoare o
- reprezintă libertatea de expresie, atât verbală, cât și artistică. Părintele permisiv
- manifestă sensibilitate la drepturile altora, se consultă cu copilul atunci când ia o decizie, manifestă căldură și interes față de tot ceea ce face copilul, iar cazurile în care îl pedepsește sunt foarte rare.
- Această atitudine îi permite copilului să dezvolte o identitate proprie și să aibă o personalitate distinctă, marcantă, originală. El se simte important, speci-al, fapt ce determină creșterea nivelului stimei de sine (care reprezintă o condiție esențială în dezvoltarea armonioasă a personalității). Un stil parental permisiv mai stă la baza dezvoltării creativității și a capacității de a lua decizii.

• În ceea ce privește capacitatea de manipulare, părinții care adoptă modelul parental permisiv permit și întăresc comportamentul manipulator al copiilor, iar aceștia dobândesc un fals sentimentul al controlului asupra părinților lor, care plusează în evoluarea comportamentului manipulator deja dezvoltat.

• Pe de altă parte, acest comportament manipulator al copiilor dezvoltă un puternic sentiment de confuzie în părinții acestora în ceea ce privește agresivitatea și afirmarea. Părinții observă impulsul manipulator al copiilor ceea ce trezește agresivitate în ei tocmai pentru faptul că observă ignoranța copiilor pentru păreri și dorințele lor, în favoarea libertății pe care tocmai părinții au încurajat-o. În final, părinții sfârșesc prin a fi un gen de sclavi și martiri ai copiilor lor.

• Lipsa stabilirii limitelor, caracteristică pentru acest stil parental, este, de fapt, o incapacitate a părinților. Dacă aceștia nu sunt apti să stabilească limite și reguli clare pentru ei înșiși, nu vor stabili nici pentru copiii lor. Ceea ce astăzi au voie să facă, mâine nu vor avea, și reciproc. Cu alte cuvinte, acești părinți nu sunt capabili să se afirme, nevoie ce devine din ce în ce mai stridentă odată ce observă că nu sunt validați pe măsura eforturilor făcute pentru educarea copiilor.

• Pe de altă parte, copilului crescute într-o manieră permisivă, îi va fi foarte greu să înțeleagă rolul limitelor, al regulilor și să țină cont de ele atunci când situația o va cere; de aceea, pentru foarte mulți dintre adulți, el poate fi considerat obraznic sau chiar copil problemă. Părinții se pot aștepta ca foarte curând el „să preia controlul familiei” în sensul că nu va mai face decât ce vrea el și nu va mai accepta sfaturi. Părintele va fi „depășit” [11].

În general impactul stilului permisiv conduce la consecințe pozitive în dezvoltarea relațiilor părinți-copii, cum ar fi nivelul ridicat al stimei de sine, al abilităților sociale, creativității sau autonomiei, nivelul scăzut al depresiei, dar acești copii au tendința de a avea tulburări de conduită.

➤ **Stilul autoritar.**

Nici stilul parental autoritar nu echilibrează dragostea cu limitele. Părintele autoritar își iubește copiii, dar consideră adevărat mitul conform căruia ”copiii trebuie pupați prin somn”, tocmai pentru a nu le arăta acestora că pot fi și altfel decât mult superi-ori lor, nu consideră avantajos să le arate copiilor că sunt și ei vulnerabili, că au temeri, că au nevoi mai speciale, într-un cuvânt că sunt și ei oameni.

Punctele tari ale acestui mod de educare parentală se află în aria disciplinei prin acțiune, cu alte cuvinte stabilirea limitelor, granițelor și legilor din familie, cu mari amenzi pentru încălcarea lor. În cadrul acestui stil educativ părinții sunt foarte autoritari cu copiii săi, nu permit copiilor să le iasă din cuvânt, sunt oricând gata să folosească pedepse fizice sau verbale în cazul în care copiii nu le respectă cuvântul sau instrucțiunile date în realizarea unei sarcini, deși simt afecțiune pentru copiii lor. Părinții care aparțin acestui stil parental sunt foarte puțin deschiși informațiilor sau influențelor venite din partea copiilor, crezând că doar ei au dreptate [12].

Caracteristici ale părinților ce aparțin acestui stil parental sunt:

• Filosofia de viață a părintelui autoritar: ”nimic nu este mai presus de lege”. Din această cauză, părintele nu se simte obligat să ofere explicații suplimentare, justificarea fiind formulată prin expresii de tipul: „Pentru că sunt mama/tatăl tău! Nu discutăm!”. Intenția copilului de a-și manifesta independența este interpretată ca o formă de rebeliune, fapt care reprezintă o sursă importantă a conflictului copil-părinte.

• De obicei, părintele este rece și detașat de copil, impunând respectul muncii și al efortului. Astfel, stilul autoritar îl învață pe copil să devină ordonat, disciplinat, respectuos față de cei de care îi este frică. De asemenea, se dezvoltă spiritul critic al copilului.

• Părinții autoritari valorizează și apreciază mai mult ca orice înfeudarea și respectul, cu alte cuvinte copiii acestora nu au altă alternativă decât să se supună

orbește și prin aceasta părinții înțeleg respectul copiilor față de ei. D

- Pentru a se deosebi supremația acestor părinți, în familiile lor există o ierarhie solidă în care tatăl ocupă poziția din vârf, urmat de mamă, și în cele din urmă de copii. De aici se poate înțelege motivul pentru care cuvântul părinților, cu precădere, al tatălui nu este încălcat, nu este comentat și nu este ignorat.

- Pedepșa utilizată în mod frecvent de către părinți este o forță externă, în același timp, singura modalitate pe care aceștia au găsit-o utilă în controlarea copiilor. Ideea de care părinții nu sunt conștienți este aceea că pedeapsa corporală nu este o formă de pedeapsă din care copiii să extragă o învățătură, ea este eficientă numai până la un punct, în care copilul observă că părintele îl bate doar dacă a văzut/ auzit greșeala pe care copilul a făcut-o. De asemenea, copiii se vor supune doar în fața amenințării și dacă aceasta nu este prezentă, aceștia se revoltă. Cu alte cuvinte, pedepsele corporale nu ajută copilul să dezvolte un sentiment intern care să delimiteze binele de rău, aceștia nu au internalizat semnificația binelui și a răului, prin urmare, atunci când copilul nu se află sub controlul părintelui face exact ceea ce vrea [13].

Adoptarea acestui stil, atrage după sine numeroase dezavantaje:

- Astfel, copilului abuzat fizic îi este dificil să își privească părintele cu respect pentru ceea ce este, ci cu un profund sentiment de frică cauzat de posibilitatea unei corecții fizice inopinate.

- Fără sentimentul de încredere în părinți, este puternic împiedicată comunicarea sănătoasă și vitală în relația părinte-copil, de asemenea este afectată și abilitatea copilului de a crește și a deveni un adult sănătos emoțional, care să fie capabil să aibă încredere în cineva sau să iubească pe cineva, el învață prin amenințarea continuă cu care a fost crescut și prin pedepsele repetate aplicate, că dragostea rănește și învață că prin violență se poate rezolva ușor, fără prea mult efort afectiv, orice conflict. Copilul abuzat este rezistent la orice ar vrea ulterior părintele să îi explice, nefiind deschis la a împărtăși problemele și sentimentele cu acesta. Bătaia nu ajută la a avea sau a întreține o relație armonioasă în familie, ci dezvoltă teama, furia, evitarea, sentimente care plutesc mereu în spațiul relației familiale.

- Copilul crescut de părinți autoritari, va învăța foarte greu să fie maleabil, sensibil la dorințele altora, el va fi neiertător cu cei care greșesc.

- Acest copil va întâmpina dificultăți în realizarea unei comunicări eficiente.

- Ei vor fi frecvent lipsiți de inițiative, de curaj și veșnic nemulțumiți, deoarece se tem în permanență că vor putea greși. Trăsăturile de mai sus reflectă diminuarea stimei de sine („Am greșit! Nu sunt bun de nimic! Niciodată nu voi putea să...“). Unele cercetări (W. Damon, D. Hart, 1988) arată că un nivel scăzut al stimei de sine în copilărie are urmări negative foarte marcante pe parcursul întregii vieți, asemeni unui coșmar care te urmărește în permanență și de care (în cazurile fericite) scapi cu mare greutate [14].

➤ **Stilul autorizat.**

Părinții care aparțin acestui stil parental au autoritate în fața copiilor, dețin controlul conduitei acestora și

șteaptă din partea lor o atitudine matură, specifică vârstei, respectându-le în același timp independența.

Părinții care au adoptat stilul parental autorizat sunt, în mare parte, echilibrați în ceea ce privește dragostea ridicată și limitele înalte. În altă ordine de idei, părinții autorizați acordă libertatea copiilor de a fi ei înșiși, de a-și manifesta sentimentele și de a-și expune gândurile, aceștia optează pentru învățarea independentă în ceea ce privește lumea înconjurătoare. Cu toate acestea, libertatea copiilor este totuși îngrădită de limitele părinților cu care își controlează copiii. Spre deosebire de părinții autoritari, părinții autorizați utilizează limitele într-un mod iubitor și plin de afecțiune.

Stilul parental autorizat cuprinde încă două variante, stilul supraprotector și stilul autorizat propriu-zis sau autoritar-obiectiv [15].

➤ **Stilul supraprotectiv.**

Este caracteristic părinților ce își manipulează copiii pentru a obține subordonarea acestora. Părinții care aparțin acestui stil utilizează un control excesiv și tind să își sufocă copiii cu dragostea lor.

Câteva caracteristici ale părinților ce aparțin acestui stil parental sunt:

Părintele protector este aparent un părinte model: el este extrem de atent la nevoile copilului și se dedică cu toată ființa meseriei de părinte. Prioritatea lui este să-i ofere acestuia securitate, deoarece conștientizează că un copil este o ființă foarte fragilă, care are nevoie în permanență de sprijin și de protecție, educația pe care o acordă copilului se clădește în jurul ideii că „Nu tot ce zboară se mănâncă” și are grijă să își învețe copilul în primul rând să fie precaut și rezervat față de tot ceea ce vine din afara familiei.

Atunci când apare o problemă, părinții exagerat de protectori se grăbesc să caute vinovații și să țină morală („De câte ori ți-am zis că ?”), fapt care duce la scăderea eficienței rezolvării conflictului și a învățării unor reguli de disciplină. Asemenea părinților autoritari, acceptă greu situația în care copilul începe să își dezvolte independența, însă ei nu creează conflicte, ci intră în panică, se consumă [16].

Acest stil parental mai atrage după sine numeroase alte dezavantaje. Atunci când sunt mici, copiii care au părinți exagerat de protectori pot manifesta tulburări ale somnului și ale regimului alimentar, precum și stări de frică nejustificate. Odată cu trecerea timpului, copilul se simte din ce în ce mai sufocat și are tendința de a se îndepărta de părinte, el găsește că este dificil să comunice direct cu părintele despre problemele personale, de teamă că acesta nu îl va înțelege și se va îngrijora („Mai bine nu-i spun mamei, că mama se îngrijorează”). Astfel, copilul va învăța să ascundă informații, va avea o viață se-cretă, personală, nebănuită de părinte. De asemenea, atunci când va fi pus în situația de a-și exprima frustrarea sau mânia, preferă să se exprime indirect, prin acte de răzbunare sau de sabotaj.

În consecință, copiii suferă de depresie, au tentative de suicid, tulburări de alimentație, dificultăți de realizare a autonomiei la vârsta adultă [17].

➤ **Stilului autorizat propriu-zis.**

Părinții ce aparțin stilului autorizat propriu-zis sau stilului autoritar-obiectiv încearcă să direcționeze

activitățile copiilor lor, utilizând restricțiile, explicând copiilor, de timpuriu chiar, care sunt rațiunile ce stau la baza concepției parentale cu privire la controlul ferm.

Câteva caracteristici ale părinților ce aparțin acestui stil parental sunt:

1. Are în vedere ca drepturile copilului să fie întotdeauna respectate, fără a omite stabilirea unor reguli care să fie respectate consecvent urmate de toți membrii familiei.

2. Impunerea de reguli implică o anumită flexibilitate, deoarece pentru el nu legea este cea mai importantă, ci omul este pe primul loc. Se ghidează după principiul „Toți suntem egali în fața lui Dumnezeu”.

3. Prin urmare, părintele care îmbrățișează acest stil parental este suficient de indulgent, flexibil deschis spre nou pentru a accepta tot ceea ce ar putea ameliora viața copilului și a familiei, însă este în același timp suficient de autoritar pentru a impune o disciplină riguroasă, a-l învăța pe copil să accepte reguli și să îndeplinească eficient sarcinile care i se dau.

4. Pe de altă parte, părintele care are un stil parental autoritar-obiectiv este suficient de protector pentru a-i oferi copilului securitatea de care are nevoie pentru a-l sprijini atunci când situația o cere, însă este suficient de înțelegător și încrezător în capacitățile copilului de a lua unele decizii personale. El încurajează copilul să fie independent, respectându-i opinii-le, interesele și personalitatea. Manifestă căldură față de copil, îl apreciază, îl consideră un membru responsabil al familiei.

5. Ca urmare a acestei atitudini parentale, copilul își va dezvolta un echilibru emoțional care va sta la baza dezvoltării armonioase a personalității, își va dezvolta deprinderi de comunicare eficientă, va manifesta creativitate, capacitate decizională, autonomie personală. Ca urmare a încurajărilor făcute și a încrederii care i se acordă, copilul va avea un nivel ridicat al stimei de sine, care îi va permite să obțină eficiență și productivitate în acțiunile întreprinse.

6. Respectul pentru om, cultivat de stilul autoritar-obiectiv îl va învăța pe copil să îi respecte pe alții, să ia în considerare opinia altora, să accepte observații, având totodată curajul să își exprime punctul de vedere. Pe măsură ce va crește, independența care i s-a acordat îl va ajuta să-și identifice propriile atitudini și să aleagă meseria care i se potrivește cel mai bine, să îndeplinească propriile vise, nu pe cele ale părinților [18].

➤ **Stilul parental neglijent.**

Este stilul în care părinții sunt centrați pe propriile probleme și interese; este cazul părinților care își evită responsabilitățile parentale. Acest stil este caracteristic părinților care nu se implică în relația cu copiii lor și în educația lor, neoferind afecțiune și având un control foarte mic asupra copiilor lor.

Părinții și copiii aflați într-o familie de acest tip sunt angajați frecvent în cercuri vicioase de interacțiune, în sensul în care, în momentul în care copilul nu se supune dorinței părintelui, părintele se re-trage din situație și revine cu o atitudine agresivă în urma căreia copilul se supune, de unde părintele înțelege că acesta este singurul mod prin care copilul său îl ascultă, iar copilul înțelege că dacă își ignoră părintele sau se ceartă cu el, acesta va

ieși din situație.

Câteva caracteristici ale părinților ce aparțin acestui stil parental sunt:

1. Părintele indiferent neglijează copilul, nu este preocupat de realizările lui și nici nu manifestă frecvent trăiri emoționale pozitive pentru sau față de el. Mai mult chiar, în unele cazuri duse la extrem, lasă de înțeles că acesta este ”în plus”, reprezintă o povară de care s-ar putea lipsi oricând.

2. Filosofia de viață pe care o sugerează este: „în viață nu te poți baza pe nimeni altcineva decât pe tine însuși”.

3. Copilul al cărui părinte se manifestă neglijent, învață că părerea lui nu contează prea mult, se simte lipsit de importanță și uneori absolvit de orice responsabilitate. El își poate dezvolta o stimă de sine redusă (asemeni copilului crescut autoritar), poate deveni timorat și urmărit în permanență de un complex de inferioritate („Niciodată nu voi fi în stare să fac ceva suficient de bun ca să-i mulțumesc pe ai mei”). Spre deosebire de copilul crescut autoritar (care toată viața se va ghida după regulile stricte pe care le-a învățat în copilărie), copilul crescut de părinți neglijenți, se va baza doar pe experiența lui de viață.

De aceea, după ce va ajunge la vârsta adultă și se va pune problema cum să primească sfaturi referitoare la cum ar trebui să se comporte, cum ar trebui să-și educe copilul, de ce ar trebui să se ferească etc., el nu va fi dispus să asculte („Ce știi tu? ”, „Ai trăit ce am trăit eu?” „Cine ești tu ca să-mi dai sfaturi?”).

4. Lipsa afecțiunii, chiar dacă, pe de o parte, îl face mai rezistent la greutățile vieții, copilul crescut neglijent va fi rigid, mai insensibil la sentimentele și la dorințele celorlalți, mai apatic, mai pragmatic. Unii se grăbesc să-l eticheteze ca fiind un copil „fără suflet”, „de gheață”, fără să bănuiască faptul că prejudiciul afectiv pe care îl resimte îl determină să se ghideze de principiul „Iubirea te face mai vulnerabil, mai slab”.

Copiii părinților care aparțin stilului parental neglijent vor ajunge să aibă rezultate foarte slabe în toate domeniile, un nivel scăzut al stimei de sine și o slabă socializare, neavând o idee prea clară despre regulile familiale.

Dezvoltarea afectivă a preșcolarilor este puternic influențată de climatul familial și stilul educațional al părinților [19].

Fobia socială (Anxietatea socială).

Elementul esențial al anxietății sociale îl constituie frica persistentă și marcată de situațiile sociale sau de performanță în care ar putea surveni o dificultate. Expunerea la situația socială sau de performanță provoacă aproape în mod constant un răspuns anxios imediat. Dacă adolescenții și adulții cu această tulburare recunosc că frica lor este excesivă sau nejustificată, aceasta poate să nu fie cazul la copii. Cel mai adesea, situația socială sau de performanță este evitată, dar uneori este îndurată cu teamă. La indivizii sub 18 ani, simptomele trebuie să fi persistat timp de cel puțin 6 luni înainte ca fobia socială să fie diagnosticată (DSM IV).

În situațiile sociale sau de performanță temute, indivizii cu fobie socială experimentează preocupări referitoare la incomodare sau temere cu privire la opinia

auditorului în ceea ce privește propria persoană. Persoanele care suferă de anxietate socială se tem să vorbească în public din cauza preocupării că alții vor remarca tremorul vocii sau mâinilor lor ori pot experimenta o anxietate extremă când conversează cu alții, din cauza fricii că vor părea incoerenți. Cele mai evidente manifestări ale anxietății sociale sunt palpitațiile, tremurul mâinilor, transpirație, congestie facială, tensiune musculară etc., din cauza cărora indivizii cu fobie socială evită să mănânce, să bea sau să scrie în public tocmai pentru că cineva ar putea observa aceste manifestări [20].

Situațiile temute vor fi cât de posibil evitate de aceste persoane, dar în cazul în care aceste situații sunt prezente există posibilitatea de a apărea o anxietate anticipatorie care poate conduce către o cogniție aprehensivă sau o funcționare redusă. În această situație se creează un cerc vicios, în sensul că situațiile publice duc la anxietate socială, apoi la funcționare redusă care conduce către anxietate socială bazată pe motivul că martorii sesizează funcționarea redusă.

Anxietatea sau evitarea socială tranzitorie este extrem de frecventă în copilărie și adolescență (de ex., o adolescentă poate evita să mănânce de față cu băieții o scurtă perioadă de timp, apoi își reia comportamentul uzual). La cei sub 18 ani, numai simptomele care persistă timp de cel puțin 6 luni califică pentru diagnosticul de fobie socială (DSM IV).

Atât situațiile publice de performanță, cât și situațiile de interacțiune socială (de exemplu, întâlniri, participarea la mici grupuri, întreținerea conversațiilor etc.) sunt în legătură cu anxietatea socială [21].

Evoluția fobiei sociale.

Aceasta debutează, în general, din adolescență, apărând uneori fără un istoric de inhibiție socială sau timiditate în copilărie. Debutul poate surveni brusc, după o experiență stresantă sau umilitoare, ori poate fi insidios. Evoluția fobiei sociale este adesea continuă.

Tulburarea durează frecvent toată viața, deși se poate atenua ca intensitate sau remite în perioada adultă. Severitatea deteriorării poate fluctua cu stresorii și exigențele vieții. De exemplu, fobia socială se poate diminua după ce o persoană cu frica de întâlniri se căsătorește, și re apare după moartea soțului (soției). O avansare profesională la o poziție care necesită vorbitul în public poate duce la apariția unei fobii sociale la cineva care anterior nu a trebuit să vorbească niciodată în public (DSM IV).

Criteriile de diagnostic pentru fobia socială (DSM IV):

- Frică marcantă și persistentă de una sau mai multe situații sociale sau de performanță, în care persoana este expusă unor oameni nonfamiliari sau unei posibile scrutări de către alții. Individul se teme că va acționa într-un mod (sau va prezenta simptome anxioase) care vor fi umilitoare sau jenante [22].

- Expunerea la situația socială temută provoacă aproape constant anxietate, care ia forma unui atac de panică limitat situațional sau predispus situațional. La copii, anxietatea se poate exprima prin exclamații, stupefacție sau retragere din situațiile sociale cu persoane nefamiliare.

- Persoana recunoaște că frica sa este excesivă sau nejustificată.

- Situațiile sociale sau de performanță temute sunt evitate sau îndurate cu o anxietate sau detresă intensă.

- Evitarea, anticiparea anxioasă sau detresă în situația socială sau de performanță temută când persoana interferează semnificativ cu rutina normală, cu funcționarea profesională (școlară) sau activitățile ori relațiile sociale sau există o detresă marcantă în legătură cu faptul de a avea fobia.

- La persoanele sub 18 ani, durata este de cel puțin 6 luni [23].

Concluzii. Ca urmare putem deduce că există o legătură între *stilurile parentale și apariția anxietății sociale*, cu precădere în stilurile parentale autoritar și cel hiperprotectiv, fiindcă amândouă stiluri creează, prin diferite manifestări, frustrări, dorințe de libertate oprimată, frică de evaluare, critici, tema de a dezamăgi, dar și teamă de autoritate, adică orice persoană care este considerată importantă de către persoana anxioasă. Persoana cu autoritate poate fi nu neapărat un părinte, dar și un profesor, o rudă adultă, un manager, un coleg etc.

Pentru a evita apariția anxietății sociale este necesar ca copiii să-și poată exprima atât gândurile cât și emoțiile, iar pentru asta avem nevoie inițial să ne cunoaștem emoțiile dar și să le putem înțelege, inclusiv să definim gândurile care o declanșează, precum și situațiile în care aceste gânduri pot apărea.

Unui copil nu-i putem spune niciodată că o anumită emoție este greșită, dar îi putem arăta că un comportament poate fi neadecvat, utilizând pentru asta comunicarea nonviolentă.

Există câteva metode utile în educație prin care este evitată apariția anxietății sociale, și anume:

- Comunicarea;
- Validarea emoțională;
- Modelarea unui comportament rațional;
- Inducerea unui sentiment de încredere în capacitatea de exprimare emoțională adecvată;
- Analizarea comportamentului parental și a relației psihologice din familie;
- Scuzele exprimate atunci când greșim;
- Activitățile care implică resurse personale concentrate într-o zonă creatoare.

Chiar dacă suntem în sec XXI, devianța școlară reprezintă încă o problemă socială de o deosebită actualitate, cu atât mai mult, cu cât politica instituțiilor educative, a instanțelor de socializare își dovedesc astăzi limitările și neputințele, generând mai mult ca oricând efecte negative, o parte din ele regăsindu-se la nivelul actelor delincvente comise de minori și tineri proveniți din diverse medii.

În urma cercetării efectuate, a *observațiilor făcute asupra elevilor*, a convorbirilor cu elevii și profesorii din Liceul implicat în cercetare, am ajuns la următoarele **concluzii:**

- Consilierea psihopedagogică sau educațională este menită să faciliteze învățarea de către elevi a unor deprinderi și abilități care să le permită adaptarea permanentă, printr-o schimbare evolutivă, la solicitările realității. Beneficiari ai activităților de consiliere

psihopedagogică sunt toți elevii care parcurg diverse experiențe de învățare în scopul formării și dezvoltării proprii personalități.

Consilierea educațională are un rol preventiv și de dezvoltare. Ea îndrumă și sprijină elevii pentru a învăța să prevină situațiile de criză în care s-ar putea afla la un moment dat, să se adapteze la realitate, să învețe să găsească soluții tuturor problemelor cu care se confruntă.

- În urma cercetării întreprinse, a convorbirilor cu elevii, părinții și profesorii a reieșit că relația cauzală dintre îndrumarea în mod corespunzător a elevilor pentru prevenirea situațiilor și de risc școlar, creșterea șanselor de reușită în viață este destul de greu de determinat. Motivul îl reprezintă faptul că reușita în viață depinde de numeroși factori, mulți dintre aceștia necunoscuți.

Îndrumarea corespunzătoare a elevilor implică factori multipli, cum sunt: părinții, cadrele didactice, adulții responsabili, factori care trebuie să acționeze împreună. Pe de altă parte, dincolo de presiunile acestor factori, nu-l putem să-l considerăm pe elev o realitate pasivă, deoarece în perioada gimnaziului și continuând la liceu, apar anumite trăsături de personalitate, chiar de maturizare a gândirii. Aceasta face ca unii elevi de gimnaziu să-și manifeste dorința de autonomie și chiar de a acționa conform propriei voințe.

- Din discuțiile avute cu elevii care au părinți

plecați la muncă în străinătate și cu părinții rămași acasă am reținut următoarele aspecte:

- degradarea relației copilului cu părintele rămas acasă; efectul pentru unii dintre copii este similar cu cel al pierderii unui părinte prin deces sau divorț;
- acești copii au sănătatea psihică afectată;
- au sentimente de deprimare;
- se simt frecvent singuri, neglijați și nefericiți;
- plâng mai frecvent decât ceilalți copii;
- consumul de substanțe interzise (tutun, alcool) este mai mare la acești copii;
- controlul insuficient asupra acestor copii și problemele de natură emoțională produsă de lipsa afectivității parentale dezvoltă la elevi anumite tendințe deviante;
- apar tendințe de suicid;
- toți copiii care au unul sau ambii părinți plecați suferă de „avitaminoză afectivă”
- acești copii se plasează în mai mică măsură între primii în clasă;
- crește numărul de absențe nemotivate;
- o parte dintre acești elevi vor să abandoneze școala pentru a munci în străinătate;
- dezmembrarea unor familii atunci când unul dintre soți a plecat la muncă în străinătate iar celălalt a rămas acasă.

Referințe bibliografice:

1. Adina Băran-Pescaru *Familia azi. O perspectivă socio-pedagogică*, Ed. Aramis, -București, 2004.
2. Alexiu T. *Asistența socială în Marea Britanie și România, Studiu comparativ*, -București, 2000.
3. Andrei P. *Sociologie generală*, Ed. Polirom, - Iași, 2000.
4. Balahur D. *Protecția dreptului ca principiu al asistentei sociale*, Ed. All Beck, - București, 2001.
5. Banciu D. *Control social și sancțiuni sociale*, Ed. Hiperion, - București, 1992.
6. Banciu D. *Sociologia juridică*, Ed. Hiperion XXI, - București, 1995.
7. Boudon R. *Tratat de sociologie*, Ed. Humanitas, -București, 1997.
8. Cadariu L.; *Psihologie sociala*; Editura Eftimie Murgu, 2002
9. Chelcea S. *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*, Ed.a 2-a rev. Economică, - București, 2004.
10. Cojocaru Maria, Popp Lavinia; *Politica ocupării forței de muncă*, Editura Fundatiei Academice Axis, 2008
11. Cooper D., Ball D. *Abuzul asupra copilului*, Ed. Alternative, -București, 2001.
12. Dobrescu M.; *Delicventa-sursa de insecuritate pentru națiuni.*, Editura Eftimie Murgu, 2003
13. Engels F. *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Ed. Politică, -București, 2003.
14. Ghebrea G. *Regim social - politic și viața privată (Familia și politica familială în România)*, Ed. Universității din București, 2000.
15. Margineanu I. *Tineretul deceniului unu: provocarea anilor '90*, Ed. Expert, -București, 2003.
16. Martin C. *L'après divorce. Lien familial et vulnérabilité*. Ed. Presses de l'Université Laval, -Quebec, 2002.
17. May T. *Social research. Issues, methods and process*, Buckingham/Philadelphia, Open University Press, -2002.
18. Mămăligă, I. *Protecția internațională și internă a drepturilor fundamentale ale familiei mamei și copilului în statul de drept. în Gh. Costachi et. al. Probleme ale edificării statului de drept*. Ed. Tipografia Centrala, -Chișinău, 2003.
19. Miftode V. *Dimensiuni ale Asistenței Sociale*, Ed. Eidos, -Botoșani, 1995.
20. Mihăilescu I. *De la familie la familie. Un deceniu de tranziție. Situația copilului și a familiei în România*. UNICEF, - București, 2000.
21. Mihăilescu I., *Familia în societățile europene*, Ed. Universității din București, 2002.
22. Minow M., Shanley M.L. *Reconsiderarea conceptului de familie. Drepturi și responsabilități relaționale*, în Shanley M.L., Uma N., *Reconstrucția teoriei politice*, Ed Polirom, -Iași 2001.
23. Minut L., Lauritzen B. *Modele de politici sociale / Models of social policy*, Ed. Didactica și Pedagogică, - București, 1999.

STIMA DE SINE CA DIMENSIUNE FUNDAMENTALĂ A MANAGERILOR REZILIENTI

CREANGĂ Elena,

Doctor în pedagogie, conferențiar universitar,

Universitatea de Studii Europene din Moldova

E-mail: elenacreanga77@gmail.com<https://orcid.org/0009-0002-0777-3711>

REZUMAT

În acest articol, elucidăm stima de sine ca dimensiune fundamentală a managerilor rezilienți. Or, stima de sine este o dimensiune esențială pentru orice ființă umană, indiferent că este copil, adult sau vârstnic, indiferent de cultură, personalitate, interese, statut social, abilități. În realitate, stima de sine se fondează pe trei „ingrediente”: iubirea de sine, concepția despre sine și încrederea în sine.

Stima de sine este o componentă importantă a dezvoltării personale și a succesului în carieră pentru oricine, inclusiv pentru manageri. Managerii rezilienți au tendința de a avea o stimă de sine sănătoasă, care este echilibrată și bazată pe o înțelegere realistă a abilităților și a capacităților lor.

Cuvinte-cheie: stima de sine, iubirea de sine, concepția despre sine, încrederea în sine, manageri rezilienți.

SELF-ESTEEM AS A FUNDAMENTAL DIMENSION OF RESILIENT MANAGERS

CREANGĂ Elena,

PhD in pedagogy, associate professor,

University of European Studies from Moldova

E-mail: elenacreanga77@gmail.com<https://orcid.org/0009-0002-0777-3711>

SUMMARY

In this article, we elucidate self-esteem as a fundamental dimension of resilient managers. However, self-esteem is an essential dimension for any human being, regardless of whether he is a child, adult or elderly person, regardless of culture, personality, interests, social status, abilities. In reality, self-esteem is based on three „ingredients”: self-love, self-concept and self-confidence.

Self-esteem is an important component of personal development and career success for anyone, including managers. Resilient managers tend to have a healthy self-esteem that is balanced and based on a realistic understanding of their abilities and capabilities.

Key words: self-esteem, self-love, self-concept, self-confidence, resilient managers.

Introducere. Cercetătorul *P. Amar*, în manualul *50 de experimente privind psihologia managerului*, menționează faptul că în activitatea sa, managerul are o responsabilitate dublă: față de sine și față de ceilalți. În cea mai mare parte, responsabilitatea față de ceilalți se axează pe rolul său ca model, sursă de inspirație, persoană ce dezvoltă talentele celor cu care lucrează plecând de la calități cum ar fi: caracterul exemplar, generozitatea și răbdarea.

În ceea ce privește, miza responsabilității managerului față de sine, acesta trebuie să îndrăznească pentru a putea înțelege dinamica reușitei, care va fi alimentată prin învățarea unor competențe noi cu ajutorul modelării în acțiune și al feedbackului pozitiv al mediului, prin eliminarea ideilor limitatoare susținute anterior de strategiile de evitare, înlocuite acum atât de anticiparea succesului, cât și de efectele acțiunilor sale, toate acestea contribuind la sentimentul de eficiență personală [2, p.36].

Astfel, numeroase dificultăți manageriale sunt legate în mod direct sau indirect de *stima de sine*: probleme de leadership, dificultăți de comunicare, relaționale, de

autoafirmare, promovare, refuz etc. De obicei, în viața cotidiană, sistemul stimulativ te face să te compari tot timpul cu ceilalți. Dacă vrei să-ți satisfaci nevoia de apartenență, trebuie să știi care e situația ta în raport cu cea a colegilor, familiei și vecinilor. Este normal, probabil, ca persoanele cu o stimă de sine redusă să fie pasive, să nu se bucure de succes și să fie mai degrabă singuratic. În schimb, persoanele cu o stimă de sine ridicată sunt în general active, vesele, au mai mult succes în viață și mai mulți prieteni. Cam așa stau lucrurile în realitate [5, p.130].

În acest context, se crede în mod greșit că stima de sine este o condiție prealabilă a succesului. În realitate, lucrurile stau exact pe dos: succesul te face să te simți bine și să te apreciezi. Despre stima de sine au fost publicate peste 15.000 de articole în care se arată că aceasta nu contribuie la îmbunătățirea randamentului profesional, nu te face să fii un manager mai bun, să comunici mai bine sau să ai un stil de viață mai sănătos; de asemenea, nu te ajută să fii mai fericit sau să-ți stăpânești mai bine impulsurile, de pildă, să nu mai consumi alcool [apud,7].

Deosebirea provine din trei **concepte despre sine de bază**, esențiale pentru a fi un manager rezilient. Aceste concepte despre sine încep să se dezvolte de timpuriu în viață.

În timp ce copiii se joacă și trăiesc variate experiențe, ei dobândesc anumite competențe făcând anumite lucruri. Poate fi vorba de practicarea unui sport, de învățarea scrisului și a numărării, a lucrului pe computer sau de cântatul la un instrument. Aceste competențe conduc la un sentiment de *încredere în sine* și anticipează capacitatea de a avea succes în anumite domenii în viitor.

În copilărie, ne creăm opinii emoționale despre alții și despre noi înșine. Sentimentul de apreciere pe care îl avem față de propria persoană se numește *stimă de sine*. Dacă alți copii îți pun porecle la școală, poate că mama și tata ți-au spus să răspunzi cu: „Bastonul și pietrele îmi pot rupe oasele, dar cuvintele nu-mi pot face rău niciodată”. Când ai învățat asta, ai învățat, de fapt, să-ți protejezi sentimentele față de propria persoană respingând părerile proaste ale altora despre tine.

Pe măsură ce trec anii, ne dezvoltăm anumite idei despre propria persoană care creează *imaginea despre sine*. Ceea ce credem ca suntem, dă formă identității noastre [1, p.109].

Cercetătoarea *E. Stănculescu*, vorbește despre stima de sine ca o componentă afectivă a **Eu-lui**. Acesta este un construct psihologic deosebit de complex, care se structurează în funcție de feedback-urile primite din partea celorlalți, de atitudinile lor față de propria persoană, de modul în care sunt interpretate experiențele trăite, precum și de compararea cu ceilalți, respectiv cu performanțele acestora. Componenta afectivă a **Eu-lui** este profund subiectivă, reflectând setul de atitudini față rezultatele obținute [9, p.285].

D. Ștefăneț, T. Lungu și L. Bâtcă consideră *stima de sine* una din dimensiunile cele mai fundamentale ale personalității noastre, un fenomen discret, impalpabil, complex de care nu suntem întotdeauna conștienți.

Verbul „a estima”, care provine din latinescul *estimare*, „a evalua”, are o semnificație dublă: „a determina valoarea” și „a avea o părere despre”. Astfel stima de sine reprezintă părerea pe care o avem noi despre noi, valoarea pe care ne-o acordăm. Există o multitudine de termeni și expresii pentru a desemna stima de sine: *a avea încredere în sine, a fi sigur pe sine, a fi mulțumit de sine, a se iubi pe sine etc.* De fapt, fiecare dintre acestea se referă la unul dintre multiplele sale aspecte [10, p.31].

Rezultate și discuții. Încrederea în sine, stima de sine și imaginea de sine sunt trei concepte esențiale despre sine, ce funcționează ca niște gardieni, controlează accesul la niveluri mai înalte de reziliență. Dacă cei trei gardieni sunt puternici, aceasta îți va permite să-ți dezvolți o gamă largă de talente, abilități și puncte forte care înfloresc la nivelul al patrulea de reziliență. Dacă acești gardieni sunt slabi și nu faci nimic pentru a-i întări, ei te vor submina.

Orice acțiune, sentiment sau gând are o componentă psihologică. Cele trei concepte despre sine își au originea în cele trei sisteme nervoase importante ale corpului:

a) Sistemul nervos somatic controlează acțiunile fizice și este sursa *încrederii în sine*.

b) Sistemul nervos autonom guvernează sentimentele și este sursa *stimei de sine*.

c) Sistemul nervos central include creierul unde are loc gândirea verbală, conceptuală. *Imaginea despre sine* este totalitatea gândurilor tale despre cine și cum ești.

Când cele trei concepte despre sine sunt solide, pozitive și sănătoase, poți conta pe capacitatea ta de a învăța deprinderi valoroase care te vor ajuta să devii tot mai rezilient. Vei fi capabil să te refaci după pierderea unei slujbe, după un divorț, după o vătămare fizică și după multe alte adversități ale vieții deoarece știi că aceste experiențe fac parte din viață.

Conform figurii nr.1, este greu de trăit cu oamenii care se situează la ambele extreme; ei secătuesc energia persoanelor și grupurilor cu care se asociază.

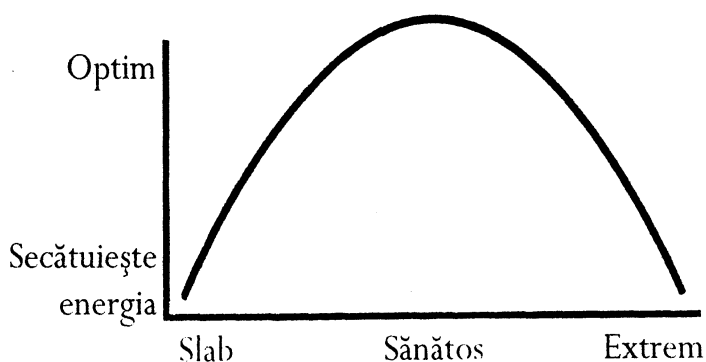


Figura 1. Niveluri optime, sănătoase ale încrederii în sine, ale stimei de sine și ale imaginii despre sine [1, p.111]

În manualul *Avantajul Rezilienței: stăpânește schimbarea, prosperă sub presiune și repune-te pe picioare după lovituri*, autorul Al Siebert, ne oferă următoarea recomandare: odată ce îți dezvolți concepte despre sine puternice și știi cum să le întărești dacă se

slăbesc, te poți sprijini pe ele oriunde te duci și oricând ai nevoie. Dezvoltarea și consolidarea acestor conexiuni între minte și trup, ca parte a stilului tău de viață emoțională, se aseamănă antrenamentului unei echipe de atleți înaintea unei competiții: când ești testat în lupte

dificile, echipa de atleți din interiorul tău te ajută să faci față mai bine provocărilor. Dacă aceste trei concepte despre sine sunt slabe sau nedevelopate, vei fi vulnerabil. Nu vei face față bine dificultăților și vei fi prea puțin rezilient. Pierderea slujbei, divorțul, pierderea locuinței sau niște zvonuri false la adresa ta pot scoate la iveală slăbiciuni interioare care nu ar fi fost evidente într-un mediu sigur, stabil, protejat [ibidem, p.111]

Următorii cercetători *B. Tracy, Ch. Stein* menționează faptul că stima de sine constituie cea mai importantă parte a personalității; este ca „miezul reactorului”; este sursa de energie care determină forța personalității. Nivelul stimei de sine este fundamentul încrederii în sine, cea mai importantă calitate pentru a obține succesul în această lume agitată și competitivă. La fel, stima de sine arată cât de mult te placi pe tine. Cu cât te placi mai mult sau te iubești mai mult, cu atât vei reuși mai bine în tot ce întreprinzi. Și cu cât realizezi mai multe în viața profesională și în celelalte domenii ale vieții tale, cu atât te placi mai mult și îți crește respectul față de tine însuși. Cele două aspecte se hrănesc unul pe altul: cu cât te placi mai mult, cu atât te descurci mai bine și cu cât te descurci mai bine, cu atât te placi mai mult. Este o spirală urcătoare continuă a performanțelor și a stimei de sine [11, p.24].

Stima de sine a cadrelor manageriale din domeniul educațional sau sentimentul propriei valori este o combinație între respectul de sine și convingerea personală că avem o contribuție unică la locul de muncă. Acest lucru nu e ușor de pus în practică, întrucât sentimentul propriei valori se formează de la o vârstă foarte fragedă. El nu constituie doar un aspect interior al nostru, ci influențează modul în care ne percep ceilalți, modul în care muncim și, în ultimă instanță, reputația noastră.

Sentimentul propriei valori este condus de vocea interioară care ne spune dacă suntem sau nu suficient de buni în raport cu modul în care îi vedem pe ceilalți. Pentru majoritatea dintre noi, experiențele din prima

parte a vieții determină cât de mult ne prețuim pe noi înșine și, ca urmare, cât de mult ne prețuiesc alții. Din acest motiv, pentru a face alegeri sănătoase, trebuie să ne alegem cu atenție gândurile, comportamentele și reacțiile [4, p.48].

Stima de sine se referă la modul în care ne evaluăm pe noi înșine, cât de „buni” ne considerăm comparativ cu propriile expectanțe sau cu alții. Stima de sine este dimensiunea evaluativă și afectivă a imaginii de sine [3, p.80].

Stima de sine este starea în care noi suntem adaptați vieții și cerințelor ei. Mai precis stima de sine este:

a) încrederea în capacitatea noastră de a gândi și de a face față provocărilor vieții;

b) încrederea în dreptul nostru de a avea succes și de a fi fericiți, sentimentul că merităm, că suntem demni, că suntem îndreptățiți să ne afirmăm nevoile și dorințele, să ne împlinim valorile și să ne bucurăm de rezultatele eforturilor noastre [8, p.57].

Stima de sine este importantă fiindcă, în lipsa ei, este foarte dificil să te bucuri de viață, să conștientizezi că ai dreptul de a fi prezent, de a avea locul tău, de a te face înțeles, văzut.

R.E. Osborne subliniază că stima de sine este pozitivă sau negativă, putând să se îmbunătățească sau dimpotrivă, să se deprecieze, în funcție de succesele sau eșecurile avute.

O stimă de sine scăzută înseamnă să te simți inferior și să crezi că nu ești o valoare. Dimpotrivă, o stimă de sine ridicată arată că ești conștient de valoarea pe care o ai [6, p.11].

Atunci când este pozitivă, ne permite să acționăm eficient, să ne simțim bine în propria piele, să facem față dificultăților existenței. Dar când este negativă, provoacă numeroase suferințe și neplăceri, care vin să perturbeze viața noastră cotidiană.

În realitate, stima de sine se fondează pe trei „ingrediente”: *iubirea de sine, concepția despre sine și încrederea în sine*, conform figurii nr. 2.

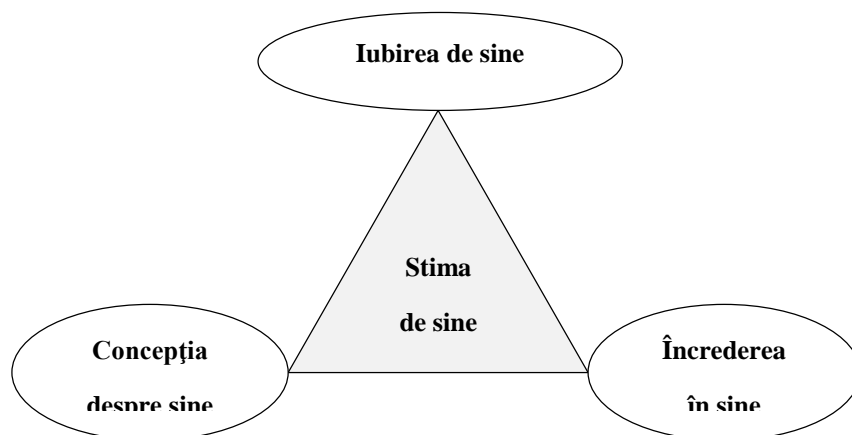


Figura 2. Structura stimei de sine pozitive [10, p.32]

O bună dozare a fiecăreia dintre aceste trei componente este indispensabilă pentru a obține o stimă de sine armonioasă.

▪ **Iubirea de sine** - este elementul cel mai important: ne iubim în ciuda defectelor și a limitelor, în ciuda eșecurilor și a înfrângerilor, pentru că suntem demni de iubire și respect. Această iubire de sine „necondiționată” nu depinde de performanțele noastre. Ea ne oferă rezistență la adversități și forță pentru restabilire după un eșec. Ea nu ne ferește de suferință sau de îndoială în cazul dificultăților, dar ne apără de disperare.

▪ **Concepția despre sine** - este al doilea stâlp al stimei de sine, reprezintă părerea pe care o avem despre noi, o evaluare a calităților și defectelor noastre. Nu este importantă realitatea lucrurilor, ci **convingerea** pe care o avem de a fi deținători ai calităților sau defectelor. În acest sens, este un fenomen în care subiectivitatea are un rol esențial.

▪ **Încrederea în sine** - reprezintă a treia componentă a stimei de sine, care se aplică în special la

actele noastre. A fi încrezător, înseamnă a considera că ești capabil să acționezi într-o manieră adecvată în situațiile importante, încrederea în sine poate părea mai puțin importantă, dar rolul ei este primordial în măsura în care stima de sine are nevoie de fapte pentru a se menține sau a se dezvolta: micile succese cotidiene sunt necesare pentru echilibrul nostru psihologic [ibidem, pp.32-33].

Între aceste trei elemente ale stimei de sine există legături de interdependență: iubirea de sine (a te iubi indiferent de ceea ce ți se întâmplă, a asculta de nevoile și de aspirațiile proprii) facilitează incontestabil o concepție pozitivă despre sine (a crede în propriile capacități, a te proiecta în viitor), care la rândul său influențează favorabil încrederea în sine (a acționa fără teama excesivă de eșec și de judecata altuia).

Conform figurii 3, stima de sine pozitivă implică sentimentul de autoapreciere și încrederea în forțele proprii.

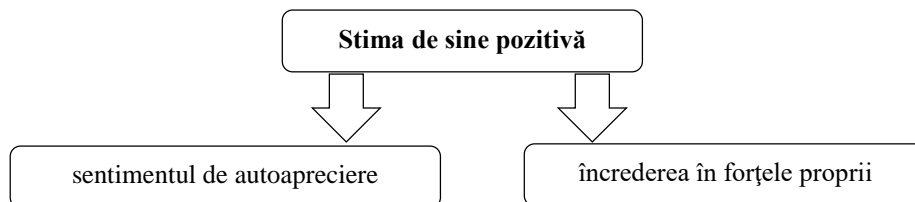


Figura 3. Structura stimei de sine pozitive [3, p.80]

O viziune prea pesimistă (sau prea optimistă, dar mai rar...) asupra realității ascunde cel mai adesea convingeri limitatoare (sau excesive) privind propriul potențial. Este bine ca managerul să se detașeze de modul său de gândire și de concluziile pe care le trage, pentru a le verifica validitatea. Primul pas constă în identificarea acestor gânduri automate, care se impun într-un mod evident („Îmi lipsește charisma”, „Nu știu să vorbesc în public”, „Nu sunt competent” etc.) și confruntarea lor cu alt tip de idei, la fel de plauzibile în ceea ce mă privește pe mine și mediul în care trăiesc („Am o prezență deosebită”, „Mă descurc foarte bine în public, în anumite condiții”, „Cei

20 de ani de carieră îmi dovedesc competența”, „E vorba despre învățare, iar eu nu am avut până acum nevoie să-mi dezvolt aceste competențe”). Identificarea unor gânduri alternative facilitează dobândirea unei percepții mai nuanțate și mai corecte asupra mediului înconjurător. Este vorba despre „restructurarea cognitivă”, care constă în provocarea individului de a-și exprima gândurile [2, p.43].

În figura nr. 4, prezentăm câteva moduri în care stima de sine poate fi văzută ca o dimensiune fundamentală a managerilor rezilienți:

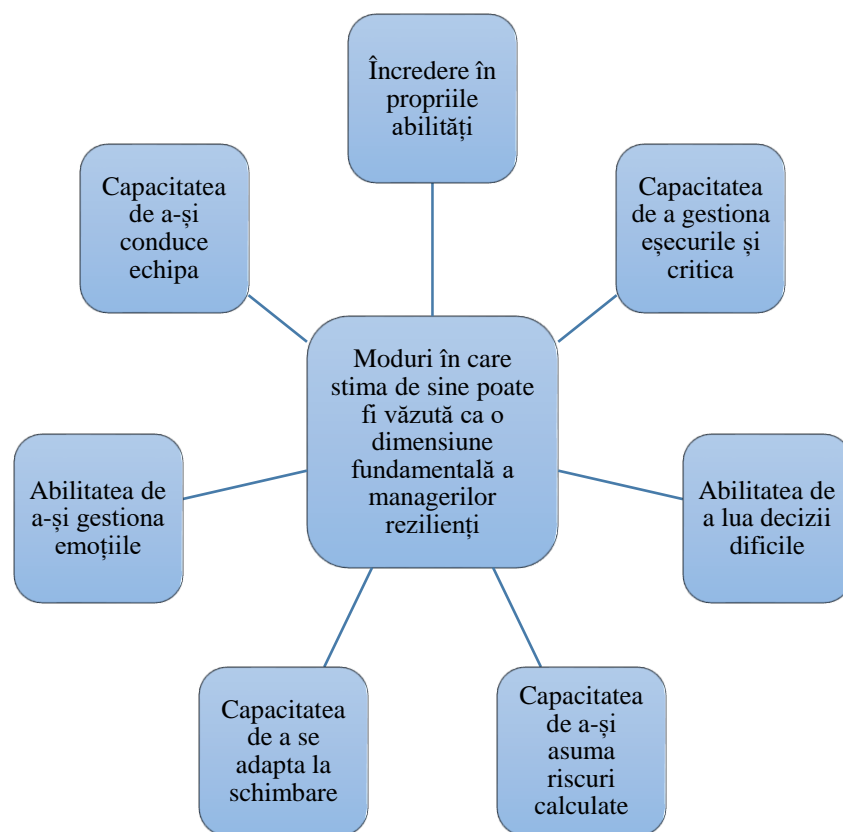


Figura 4. Moduri în care stima de sine este văzută ca o dimensiune fundamentală a managerilor rezilienți

- *Încredere în propriile abilități:* Managerii rezilienți au încredere în abilitățile lor de a face față provocărilor și de a găsi soluții la probleme. Această încredere este susținută de o stima de sine sănătoasă.

- *Capacitatea de a gestiona eșecurile și critica:* O stima de sine ridicată îi ajută pe manageri să facă față eșecurilor și criticilor fără să-și pună în pericol încrederea în sine. Ei pot vedea eșecurile ca o oportunitate de învățare și îmbunătățire.

- *Abilitatea de a lua decizii dificile:* Managerii rezilienți trebuie să fie capabili să ia decizii dificile și să se asigure că acestea sunt în interesul organizației. O stima de sine sănătoasă îi ajută să-și asume responsabilitatea deciziilor lor.

- *Capacitatea de a-și asuma riscuri calculate:* O stima de sine sănătoasă îi poate ajuta pe manageri să fie mai deschiși la a-și asuma riscuri bine calculate în procesul de luare a deciziilor.

- *Capacitatea de a se adapta la schimbare:* Managerii rezilienți trebuie să fie capabili să se adapteze rapid la schimbările din mediul de afaceri. O stima de sine sănătoasă îi poate ajuta să facă față schimbărilor cu încredere și să găsească modalități creative de a aborda noile situații.

- *Abilitatea de a-și gestiona emoțiile:* O stima de sine sănătoasă poate ajuta managerii să-și gestioneze emoțiile în mod corespunzător în situații stresante sau conflictuale. Aceasta îi poate ajuta să rămână echilibrați și să ia decizii raționale.

- *Capacitatea de a-și conduce echipa:* Un manager cu o stima de sine sănătoasă poate inspira și motiva echipa în mod eficient, oferindu-le încredere și susținere.

- *Capacitatea de a-și stabili obiective și de a-și urmări viziunea:* Managerii rezilienți au tendința de a-și stabili obiective ambițioase și de a-și urmări viziunea cu încredere în propriile abilități.

Concluzii.

1. Stima de sine este rezultatul total al comentariilor despre propria persoană pe care le facem zilnic în mintea noastră. Acesta constituie un punct de pornire important, întrucât modul în care ne percepem pe noi înșine prin discursul nostru interior devine realitatea noastră. Ceea ce ne spunem despre noi înșine dă naștere la ceea ce suntem.

2. Un nivel sănătos al stimei de sine le permite cadrelor manageriale să creeze o conexiune pozitivă cu ceilalți și să stabilească relații eficiente, lipsite de stres și conflicte.

Recomandări.

- Legați prietenii la locul de muncă, pentru a avea parte de sprijin.

- Țineți minte când cineva spune ceva pozitiv despre dumneavoastră la serviciu și susține acel lucru, învățați să ascultați, să aveți încredere și să vă exprimați trăirile; de asemenea, nu reacționați în mod automat la emoțiile celorlalți. Când vi se cere să faceți ceva, acționați ținând cont de ceea ce e bine pentru dumneavoastră, nu de ceea ce e bine pentru toată lumea cu excepția dumneavoastră.

- Respectați-vă timpul și prețuiți ce le oferiți celorlalți. Nu investiți mai mult timp decât ați decis că e rezonabil.

- Căutați să petreceți mai mult timp cu oameni care vă apreciază aptitudinile, valoarea personală și contribuția. Căutați mentori cu o atitudine pozitivă, care

vă pot împărtăși experiențele lor și vă pot oferi sfaturi privind cariera dumneavoastră.

- Încetați să le mai faceți pe plac altora în detrimentul propriei persoane. Folosiți-vă energia pentru a vă focaliza pe propriile dorințe, astfel încât să puteți lua deciziile potrivite pentru dumneavoastră.

- Cereți ajutorul la nevoie.

Referințe bibliografice:

1. AL, SIEBERT. *Avantajul Rezilienței: stăpânește schimbarea, prosperă sub presiune și repune-te pe picioare după lovitură*. București: Business Tech International Press, 2009. 318 p. ISBN 978-973-8495-50-0.
2. AMAR, P. *50 de experimente privind psihologia managerului: cum să reușești la locul de muncă*. Iași: Polirom, 2009, 236 p. ISBN 978-973-46-1396-0.
3. BĂBAN, A. *Consiliere educațională. Ghid metodologic*. Ediția a III. Cluj-Napoca: Psinet SRL, 2011. 307 p. ISBN 978-606-8244-29-7.
4. BHARWANEY, G. *Reziliența emoțională: învață cum să devii adaptabil și să-ți atingi potențialul maxim*. Iași: Polirom, 2020. 291 p. ISBN 978-973-46-8188-4.
5. DE JONG, W. *Gimnastica minții: programul de 12 săptămâni pentru putere și echilibru mental*. Iași: Polirom, 2023. 354 p. ISBN 978-973-46-9293-4.
6. HAWKES, L. *Îmbunătățește-ți stima de sine*. București: Philobia, 2021. 128 p. ISBN 978-606-9707-34-0
7. ROY, BAUMEISTER *et al*, *Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles?*, *Psychological Science in the Public Interest*, 4(1), 2003, pp. 1-44.
8. SBANCA, A. *Modalități de creștere a stimei de sine la adolescenții care prezintă comportament agresiv*. Bacău: Rovimed Publishers, 2014. 30 p. ISBN 978-606-583-466-8.
9. STĂNCULESCU, E. *Psihologia educației. De la teorie la practică*. Ediția a II-a, București: Editura Universitară, 2013. 351 p. ISBN 978-606-591-766-8.
10. ȘTEFĂNEȚ, D. LUNGU, T., BÂTCĂ, L. și alții. *Umbra adolescentului: Ghid de dezvoltare personală*. Chișinău: Totex-Lux, 2019. 406 p. ISBN 978-9975-3350-3-4.
11. TRACY, B., STEIN, Ch. *Găsește-ți starea de echilibru: clarifică-ți prioritățile, simplifică-ți viața și realizează mai mult*. București: Iluliana Enache BusinessTech International, 2018. 126 p. ISBN 978-606-8709-06-2.

CZU 159.922.8

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.29>

ANOREXIA NERVOASĂ LA ADOLESCENȚI

DIȚA Maria,

Doctor în psihologie, lector universitar,
Universitatea de studii Europene din Moldova

E-mail: ditamarcela83@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8951-4133>

REZUMAT

Anorexia nervoasă este o tulburare psihică din categoria tulburărilor de alimentare, care este caracterizată printr-o reducere anormală a greutateii corporale și printr-o deformare a imaginii propriului corp cu frică prevalentă și persistentă de îngrășare. Având în vedere că anorexia este și o afecțiune psihiatrică, în managementul acestor cazuri este nevoie de o intervenție multidisciplinară, în special intervenție medicală, psihologică și psihiatrică.

Cuvinte-cheie: adolescent, anorexie, conflicte familiale, intervenție multidisciplinară.

ANOREXIA NERVOUS IN ADOLESCENTS

DIȚA Maria,

PhD in psychology, university lecturer,
University of European Studies from Moldova

<https://orcid.org/0000-0002-8951-4133>

E-mail: ditamarcela83@gmail.com

SUMMARY

Anorexia nervosa is a mental disorder in the category of eating disorders, which is characterized by an abnormal reduction in body weight and by a distortion of one's own body image with a prevalent and persistent fear of gaining weight. Considering that anorexia is also a psychiatric condition, the management of these cases requires a multidisciplinary intervention, especially medical, psychological and psychiatric intervention.

Key words: adolescent, anorexia, family conflicts, multidisciplinary intervention.

Adolescența este o etapă importantă în viața omului și o etapă crucială a schimbărilor, care este caracterizată cu diverse atribute în literatura de specialitate. După J.J. Rousseau adolescența este "vârsta rațiunii", "revoluție furtunoasă", "a doua naștere"(1973, p.194). Stanley Hall îi dă vârstei adolescenței atributul de "furtună și stres". Schopenhauer susține că adolescența este "vremea neliniștii". La alți autori vom găsi metafore despre adolescență precum: "vârsta de aur", "vârsta marilor elanuri", "vârsta crizelor", "vârsta anxietății și nesiguranței", "vârsta dramei", "vârsta integrării sociale", "vârsta marginalității" etc.

Toate aceste caracteristici dar și studiile în domeniul ne dovedesc că adolescența poate fi privită din diferite unghiuri de vedere, ceea ce ne oferă o interpretare a condiționărilor și transformărilor ce apar în această perioadă. Mulți cercetători afirmă că adolescența este o perioadă a vieții foarte dificilă în care adolescenții sunt puternic stresați și instabili din punct de vedere emoțional, datorită faptului că ei trebuie să față tuturor schimbărilor în plan biologic dar și psihologic și social din viața lor, care pe alocuri sunt enorme pentru ei.

Din punct de vedere psihologic, în adolescență are loc un proces de schimbare a imaginii de sine care se confruntă cu tendința adolescentului de autodefinire. Crearea noii identități are loc deseori prin opoziția față de imaginea adultului și adoptarea unor norme sociale prezente la semenii. Pe plan social, adolescenții aleg să petreacă cât mai mult timp cu semenii, ignorând de multe ori compania părinților și a familiei.

În adolescență se iau printre cele mai importante decizii pentru dezvoltarea persoanei și se fac planuri de viitor. Multe studii demonstrează că vârsta adolescenței este caracterizată prin apariția diverselor conflicte dintre adolescenți și adulți și crize de adaptative, dar acest lucru nu este întâlnit în toate cazurile.

Totuși un impact pozitiv îl are în acest sens prezența unor relații funcționale și puternice dintre adolescenți și familie, școală, prieteni. Formarea unor relații sociale puternice cu cei din jur dar și a unei legături cu sine, depinde enorm de mult de calitatea relațiilor și contextul soci-cultural în care se dezvoltă adolescentul.

În una dintre lucrările lui Șchiopu și Verza găsim ideea că „cu cât societatea în care crește și se dezvoltă adolescentul este mai complexă, cu atât dezvoltarea sa va fi mai complexă și implicit mai dificilă” [2].

Studiile indică faptul că aproape 20% dintre fetele cu vârsta cuprinsă între 12-18 ani au comportamente alimentare nesănătoase. Unele dintre aceste adolescente dezvoltă tulburări serioase ale comportamentului alimentar, cum este *anorexia nervoasă* [1].

Termenul **anorexie** își are originea în greaca veche: an (av- sau α -lipsa de,)și órexis (óρεξις) = dor, poftă, apetit [4].

Anorexia nervoasă își are debutul în perioada

preadolescenței către adolescență și poate dura mai mulți ani.

Anorexia nervoasă este o tulburare psihică din categoria tulburărilor de alimentare, care este caracterizată printr-o reducere anormală a greutateii corporale și printr-o deformare a imaginii propriului corp cu frică prevalentă și persistentă de îngrășare. Persoanele afectate de această tulburare – anorexicii - își limitează considerabil greutatea corpului prin abținerea voluntară îndelungată de la hrană, cum ar fi înfometarea îndelungată, postul voluntar (*anorexie nervoasă de tip restrictiv*) și prin alte metode cum ar fi: abuzul de purgative, clisme, diuretice, folosirea substanțelor anorectigene și excesul de exerciții fizice (*anorexie nervoasă de tip eliminator*).

Anorexia nervoasă de tip restrictiv are următoarele caracteristici: în timpul episodului curent de anorexie nervoasă persoana nu a avut comportamente regulate de accese de mâncare rapidă sau de eliminare (vărsături auto-provocate, de exerciții fizice exagerate sau abuz de laxative, diuretice sau clisme).

Anorexia nervoasă de tip eliminator este caracterizată prin următorul fapt: în timpul episodului curent de anorexie nervoasă, persoana s-a angajat în mod regulat în comportamente ca accese de mâncare rapidă sau comportamente de eliminare (vărsături auto-provocate, exerciții fizice exagerate, diuretice sau clisme).

Criteriile de identificare a unei persoane care suferă de anorexie sunt următoarele:

➤ Dacă persoana refuză să își mențină greutatea corporală la nivelul sau deasupra greutateii minime considerate normală pentru o anumită vârstă și înălțime, cum ar fi pierderea în greutatea corpului sun 85% din greutatea optimă;

➤ Friza excesivă de creștere în greutate sau de a se îngrășa (de a deveni obez);

➤ Tulburarea modului de percepere a greutateii și formei corpului, influența exagerată a greutateii și a formei corpului asupra auto-evaluării sau negare gradului sever de slăbire;

➤ Diete continue;

➤ Schimbările comportamentale care țin de creșterea seriozității și introversiei, de orientarea mai mică spre distracții și petreceri;

➤ Reducerea contactelor cu prietenii și pierderea interesului față de mâncare;

➤ Tulburări nervoase;

➤ Oboseală;

➤ Insomnie;

➤ Negarea senzației de foame;

➤ Apatie sau iritabilitate

➤ Anxietate, depresie, gânduri suicidale;

➤ Mascarea siluetei anorexice prin mai multe rânduri de haine;

- Tulburări de personalitate;
- Tulburări obsesiv-convulsive;
- Abuz de alcool sau substanțe halucinogene, etc.

[5].

Factorii cauzali ai anorexiei nervoase:

➤ **Factori biologici, predispoziția genetică** – diversele tipuri de personalitate, sau mai simplu spus tipurile temperamentale se presupune că sunt determinate genetic. Unele dintre acestea, cum ar fi tipul obsesiv-compulsiv, sunt mai vulnerabile la dezvoltarea unor tulburări de alimentație. Cercetări recente sugerează că existența nivelelor crescute ale unor substanțe secretate la nivelul creierului predispun unii oameni la anxietate, perfecționism, gânduri și comportamente obsesiv-compulsive. Atunci când o astfel de persoană începe să se înfometeze sau din contră, să mănânce necontrolat, în mod inconștient își modifică nivelul acestor substanțe, ceea ce poate induce o stare de liniște sau chiar euforie, înlăturând pentru o perioadă de timp starea de anxietate sau depresie. Astfel alimentele devin un fel de auto-medicatie împotriva sentimentelor greu de suportat.

➤ **Factorii psihologici** – persoanele afectate de anorexie tind să fie perfecționiste. Ei au așteptări nerealiste de la propria persoană și de la cei din jur. În ciuda realizărilor personale ei se simt permanent vinovați și lipsiți de valoare. Aceste persoane văd lucrurile numai la extreme, doar în alb sau negru, scăpând din vedere că mai există și nuanțe de gri. Dacă “gras” este “rău”, iar “slab” este “bine”, atunci “mai slab” este “mai bine”, iar “**cel mai slab**” este “**cel mai bine**”... iar pentru unii asta înseamnă pragul cașexiei, adică a scăderii extreme în greutate. Unele persoane anorexice recurg la înfometare și alte astfel de practici din dorința de a-și câștiga controlul propriei vieți, în viziunea lor. Cu toate că au puterea și curajul de a trece peste multe obstacole pentru a-și atinge scopul, în interior se simt slabi, neputincioși, plini de resentimente și frustrări. De cele mai multe ori aceste persoane caută permanent aprobare din partea celor din jur și se tem de critici.

➤ **Factori familiali** (conflictele familiale) - unele dintre persoanele anorexice provin din familii hiperprotective, care i-au sufocat cu grija față de ei, în timp ce alții s-au simțit în copilărie abandonați, neînțeleși și singuri. Părinții care pun un accent exagerat pe aspectul fizic contribuie în acest fel la instalarea tulburărilor de alimentație. Astfel de părinți de cele mai dese ori sunt incapabili de o apropiere emoțională față de copiii lor, pe care îi critică excesiv sau din contră, îi protejează excesiv sau au așteptări prea mari de la aceștia. Acești copii ajung treptat să-și ascundă toate fricile, și îndoielile. Astfel unii vor încerca să-și ”rezolve problemele” controlându-și într-o manieră improprie greutatea și alimentația. Fetele provenite din mame care au suferit de anorexie nervoasă sunt mai susceptibile față de astfel de afecțiuni. De obicei în astfel de familii se recurge la diverse obiceiuri stranii legate de alimentație, cum ar fi: folosirea hranei ca recompensă sau pedeapsă și îngrijorare excesivă față de copii.

➤ **Factori sociali**(standarde de frumusețe) – expunerea îndelungată a adolescenților în social media, care ne inundă cu diverse stereotipuri și mesaje despre avantajele ”de a avea o siluetă perfectă” . Așa-zisele

modele din social-media ”inspiră” adolescentele cu diverse concepții legate de frumusețea exterioară care ar duce către succes, fericire, popularitate și reușită. Imediat după deconectarea din social-media, fetele se ciocnesc cu un contrast extrem de evident: oamenii care nu au fost înzestrați cu frumusețe corporală și imediat vine reacția de negare, contrazicere, nemulțumire față de propriul corp, depresie, anxietate și într-un final anorexie [3].

Consecințele anorexiei la adolescenți:

- Oprirea procesului de creștere din cauza lipsei nutrienților alimentari în organismul adolescentului;
- Fobii alimentare;
- Imagine distorsionată despre propriul corp;
- Izolare socială;
- Perceperea anorexiei drept stil de viață;
- Scăderea performanțelor școlare;
- Tulburări menstruale;
- Infertilitate;
- Căderea părului;
- Anemie subiacentă;
- Piele uscată și acoperită de pielozitate;
- Afectarea organelor interne, în special a inimii;
- Atrofia cerebrală a creierului;
- Apariția osteoporozei;
- Risc de mortalitate.

Tratamentul anorexiei nervoase. Specialiștii în diete și boli de nutriție, dar și psihologii susțin că de obicei tratamentul anorexiei durează de la câteva luni la câțiva ani buni(5-6 ani).

➤ Având în vedere că anorexia este și o afecțiune psihiatrică, în managementul acestor cazuri este nevoie de o intervenție multidisciplinară, în special intervenție medicală, psihologică și psihiatrică;

➤ Un prin pas important este ca *adolescentul să facă echipă bună cu familia* în tratamentul anorexiei;

➤ Cert este faptul că familia ar trebui să-și cunoască cel mai bine copilul iar imediat cum părinții sesizează astfel de comportament, este necesară adresarea de urgență la specialist;

➤ Restabilirea unui regim alimentar adecvat care sa asigure aportul de proteine, calorii si vitamine adaptate necesităților fiziologice ale bolnavului;

➤ Stabilirea unor reguli alimentare agreate de comun de membrii familie;

➤ Luarea meselor în familie;

➤ Câștigarea încrederii în specialist - când pacienta trebuie să fie sigură că faptul că va începe să se alimenteze corect, nu se vor îngrășa;

➤ Psihoterapie familială/Terapie comportamentală de grup:

- remiterea stărilor depresive si recâștigarea respectului de sine,

- rezolvarea traumelor, conflictelor ce stau la baza tulburării,

- educarea familiei de a manageria în totalitate cazul adolescentului afectat de anorexie,

- schimbarea modului de gândire a pacientului,

- redobândirea respectului de sine și

- adoptarea unui regim dietetic care să favorizeze restabilirea unei greutateți pentru vârsta și înălțimea bolnavului.

Referințe bibliografice:

1. American Psychological Association (2002). *Developing Adolescents: A Reference for Professionals*. Washington, DC.
2. Șchiopu, U., Verza, E. (1998). *Adolescența. Personalitate și limbaj*. București: Ed. Albatros.
3. <https://educational.studiamsu.md/wp-content/uploads/2021/12/37-p196-200.pdf> (vizitat 04.09.2023).
4. <https://irpi.ro/2012/02/cu-ce-se-mananca-anorexia/> (vizitat 14.09.2023).
5. <https://bioclinica.ro/pentru-pacienti/tulburari-psihiice/anorexia-simptome-cauze-diagnostic-tratament> (vizitat 11.09.2023).

CZU [614.2:616.89]:17

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.30>

PREROGATIVE PSIHODEONTOLOGICE LEGATE DE STIGMA PACIENȚILOR AFECTAȚI DE TULBURĂRI MINTALE

DOROSEVICI Alexandr,

Doctorand,

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

adorosevici@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-0554-0409>

ROȘCA Tatiana,

Doctorand, asistent universitar,

Universitatea de Studii Europene din Moldova,

tatianarosca37@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4318-6610>

REZUMAT

Asociația Americană de Psihiatrie definește bolile psihice ca fiind alterări ale sferei cognitive, emoționale sau comportamentale (sau o combinație a acestor domenii), care duc la suferință și/sau probleme în abilitățile de interacțiune socială, profesională sau relațională ale persoanei. Având în vedere amploarea simptomelor posibile, atunci când se vorbește de boli psihice, trebuie să se facă întotdeauna referire la un sistem de clasificare standardizat, adică o listă a tulburărilor recunoscute până în prezent, însoțită de descrierea acestora și de liste de simptome și criterii esențiale pentru diagnostic. În prezent, manualul cel mai utilizat pe scară largă în lume este DSM (Manualul de diagnostic și statistică a tulburărilor mintale), publicat de Asociația Americană de Psihiatrie, a cărui structură urmează un sistem multiaxial. Celelalte norme internaționale sau sisteme de clasificare includ și Clasificarea statistică internațională a bolilor și a problemelor de sănătate conexe (ICD), la care face referire deseori OMS în planurile de acțiune pentru sănătatea mintală, definind „tulburările mintale” ca fiind gama de tulburări care se încadrează în clasificarea ICD-10. În cadrul clasificărilor date, putem găsi tulburări de severități diferite, cu diferențe semnificative, atât în ceea ce privește gradul de suferință, cât și în ceea ce privește efectele asupra capacității de interacțiune socială a persoanei. Totuși, lucrarea de față nu are ca scop analiza problemelor clinice legate de bolile psihice, ci să abordeze starea de îngrijire a persoanelor, care suferă de astfel de boli în țara noastră. În special, suntem motivați de necesitatea de a examina, din punct de vedere bioetic, problemele critice care rezultă din diferite studii realizate cu privire la starea actuală a îngrijirii psihiatrice, aspectele critice care afectează viața persoanelor cu boli psihice și a familiilor acestora și care sunt denunțate cu tărie la adresa instituțiilor de către societățile științifice.

Cuvinte-cheie: boală mintală, stigmatizare, bioetică medicală, îngrijire, prejudecată, atitudine.

PSYCHODEONTOLOGICAL PREROGATIVES RELATED TO THE STIGMA OF PATIENTS AFFECTED BY MENTAL DISORDERS

DOROSEVICI Alexandr,

PhD student,

Nicolae Testemițanu State University of Medicine and Pharmacy

ROȘCA Tatiana,

PhD student, university assistant,
University of European Studies of Moldova
tatianarosca37@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4318-6610>

SUMMARY

The American Psychiatric Association defines mental illnesses as alterations in the cognitive, emotional or behavioral sphere (or a combination of these domains), which lead to suffering and/or problems in the person's social, professional or relational interaction skills. Given the range of possible symptoms, when talking about mental illnesses, reference should always be made to a standardized classification system, i.e. a list of disorders recognized to date, accompanied by their description and lists of symptoms and essential criteria for diagnosis. Currently, the most widely used manual in the world is the DSM (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders), published by the American Psychiatric Association, whose structure follows a multiaxial system. Other international norms or classification systems include the International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD), which is often referred to by the WHO in mental health action plans, defining "mental disorders" as the range of disorders that falls under the ICD-10 classification. Within the given classifications, we can find disorders of different severities, with significant differences both in terms of the degree of suffering and in terms of the effects on the person's capacity for social interaction. However, the present paper does not aim to analyze clinical problems related to mental illnesses, but to address the state of care of people suffering from such illnesses in our country. In particular, we are motivated by the need to examine, from a bioethical point of view, critical issues arising from various studies of the current state of psychiatric care, critical issues affecting the lives of people with mental illness and their families, and which are strongly denounced to the institutions by the scientific societies.

Key words: mental illness, stigma, medical bioethics, care, prejudice, attitude.

Introducere. „Îngrijirea” persoanelor cu boli mintale, poate fi privită din două perspective diferite, care sunt distincte și din punct de vedere terminologic:

- perspectiva „îngrijirii”, care se concentrează pe componenta neurobiologică aflată la baza bolii;
- „îngrijirea”, „luarea în grijă” a individului care suferă, punând accent pe subiectivitatea și nevoile persoanei în concretețea experienței sale de viață.

Cele două aspecte se intersectează și se integrează într-un mod deosebit în îngrijirea persoanelor cu bolile mintale, pe baza recunoașterii importanței unei asistențe eficiente, a tratamentului reușit și a componentelor relaționale și socioambientale, care influențează evoluția bolii și perspectivele de recuperare.

La nivel bioetic, ambele principii clinice sunt puse sub semnul întrebării, precum și responsabilitatea socială față de fenomenele persistente de stigmatizare și de discriminare, lipsa de incluziune și recunoașterea incompletă a drepturilor fundamentale ale omului [9]. În același timp, este potrivit să ne amintim de unele schimbări culturale importante, care au avut loc în psihiatrie, de la trecerea de la „paradigma custodialistă” la „paradigma terapeutică”, prin depășirea identificării persoanei ca individ „periculos pentru sine și pentru ceilalți” [15].

În acest sens, trecerea la modelul terapeutic în domeniul sănătății mintale, este profund influențată și de o altă revoluție paradigmatică din domeniul medicinei și al tratamentului în general: depășirea așa-numitei abordări clinice individuale (centrată pe deficitul psihofizic al individului), prevalentă până în anii 1960, în favoarea abordării „individului în context”, care urmărește să surprindă interacțiunea dintre

caracteristicile individuale și componentele privind mediul individului.

În domeniul specific al sănătății mintale, această evoluție a produs o convergență asupra modelului „bio-psiho-social”, care caută să surprindă interacțiunea dintre aspectele biologice și psihologice individuale, componentele psihosociale și factorii de mediu, care determină dezvoltarea bolii și influențează evoluția acesteia.

În spatele acestui nou impuls, încă din anii '60 au fost realizate importante anchete demografice, care, pe de o parte, relevă rolul circumstanțelor negative (evenimente stresante) asupra celor mai frecvente tulburări, iar pe de altă parte, arată importanța factorilor de protecție, în ceea ce privește resursele relaționale și de mediu, în depășirea crizelor [8].

Al doilea aspect permite un echilibru în abordarea tradițională, mai degrabă decât să insiste asupra „deficitului” de aspecte patologice și analizează țesătura de resurse relaționale și sociale încă disponibile ale persoanei, încercând să le susțină și să le sporească.

Prin urmare, rezultatul reprezintă o largire a câmpului de intervenție, într-o direcție preventiv-proactivă, spre promovarea sănătății mintale individuale și colective, dincolo de tratamentul bolii, adică se încearcă urmărirea persoanei în contextul vieții sale, astfel încât să se consolideze factorii de protecție și să se poată, pe cât posibil, să se prevină crizele și, dacă este necesar, să se intervină prompt pentru a le rezolva.

Aceste pasaje sunt esențiale pentru a înțelege modelul de îngrijire a persoanelor cu boli mintale după abolirea azilurilor psihiatrice, prin centrarea pe un model centrat pe rețeaua teritorială extinsă de servicii de sănătate

mintală, cu o abordare holistică a persoanei și cu obiectivul de a o menține în mediul său de viață.

În acest scop, interacțiunea cu întreaga rețea de servicii sociale și de sănătate este fundamentală, astfel încât să se activeze și să se consolideze rețelele sociale și relaționale ale persoanei.

Serviciile de sănătate mintală trebuie să fie capabile să realizeze un diagnostic precoce și să ofere un tratament continuu și în timp util, pentru a reduce cronicizarea tulburărilor, să prevină pe cât posibil crizele și, atunci când acestea apar, să le rezolve pe cât de posibil, prin menținerea persoanei în mediul său de viață (de exemplu, limitarea internărilor acute la spital).

Acest lucru este legat de ceea ce se afirmă în regulamentul OMS, potrivit căruia sănătatea, inclusiv cea mentală, constituie unul dintre drepturile fundamentale ale fiecărei ființe umane [7].

Aceasta înseamnă afirmarea datoriei etice de a garanta dreptul fiecărei persoane de a aspira la atingerea unei astfel de stări de bine, care diferă în mod necesar de la o persoană la alta, în cadrul unei redefiniri a problemei de sănătate și în ceea ce privește îmbunătățirea capacităților operaționale ale indivizilor.

Acest model de îngrijire teritorială, care este fundamentat de legi solide, prezintă încă puncte critice serioase în ceea ce privește implementarea sa concretă, la ani de zile după transpunerea acestor legi de instituire a Serviciului Național de Sănătate.

Dificultățile încă prezente în îngrijire în Republica Moldova, fac dificilă punerea în aplicare a unei „îngrijiri” pentru persoanele cu boli psihice, care să integreze ca parte esențială respectarea drepturilor fundamentale ale omului, alături de oferirea adecvată de sprijin social, în cele mai multe cazuri, sprijinul social și relațional, limitându-se la acțiunea familiilor, care, în special femeile, ajung să suporte, adesea aproape în întregime, povara îngrijirii.

Rezultate și discuții

Bioetica medicală reprezintă domeniul care pune accent pe principiile etice și morale care să ghideze practica medicală și cercetarea biomedicală. În ceea ce privește bolnavii mintali, bioetica medicală reprezintă un subdomeniu important, care se concentrează pe protecția drepturilor și a demnității acestor pacienți. Bolnavii mintali se confruntă adesea cu probleme complexe, cum ar fi stigmatizarea și discriminarea socială, îngrijirea inadecvată și lipsa de respect pentru autonomia lor [10]. În consecință, bioetica medicală își propune să dezvolte standarde etice clare pentru îngrijirea bolnavilor mintali și să ofere ghiduri privind deciziile medicale în situații delicate. Unul dintre cele mai importante principii ale bioeticii medicale în cazul bolnavilor mintali este respectarea autonomiei pacienților [2]. Bolnavii mintali trebuie să aibă dreptul să ia decizii cu privire la tratamentul lor, atât timp cât sunt capabili să facă acest lucru. În cazul în care pacienții nu sunt capabili să ia decizii în mod autonom, medicii și asistenții medicali trebuie să se asigure că se ia cea mai bună decizie posibilă pentru pacient, în cadrul unei proceduri etice de luare a deciziilor, care respectă drepturile și demnitatea acestora. De asemenea, bioetica medicală se concentrează pe protejarea pacienților de tratamentele inutile sau invazive

[3]. În cazul bolnavilor mintali, este important să se găsească un echilibru între dreptul pacientului la autonomie și nevoia de a asigura că pacienții primesc tratamentul adecvat. În acest sens, este important ca deciziile privind tratamentul să fie luate în mod individual, pe baza unei evaluări complete a stării de sănătate a pacientului.

Prin urmare, bioetica medicală reprezintă un aspect important în îngrijirea bolnavilor mintali și trebuie să fie luată în considerare de către medici, asistenți medicali și personalul de îngrijire în toate aspectele asistenței medicale și tratamentului acestor pacienți. Atitudinile negative față de persoanele cu afecțiuni psihice sunt încă o problemă frecvent întâlnită în societate. Aceste atitudini negative pot avea consecințe grave asupra pacienților, inclusiv stigmatizarea, ostracizarea socială, discriminarea și marginalizarea [13].

Problema cercetării constă în identificarea atitudinilor negative frecvent întâlnite în contextul îngrijirii bolnavului mintal:

- stigmatizarea - persoanele cu afecțiuni psihice sunt adesea stigmatizate și etichetate în mod negativ, ceea ce poate duce la izolarea și discriminarea socială;

- teama și evitare - mulți oameni se tem de persoanele cu afecțiuni psihice și le evită, deoarece cred că acestea sunt imprezicibile sau periculoase;

- blamarea și judecarea – persoanele, afectate psihic sunt adesea blamate și judecate pentru problemele lor de sănătate mentală, iar aceste atitudini negative pot face dificilă accesul acestora la servicii de îngrijire și tratament;

- lipsa de empatie -persoanele cu boli psihice sunt adesea tratate cu lipsă de empatie și nu li se acordă același nivel de respect și considerație ca și altor persoane;

- trivializarea - afecțiunile psihice sunt adesea trivializate și nu li se acordă aceeași importanță ca și altor probleme de sănătate.

Prin urmare, este important să se conștientizeze că aceste atitudini negative sunt greșite și injuste și că persoanele cu afecțiuni psihice au dreptul la respect și tratament adecvat. Combaterea acestor atitudini negative implică educarea publicului și promovarea unei înțelegeri mai bune a problemelor de sănătate mentală, precum și încurajarea unor politici și practici care să protejeze drepturile și demnitatea pacienților [8].

Obiectul investigației practice îl constituie aspectele psihodeontologice legate de stigma pacienților afectați de tulburări mintale.

Scopul experimental al investigației constă în distingerea elementelor stigmatizatoare și discriminatoare în contextul de îngrijire al bolnavilor mintali.

Descrierea eșantionului: eșantionul de cercetare a fost constituit din 55 de subiecți – 25 de asistenți medicali din domeniul psihiatrie și 30 de asistenți medicali din domeniul general.

Ipoteza cercetării:

Atitudinea stigmatizatoare cu privire la pacientul psihiatric are repercusiuni asupra modului de îngrijire și tratament al acestuia.

În scopul celor menționate, ca instrument de cercetare, am administrat chestionarul privind gradul de

familiaritate cu bolile mintale și problematicile legate de etica biomedicală-deontologică.

Interpretări ale fenomenului stigmei pacienților psihiatrici

În urma prelucrării rezultatelor, s-au evidențiat următoarele dimensiuni:

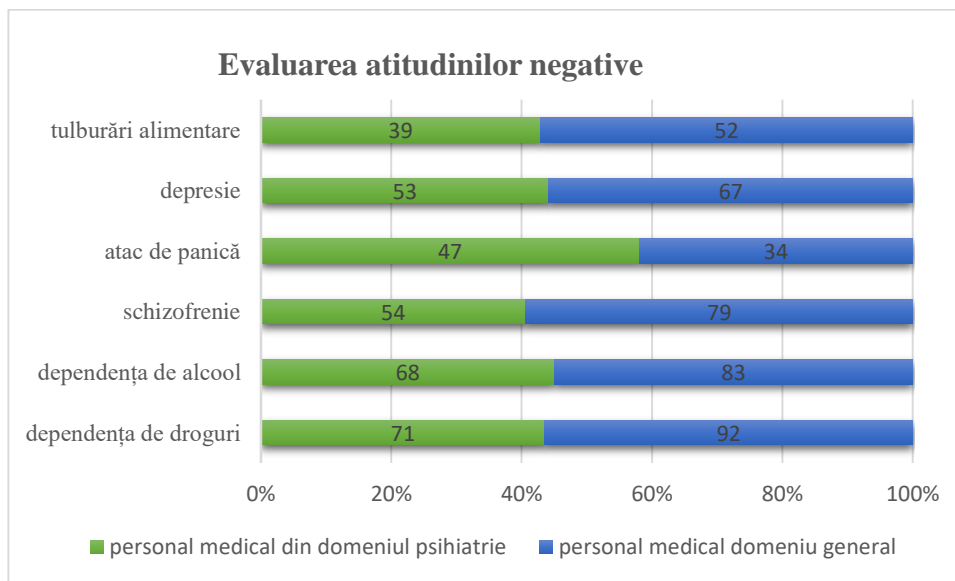


Fig. 1. Evaluarea atitudinilor negative

Rezultatele reflectate în Figura 1. demonstrează faptul că personalul specializat în psihiatrie are o atitudine mai puțin stigmatizatoare decât colegii asistenți din domeniul general. Majoritatea atitudinilor negative rezista în opiniile privind dependența de droguri, dependența de alcool și schizofrenie, luate în considerare de către majoritatea participanților, ca fiind bolnavii cei mai periculoși și imprezvizibili. Alte afecțiuni precum atacul de panică, depresia și afecțiunile alimentare sunt legate de atitudini mai puțin negative din partea personalului.

Prin urmare, rezultatele raportate, ne vorbesc despre faptul că atât personalul medical din domeniul general, cât și cel specializat în psihiatrie, au dificultăți în a face față pacientului psihiatric.

Mai mult decât atât, conform unor autori [1,4], profesioniștii din domeniul sănătății (asistente, asistenți

sociale, medici) au mai des atitudini stigmatizatoare către boala mintală decât alte grupuri profesionale. Totodată, cadrele medicale cu o mai mare experiență de lucru și personalul medical mai în vârstă, rezultă a avea o atitudine mai puțin stigmatizatoare. De obicei, atitudinile către cei cu tulburări mintale a personalului medical din îngrijire psihiatrică și somatică sunt cu privire la diferite aspecte, similare ale societății în general [12]. De aceea, este loc pentru alte cercetări calitative, care să vizeze analiza atitudinilor negative cu referință la pericolozitatea și imprezvizibilitatea unor boli psihice, asociate experiențelor sau prejudecăților realiste. La fel, considerăm teoria contactului direct cu oamenii afectați de boli mintale, ca factor pozitiv în reducerea stigmatizării.

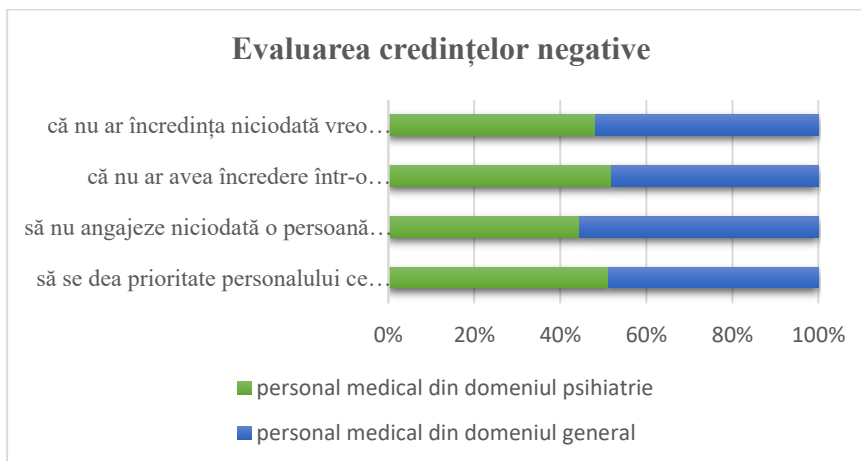


Fig. 2. Evaluarea credințelor negative

Cu referință la credințele negative de devalorizare și discriminare a pacientului cu maladie mintală, din Figura 2., observăm faptul că mulți dintre participanții personalului medical, cred, de exemplu, că angajatorii trebuie să dea prioritate oamenilor care nu sunt afectați de tulburări mintale și că nu s-ar întâlni sau frecvența niciodată cu o persoană care a fost spitalizată pentru o boală mintală.

De asemenea, conform răspunsurilor, majoritatea au raportat că nu ar angaja niciodată o persoană bolnavă mintal să aibă grijă de copiii lor sau de vreo rudă apropiată. În acest context, menționăm că atitudinile negative ale personalului medical, mai ales în sănătatea mintală are implicații negative asupra parcursului terapeutic a pacientului. Totodată, cu referință la

personalul medical din domeniul psihiatriei, nu sunt scutiți de interiorizarea atitudinilor stigmatizatoare și al comportamentelor discriminatorii, care adesea sunt ei înșiși obiectul „stigmatizării asociative”, fiind considerați cu un statut mai scăzut de către colegii profesioniști care lucrează în alte contexte de îngrijire medicală.

De aceea postulăm încă odată importanța conștientizării prejudecăților și atitudinilor stigmatizatoare ale personalului sanitar și consecințele negative pe care aceste atitudini le pot avea asupra dezvoltării și implementării îngrijirii, bazate pe dovezi științifice.

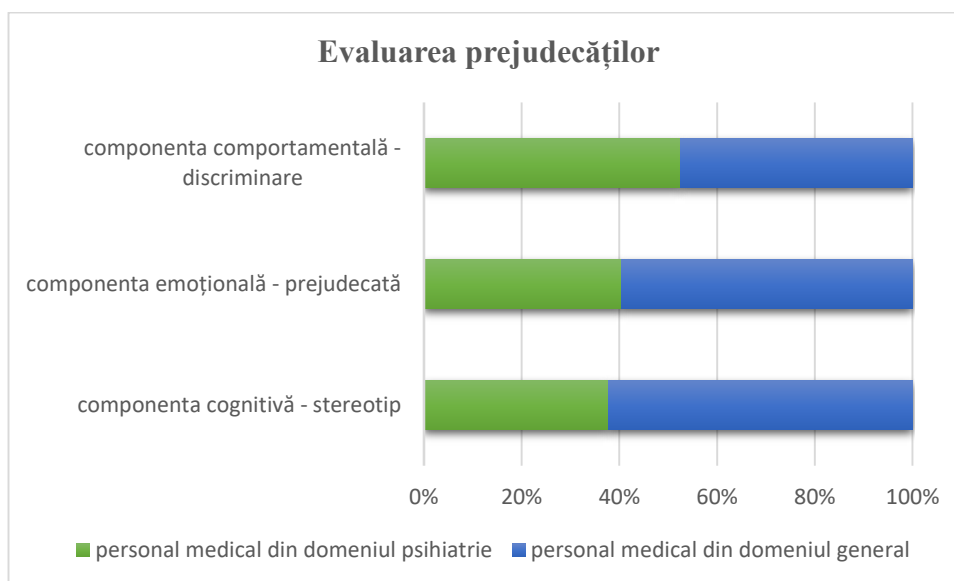


Fig. 3. Evaluarea prejudecăților

Cu scopul de a clarifica atitudinea discriminatorie față de pacientul psihiatric, gradul de stigmatizare a fost măsurat prin trei componente diferite: cognitiv (stereotipuri), emoțional (prejudecată) și comportamental (discriminare). Astfel, observăm că stigmatizarea la nivel de stereotip – 86% și prejudecată – 93%, este mai înaltă în cazul personalului medical din domeniul general, pe când în cazul personalului medical din domeniul psihiatrie predomină stigmatizarea la nivel de discriminare – 54% și prejudecată – 63%. În cazul celor din urmă nu se evidențiază un decalaj între cele trei componente. În acest sens, afirmăm că pentru a reduce stigmatizarea, este necesar să se lucreze nu numai pe educație dar și pe contactul personal și direct cu pacienții tratați, ca beneficiu pentru a reduce opiniile stereotipate și consecințele stigmatizării. Un contact direct cu pacienții bolnavi mintal le permite profesioniștilor din

domeniul sănătății mintale să observe direct comportamentul și simptomele pacienților. Acest lucru poate ajuta la evaluarea corectă a stării de sănătate mintală și la stabilirea unui diagnostic precis. La fel, printr-un contact real, crește încrederea pacientului în profesioniștii din domeniul sănătății mintale, lucru ce poate ajuta la îmbunătățirea relației dintre pacient și terapeut și poate crește probabilitatea ca pacientul să fie dispus să primească tratamentul necesar. În acest mod profesioniștii din domeniul sănătății mintale pot obține informații valoroase despre istoricul medical, istoricul social și familial, care poate ajuta la identificarea factorilor declanșatori și la dezvoltarea unui plan de tratament personalizat, precum și la identificarea simptomelor ascunse, pentru că pacienții bolnavi mintal, pot ascunde anumite simptome sau pot fi reticenți în a discuta anumite probleme.

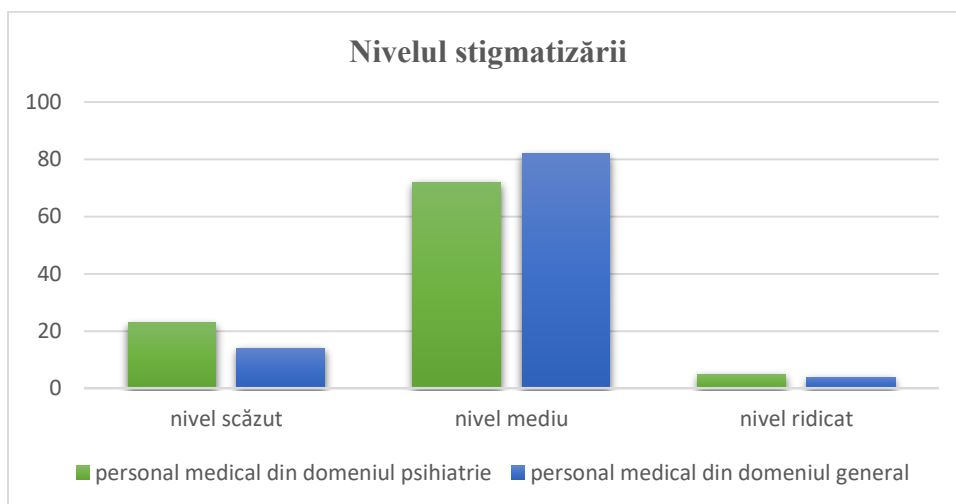


Fig. 4. Nivelul stigmatizării

Folosind scara Likert, compusă din șase puncte (puternic de acord, de acord, mai mult sau mai puțin de acord, mai puțin de acord, de acord și total de acord, cel mai mic număr fiind 1 și cel mai mare număr fiind 6), am măsurat nivelul stigmatizării participanților la studiu. Rezultatele arată că majoritatea asistenților au avut un nivel mediu de stigmatizare față de persoanele cu boli mintale. În acest context, reamintim că există o serie de factori care pot contribui la stigmatizarea persoanelor cu afecțiuni de sănătate mintală. Unii oameni pot să considere că afecțiunile mintale sunt “slăbiciune” sau “nebulie” și să asocieze aceste afecțiuni cu stigmatul social. În plus, există o lipsă de înțelegere și educație în ceea ce privește afecțiunile de sănătate mintală, ceea ce

poate duce la un sentiment de frică și neîncredere față de persoanele cu astfel de afecțiuni.

Un alt factor important care contribuie la stigmatizarea bolnavilor mintali este lipsa de reprezentare adecvată a persoanelor cu afecțiuni de sănătate mintală în mass-media și în cultura populară [6]. Această lipsă de reprezentare poate duce la perpetuarea unor stereotipuri și prejudecăți nerealiste. Prin urmare, este important să se înțeleagă că afecțiunile de sănătate mintală sunt la fel de reale și serioase precum afecțiunile fizice și că nu există nicio rușine în a căuta ajutor și tratament pentru aceste afecțiuni.

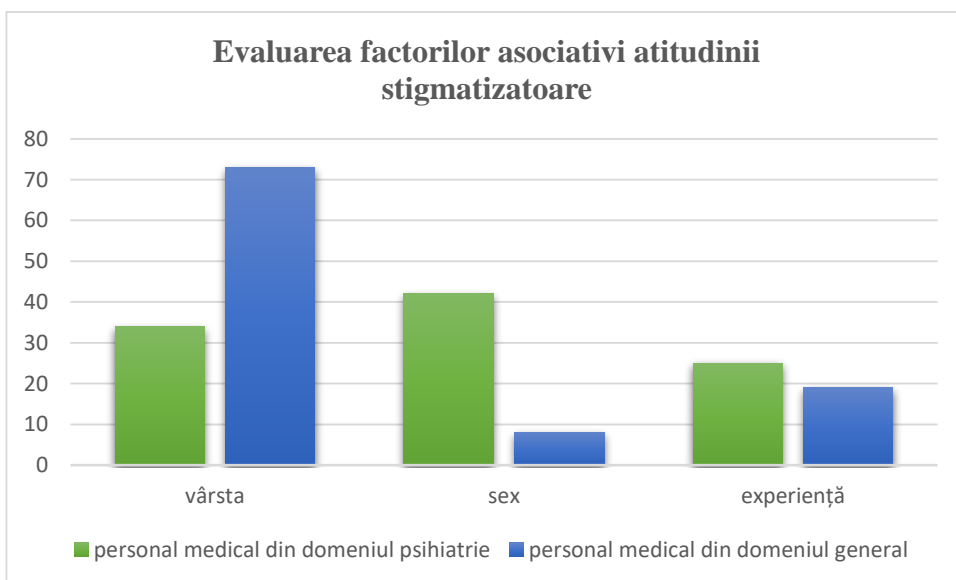


Fig. 5. Evaluarea factorilor asociativi atitudinii stigmatizatoare

Din Figura 5., observăm faptul că personalul medical din domeniul psihiatrie are o atitudine stigmatizatoare mult mai redusă, comparativ cu personalul medical din

domeniul general. Așadar, se pare că cu vârsta și experiența în domeniul psihiatric, atitudinea devine mult mai pozitivă și mai puțin stigmatizatoare. În același

context, remarcăm că în cazul personalului medical general, dimpotrivă, cu vârsta și experiența, crește și atitudinea stigmatizatoare față de pacientul cu maladie mintală. Există mai multe motive posibile pentru care unele persoane din domeniul medical ar putea perpetua stigmatizarea bolnavilor mintali.

Aceste motive pot include: educație și formare insuficiente: unele persoane din domeniul medical pot avea o educație sau o formare insuficientă în ceea ce privește sănătatea mentală și tulburările psihice. Această lipsă de cunoștințe și înțelegere adecvată poate duce la perpetuarea stereotipurilor și a stigmatului; prejudecăți și stereotipuri culturale: dacă anumite prejudecăți există în

societate în general, este posibil ca acestea să fie reflectate și în rândul personalului medical; experiențe personale negative: unele persoane din domeniul medical ar putea avea întâlniri dificile cu bolnavii mintali. Aceste experiențe pot influența percepțiile și atitudinile lor față de această categorie de pacienți; lipsa resurselor și a sprijinului adecvat: personalul medical poate fi supus unei presiuni și unui stres considerabile din cauza sistemelor de sănătate care sunt suprasolicitate și subfinanțate [14]. Lipsa de resurse și sprijin poate afecta capacitatea personalului medical de a acorda atenția și îngrijirea adecvată pacienților cu afecțiuni mintale, ceea ce poate contribui la stigmatizare.

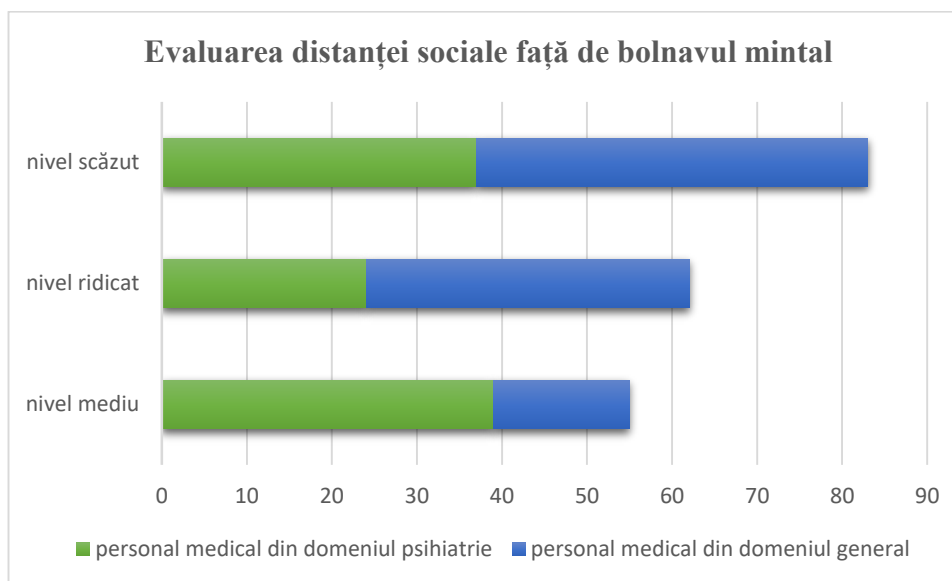


Fig. 6. Evaluarea distanței sociale față de bolnavul mintal

Figura 6. evidențiază faptul că profesioniștii din domeniul sănătății mintale au atitudini mai pozitive față de bolnavii mintali. Oricum, scorurile de „distanțare socială” nu se deosebesc mult față de asistenții din domeniul general. De asemenea, rezultatele susțin ideea că contactul direct cu bolnavul mintal, prin familie sau prieteni, este strâns legată de reducerea atitudinii stigmatizatoare față de pacienți.

Pe fundalul acestor rezultate, ținem să clarificăm faptul că distanța socială față de pacientul bolnav mintal mai are și o altă fațetă, care se referă la o serie de reguli și practici utilizate pentru a menține o distanță adecvată între pacientul bolnav mintal și persoana care îl îngrijește. Acestea sunt concepute pentru a preveni

potențialele probleme de siguranță și pentru a asigura că pacientul primește îngrijirea adecvată, fără a fi afectat de comportamentul sau starea sa mentală. Aceste reguli pot varia în funcție de gradul de boală mintală al pacientului și de situația individuală, dar pot include restricționarea accesului pacientului la anumite obiecte sau zone, stabilirea unor limite clare privind comportamentul pacientului, precum și utilizarea de mijloace de protecție [5]. Este important să se rețină că distanța socială nu înseamnă doar ignorarea sau evitarea pacientului bolnav mintal, ci și găsirea unei modalități adecvate de a interacționa cu el, care să asigure siguranța și bunăstarea sa.

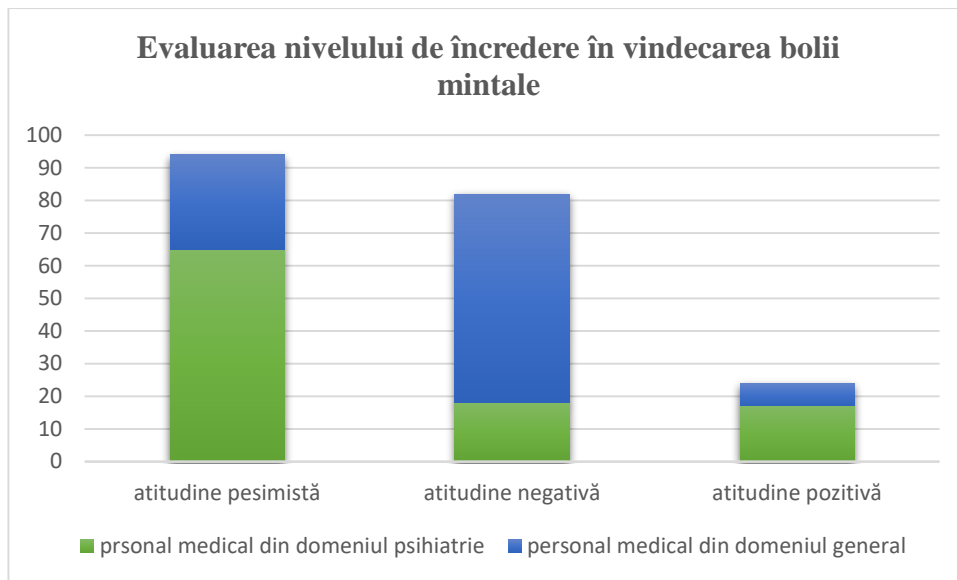


Fig. 7. Evaluarea nivelului de încredere în vindecarea bolii mintale

Din Figura 7., surprinzător, observăm faptul că personalul medical din domeniul psihiatriei – 65% - are o atitudine pesimistă în vindecarea bolii mintale și doar 18% - au o atitudine pozitivă. În cazul personalului medical din domeniul general, remarcăm o atitudine negativă la 64% și 29% - atitudine pesimistă. Există mai multe motive pentru care atitudinea poate fi pesimistă în ceea ce privește vindecarea bolilor mintale:

- comorbiditate: persoanele care suferă de boli mintale pot avea adesea mai multe afecțiuni în același timp, ceea ce face tratamentul mai dificil. De exemplu, o persoană cu tulburare bipolară poate suferi și de anxietate sau de dependență de droguri sau alcool. Această comorbiditate poate face ca tratamentul să fie mai complicat și mai dificil;

- stigmatul social: Din nefericire, există încă mult stigmat social asociat cu bolile mintale. Aceasta poate

face ca oamenii să evite să solicite ajutor sau să urmeze un tratament adecvat, din teama de a fi judecați sau marginalizați;

- lipsa resurselor: Tratamentul pentru bolile mintale poate fi costisitor și poate fi dificil de accesat pentru persoanele care nu au asigurare medicală sau alte resurse financiare. Lipsa de acces la tratament poate face ca bolile mintale să devină cronice și să agraveze starea de sănătate;

- dificultatea în găsirea tratamentului adecvat: Bolile mintale sunt foarte complexe și diferite tratamente funcționează pentru diferite persoane [11]. Găsirea tratamentului adecvat poate fi o provocare și poate dura mult timp. Uneori, persoanele trebuie să încerce mai multe tratamente diferite înainte de a găsi unul care funcționează pentru ei.

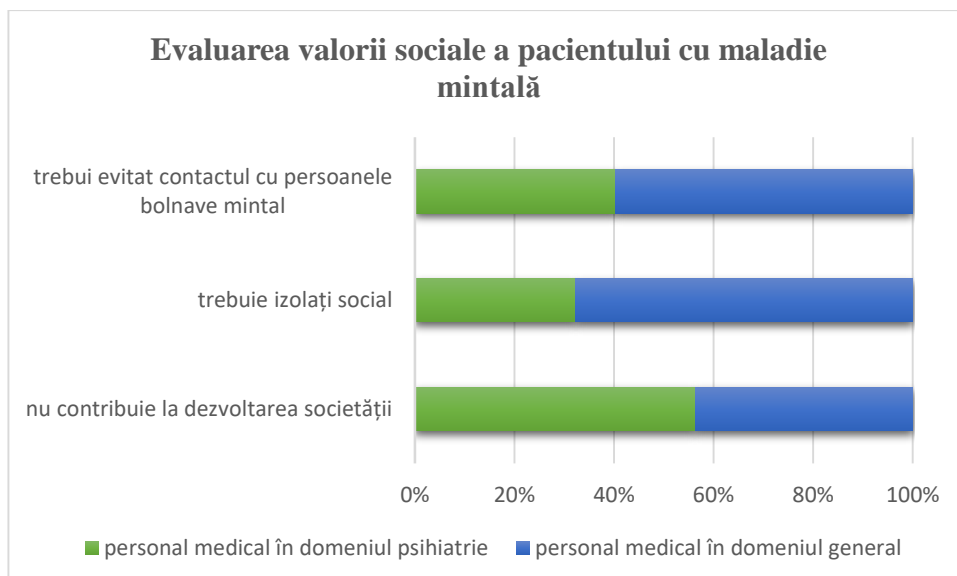


Fig. 8. Evaluarea valorii sociale a pacientului cu maladie mintală

Rezultatele reliefate în Figura 8. evidențiază faptul credinței, precum că bolnavii mintali nu pot contribui la societate (67% - în cazul personalului medical din domeniul psihiatrie și 80% - din domeniul medical general) și ar trebui evitați, precum și de membrii familiei acestora, până la izolare. Așadar observăm că ideile discriminatorii și de stigmatizare sunt foarte răspândite, la nivel de credință chiar, care cu siguranță conduce la înrăutățirea serviciilor de îngrijire furnizate acestor pacienți. Rezultatele încă odată ne demonstrează necesitatea unor strategii care vizează îmbunătățirea cunoștințelor profesionale ale profesioniștilor din domeniul sănătății și eliminarea discriminării și a percepțiilor negative față de bolile mintale în toate domeniile de îngrijire, fie că sunt specializate sau nu.

În opinia noastră ar fi binevenite măsuri de educație ideologică/deontologică profesională al personalului medical, unde accentul să fie pus pe creșterea respectului față de această categorie de oameni și în consecință calitatea de îngrijire, întrucât reabilitarea și reintegrarea depind de atitudinea pozitivă și corectă a personalului medical.

În acest sens, este important să recunoaștem că există încă multe de învățat și de îmbunătățit în ceea ce privește tratarea bolilor mintale. Cu toate acestea, cu un tratament adecvat și cu sprijinul potrivit, multe persoane pot avea o recuperare semnificativă și pot duce o viață sănătoasă și productivă.

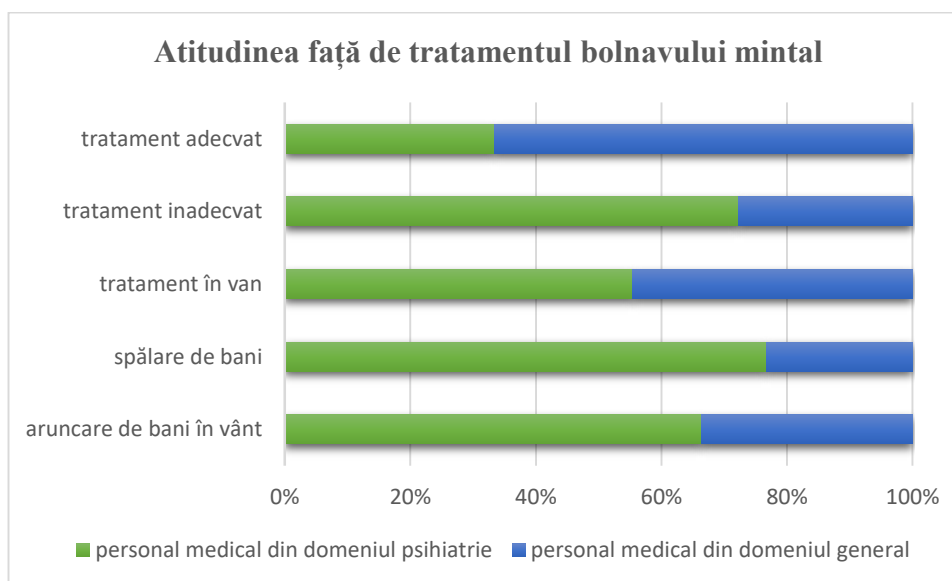


Fig. 9. Atitudinea față de tratamentul bolnavului mintal

Din Figura 9. remarcăm o atitudine foarte sceptică față de tratamentul bolnavului mintal. Rezultatele și în cazul acesta poartă amprenta stigmatizării și al încălcării eticii biomedicale. Așadar, 67% dintre personalul medical din domeniul psihiatriei, consideră că tratamentul destinat pacienților cu maladii mintale sunt o aruncare de bani în vânt, 89% - consideră în general că tratamentul este neadecvat și doar un procent foarte mic – care crede în eficiența tratamentului. Aceiași situație este observabilă și în cazul colegilor din domeniul general, doar că în procentaj mai mic.

În **concluzie**, putem afirma că fenomenul de stigmatizare cu referință la pacientul psihiatric există în toate contextele unde sunt în mare parte prejudecăți asemănătoare. La baza acestor atitudini există părținiri precum pericolozitatea și imprevizibilitatea și că nu există diferențe importante între personalul medical din domeniul psihiatrie și personalul medical din domeniul general.

Cele mai comune stereotipuri cum ar fi pericolozitatea și imprevizibilitatea ar putea fi asociată și

cu influența mass-media, care, ar avea un rol important în propagarea prejudecăților asociate cu comportamentul criminal și violent, uneori chiar nejustificat, cu încălcări ale eticii biomedicale.

Mulți participanți la studiu, au raportat că le este frică să lucreze cu acest tip de pacienți, deoarece adesea își pierd controlul și fără motive aparente devin agresivi și periculoși. Potrivit altor intervievați, abilitățile și formarea inadecvată pare să fie asociată cu stigmatizarea în două moduri: în primul rând, se crede că duce la sentimente de anxietate sau frică și o poftă de evitare și distanță social-clinică, care are un impact negativ asupra interacțiunilor pacient-asistent medical și asupra calității îngrijirii și în al doilea rând, poate duce la un tratament mai puțin eficient.

Alți participanți consideră că calitatea de asistență depinde de diverși factori, precum cunoașterea subiectului, capacitatea de evaluare a riscului, experiența profesională, atitudinile și credințele personale cu privire la această categorie.

Prin urmare relația cu acest tip de oameni poate necesita o mai mare flexibilitate mentală din partea asistenților medicali, care trebuie să-și asume anumite funcții pentru a permite o mai bună relație terapeutică.

Asumarea funcției de „obiect neînsuflețit”, de exemplu, cere asistenților să asculte fără a judeca.

Activarea acestei funcții ajută personalul medical să înțeleagă mai bine care sunt nevoile realității pacientului și previne apariția reacțiilor negative precum agresivitatea, panica și anxietatea.

Bolile mintale grave, cum ar fi schizofrenia și dependența de droguri au fost punctate cel mai rău în ceea ce privește prejudecățile, decât bolile precum tulburările de alimentație și demență. Sosirea unui pacient cu un diagnostic de tulburare mintală într-o secție de îngrijire generală, poate genera anxietate și îngrijorare în rândul personalului.

La rândul lui, pacientul, o dată ajuns în interiorul instituției, este imediat dezbrăcat de aranjamentele socio-

culturale a membrilor familiei care sunt înlocuite cu propriile sisteme și reguli ale instituției medicale, care este standardizat și depersonalizat.

Această situație poate să genereze anxietate și stres la pacienții psihiatrici și îi poate face să se simtă undeva deplasați mental. De aceea, asistentele medicale prin activarea funcției de ospitalitate ar putea reduce aceste reacții negative pentru a crea o relație de încredere.

La fel, rezultatele demonstrează că există un mare pesimism între personal cu referință la vindecare în termeni de prognoză și vindecare de boală mintală, pesimismul fiind probabil asociat cu sentimentul de impotență și frustrare perceput pe parcursul tratamentului. Atitudinile pesimiste cu privire la prognoza personalului pot fi percepute de către pacient ca o formă de stigmatizare față de ei și în consecință o barieră între ei și vindecare.

Referințe bibliografice:

1. Cohen, M. H. *Beyond Complementary Medicine: Legal and Ethical Perspectives on HealthCare and Human Evolution*. Michigan: Oxford, 2000.
2. Cohen, M. H. *Legal and ethical issues in complementary medicine: a US perspective*. New York: Macmillan & Free Press 2004.
3. Cohen, M. H., Ruggie, M. *Integrating complementary and alternative medical therapies in conventional medical settings: legal quandaries and potential policy models*. London: Tavistock Publications & Aldine Publishing, 2004.
4. Edwards, J. *Implementing Early Intervention in Psychosis. A Guide to Establishing Early Psychosis Services*. London: Tavistock Publications & Aldine Publishing, 2002.
5. Endicott, J. ș.a. *Quality of Life Enjoyment and Satisfaction Questionnaire: A new Measure*, “Psychopharmacology Bulletin”. New York: Macmillan & Free Press, 1993.
6. Fusar-Poli, F. Schultze-Lutter, F. *Predicting the Onset of Psychosis in Patient Satclinical High Risk: Practical Guide to Probabilistic Prognostic Reasoning*. London: Academic Press, 2016.
7. Leamy, M. ș.a. *Conceptual Framework for Personal Recovery*. London: Academic Press, 2011.
8. Merikanga, K.R ș.a. *Epidemiology of Mental Disorders in Children and Adolescents*. New York: Anchor Books, 2009.
9. Picardi, A. ș.a. *Monitoring and evaluating the Italian mental health system*. Milano: Mondadori, 2014.
10. Rendtorff, J. D., Kemp, P. *Basic Ethical Principles*. London: Academic Press, 2000.
11. Seligman, M. E. ș.a. *Positive Psychology Progress: Empirical Validation of Interventions*. London: Academic Press, 2005.
12. Singer, P. A., Viens, A. M. *The Cambridge Textbook of Bioethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
13. Teed, E. L., Scileppi, J. A. *The Community Mental Health System: A Navigational Guide for Providers*. Oxford: Basil Blackwell, 2006.
14. Thornicroft, G., Tansella, M. *Better mental health care*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
15. Valmaggia, L. R. *Duration of Untreated Psychosis and Need for Admission in Patients who Engage with Mental Health Services in the Prodromal Phase*. New York: Praeger, 2015.

CZU 616.89:159.9

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.31>

AJUSTAREA INSTRUMENTELOR PSIHODIAGNOSTICE PENTRU EVALUAREA STĂRILOR AFECTIVE LA PACIENȚI

GLAVAN Aurelia,
neurolog, doctor habilitat în psihologie, conferențiar universitar,
UPS „Ion Creangă” din Chișinău,
glavan_aurelia@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-2549-5367>

BĂLĂNUȚĂ Tatiana,
Doctorandă,
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”,
tatianabalanutsa@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3945-6876>

REZUMAT

În acest articol ne-am propus să venim cu câteva impresii originale despre ajustarea și dezvoltarea setului de instrumente pentru diagnosticarea depresiei și evaluarea gradului de severitate a depresiei la pacienții cu accident vascular cerebral (AVC) în clinica de neurologie, care conduce la optimizarea procesului de diagnosticare psihologică a afectivității pacienților cu status post accident vascular cerebral, pentru încadrarea ulterioară într-un Program de terapii cognitive a depresiei. În studiu au fost încadrați **pacienți în proces de recuperare post AVC din cadrul Institutului de Medicină Urgentă din Chișinău**, în planul individual de tratament al cărora este integrată componenta de recuperare la nivel psihologic, scopul final fiind **reducerea depresiei și anxietății, inducerea stării de calm și relaxare, de îmbunătățire a activității cognitive și a memoriei, de înlăturare a asteniei fizice și psihice.**

Cuvinte-cheie: echilibru psihic, depresie, accident vascular, dizabilitate, instrumente psihometrice.

ADJUSTMENT OF PSYCHODIAGNOSTIC TOOLS FOR THE ASSESSMENT OF AFFECTIVE STATES IN PATIENTS

GLAVAN Aurelia,
neurologist, habilitated doctor in psychology, associate professor,
State Pedagogical University „Ion Creangă" from Chisinau,
glavan_aurelia@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-2549-5367>

BĂLĂNUȚĂ Tatiana,
PhD student,
„Nicolae Testemițanu" State University of Medicine and Pharmacy,
tatianabalanutsa@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3945-6876>

SUMMARY

In this article we aimed to come up with some original impressions about the adjustment and development of the tool set for the diagnosis of depression and the assessment of the severity of depression in patients with cerebrovascular accident (CVA) in the neurology clinic, which leads to the optimization the process of psychological diagnosis of the affectivity of patients with post-stroke status, for the subsequent inclusion in a Program of cognitive therapies for depression. The study included patients in the post-stroke recovery process from the Institute of Emergency Medicine in Chisinau, whose individual treatment plan includes the psychological recovery component, the final goal being the reduction of depression and anxiety, the induction of a state of calm and relaxation, improving cognitive activity and memory, removing physical and mental asthenia.

Key words: mental balance, depression, stroke, disability, psychometric instruments.

Argument. Modificarea cursului normal al vieții, în urma unor maladii, împreună cu scăderea calității vieții cunoscute anterior de pacient, duce la tulburarea echilibrului psihic al acestora. **Pierderile unor capacități personale - degradarea abilităților fizice, celor de comunicare, cognitive** - afectează profund nivelul psiho-emoțional al individului care a traversat un șoc. Incapacitatea pacienților de a exprima ceea ce dorește și frustrarea că nu este înțeles pot influența negativ prognosticul către o recuperare relativ rapidă și evoluția clinică a pacientului [3;4].

Accidentul vascular cerebral, care reprezintă maladia cu cea mai mare și severă dizabilitate, presupune traversarea unei experiențe traumatizante care produce o gamă largă de deficite funcționale, acestea având un impact semnificativ asupra afectivității pacientului, iar reacțiile emoționale ale pacienților creează dificultăți

pentru cei care se ocupă de reabilitarea lor după AVC. Reușita reabilitării după un accident vascular cerebral depinde întotdeauna de factorul psihic al persoanei, de modul de cooperare psihică, de participarea cât mai plenară a acestuia în actul de reabilitare. **Tulburările afective, precum** depresia post AVC, anxietatea, astenia fizică și psihică, tulburările psihotice, reacțiile catastrofale - influențează negativ cursul recuperării fizice, complianța pacientului la tratament, evoluția clinică, iar implicarea în procesul de recuperare a pacienților, considerat un **factor foarte important în planul de recuperare post AVC**, va fi una diminuată.

Impactul puternic al AVC-ului asupra laturii afective a pacientului, necesită o **abordare amănunțită**, în așa fel încât să se descopere noi variante de gestionare a situațiilor, luându-se în considerare autonomia și capacitatea pacientului. Nucleul social al pacientului

trebuie să fie conștient că tratamentul și igiena psihică sunt poate mai importante decât problemele fizice generate de AVC [3;4].

Din complicațiile după un accident vascular cerebral (AVC) una din cele mai invalidante este depresia, care poate fi moderată sau severă. Conform autorilor, depresia este cea mai importantă tulburare psihică asociată AVC-ului, iar studiile sugerează că depresia după un AVC afectează negativ recuperarea pacienților, deoarece influențează nu doar motivația pacientului, ci și funcția cognitivă și contribuie la creșterea poverii bolii asupra familiei pacientului [1;2;3;7]. Prevalența variază între 20-65% în primii doi ani după AVC, se consideră că în primul an după AVC aproximativ un sfert din pacienți vor dezvolta o depresie, riscul cel mai ridicat pentru apariția depresiei fiind în primele luni după AVC.

Depresia post AVC a preocupat, în ultimii ani, mai multe ramuri ale medicinei și psihologiei în încercarea de a stabili date coerente și concrete cu care specialiștii, direct implicați în îngrijire, să poată lucra pentru remisia simptomelor și reducerea impactului negativ asupra calității vieții. Dar mai puțin au fost dezvoltate teste, tehnici și metode de cuantificare pentru a elabora terapii cu tendință curativă sau de modificare a evoluției bolii [3;8].

Recunoașterea și confirmarea depresiei post AVC implică o evaluare mai complexă cu personal instruit corespunzător și cu instrumente specifice de evaluare. Testarea psihologică a depresiei se aplică în aproape toată patologia medicală, deoarece orice boală cronică sau invalidantă se poate asocia sau poate determina în cursul afecțiunii una sau mai multe tulburări în sfera afectivă, însă ajustarea unor instrumente concrete pentru diagnosticarea depresiei și evaluarea gradului ei de severitate anume la pacienții cu accident vascular cerebral nu s-a realizat. Chiar dacă depresia este domeniul unde evaluarea psihometrică s-a dezvoltat cel mai mult - au fost produse numeroase scale de evaluare, scale de observare sau interviuri diagnostice, rămâne destul de greu de a alege într-un spațiu limitat care din acestea trebuie selectate în cazul pacienților cu AVC [4;6].

La momentul actual în Protocolul Clinic Național nu sunt specificate instrumentele de diagnosticare și evaluare a simptomelor depresive la pacienții cu accident vascular cerebral [6]. Diagnosticul de depresie (prezența/absența) în clinica de Neurologie este stabilit conform *Criteriile DSM - V pentru tulburarea depresivă (Manualului de Diagnostic și Clasificare Statistică al Tulburărilor Mentale, 2015)* și nu sunt utilizate teste psihometrice pentru evaluarea gradului de severitate a depresiei.

Scop: ajustarea și dezvoltarea setului de instrumente pentru diagnosticarea depresiei (prezența/absența) și evaluarea gradului de severitate al depresiei la pacienții cu accident vascular cerebral (AVC).

Rezultate urmărite: optimizarea diagnosticării depresiei și evaluării gradului de severitate al depresiei la pacienții cu accident vascular cerebral, dezvoltând și ajustând teste, tehnici și metode de cuantificare pentru remisia simptomelor și reducerea impactului negativ asupra calității vieții.

Metodologia de ajustare și dezvoltare a setului de instrumente pentru diagnosticarea depresiei (prezența/absența) și evaluarea gradului de severitate a depresiei la pacienții cu accident vascular cerebral a fost elaborată și validată printr-un studiu clinic în cadrul Departamentului Neurologie, Stroke și Epileptologie (secțiile de Neurologie și Neurologie Boli Cerebro - Vasculare) din cadrul Institutului de Medicină Urgentă în colaborare cu Catedra Neurologie nr.2, a USMF „N. Testemițanu”, în perioada ianuarie 2019 - decembrie 2020; s-a urmărit evoluția a 300 de subiecți adulți, în proces de reabilitare post AVC, având asociate tulburări psihologice complexe: cognitive, afective (anxietate, depresie), de personalitate, ale motivației, optimismului, nivel scăzut al stimei de sine, nivel scăzut al activismului vital și celui comportamental.

Studiile au fost observaționale, analitice și prospective. Parametrii incluși în dosarele pacienților din lotul de studiu au fost următorii: prezența sau absența depresiei, gradul de severitate. După evaluarea a unui lot de 300 participanți cu AVC, cu ajutorul criteriilor DSM-5 de diagnosticare a *prezenței/absenței* depresiei, am selectat 100 pacienți cu diagnostic confirmat de depresie, care ulterior au fost evaluați prin teste psihometrice pentru determinarea gradului de severitate a depresiei. Pacienților li s-a explicat scopul studiului, au fost instruiți privind completarea chestionarelor și au semnat consimțământul informat. În cazul neînțelegerii anumitor termeni, persoanelor li s-a acordat ajutor, astfel încât să nu existe erori în rezultatele obținute. De asemenea, este necesar ca pacientul să aibă o memorie și un nivel de concentrare satisfăcătoare, pentru a putea face legătura între dispoziție, evenimente exterioare și gânduri. Rezultatele studiului au fost reflectate în cadrul unei monografii [3, p.199-215].

Descrierea instrumentelor utilizate pentru evaluare.

1. *Criterii DSM-5 de evaluare a prezenței/absenței depresiei* conform Manualului de Diagnostic și Clasificare Statistică al Tulburărilor Mentale, a cincea ediție, reprezintă un instrument de diagnosticare al Asociației Americane de Psihiatrie, având o ultimă revizuire, a cincea, în anul 2015, servește ca o autoritate universal recunoscută pentru diagnosticul tulburărilor afective în clinică – prezența/absența depresiei.

2. *Scala Hamilton pentru depresie (HAM-D)* a fost concepută în 1960 de Hamilton cu scopul de a evalua severitatea depresiei. Scala Hamilton pentru depresie este utilizată în studii clinice pentru evaluarea severității simptomelor depresive. Durata de aplicare se situează între 20 și 30 de minute. Scala este utilizată pentru evaluarea severității depresiei la toate categoriile de vârstă, conținând 17 itemi. Metoda de scorare a Scalei Hamilton pentru depresie se realizează diferit pentru primii 9 itemi față de ultimii 8 itemi. Astfel, primii 9 parametri sunt evaluați pe o scală cu 5 puncte, de la 0 la 4, după cum urmează: 0 = *absența simptomului*; 1 = *prezența posibilă a simptomului evaluat*; 2 = *simptom de intensitate ușoară*; 3 = *intensitate moderată a simptomului*; 4 = *intensitate severă a simptomului*. Ultimii 8 parametri s-au măsurat cu un scor între 0 și 3 puncte, de la 0 la 2, astfel:

0 = absența simptomului evaluat; 1 = posibilă prezență a simptomului; 2 = prezență clară a simptomului. Scorul final a fost obținut prin însumarea scorurilor de la toți cei 17 parametri ai scalei. Punctajul obținut variază între 0 și 56 de puncte. Interpretarea rezultatelor se realizează astfel: 0-7: normal; 8-17: depresie ușoară; 18-25: depresie moderată; peste 26: depresie severă.

Rezultatele studiului. Utilizând criteriile de diagnostic DSM-5, folosite în majoritatea studiilor care cercetează tulburările afective, am confirmat prezența tulburărilor de afectivitate la subiecții post AVC, asociată cu tulburări din spectrul depresiei – la 75 (75%) de subiecți (37 de bărbați și 38 de femei) și anxietății – la 75 de subiecți (33 de bărbați și 42 de femei), din totalul de câte 100 de participanți, persoane post AVC.

Tabelul 1. Caracteristicile socio-demografice ale lotului

	Nr. femei	Nr. bărbați	Media vârstei (ani)	Mediul urban	Mediul rural	Media nivelului de studii (ani)
Depresie	38	37	67,97	58	17	9,9

Pe cazuistica studiată, prin evaluarea cu *scala Hamilton pentru depresie* (HAMD) cei mai mulți pacienți cu depresie post AVC au obținut un punctaj între 26 și 30 de puncte, corespunzător la 45 de persoane, cu

un procent de 60%, iar restul de 30 de subiecți (40%) au realizat un scor total între 32 și 38 de puncte. Toate persoanele din lotul studiat prezintă depresie severă.

Tabelul 2. Evaluarea depresiei prin Scala Hamilton (HAM-D)

Punctaj obținut	Număr subiecți	Număr bărbați	Număr femei	Procentaj
26-27 puncte	13	6	7	17,34 %
28 puncte	18	10	9	24 %
30 puncte	14	8	6	18,72 %
32 puncte	4	0	2	5,3 %
34 puncte	4	2	3	5,3 %
36 puncte	13	7	8	17,34 %
38 puncte	9	4	3	12 %

Rezultatul acestui demers științific constă în optimizarea diagnosticării depresiei și evaluării gradului de severitate al depresiei la pacienții cu accident vascular cerebral, dezvoltând și ajustând teste, tehnici și metode de cuantificare pentru remisia simptomelor și reducerea impactului negativ asupra calității vieții.

Concluzii.

Rezultatele studiului realizat a demonstrat, că Criteriile DSM-5, autoritate universal recunoscută pentru diagnosticul tulburărilor depresive în clinică, precum și testele psihometrice Hamilton pentru depresie (HAM-D) sunt instrumente de măsură sensibile și utile pentru a evalua parametrii cuantificabili ai depresiei în cazul persoanelor ce au suferit un accident vascular cerebral și se află internați în clinică pentru un program complex de recuperare.

Informațiile obținute în urma testării psihologice

standard (conform protocolului național) și cu aplicarea Scalei Hamilton pentru depresie, ne-au schițat un tablou complet și complex în ceea ce privește profilul afectivității al persoanei ce a suferit un accident vascular cerebral. Scala Hamilton pentru depresie reprezintă un chestionar psihologic util în clinica de neurologie la pacienții cu accident vascular cerebral.

Metodologia inovativă de ajustare și dezvoltare a setului de instrumente pentru diagnosticarea depresiei și evaluarea gradului de severitate a depresiei la pacienții cu accident vascular cerebral în clinica de neurologie, conduce la optimizarea procesului de diagnosticare psihologică a afectivității pacienților cu status post accident vascular cerebral, care ulterior pot fi încadrați într-un *Program de terapii cognitive a depresiei post accident vascular cerebral*.

Referințe bibliografice:

1. DANAILĂ, L.; GOLU, M. *Tratat de neuropsihologie*. Editura Medicală, 2000, vol. nr. I; 2006, vol. nr. II.
2. GLAVAN, A., GROPPA, St. *Evaluarea neuropsihologică și proiectarea intervenției psihologice în reabilitarea pacienților cu accident vascular cerebral (AVC)*. În: *Archives of the Balkan Medical Union*, volum 52, aprilie 2017, Celsius Publishing House, pp. 9-14.
3. GLAVAN, A. *Reabilitarea psihosocială a persoanelor post accident vascular cerebral*. *Monografie*. Chișinău, 2020, Tipografia „Print-Caro, 407 p., pp. 199-215. ISBN 978-9975-48-182.
4. GLAVAN, A. *Dimensiuni psihologice ale reabilitării post accident vascular cerebral*. *Monografie*. Chișinău: Tipogr. „T-Par”, 2019. 282 p. ISBN 978-9975-76-292-2.

5. GLAVAN, A. Metodologia cercetării psihologice post accident vascular cerebral. *Monografie*. Chișinău: Print-Caro, 2021, 188 p. ISBN978-9975-56-865-4.
6. MORARU, A.; PASCAL, O.; HAMIȚCHI, E. et al. Reabilitarea medicală a bolnavului cu accident vascular cerebral – Protocol Clinic național PCN -181. Aprobata de Ministerul Sănătății al Republicii Moldova. Chișinău, 2012, rev. 2014
7. MORRIS, P.L.P.; ROBINSON, R.G.; RAPHAEL, B. Prevalence and course of depressive disorders in hospitalized stroke patients. In: *Int J. Psychiatry Med.*, 1990, nr. 20, pp. 349-364.
8. PARIKH, R.M.; ROBINSON, R.G.; LIPSEY, J.R. et al. The impact of poststroke depression on recovery in activities of daily living over a 2-year follow-up. In: *Arch Neurol.*: 1990, nr. 47(7), pp. 785-789.

CZU 316.6

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.32>

STIGMA OBEZITĂȚII ÎNTRE IDENTITATE ȘI STAREA DE BINE

ROȘCA Tatiana,

Doctorand, asistent universitar,
Universitatea de Studii Europene din Moldova,
tatianarosca37@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4318-6610>

REZUMAT

Lucrarea derivă din nevoia resimțită de a diseca dimensiunea experienței corporale trăite și de a investiga fațetele care sunt implicate în bunăstarea psihologică a individului. Deși această problemă este prezentă și centrală în diverse contexte ale vieții cotidiene a individului, ea este abordată prin recurgerea la un dicționar psihosocial caracterizat de stereotipuri, prejudecăți și standarde estetice, care abordează corporalitatea într-un mod superficial și reductiv, în loc să urmărească explorarea mai profundă a semnificațiilor atribuite corpului.

Cuvinte-cheie: obezitate, experiență corporală, identitate, suferință, stigmatizare, conștientizare.

OBEISITY STIGMA BETWEEN IDENTITY AND WELLBEING

ROȘCA Tatiana,

Phd student, university assistant,
University of European Studies of Moldova
tatianarosca37@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4318-6610>

SUMMARY

The work derives from the felt need to dissect the dimension of lived bodily experience and to investigate the facets that are involved in the psychological well-being of the individual. Although this issue is present and central in various contexts of the individual's daily life, it is addressed by resorting to a psychosocial dictionary characterized by stereotypes, prejudices and aesthetic standards, which approach corporeality in a superficial and reductive way, instead of seeking to explore deeper meaning of the body.

Key words: obesity, body experience, identity, suffering, stigma, awareness.

Introducere. Privirea, astăzi a devenit un element predominant al societății. Percepția fizionomiilor a căpătat tot mai mult spațiu, fiindcă a fi privit și a-i privi pe ceilalți, devine un proces inevitabil în cadrul vieții umane. Societatea începe să insiste din ce în ce mai mult asupra vizibilității, unde există o supraexpunere a spațiului social care face din privire „sensul hegemonic al modernității”, prin care omul își poate însuși mediul din jurul său.

O contribuție fundamentală în construirea identității a fost adusă de Mead [după 6], prin conceptul de *celălalt generalizat*. Prin această definiție, autoarea [după 6] se

referă la grupul sau organizarea socială care, cu atitudinile și regulile sale, oferă membrilor săi un sentiment de identitate. Aceste reguli sociale sunt, prin urmare, indispensabile în construcția sinelui fiecărui individ. *Celălalt generalizat* este prezentat prin intermediul normelor, valorilor și așteptărilor sociale, pe care indivizii le experimentează în raport cu diverse contexte și pe care trebuie să le adopte pentru ca ei să poată urmări același scop ca și ceilalți și să poată să-și satisfacă nevoia de apartenență.

Cu referință la acest fapt, Blumer [după 3], evidențiază trei concepte cheie: indivizii acționează pe

baza semnificațiilor pe care le atribuie unei anumite acțiuni, aceste semnificații sunt împărtășite prin interacțiunea dintre oameni și, în cele din urmă, acestea sunt apoi reconstruite prin intermediul procesului interpretativ al fiecăruia.

Prin urmare, încercând să se pună în locul celuilalt, omul poate astfel să obțină o idee despre semnificațiile pe care ceilalți le atribuie obiectelor și lui însuși.

În această lume care îl plasează pe individ în permanență sub privirea celuilalt, așadar, imaginea corporală este reprezentarea individului, așa cum îi apare el sau ea prin intermediul contextului social și cultural în care este integrat. Esența imaginii este creată prin intermediul a patru componente fundamentale: formă, conținut, cunoaștere și valoare - care depind strâns de socialitate, fără de care individul nu ar avea capacitatea de a se gândi la propria imagine corporală și la propria identitate.

Așadar, identitatea corporală nu se află exclusiv în interiorul corpului, ci mai degrabă în recunoașterea corpului de către ceilalți, care, în consecință, o confirmă. În toate acestea, aspectul exterior este o fereastră asupra experienței persoanei, oferind celeilalte persoane o anticipare despre cine este. În acest mod, corpul celuilalt este o imagine pentru mine, iar corpul meu este o imagine pentru celălalt. Plecând de la această ipoteză, *corpul meu devine în ochii mei rezultatul negocierii cu celălalt* [1].

În acest sens, conform perspectivei interacționiste, există un proces dialogic, care contribuie la formarea identității corporale. Prin capacitatea noastră de a înțelege construcția din interiorul minții noastre și nu doar prin intermediul simțurilor noastre, noi cunoaștem corpul. Judecățile sociale sunt inserate în „eu”, unde toate caracteristicile individului capătă concretețe doar prin ochiul celui care privește.

De fapt, au loc două procese identitare: unul se referă la conștiința de sine, adică la capacitatea fiecărei persoane de a accepta privirea celuilalt, iar cel de-al doilea, ține de autoreglare, adică percepția obiectivă pe care fiecare persoană o are despre propria persoană.

Potrivit lui Schilder [după 2], imaginea corporală reprezintă schema pe care ne-o facem despre corpul nostru, modul în care îl percepem, modul în care ni-l reprezentăm, care are legătură cu lumea emoțională internă, în raport cu semnificațiile celei externe. Aceasta confirmă, cât de mult eul corporal pornește de la corp, dar este rezultatul unei negocieri, a unui proces interactiv cu ceea ce se află în afara sa.

În continuare, vom investiga relația dintre disconfortul perceput de către indivizi și imaginea corporală personală. Vom acorda atenție originii de la care provine disconfortul și modul în care stigmatul greutății din partea semenilor afectează formarea unui sentiment de inadecvare.

Toate acestea, într-o societate care a impregnat lumea cu imagini, concentrându-se din ce în ce mai mult pe importanța vizibilității și a aparenței și făcând acest lucru în mod specific prin acceptarea unor reguli și canoane în cadrul contextului social, la care este foarte dificil să rămâi indiferent, fiindcă fiecare subiect devine vulnerabil la presiunea „trebuie să fie”, care își variază greutatea în funcție de disponibilitatea și accesul la imagini ale

modelelor de modă. Prin urmare, aceste fenomene sugerează că multe persoane care țin diete, nu o fac din motive de sănătate, ci mai degrabă pentru a fi acceptate de indivizii care sunt considerați frumoși din punct de vedere social [7].

În același timp, tulburările de identitate corporală nu pot fi reduse doar la tulburări ale percepției. Conflictul se regăsește mai degrabă în dialogul individului cu alte „euri”, judecata socială exercitând o influență constantă asupra legăturii persoanei cu corpul.

Cu toate acestea, în ciuda modificărilor pe care fiecare persoană o aduce corpului, sentimentul de inadecvare rămâne tocmai pentru că nu rezidă în corporalitate, ci în *judecata* primită din exterior, care ghidează percepția individului despre el însuși.

Astfel, fiecare tentativă de colocare a tulburărilor legate de identitatea corporală, a condus la evidențierea unui element comun: preponderența influenței societății de apartenență, atât asupra formării disconfortului, cât și în modelarea identității.

În acest context, influențele culturale nu sunt întotdeauna aceleași, dimpotrivă ele variază constant, în funcție de diferite medii, imaginile și ideologiile făcând presiuni pentru conformarea la modelele culturale dominante [4].

Astfel, se poate vorbi de un fel de dezordine etnică și socială pentru care există sindroame, ale căror sisteme de clasificare sunt influențate de o caracterizare culturală dominantă [1]. În acest sens, interiorizarea unui anumit model fizic, înseamnă, cu alte cuvinte, a pune în aplicare o soluție patologică (întrucât în multe cazuri aceasta provoacă disconfort în individ) la problema legată de identitate, prin care indivizii dau naștere unei reprezentări simbolice a semnificațiilor culturale asociate cu corpul, cultura dând omului capacitatea de a vedea corpul și învățându-l cum să-l perceapă.

Problema cercetării constă în identificarea aspectelor legate de stigmă, la persoanele ce suferă de obezitate.

Obiectul investigației practice îl constituie stigma obezității – între identitate și starea de bine.

Scopul experimental al investigației constă în distingerea elementelor stigmatizatoare a persoanelor obeze, interiorizate la nivel fizic și psihic.

Descrierea eșantionului: eșantionul de cercetare a fost constituit din 50 de subiecți afectați de obezitate. Așadar, și-au expus dorința de a participa la cercetare 25 de bărbați și 25 de femei. Vârsta minimă a fost 19 ani și maximă – 30. Dintre participanții la interviuri, 13 aveau diplomă de liceu, 22 diplomă de licență și 15 - diplomă de master; 19 persoane lucrează, 19 studiază și 12 studiază și lucrează în același timp; În ceea ce privește contextul locativ, 32 locuiesc împreună cu colegii de cameră, 11 cu părinții, 4 locuiesc împreună și 3 locuiesc singuri. La fel, 22 dintre participanți, nu au urmat niciodată un plan alimentar sub supravegherea unui specialist, nici în mod independent; 9 - au urmat atât sub supraveghere, cât și singuri; 13 l-au urmat doar independent și, în cele din urmă, 6 doar sub supraveghere.

Aceste date sunt interesante, deoarece majoritatea participanților au raportat o experiență de suferință

corporală, dar, al în același timp, o bună parte dintre ei nu au întreprins un curs de educație nutrițională.

Ipoteza cercetării: Stigma obezității este condiționată de standardele etice împărtășite social.

În scopul celor afirmate, ca instrument de investigare a fost folosit chestionarul.

Rezultate și discuții

În urma prelucrării rezultatelor, s-au evidențiat următoarele dimensiuni:

Tabloul contextual al episoadelor critice

„Și nu este ușor la o vârstă ca aceasta. Deoarece corpul se schimbă, se maturizează fizic și psihic și vârsta asta e trecătoare. Dar totuși, dacă ceva nu merge acum, suferi mai târziu și poți purta greutatea asta în spate mult timp. Și deci da, aceste lucruri dor și mai mult la o vârstă mai adultă... Pentru mine, de exemplu este o problemă când mă dezbrac la vestiar și toți parcă te fură cu ochiul, pentru că am kg. în plus. Și văd deseori acele priviri pline de dispreț” (A., 21 de ani).

Adolescența reprezintă acea vârstă de formare și tranziție, care îi vede pe indivizi realizându-se, prin salturi esențiale, reprezentate de naivitate și de lejeritatea copilăriei, spre un haos de contexte, situații și emoții necunoscute, în care ei trebuie să jongleze cu viața, fără a avea instrumentele și conștientizarea necesară pentru a o face mai bine.

Motivul pentru care am ales să mă concentrez pe acest specific, a fost dictat de faptul că o bună parte al episoadelor povestite de participanți, se stabilește în această precisă fază istorică a vieții lor – adolescența, unde presiunea nevoii de apartenență este acută și, prin urmare marchează dinamica din spatele acceptării în cadrul grupului.

Cazuri de relații armonice cu corpul

Un alt fapt care trebuie explicat, se referă la faptul că dintre cei 50 de participanți, nu toți au raportat episoade legate direct de suferința corporală personală.

În unele cazuri, într-adevăr, nu au fost mărturii de neliniște legate de propriul corp, ci o empatie față de persoanele din rețeaua socială a intervievaților care au trăit evenimente ce le-au provocat angoasă și inadecvare față de ființa lor.

Este interesant de observat, totuși, că cei care pretind că se percep pe ei înșiși în armonie și seninătate cu corpul lor, sunt aceleași persoane care se percep aliniată al standardele estetice actuale și atribuie lipsa de întăriri negative acestui privilegiu:

„Nu mi s-a întâmplat niciodată..., ca,... disconfortul pe care mi l-a provocat greutatea mea să mă forțeze să adopt strategii de a gestiona emoții prea puternice. În sensul că nu primesc, după părerea mea, suficientă discriminare pentru a face din acest lucru o problemă” (M., 19 ani).

Totuși, în interiorul trăirilor lor corporale, nu este încadrat ca ceva care deloc să nu-i atingă, sau să nu perceapă acest disconfort.

Participanții au subliniat că din când în când trăiesc nesiguranțe - cauzate în mare parte de presiunea privirii celui alt, dar admit, în același timp, că contextul în care sunt la moment, limitează destul de mult invazivitatea acestor gânduri.

Prin urmare, creșterea într-un mediu, care nutrește propria securitate, mai degrabă decât să o submineze, contribuie la construirea unei identități al sinelui stabilă, care ar permite, în unele cazuri, să asocieze corpul cu semnificații și funcții fără vreă legătură cu cele atribuite acestuia de normele sociale.

Așadar, corpul nu este doar o vitrină pentru individ, ci și mijlocul care îi permite să trăiască. Astfel, dacă orice acțiune este în interesul și plăcerea individului, există satisfacție față de el, indiferent de forma care o constituie.

Clarificate aceste nuanțe, specificăm că mulți dintre participanți, manifestă conștientizarea ancorării lor, mai ales la adolescență și la toate dinamicele care guvernează și mișcă relațiile sociale.

În acest sens, sunt raportate dificultățile de a sparge mecanismele puterii grupului dominant, factor, care a prevenit de mai multe ori exprimarea gândurilor de acord sau de dezacord.

„Nu sunt între ghilimele, nici în grupul obiectului comentariilor, nici în grupul care comentează, dar oscilez între „a nu vrea să fii comentată” și între „a vrea să comentezi”. Și în tot acest haos, nu știu ce este corect, ce e bine, ce e rău,... un pic de jenă, aș spune... Iar pe de altă parte – nesiguranță, pentru că sunt prietenii mei cei care comentează și tot prietenii îmi sunt și cei pe care îi comentează. Și în sinea mea, mă compar când cu unii, când cu alții, fiind nesigură, nedumerită. Dar uneori, mă rîd și eu, pentru a participa..., asta însemnând că fac parte din grup. Și nu am avut curajul să zic vreodată: hai băieți, încetați, că nu e bine..., asta nu..., chiar dacă trebuia de făcut acest lucru” (O, 23 de ani).

De fapt, în timp ce au recunoscut că nu au fost subiecții stigmatizării cu referință la corpul lor, pe de altă parte, observăm și o intenție de a nu crea pretext pentru acest lucru.

Mai specific, ne referim la faptul că pe parcursul adolescenței, necesitatea de a fi acceptați, exercită o presiune atât de puternică, încât adolescenții își omogenizează propriul comportament cu cel al semenilor lor, devenind uneori ei însuși martori ai judecății și presiunii celorlalți împotriva altuia ca ei.

Așadar, în timpul analizei interviurilor, s-au conturat 4 dimensiuni principale:

- *Presiunea socială*

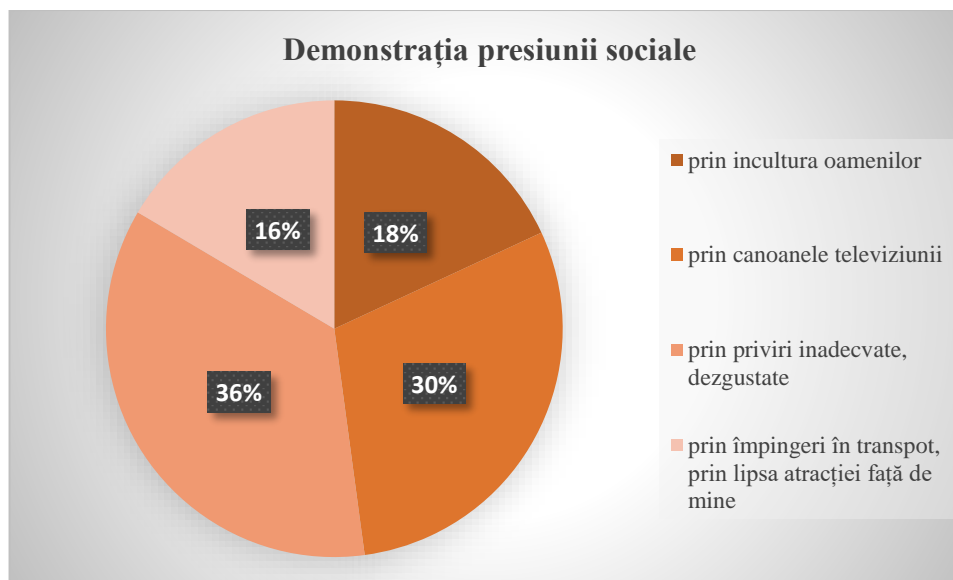


Fig. 1. Demonstrația presiunii sociale

Din Figura 1., remarcăm faptul că presiunea socială este percepută prin diferite atitudini ca: împingeri în transport și lipsa atracției față de persoanele obeze – 16%, priviri indecente – 36%, incultura oamenilor -18% și mass-media – 16%.

Pe lângă fațetele percepute de către participanți, a stigmei, prin presiunea socială, un alt participant relatează:

„Anumite canoane... cred că rămân și se consolidează în... cultura oamenilor, într-un anumit sens..., dar care sunt greu și nicidecum simplu de gestionat, mai ales pentru o persoană de vârstă fragedă, tineri, ca noi” (V., 25 de ani).

Așa cum am anticipat, în tratamentul corpului și al identității corporale din punct de vedere social, presiunea exercitată de societate nu poate să-și asume decât un rol central, încât este ceea care declanșează suferința corporală și tot ceea ce presupune aceasta.

În cursul interviurilor, reiese faptul că de la o vârstă fragedă indivizii sunt bine conștienți de criteriile considerate acceptabile și nu, nefiind nevoie ca acestea să fie explicate explicit, deoarece sunt consolidate și chiar interiorizate. Presiunea datorată normelor sociale și privirii celuilalt este atât de copleșitoare și invazivă, încât devine, imposibil să te poziționezi în afara ei.

„Sunt foarte vulnerabil, pentru că trăim într-o perioadă în care nu putem face pace cu corpul nostru, pentru că există acele canoane... Adică bombardarea asta de la televiziune, rețelele de socializare, care te impun parcă să faci o comparație destul de obsesivă și constantă cu alții” (C., 30 de ani).

De fapt, dacă de-a lungul anilor moda era cea care întotdeauna a stabilit o relație de influență reciprocă cu societatea, astăzi, odată cu creșterea tehnologiei, se înregistrează o creștere indubitabilă a bombardamentelor cu imagini ale corpului, considerate cultural-apetibile. Rețelele sociale, în special, devin vehiculul pentru spectacolele formelor corporale și care încearcă de a rămâne distanți și indiferenți față de acestea sunt supuși sistemului care guvernează idealul estetic. În plus,

femeile relatează faptul că chiar din primii ani ai adolescenței, se vorbește foarte mult de corp, mai ales al femeilor, într-un mod exagerat, neîncercându-se să se schimbe axiomele convenționale: chiar dacă este un subiect perceput aproape ca umflat și discutat mereu, legat de aceleași dinamici dictate de normele sociale. În același timp, corpul masculin nu este un subiect de nici un fel de discuție, tratarea problemei corpului fiind considerată prea lipsită de masculin. Astfel, atât bărbații, cât și femeile rămân, în majoritatea cazurilor, închiși în suferința lor, zdrobiți de o privire inevitabilă, pentru că în ochii oricui se pot simți forțați de o confruntare constantă, din care nu vor putea ieși învingători pentru că standardele estetice sunt prea variate și numeroase pentru a le putea satisface, evitând presiunea socială:

„Eu eram cel care încercam să intru în acea cutie a masculinității, chiar dacă eram mereu aruncat afară, într-un fel sau altul, chiar și atunci când fizic puteam, între ghilimele, să intru din nou în ea. [...] Îmi dau seama cât de schizofrenică este relația de pretenție de masculinitate pe care ni-o dorim. După mine, este ca o fugă, o alergare fără sfârșit, după ceva, care niciodată ni va fi atins” (V., 25 de ani).

Așadar, indivizii, nu dispun întotdeauna de instrumentele necesare pentru a evada din conflictul intern al comparației, căzând inevitabil în vâltoarea regulilor, care asociază corpul cu rolul de indicator al valorii sinelui. Prin urmare, în incapacitatea, de a se recunoaște și a se elibera din acest tip de dinamică, folosesc indicatorul corpului ca o validare a propriei ființe, transformându-se astfel în privirea celuilalt. Mai mult, în diverse interviuri s-a raportat că, rămânând la nivelul atribuirii de valoare, corpul devine un instrument de atractivitate sexuală, mai ales în timpul adolescenței.

„Din liceu chiar, am văzut că oamenii au tendința de a acorda multă importanță și în termeni de sexualitate și posibilă atracție sexuală formei corpului. Și sufăr mult pentru chestia asta, pentru că este singura parte din mine care definește toată atractivitatea posibilă pentru ceilalți” (A, 21 de ani).

○ *Dinamicile de putere*

Tot în contextul, cercetării noastre, am remarcat că dinamicele puterii, pe care grupul dominant o are în societate în ansamblu și o exercită asupra individului, nu sunt ignorabile.

Pe parcursul interviurilor, s-au evidențiat numeroase comportamente strategice, implementate de indivizi, în vederea acceptării de către grup.

„Cred că privirea celorlalți este foarte puternică și se insinuează în fiecare aspect al vieții noastre. Pentru

că, noi o asimilăm și o reproducem asupra noastră - dinamică extrem de perversă, extrem de dăunătoare, deoarece la un moment dat noi înșine, când ne uităm în oglindă, ne vedem scunzi, urâți, grași, indiferent de tipul de apelativ primit. Și tocmai pentru că grupul care ne privește este dominant... este mai subțire, este mai înalt... și ne face să ne percepem că suntem inferiori” (S., 19 ani).

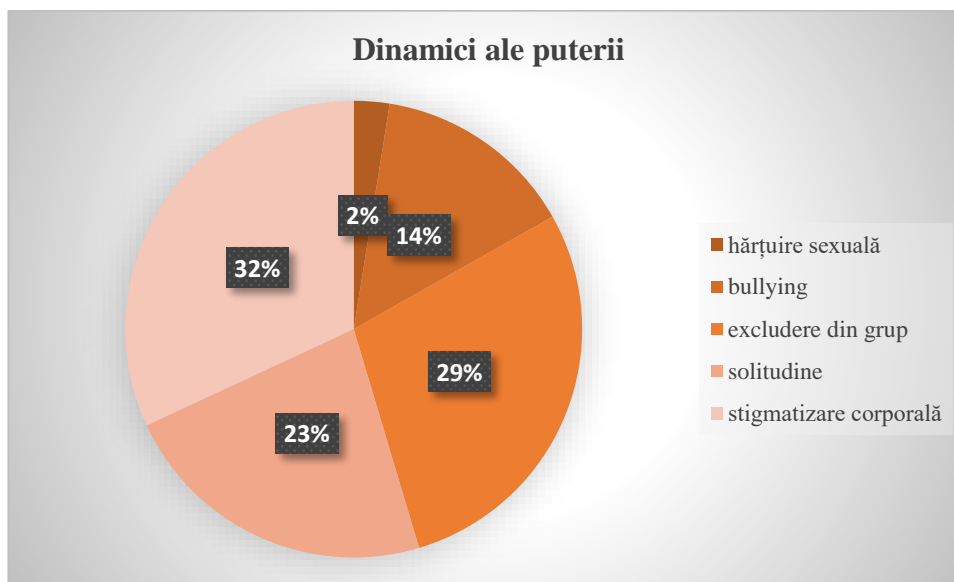


Fig. 2. Dinamici ale puterii

Pe fundalul dinamicilor puterii, evidențiate în Figura 2., principala consecință a privirii celuiilalt, este percepția propriului sine greșit, nepotrivit sau insuficient.

De altfel, intervievații relatează numeroase episoade de agresiune, legate de corp, suferită pe parcursul anilor, unde persoana a fost delegitimată până la punctul de a nu recunoaște imediat și, uneori, chiar a posteriori dinamicele toxice și nedrepte.

În majoritatea cazurilor, acestea, pe lângă faptul că sunt cauza unei stări de rău profund, care a continuat în ani, a avut consecințe și pe capacitatea de a lega relații sociale, influențate, de comportamente de control preventiv decât de dorința de a-și împărtăși condiția, care s-a manifestat printr-o atitudine generală de închidere și izolare.

Astfel, insistența și persistența mesajelor, care subliniază o formă inacceptabilă, nu numai că facilitează procesul de interiorizare a stigmatizării de către cel care suferă, dar evidențiază în ochii celuiilalt poziția unei persoane discredibile.

Prin urmare, interviurile, se introduc perfect în interiorul acestui cadru teoretic, făcând în acest caz referire atât la concepția lui Goffman [5], cu privire la stigmatizare, cât și la mecanismul de dezumanizare explicită în contextul corporal. Totuși, ceea ce uimește, este constatarea că în anumite cazuri, este o recunoaștere deschisă și conștientă a acestui tip de dinamică. Conștientizarea care, a permis individului să se

îndepărteze de experiența trecută, deși, în virtutea aceleiași, alimentează dorința de a produce o schimbare radicală.

„Grupul devine călăul individului. Și odată ce a început unul, grupul l-a urmat, așa încât să nu mai conteze părerea mea, nici sentimentele, nici senzațiile, nici nimic. Pentru că acest lucru a generat o ierarhie și aceasta se simte, mai ales când e interorizată” (S., 24 de ani).

O parte din suferință, așadar, se conturează pornind de la conștientizarea individului de a nu putea ignora și de a rămâne indiferent la această dinamică de putere, deseori regăsindu-se în propria singurătate, furnizată de stigmatizare, simbol al propriei ostracizări.

La fel, unii participanți, au raportat faptul, că deși conștienți de durerea și de angoasă datorată stigmatizării corpului lor, sau greutatea corporale, ori de câte ori a existat o oportunitate, mai ales în cazul bărbaților, au ales, într-un fel pasiv să profite de momentele în care ar putea arăta grupului că aparțin acestuia și sunt egali prin implementarea aceleiași dinamici suferite de ei înșiși față de terți, împărtășind o poziție disprețuitoare față de o altă persoană, care, la rândul ei, este supusă stigmei. Comportament, care generează conflict și neliniște, în virtutea propriei ambivalențe, a propriei experiențe și contradicții pe care o comportă această extremizare.

○ *Acceptarea*

În cursul studiului, am observat modul în care identitatea individului este recunoscută prin confirmarea

care vine de la celălalt față de propriul sine. În virtutea acestui fapt, este posibil să oferim o explicație a dovezilor frecvente ale unei nevoi de apartenență, care împinge spre dorința de acceptare.

Așadar, în virtutea dinamicilor de putere, analizate anterior, s-au conturat două dimensiuni principale și distincte: pe de o parte, aceea de a se percepe pe sine ca integrat în interiorul grupului, pe de altă parte - dorința de a face un pact cu sine și de a accepta propria condiție.

De fapt, individul, mișcându-se pe această arena socială, are nevoie să înțeleagă cerințele care sunt

configurate de mediu și care se reflectă în mod necesar asupra lui însuși, pentru a limita sau a evita discriminarea împotriva sa. Așadar, în raport cu corpul, tocmai pornind de la confruntarea datorată presiunii sociale, aceasta presupune creșterea dorinței de a nu se descoperi diferit de celălalt și, în consecință, dacă apare această îndoială - implementarea încercărilor de omologare cu privire la ceea ce se crede că poate modela diferențele în ochii celuiilalt. Cu referință la acceptarea condiționată, participantii o percep în felul următor (Figura 3.):



Fig. 3. „Acceptarea” percepută

„Am dezvoltat strategii, într-un anumit sens, să mă omogenizez, să am, între ghilimele, forma ideală de greutate, cu care societatea să mă accepte mai bine” (R., 19 ani).

Așadar, într-un context în care corpul deviază de la normă și subiectul implicit trăiește intens și constant judecățile care vizează denigrarea și respingerea individului în virtutea diversității sale recunoscute social, indivizii implementează strategii de omologare sau de negociere, pentru a încerca să modeleze rolul pe care și-l asumă pentru celălalt.

Primii sunt martorii unei invazii a presiunii sociale, care renunță la componentele fundamentale ale sinelui, pentru a se adăposti într-un context care nu mai este cauza durerii lor limitative în mediul lor de viață. Secunzii, în schimb, manifestă o mai mare soliditate a egoului, într-un dialog constant dintre elementele care îl compun și cele pe care ar prefera să îl compună: negocierea, care presupune asemănarea între propria persoană și normele societății, care, dacă le-ar respecta, pe cât posibil, ar stopa suferința legată de inadecvarea pe care o percep și i-ar face mai acceptabili.

„Totul era o glumă continuă și evident că eu singur glumeam pe seama mea. Dar în realitate mă simțeam atât de rău în interior... Totuși, greutatea și percepția asta, ... pe care alții o aveau despre mine, îmi producea întotdeauna puțin frică. Eu căutam să glumesc mereu, cu privire la orice ce ține de aspectul meu, care făcea lumea

să râdă și care să fie motiv pentru a mă simți luat peste picior, dar durea...” (I., 20 de ani).

Astfel, principalele strategii implementate, gravitează în jurul posibilității de modificare a corpului. Ideea de bază, de fapt, deși nu poate garanta înlăturarea suferinței, ci doar cauza care o declanșează, este aceea că făcând corpul să se conformeze cerințelor mediului, starea se va schimba. Totuși, acest lucru nu se întâmplă în toate cazurile și individul manifestă două tipuri diferite de dezamăgire: una cu privire la incapacitatea de a se schimba: adică de a obține un corp atractiv până la punctul de a nu fi stigmatizat și, în același timp, ștergerea mecanismelor deja învățate cu privire la criticele și comparațiile altor persoane și alta, cu privire la managementul respingerii în cazul în care, în ciuda schimbării, grupul de apartenență continua să nu-l considere suficient de adecvat pentru a-l considera parte din acesta. Prin urmare, în ambele cazuri, individul este incapabil să se elibereze de această dinamică, unde suferința lui crește, prinzându-l și mai mult în spirala ei.

În cele din urmă, cu referință la acceptarea propriului sine și a propriei condiții, este necesar de subliniat faptul că acceptarea de sine, în cea mai mare parte de cazuri, depinde de gradul de acceptare a celuiilalt. Indiferent de acest lucru, putem identifica două tipuri de acceptare.

Pe de o parte, o acceptare pasivă a propriei ființe, astfel încât individul să manifeste un fel de resemnare non-rancoroasă față de sine, cu imposibilitatea de a se

schimba sau de a-și schimba starea și redimensionarea greutateii atribuite corpului, în rezultat comportând nu o armonie cu acesta, dar o conviețuire indolentă.

Pe de altă parte însă, tocmai în virtutea unui proces de creștere emoțională și experiențială, este posibil să asistăm la o transmutare a interpretării propriei percepții corporale și a stării, care îi permite individului să se deschidă către noi posibilități de viață.

○ *Suferința corporală* se referă la toate mecanismele care se conturează în virtutea corpului și se reflectă în consecință asupra individului, urmând să acționeze o influență asupra semnificațiilor pe care le atribuie prezenței sale fizice. Astfel, pare inevitabil să extragem semnificațiile suferinței corporale, care sunt reflectate în Figura 4.

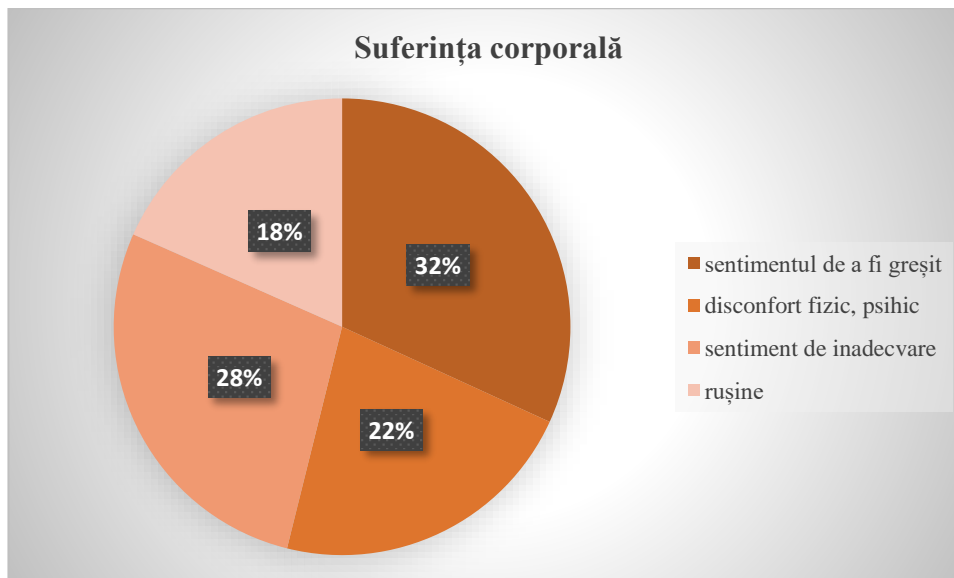


Fig. 4. Suferința corporală

„Am început să mă gândesc că sunt greșită, o percepție a corpului pe care o ignorasem până atunci. Ceea ce pentru mine, până în acel moment, nu fusese important, din acel moment devenise esențial, așa că am încetat să mai port aceleași haine și am început să fiu mai atentă la ceea ce mâncam. Pentru faptul că eram mereu hărțuită, luată în derâdere... Lucru care era dureros, care mă rănea psihic și pentru că acest lucru se petrecea în colectiv, în fața tuturor. Mă simțeam supărată, foarte supărată și de acest lucru mi-am dat seama foarte târziu” (S., 27 de ani).

Ceea ce a frapat cel mai mult în timpul analizelor, a fost reîntoarcerea ciclică și constantă la expresiile prin care indivizii intervievați au dezvăluit durerea propriilor trăiri. Astfel, această mărturisire, este doar unul dintre numeroasele exemple de presiune socială cu privire la corp, care se strecoară în profunzimea individului, asumându-și capacitatea de a atribui valoare și relevanță unor aspecte necunoscute anterior individului. Corpul devine în acest sens, întregul care mișcă ființa, care o modelează, care o denigrează și o ostracizează: și decât să-i restabilească liniștea individului, i-o sufocă și o fulminează, forțându-l într-un recipient pe care nu îl percepe ca fiind al său, chinându-se să-l recunoască atunci când îl observă într-o fotografie sau reflectat într-o oglindă. Ceea ce a fost adesea raportat, de fapt, se referă la scindarea ego-corp: credința că sunt două elemente distincte. Și totuși, „suferința corpului” se referă la relația dintre componentele fizice și psihologice, care, ca element unic al persoanei, se mișcă împreună: dacă prima este cauza evidentă a angoasei, cea din urmă are și

consecințe la nivel de materie. Corpul este trăit ca un obstacol care împiedică realizarea și emanciparea eului în lume, ceva din care să scape, pe care individul ar prefera să nu fie obligat să-l observe, pentru a nu se redescoperi defectuos, dar este și unicul mijloc prin care are posibilitatea de a-și exprima prezența în lumea sa. Ignorând corpul, individul devine incapabil de a se recunoaște și inconștient luptând cu propriile caracteristici fizice, se plasează dificoltos într-un spațiu, unde să-și găsească un loc potrivit pentru prezența sa:

„Și atunci când merg lângă cineva, mai simt acest disconfort. Uneori nu mă pot percepe în spațiul acesta și mă lupt ca să înțeleg câtă diferență este între mine și cealaltă persoană, pentru că fără îndoială, mă văd de zece ori sau mai mult, detașată de această realitate” (R., 20 de ani).

Senzațiile prevalente sunt mai multe, unele mai „fumurii”, altele, mai distincte, un spectru de frici, pe care individul le poartă cu el și pe care le duce în spate.

„Trăiesc sigur un sentiment de inadecvare... Cu siguranță și de durere..., nu o pot descrie bine în cuvinte... (pauză lungă)...” (A., 29 de ani).

Emoția principală care a apărut, așadar, este sentimentul de inadecvare și insuficiență, semnalat de majoritatea indivizilor, care se manifestă în orice context social public și, uneori, chiar și în privat.

Participanții, prin narațiunile lor, au demonstrat că percepția de a avea un corp ne-conform, diferit și problematic, comparativ cu standardele estetice actuale, implică să te simți nepotrivit în multe ocazii ale vieții de zi cu zi. Și orice context devine un potențial mediu de

suferință, un context care confirmă că nu ești suficient de slab, suficient de sculptat, suficient de viril, suficient de atrăgător și doar insuficient.

Natura publică, deci, a episoadelor, subliniază rușinea percepută cu privire la propriul corp, care evoluează într-un sentiment de umilire în fața actelor explicite de agresiune și inadecvare.

„Sunt cuprins de... un sentiment profund de rușine. De rușine și de dezgust față de mine. Sunt foarte dezgustat. Am o problemă, ...uneori îmi pierd controlul asupra gândurilor mele. Și este ca și cum un tren de gânduri, care te fură... Dar de fapt, alții mă văd așa cum mă văd și eu și gândesc aceleași lucruri despre mine. De aceea îmi este rușine să stau în prezența lor și tind să mă ascund, să mă fac mai mic sau să mă fac invizibil” (O., 23 de ani).

Repetarea stigmatizării acționează, așadar, ca un agent al procesului de internalizare al stigmei, conducând individul să se teamă de contactul fizic interpersonal sau să se dezbrace în fața altei persoane. Privirea celuilalt, legitimată de dominația asupra individului, invadează fiecare spațiu personal și individual al fiecărui subiect întâlnit în parcursul vieții, care la rândul său promovează stigmatizarea față de propria persoană simțind dezgust față de sine.

Astfel, corpul, se transformă într-un obiect greoi și incomod, incapabil să-și exprime sau să-și oglindească sinele, care, mai degrabă, îl face o victimă a lui însuși, îngreunându-i existența.

„Relația cu corpul meu nu a fost niciodată senină, ci dimpotrivă, întotdeauna m-am simțit puțin ca o victimă a corpului meu și de parcă corpul meu ar fi un lucru inconfortabil. Este incomod și greoi. Nici nu-mi răspunde, nici nu mi se potrivește și mă simt destul de neajutorat și incapabil să înfrunt chestia asta” (D., 30 de ani).

Așadar, individul, este dezarmat în fața implicațiilor propriiei suferințe, incapabil să-i facă față, să se clinge de la propria condiție sau să privească corpul cu o lentilă diferită. În același timp este lipsit de strategiile necesare declanșării unei schimbări, de o rețea de susținere suficient de pregătită pentru a-i conține această jonglare de haos emoțional sau o rețea care este suficient de grijulie pentru a primi o astfel de suferință, acest lucru blocând și mai mult interiorul mecanismelor proprii dureri și neajutorări. De aceea efortul pe care îl realizează în încercarea de a gestiona aceste implicații, este deranjant și înjositor și, mai presus de toate, consumă energiile atât din punct de vedere fizic, cât și din punct de vedere psihologic, sporind percepția că corpul nu este capabil să răspundă nevoilor sale și, în același timp, limitând în continuare efortul necesar pentru a scăpa de stigmat.

Concluzii. În urma analizei interviurilor realizate, se confirmă ipoteza teoretică de la care a pornit cercetarea.

De fapt, societatea de azi, a educat individul prin toate standardele estetice împărtășite social, care fac ca un corp să se conformeze, cu strategii pentru a lucra la modelarea a ceea ce este considerat problematic. Prin urmare, nu vorbim despre implicațiile fiziologice datorate subponderii sau supraponderii, ci mai degrabă de un disconfort care nu depinde de forma reală a corpului. Din acest motiv, nu se poate reduce tulburarea la o problemă pur fizică și nici să se concentreze exclusiv pe o vindecare practică și imediată în vederea rezolvării unei tulburări de alimentație, întrucât ar fi o strategie de conținere, menită să lucreze asupra semnelor evidente ale unei probleme care are, însă, un spectru mult mai larg, dat fiind rădăcinile sale la nivelul societății, care influențează individul și provoacă suferințe corporale în el.

Este necesar să precizăm, în confirmarea celor raportate până acum, că în decursul numeroaselor interviuri, având în vedere și specificul întrebării principale, participanții s-au referit la privirea celuilalt, deși cu niveluri divergente de conștientizare, chiar înainte de a fi interogați direct despre aceasta.

Ceea ce este interesant, însă, este că a existat o referire constantă la normele estetice adoptate de contextul social de apartenență, fără, în majoritatea cazurilor, o explicație directă a acestora.

În acest context însă, în ciuda siguranței împărtășirii cunoștințelor regulilor la toate nivelurile societății, unele dintre cele mai proeminente, sunt explicite, deși fiecare se referă la aceeași presupunere că „subțire înseamnă frumos” spre deosebire de „grăsime, care implică urât”.

Prin urmare, în ceea ce privește femeile, acestea trebuie să fie slabe și mici; dacă o femeie este prea înaltă, atunci ar fi bine să fie bună la sport, astfel încât să nu arate neordonată și capabilă să se potrivească în spațiu; dacă o femeie are câteva kilograme în plus, atunci e grasă, cu curbe și „grăsime respingătoare”. Totodată, nu trebuie să fie exagerat de slabă, pentru că astfel ai părea bolnavă. În ceea ce privește bărbații, trebuie să fie bărbătești, așa că grăsimea este bună, însemnând musculos.

Totuși, în general, corpul trebuie să fie zvelt, proporțional, puternic și funcțional.

Toate acestea generează, așadar, o puternică presiune socială asupra ființei umane, care implică o confruntare constantă cu celălalt și cu sine și un conflict față de identitatea proprie în raport cu mediul. Astfel, corpul nu este doar mijlocul de recunoaștere a ego-ului, dar și mijlocul de atribuire a valorii omului. De aceea, atunci când un corp nu este considerat că respectă standardele de mai sus, intră în joc dinamica puterii, care mărește percepția individului de a fi discreditabil, afectându-i acceptarea.

Referințe bibliografice:

1. Barlösius, E., Philipps, A. Felt stigma and obesity: Introducing the generalized other. New York: Macmillan & Free Press, 2015.
2. Berger, P. L., Luckmann, T. The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge. London, 1996.

3. Bernard, P., Mangez, N., Klein, O. Obese people animals? Investigating the implicit “animalization” of obese people. New York: Macmillan & Free Press, 2015.
4. Garner, B., Wilson, P. H. The relationship between friendship factor and adolescent girl’s boy image concern, body dissatisfaction and restrained eating. London: Academic Press, 2005.
5. Goffman, E. Stigma: Notes on the management of spoiled identity. London: Tavistock Publications & Aldine Publishing, 1963.
6. Gordon, R. A. Eating disorders. Anatomy of a social epidemic. New York: Praeger, 1990.
7. Tomlinson, K., Baker, C. Women’s Auto/Biography and Dissociative Identity Disorder: Implications for Mental Health Practice. London: Academic Press, 2019.

CZU 37.091

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.33>

PROCESUL DE SUPERVIZARE A PEDAGOGILOR DIN PERSPECTIVA DEZVOLTĂRII GÂNDIRII ȘTIINȚIFICE

SANDULEAC Sergiu,

Doctor, conferențiar universitar,

Universitatea Pedagogică de Stat “Ion Creangă” din Chișinău (Moldova)

E-mail: sanduleac.sergiu@upsc.md

<https://orcid.org/0000-0003-2040-4670>

REZUMAT

Profesionalizarea cadrelor didactice rămâne un subiect de actualitate, necesitând adaptări constante la schimbările sociale. Supervizarea cadrelor didactice devine esențială pentru îmbunătățirea performanțelor și dezvoltarea profesională, având un impact direct asupra gândirii științifice a acestora.

În contextul dezvoltării gândirii științifice la elevi, supervizarea se concentrează pe conținuturile curriculare care exprimă competențe în cunoștințe declarative, procedurale și condiționale. Acest proces identifică punctele tari și slabe ale procesului de predare, oferind feedback constructiv și facilitând accesul la resurse pentru îmbunătățirea abilităților.

Supervizarea, privită ca un proces de partajare a cunoștințelor, contribuie la menținerea standardelor educaționale și promovează o cultură a învățării continue. În viziunea psihologilor, responsabilitatea supervisorului se extinde asupra calității serviciilor primite de toți cei implicați.

Pentru dezvoltarea gândirii științifice, supervizarea poate implica strategii concrete, cum ar fi auto-reflecția, învățarea explicită a metacogniției, dezvoltarea abilităților de auto-monitorizare și feedback-ul constructiv. Aceste strategii pot fi adaptate la nevoile individuale ale cadrelor didactice, contribuind la formarea unor profesioniști cu abilități solide de gândire critică și analitică.

Pentru dezvoltarea cunoștințelor declarative, factuale și conceptuale, supervisorii pot folosi tehnici active de învățare, cercetări, și discuții critice. Activitățile de supervizare a cunoștințelor procedurale implică observare atentă, analiză de date și generarea de idei.

Prin îmbinarea acestor strategii, supervizarea cadrelor didactice devine un proces complex și personalizat, contribuind la formarea unei forțe profesionale pregătite să încurajeze gândirea științifică la elevi și să răspundă provocărilor unei societăți în schimbare continuă.

Cuvinte-cheie: supervizare, gândire științifică, cadre didactice, cunoștințe declarative, procedurale, metacognitive

THE PROCESS OF SUPERVISING TEACHERS FROM THE PERSPECTIVE OF THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC THINKING

SANDULEAC Sergiu,

PhD, associate professor,

“Ion Creanga” State Pedagogical University of Chisinau (Moldova)

E-mail: sanduleac.sergiu@upsc.md

<https://orcid.org/0000-0003-2040-4670>

SUMMARY

Professionalizing educators remains a contemporary subject, requiring constant adaptations to social changes. Supervising educators becomes essential for enhancing performance and professional development, directly influencing their scientific thinking.

In the context of fostering scientific thinking in students, supervision focuses on curriculum content expressing competencies in declarative, procedural, and conditional knowledge. This process identifies strengths and weaknesses in teaching, providing constructive feedback and facilitating access to resources for improvement.

Viewed as a knowledge-sharing process, supervision contributes to maintaining educational standards and fostering a culture of continuous learning. Psychologists see the supervisor's responsibility extending to the quality of services received by all involved parties.

For the development of scientific thinking, supervision may involve specific strategies such as self-reflection, explicit metacognitive learning, the development of self-monitoring skills, and constructive feedback. These strategies can be tailored to the individual needs of educators, contributing to the formation of professionals with strong critical and analytical thinking skills.

To develop declarative, factual, and conceptual knowledge, supervisors can use active learning techniques, research, and critical discussions. Supervising procedural knowledge involves careful observation, data analysis, and idea generation.

By combining these strategies, supervising educators becomes a complex and personalized process, contributing to the formation of a professional force prepared to encourage scientific thinking in students and respond to the challenges of an ever-changing society.

Key words: supervision, scientific thinking, educators, declarative knowledge, procedural knowledge, metacognition

Profesionalizarea cadrelor didactice rămâne un subiect actual și continuu la orice etapă, deoarece schimbările societale impun noi provocări și oferă teme de schimbare a demersurilor de formare inițială și continuă a cadrelor didactice, adaptate la noi conținuturi societale. De-a lungul timpului numeroase studii internaționale aduc în discuție programele și strategiile cele mai eficiente privind procesul de formare competentă a cadrelor didactice, conturând idei noi și posibilități inovatoare de realizare a procesului de formare pentru cariera profesională [8, p. 3]

În acest context supervizarea cadrelor didactice vine ca un proces esențial în cadrul sistemelor educaționale, având ca scop îmbunătățirea performanțelor și dezvoltarea profesională a profesorilor.

Acest proces poate include diverse strategii și tehnici pentru a sprijini dezvoltarea gândirii științifice a cadrelor didactice. Dacă ne vom referi la gândirea științifică și rolul acesteia în promovarea unei culturi științifice la elevi vom ține cont de în primul rând de conținuturile curriculare ce exprimă obiective în termeni de competențe, înglobând categorii distincte de cunoștințe. Acestea includ *cunoștințe declarative*, precum concepte, legi, principii, formule și date esențiale. Paralel, se intersectează cu *cunoștințele procedurale*, referitoare la algoritmi implicați în aplicarea cunoștințelor declarative. Adicional, se conturează *cunoștințe condiționale*, conturând atitudini orientate către procesul de învățare și dezvoltare. Aceste aspecte consolidează strategiile cognitive pentru a aborda probleme și a gestiona situații complexe, conferind astfel un caracter științific conținutului de supervizare a cadrelor didactice din perspectiva dezvoltării gândirii științifice [2, p. 53].

Supervizarea are ca scop identificarea punctelor tari și a celor slabe ale procesului de predare, oferind profesorilor feedback constructiv pentru a-și îmbunătăți metodele și strategiile și ajutor la identificarea nevoilor de formare continuă ale cadrelor didactice și la facilitarea accesului acestora la resursele necesare pentru a-și îmbunătăți *abilitățile de partajare a cunoștințelor*. T. H.

Davenport a definit acest proces ca fiind o acțiune voluntară și a distins-o de procesul de raportare. În timp ce raportarea implică schimbul de informații bazat pe unele rutine sau formate structurate, *partajarea cunoștințelor* implică un act voluntar al unui individ care participă la schimbul de cunoștințe chiar dacă nu există nicio obligație de a face acest lucru. Conform lui P. Hendriks, partajarea cunoștințelor sugerează o relație între cel puțin două părți - una care deține cunoștințele și cealaltă care le dobândește. În sistemul educațional de orice nivel partajarea cunoștințelor era considerată ca fiind un lucru absolut firesc. Astăzi, există o conștientizare tot mai mare că acest lucru nu este valabil. Partajarea cunoștințelor este un proces dinamic mediat de factori complecși care există la nivel organizațional, de grup și individual [1, 3]. În ciuda importanței rolului cunoștințelor individuale și a necesității ca aceste cunoștințe să fie partajate eficient, cercetările empirice relativ puține aruncă lumină asupra modului în care indivizii împărtășesc ceea ce știu în cadrul mediilor lor de lucru. În cazul dat, supervizarea ca proces de partajare a cunoștințelor în rândul specialiștilor din același sistem organizațional contribuie la asigurarea că toți profesorii respectă standardele și politicile educaționale, contribuind la o experiență de învățare coerentă pentru elevi. Supervizarea promovează o cultură a învățării continue în școală, încurajând cadrele didactice să fie deschise la noi idei și metode, fapt pentru care anume supervizarea cadrelor didactice devine un element de bază pentru susținerea procesului continuu de dezvoltare și eficientizare a gândirii științifice a cadrelor didactice.

În viziunea psihologului A. Muntean responsabilitatea supervisorului poate fi analizată prin prisma calității serviciilor primite de clienții supervizatului (1), supervizatului însuși (2) și a instituției în care este angajat supervizatului (3) [6, p. 76]. Astfel rolul supervizării constă și în asigurarea dezvoltării ciclice a supervisorului nu numai a cursanților.

În viziunea psihologilor A. O'Donovan, W. Kim Halford supervizarea are scopul de a îndeplini trei funcții:

(1) funcții normative de monitorizare și asigurare a bunăstării clientului, precum și monitorizare și evaluare a competenței supervizatorului; (2) funcții restaurative de susținere a bunăstării personale și profesionale a supervizatorului; și (3) funcții formative de educare și îndrumare a practicii profesionale a supervizatorului. În viziunea autorilor supervizarea așa cum este practică în prezent poate realiza funcțiile restaurative și, într-o anumită măsură, funcțiile formative ale supervizării cu condiția evaluării sistematice a competenței supervizatorului și a rezultatelor pentru clienți, precum și opțiuni pentru reconcilierea funcției normative a supervizării cu celelalte funcții [7].

Supervizarea cadrelor didactice pentru dezvoltarea gândirii științifice poate implica o serie de strategii concrete *strategia armonizării celor patru niveluri ale sistemului cognitiv, strategia focalizată pe lectura critică și reflecție, strategia dezvoltării capacităților de gândire critică, strategia de autoperfecționare*), care reies din aceste principii și care sunt concretizate din perspectiva a trei direcții de formare: *metacogniția, cunoștințe declarative, factuale, conceptuale și cunoștințele procedurale* [10, 9].

Toate trei dimensiuni ce constituie un construct științific fundamentat și demonstrat, corelate cu procesul de reflecție conduc spre rezultate cantitative și calitative. Aceste rezultate se materializează sub forma produse cognitive, adică raționamente științifice individualizate și internalizate sub aspect psihic, și rezultate manifestate în plan comportamental pedagogic ce demonstrează o conduită sistemică a cadrului didactic legată de gândirea lui științifică. Aceasta se exprimă prin luarea de decizii bazate pe argumente științifice și prin punerea în practică a acestora. Procesul culminează printr-un salt cognitiv, care se manifestă sub forma unui nivel superior al gândirii științifice. Acest salt este determinat de o serie de descriptori de bază, care reflectă nivelul înalt de dezvoltare al gândirii științifice.

Aceste strategii pot fi adaptate în funcție de nevoile individuale ale cadrelor didactice și pot contribui la o dezvoltare profundă a abilităților cognitive și pedagogice.

Dacă e să ne referim la supervizarea în abilitarea *proceselor metacognitive* la pedagogi atunci vom ține cont de următoarele strategii:

Auto-reflecția, ca primă etapă, poate implica îndrumarea cadrelor didactice în identificarea momentelor cheie în procesul lor de gândire, învățare și rezolvare de probleme. Supervizorii pot utiliza instrumente precum jurnalele de auto-reflecție pentru a încuraja cadrele didactice să analizeze procesele cognitive din spatele deciziilor lor. Această practică îi ajută pe profesori să devină conștienți de strategiile lor cognitive, iar supervizorii pot oferi ghidare pentru a recunoaște și îmbunătăți aceste strategii.

Învățarea explicită a metacogniției poate include sesiuni de instruire dedicate introducerii conceptului de metacogniție și a modului în care aceasta poate fi aplicată în contextul educațional. Supervizorii pot utiliza materiale educative și studii de caz pentru a evidenția beneficiile metacogniției în procesul de învățare și dezvoltare a abilităților critice. Această etapă poate

încuraja cadrele didactice să-și evalueze propriile strategii cognitive și să exploreze metode mai eficiente pentru a-și ghida elevii în dezvoltarea gândirii științifice.

Dezvoltarea abilităților de auto-monitorizare poate implica instrumente precum înregistrări video ale lecțiilor susținute de cadrele didactice. Supervizorii pot ghida profesorii în analiza acestor înregistrări pentru a identifica momentele în care interacțiunile cu elevii au fost mai eficiente sau mai puțin eficiente. Prin reflecția asupra acestor momente, cadrele didactice pot dezvolta abilitatea de a monitoriza și ajusta interacțiunile lor în timp real, în funcție de feedback-ul nonverbal și de reacțiile elevilor.

Învățarea strategică poate fi încurajată prin crearea unui cadru de colaborare în care supervizorii și cadrele didactice să dezvolte împreună planuri de lecții care să promoveze gândirea științifică. Supervizorii pot oferi exemple de strategii cognitive care să fie integrate în activitățile de predare, încurajând cadrele didactice să adapteze aceste strategii la specificul fiecărei materii sau clase.

Încurajarea întrebărilor critice poate implica furnizarea de resurse și studii de caz complexe, care să stimuleze cadrele didactice să pună sub semnul întrebării idei preconcepute și să exploreze aspecte mai profunde ale subiectelor. Supervizorii pot organiza dezbateri și discuții în cadrul ședințelor de supervizare, oferind un spațiu sigur în care cadrele didactice să-și dezvolte abilitățile de analiză și argumentare.

Feedback-ul constructiv poate fi furnizat prin analiza detaliată a activităților de predare și a rezultatelor obținute de elevi. Supervizorii pot evidenția aspectele pozitive ale aplicării gândirii științifice în predare, precum și sugestii pentru îmbunătățire. Acest feedback poate stimula cadrele didactice să continue să exploreze modalități de a dezvolta gândirea științifică în practica lor de predare.

Abordarea practică și repetiția pot implica dezvoltarea unor planuri de lecții care să includă exerciții practice și activități care să promoveze gândirea științifică. Supervizorii pot sugera moduri în care astfel de activități pot fi integrate în cadrul lecțiilor și pot monitoriza implementarea lor în clasă.

Prin îmbinarea acestor strategii concrete în procesul de supervizare, cadrele didactice pot experimenta o dezvoltare autentică a gândirii științifice, care să aibă un impact pozitiv asupra elevilor lor și asupra calității educației. Aceste etape personalizate pot contribui la formarea unor cadre didactice mai eficiente și mai înzestrate cu abilități de gândire critică, creativă și analitică, esențiale pentru pregătirea noii generații de tineri într-o societate tot mai complexă și în continuă schimbare.

Dacă ne vom referi la *cunoștințe declarative, factuale și conceptuale* putem menționa un traseu prin intermediul căruia supervizorul implică tehnici mijlocite de gândire critică ce permit o transcendere spre cunoștințe contextuale care permit o exercitare pe deplin a gândirii științifice la cadrele didactice. Aceste tehnici implică folosirea metodelor active de învățare, cum ar fi elaborarea, învățarea prin predare sau rezolvarea de probleme, pentru a ajuta la consolidarea cunoștințelor

declarative. Aceste metode implică în mod activ crearea și relatarea informațiilor; Crearea de flashcard-uri pentru a învăța date, definiții și fapte ce poate facilita memorarea și reproducerea acestora; Predarea subiectului sau explicarea conceptelor altor persoane poate îmbunătăți înțelegerea materialului și capacitatea de a reda informațiile.

Pentru dezvoltarea cunoștințelor factuale pot fi efectuate cercetări pentru a obține o înțelegere profundă a unui subiect sau domeniu; Exersarea comparării și contrastarea informațiilor din surse diferite sau din contexte diverse pentru a dezvolta o viziune cuprinzătoare și pentru a identifica conexiuni; Învățarea rezumării informațiilor și organizarea coerentă a acestora prin tehnici precum hărțile mentale sau outline-uri pentru structurarea datelor.

Pentru dezvoltarea *cunoștințelor conceptuale* se vor folosi tehnici de aprofundare în înțelegerea conceptelor de bază și principiilor din domeniul de interes cu utilizarea exemplelor și aplicațiilor practice ale acestor concepte. Ulterior pot fi folosite discuții și întrebări critice cu adresarea întrebărilor legate de conceptele și principiile învățate pentru a dezvolta abilitatea de a explica conceptele studiate.

Activitatea de supervizare a *cunoștințelor procedurale* este realizată prin implicarea cadrelor didactice în activități cognitive care să dezvolte gândirea științifică. Aceste activități pot include observarea atentă, colectarea și analiza datelor relevante, identificarea modelelor și tendințelor, formularea întrebărilor și generarea de idei și ipoteze.

Referințe bibliografice:

1. ANDREWS, K. M., DELAHAYE, B. L. Influences on knowledge processes in organizational learning: The psychological filter. *Journal of Management Studies*, 37(6), 2000. pp. 797-810. DOI: 10.1111/1467-6486.00204
2. CRISTEA, S. Competența pedagogică în perspectiva paradigmei curriculumului. Competența pedagogică în perspectiva paradigmei curriculumului. In: Revista Didactica Pro..., revistă de teorie și practică educațională, 2011, nr. 4(68), pp. 53-56. ISSN 1810-6455
3. DAVENPORT, T. H., PRUSAK, L. *Working knowledge: How organizations manage what they know*. Boston, MA: Harvard Business School Press. 2000. 199 p. ISBN 1-57851-301-4 doi: [10.1145/348772.348775](https://doi.org/10.1145/348772.348775)
4. HENDRIKS, P. Why share knowledge? The influence of ICT on the motivation for knowledge sharing. *Knowledge and Process Management*, 6(2), 1999. pp. 91-100. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1441\(199906\)6:2<91::AID-KPM54>3.0.CO;2-M](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1441(199906)6:2<91::AID-KPM54>3.0.CO;2-M)
5. MARINEANU V. Practica supervizată în psihologia clinică validată științific. Cluj-Napoca: ASCR, 2017. ISBN 978-606-977-000-9.
6. MUNTEAN, A. Supervizarea. Aspecte practice și tendințe actuale. Iași: Polirom, 2007. 280 p. ISBN 978-973-46-0758-7.
7. O'DONOVAN, A., HALFORD, W.K. AND WALTERS, B. (2011), Towards Best Practice Supervision of Clinical Psychology Trainees. *Australian Psychologist*, 46: 101-112. <https://doi.org/10.1111/j.1742-9544.2011.00033.x>
8. POGOLȘA, L. Profesionalizarea pedagogică a cadrelor didactice: un prezent recuperabil? In: *Educația: factor primordial în dezvoltarea societății*. pp 3-9. [ISBN 978-9975-48-178-6](https://doi.org/10.1111/j.1742-9544.2011.00033.x)
9. SANDULEAC, S. Formarea gândirii științifice la studenții din învățământul universitar. Red. șt. Racu Jana. (Monografie). Chișinău. Ed. Garomont Studio. 2017. 231 p. ISBN: 978-9975-136-61-7
10. SANDULEAC, S., CUZNEȚOV, L. Dezvoltarea gândirii științifice la cadrele didactice: fundamente teoretice și aplicative. Ghid metodologic. Chișinău: Pulsul Pieței. 2021. 151 p. ISBN 978-9975-3000-9-4

CZU 37.015

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.34>

НЕКОТОРЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ТОМИЛИНА Лилиана,

кандидат педагогических наук, доцент,

ГОУ «Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко»

<https://orcid.org/0009-0009-6307-8239>

УШНУРЦЕВА Нина,

кандидат педагогических наук, доцент,

ГОУ «Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко»

<https://orcid.org/0009-0001-8418-4905>

АННОТАЦИЯ

В настоящее время происходит изменение менталитета общества, рост объема информации и культуры. Эти процессы обуславливают необходимость развития интеллектуальных способностей. В начальной школе наиболее интенсивно развиваются основные психические функции личности (внимание, восприятие, память, воображение, мышление, речь), раскрываются ее задатки, формируются интеллектуальные качества, развиваются интеллектуальные способности. В статье представлены некоторые аспекты совершенствования интеллектуальных возможностей младших школьников, а также методики выявления уровней интеллектуальных способностей. Представлены результаты применения системы специально организованных занятий с целью развития интеллектуальной способности учащихся.

Ключевые слова: интеллект, интеллектуальные способности, умственное воспитание, творческие способности, эвристические методы обучения.

SOME PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL ABILITIES OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE PROCESS OF LEARNING ACTIVITY

TOMILINA Liliana,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
State Educational Institution „Shevchenko Transnistria State University”
<https://orcid.org/0009-0009-6307-8239>

USHNURTSEVA Nina,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
State Educational Institution „Shevchenko Transnistria State University”
<https://orcid.org/0009-0001-8418-4905>

SUMMARY

Nowadays there is a change in the mentality of society, the growth of information and culture. These processes necessitate the development of intellectual abilities. In elementary school the basic mental functions of personality (attention, perception, memory, imagination, thinking, speech) are most intensively developed, its tasks are revealed, intellectual qualities are formed, and intellectual abilities are developed. The article presents some aspects of improving the intellectual abilities of junior schoolchildren, as well as methods of identifying the levels of intellectual abilities. The results of application of the system of specially organized classes for the purpose of development of intellectual ability of pupils are presented.

Key words: intelligence, intellectual ability, mental education, creativity, heuristic teaching methods.

Введение. Интеллектуальное развитие человека особую актуальность приобретает в условиях перехода общества в информационную стадию развития. Повышение интеллектуала, развитие творческой личности является одной из актуальных целей образования на современном этапе. Именно в условиях школьного обучения в процессе развития и воспитания происходит формирование активной, созидательной, ответственной жизненной позиции человека, связанной с его интеллектуальным становлением. Интеллектуальное развитие и воспитание в процессе обучения воздействуют на один и тот же объект (ученика) с одной и той же целью – *полной реализации себя в обществе*. Однако если интеллектуальное развитие направлено на качества, которые присущи индивиду и которые развиваются, то воспитание, кроме этого, обращено к тому, чего у индивида нет.

Исследование интеллекта, интеллектуального развития, интеллектуальных способностей человека является одной из древнейших и одновременно актуальнейших проблем современного образования [1].

Проблеме развития интеллектуальных способностей, учащихся младшего школьного возраста не уделяется, на наш взгляд, должного внимания. В работах, посвященных развитию интеллекта этой возрастной группы не учитываются в полной мере те механизмы, которые способствуют формированию интеллектуальных способностей. В отечественной и зарубежной психологической науке нет однозначного понимания терминов «интеллект», «интеллектуальный», «умственный», «умственное воспитание». «Интеллект – разум, способность мыслить, пронизательность, совокупность умственных функций (сравнения, абстракция, образование понятий, суждения, заключения)». **Интеллект** также *определяют, как систему умственных операций со стилем решения проблем, с индивидуальным когнитивным стилем, поэтому такой стиль решения проблем называют умственное воспитание*.

Интеллект (от латинского – ум, рассудок, разум) зачастую отождествляется с мышлением в определении: интеллект – это мыслительная способность человека.

Понятие интеллекта как объекта научного познания было введено английским антропологом Ф. Гальтоном в конце XIX века. Последующие работы были связаны с попытками структуризации данного понятия и выделения некоторых подходов для понимания сущности интеллекта. Исследованию интеллекта посвящены работы А. Бине, Д. Векслера, Л. Выготского, Г. Гарднера, А. Леонтьева, М. Холодной, Дж. Мейера, Ж. Пиаже, и др.

Существует множество подходов, но до настоящего времени не сложилось однозначного определения интеллекта. Среди всех определений следует выделить определение М. Холодной, которая рассматривает интеллект в качестве формы организации ментального опыта субъекта, системы психических механизмов, обуславливающих возможность построения внутри индивидуума субъективной картины происходящего [2].

Мы придерживаемся такого подхода к интеллекту, так как он связан с умственным развитием и характеризуется эрудицией; способностью к мыслительным операциям; способностью к логическому мышлению; умением устанавливать причинно-следственные связи в окружающем мире; вниманием, памятью, наблюдательностью, сообразительностью и т. д.

Интересную теорию множественного интеллекта выдвинул американский психолог Г. Гарднер. Он считает, что у каждого человека преобладает один из девяти типов интеллекта, при этом несколько других также могут быть хорошо развиты. Классификация типов интеллекта по Г. Гарднеру:

- *Визуально-пространственный интеллект* (хорошая визуальная память);
- *Лингвистически-вербальный интеллект* (ясно и красиво выражают свои мысли);
- *Логико-математический* (легко справляются с математическими задачами);
- *Кинестетический интеллект* (выраженное спортивное телосложение);
- *Музыкальный интеллект* (способность создать, воспринимать и интерпретировать аудиоинформацию);

- *Межличностный интеллект* (хорошо осознает свои и чужие эмоции);
- *Внутриличностный интеллект* (умение сдерживать и контролировать свои эмоции);
- *Натуралистический интеллект* (экологическое отношение к природе);
- *Экзистенциальный интеллект* (склонность задаваться сложными философскими вопросами) [3].

Интеллект понятие неоднозначное. В медиа пространстве очень активно используется термин «искусственный интеллект». Под искусственным интеллектом обычно подразумевается воспроизведение именно человеческого интеллекта.

Интеллектуальные способности определяются как индивидуально-психологические свойства человека, являющиеся условием успешности выполнения различных видов *интеллектуальной деятельности*. На основании исследования М. Холодной все интеллектуальные способности можно разделить на три группы: **конвергентные, дивергентные и обучаемость** [2].

Развитие интеллектуальных способностей основывается на концептуальные линии и подходы к трактовке интеллекта. Исходя из того, что интеллект — это сугубо индивидуальное образование, а формы и методы обучения младших школьников практически рассчитаны на формирование интеллектуальных способностей среднего уровня, мы считаем целесообразным использование эвристических методов в процессе познавательной деятельности. Способности являются предпосылкой успешной деятельности, так и ее результатом. Следовательно, каким видам деятельности мы обучаем ребенка, такие способности мы в нем развиваем.

Схема иерархической модели интеллекта включает следующие основные показатели: общую осведомленность (словарный запас), оперативную память, восприятие и внимание, пространственное воображение и показаны в (Рис. 1) [4].

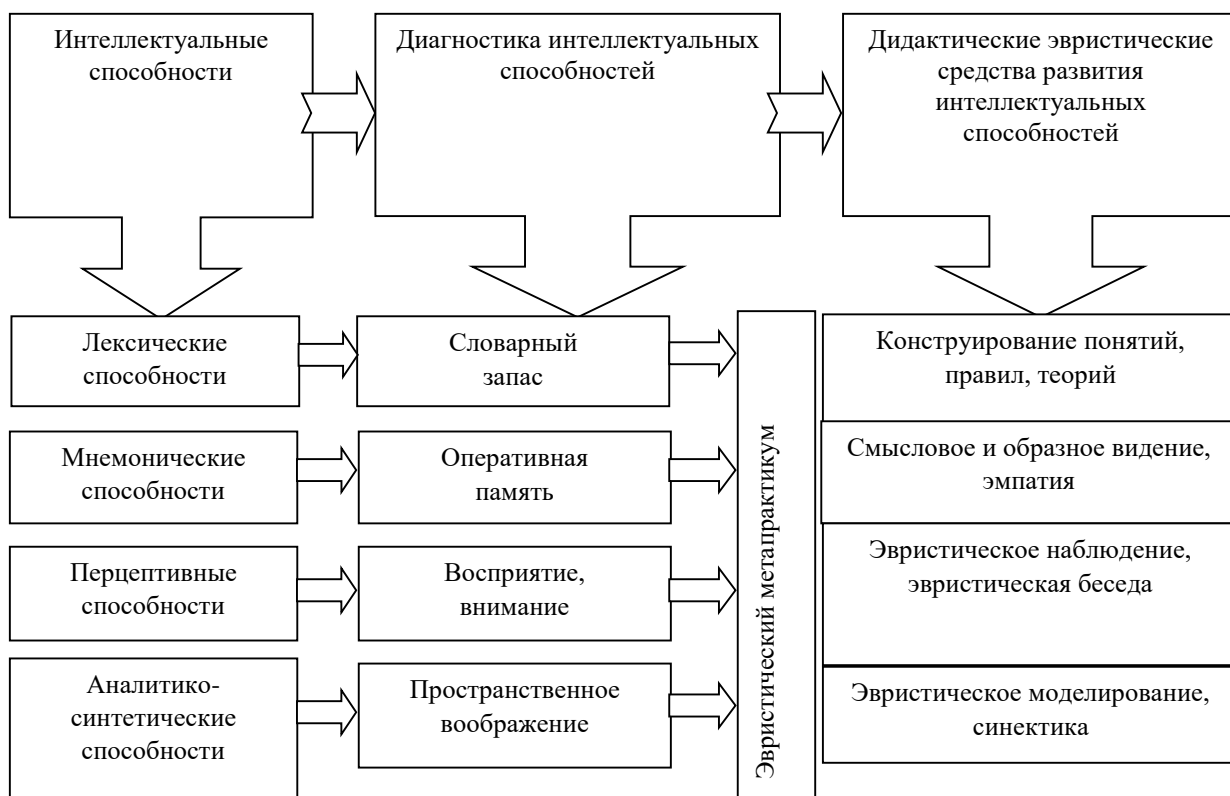


Рисунок 1. Модель развития и диагностики интеллектуальных способностей

Цель исследования: развитие интеллектуальных способностей младших школьников в процессе познавательной деятельности с применением эвристических методов.

Материалы и методы

Опытно-экспериментальная работа, направленная на развитие интеллектуальных способностей младших школьников в процессе познавательной деятельности, проводилась на базе МОУ СОШ № 7 г. Тирасполь.

В исследовании приняли участие 55 учащихся из двух классов: 4А и 4Б. Учащиеся 4А представили контрольную группу (КГ) из 30 человек, учащиеся 4Б

являлись экспериментальной группой (ЭГ) из 25 человек.

Работа осуществлялась в три этапа: констатирующий, формирующий и контрольный.

Для этого вначале эксперимента мы определили компоненты интеллектуальных способностей: *когнитивный, эмоционально-оценочный и деятельностный*. По этим компонентам мы выделили критерии, которые позволяют судить об уровне сформированности интеллектуальных способностей участников эксперимента, которые показаны в Таблице 1. [5,6].

Таблица 1. Компоненты и критерии сформированности интеллектуальных способностей у младших школьников

№ п/п	Компоненты интеллектуальных способностей	Критерии сформированности интеллектуальных способностей	Диагностические методики
1.	<i>Когнитивный</i> Наличие прочных знаний	Критичность мышления	Методика «Исключение лишнего»
2.	<i>Эмоционально-оценочный</i> Наличие высокого уровня к саморегуляции и самореализации в интеллектуальной сфере	Логичность и гибкость мыслительного процесса	«Простые аналогии» Тест Липпмана «логическое мышление»
3.	<i>Деятельностный</i> Способность к быстрому выполнению различных логических операций	Быстрота мышления и высокий уровень аналитико-синтетической деятельности	Краткий ориентировочный тест. В. Н. Бузина, Э. Ф. Вандерлик. «Установление закономерностей»

С целью формирования и развития интеллектуальных способностей, обучающихся мы разработали программу развития когнитивных познавательных процессов, учащихся младшего школьного возраста при помощи комплексной системы специально организованных занятий. Программа ориентирована на:

- **Развитие мышления**, предусматривает проведение упражнений по развитию мыслительных процессов обобщения, выделения существенного. Полноценное умственное развитие школьника необходимо реализовать используя все три вида мышления:

- наглядно-действенное мышление (использование игр, дидактических игр);

- наглядно-образное мышление (использование упражнений: «лишний предмет», «раздели на группы» и др.);

- словесно-логическое мышление – формирование мыслительных операций: анализ, синтез, обобщение, составь рассказ, составь сказку.

- **Развитие воображения**, предусматривает проведение специальных занятий с применением игровых технологий для стимулирования индивидуальной активности познавательного интереса, совместной деятельности учащихся.

- **Развитие речи**, предполагает проведение различных занятий по развитию речи, создание условий для становления личности, способного коммуникативно, оправданно, полноценно и творчески воспринимать речь других людей и выражать собственные мысли и чувства в соответствии с речевой ситуацией.

- **Развитие памяти**, предусматривает проведение специальных занятий для запоминания больших объемов информации, упражнений с применением игровых технологий для развития зрительной слуховой памяти [4].

Для формирования и развития интеллектуальных способностей применялись традиционные и современные методы обучения. Эвристические методы являются современными методами обучения и основаны на подсознательном мышлении, не допускают алгоритмизации, характеризуются неосознанным способом действий для осознанных целей, подготовят учащихся к постановке и решению поставленной задачи.

Учитывая возрастные особенности младших школьников, возможности данных уроков, отобрались соответствующие методы обучения,

которые могут способствовать развитию интеллектуальных способностей, учащихся:

1. **Метод образного видения** представляет собой эмоционально-образное исследование изучаемого объекта. Образовательный продукт как результат наблюдения учеников выражается в словесной или графической образной форме.

2. **Метод конструирования понятий** предполагает формулирование новых на основе актуализации имеющихся представлений.

3. **Метод сравнения** используется для сопоставления версий разных учащихся и установления логических связей.

4. **Метод выявления закономерностей** на решение комбинаторных и нестандартных задач.

5. **Метод рефлексии** (осознание деятельности).

6. **Метод самооценки** и др.

Использование эвристических методов обучения на уроках в начальных классах позволит развивать целый комплекс учебных умений.

Школьники младшего возраста с большим интересом обращаются к *умственным играм, задачам, головоломкам*, которые в свою очередь способствуют развитию творческой активности и интеллектуальных способностей [7,8].

Результаты и обсуждение

Для определения уровней интеллектуальных способностей учащихся мы использовали определенные методики с целью выявления быстроты мышления (краткий ориентировочный тест В. Бузина, Э. Вандерлик); выявление логичности и гибкости мыслительного процесса (тест Липпмана); определение уровня сформированности таких мыслительных операций как анализ, синтез, сравнение, а также способности выделять существенные признаки и мысленно обобщать их по принципу аналогии, выявление уровня сформированности критического мышления (диагностика «исключение лишнего») [5,6].

Итоговый уровень сформированности интеллектуальных способностей у учащихся (ЭГ и КГ) в начале и в конце эксперимента подсчитывался путем суммирования баллов, полученных каждым испытуемым по всем методикам:

- высокий уровень- 38-49 баллов;

- средний уровень- 25-37 баллов;

- низкий уровень- 0-24 баллов.

Полученные данные в ходе проведения четырех аналогичных диагностических методик на констатирующем и контрольном этапах внесены в Таблицу 2.

Таблица 2. Уровень сформированных интеллектуальных способностей младших школьников

Группа	Абсолютное число		% от общего числа		Абсолютное число		% от общего числа	
	Начало эксперимента				В конце эксперимента			
	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ
Высокий уровень	6	7	24	26,9	15	8	60	30,55
Средний уровень	11	14	44	53,9	7	14	28	53,9

Низкий уровень	8	5	32	19,25	3	4	12	15,4
----------------	---	---	----	-------	---	---	----	------

По данным констатирующего и контрольного этапов нашего педагогического эксперимента была составлена диаграмма (Рис. 2).

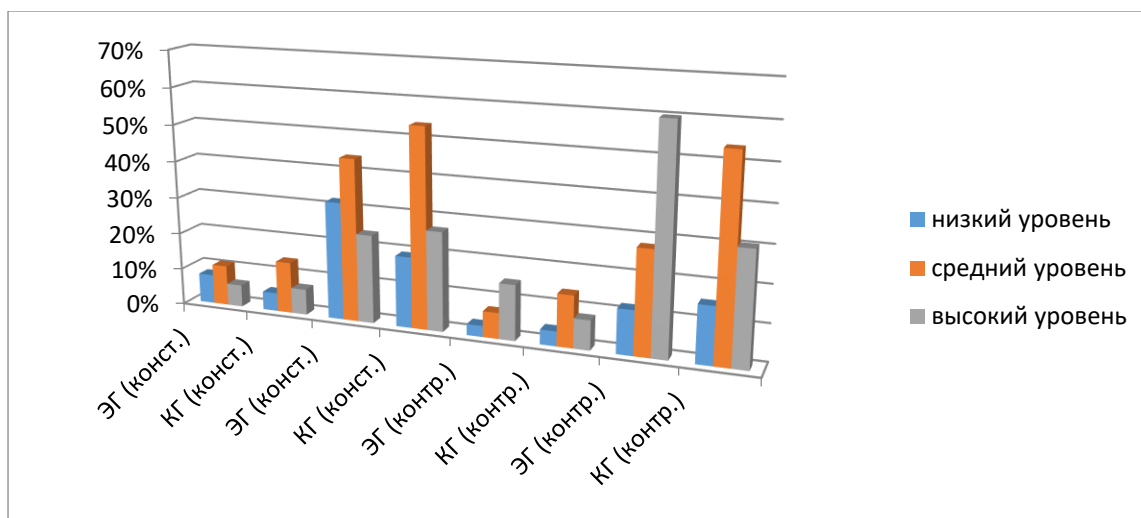


Рисунок 2. Показатели уровней сформированных интеллектуальных способностей младших школьников

Полученные результаты на контрольном этапе эксперимента свидетельствуют о положительной динамике в экспериментальной группе:

- количество учащихся с высоким уровнем интеллектуальных способностей выросло на 36%, а количество учащихся, находящихся на низком уровне, снизилось на 20%.

- в контрольной группе также отмечена положительная динамика, однако она незначительна.

Степень проявления интеллектуальных способностей: лексических, мнемонических, перцептивных и аналитико-синтетических по предложенной выше методике с применением эвристических методов представлено в (Рис. 3).

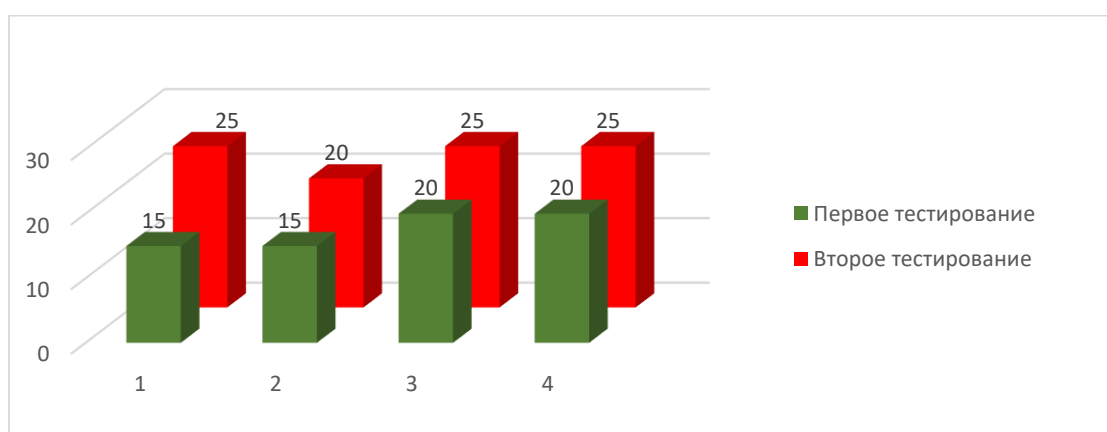


Рисунок 3. Степень проявления интеллектуальных способностей младших школьников (1. Лексические; 2. Мнемонические; 3. Перцептивные; 4. Аналитико-синтетические.)

Эффективность разработанной модели развития интеллектуальных способностей младших школьников заключается в том, что она позволяет выявить не только общие показатели интеллекта, но и вклад в этот показатель вербального и невербального компонентов. Такой подход дает возможность определить степень развития различных интеллектуальных способностей.

На наш взгляд использование эвристических методов обучения способствует развитию интеллектуального, творческого потенциала, самооценку, позволяют формировать у младших школьников мотивацию учения. *Формирование положительной мотивации к учебно-познавательной деятельности* делает более эффективным процесс развития интеллектуальных

способностей учащихся. В качестве метода поддержания мотивации мы используем *создание ситуации успеха*, когда ученик получает удовольствие от познавательной деятельности.

Выводы. Эвристические методы обучения открывают новые возможности в развитии интеллектуальных способностей младших школьников. Они приводят к рационализации процесса усвоения знаний, развитию творческой самостоятельности, к увеличению

интеллектуального потенциала. Традиционные методы обучения повышают потенциал одаренных детей до определенного уровня, после чего начинают усиливать приверженность учащихся к традиционным способам решения проблем. Количество учащихся с высоким уровнем интеллектуальных способностей выросло в экспериментальной группе на 36%, а количество учащихся находящихся на низком уровне снизилось на 20%.

Библиографические сноски:

1. Cristea S. Educația intelectuală. В: *Didactica Pro.* №. 2-3(54-55), 2009, с. 104- 108.
2. Холодная, М. Психология интеллекта: Парадоксы исследования. СПб.: Питер. 2002. 272 с.
3. Гарднер, Г. Структура разума: Теория Множественного Интеллекта: перевод с английского. /Говорд Гарднер. М.: ООО И. Д. Вильямс. 2007. 512 с.
4. Котлобай, О. Развитие интеллектуальных способностей младших школьников. Эвристический метапрактикум. Минск. LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. 104 с.
5. Тихомирова, Л. Развитие интеллектуальных способностей школьников. Ярославль. «Академия развития». 1997. 240с.
6. Шевченко, А. Диагностика познавательных процессов младших школьников. Сборник тестов. Переславль-Залеский. 2017. 108 с.
7. Хуторской, А. Математика. Сборник эвристических заданий. Учебно - методическое пособие (1-4кл.). Москва. Изд-во «Эйдос». 2013. 67с.
8. Хуторской, А. Русский язык. Сборник эвристических заданий. Учебно - методическое пособие (1-4кл.). Москва. Изд- во «Эйдос». 2013. 94 с.



CZU 159.922.8

<https://doi.org/10.52507/2345-1106.2023-2.35>

RECENZIE

asupra monografiei „TEORIA ȘI METODOLOGIA DIMINUĂRII STRESULUI PERCEPUT LA SPORTIVII ADOLESCENȚI ”

Autori: GLAVAN Aurelia, doctor habilitat în psihologie, conferențiar universitar, NICOLESCU Alexandra-Cristina, doctor în psihologie, România, ISBN 978-9975-46-714-8

DIȚA Maria,
doctor în psihologie,
prodecan al Facultății de Psihologie și Psihopedagogie Specială,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău
<https://orcid.org/0000-0002-8951-4133>

REVIEW
**of the monograph „THEORY AND METHODOLOGY OF THE REDUCTION OF PERCEIVED STRESS
IN ADOLESCENT SPORTSMEN”**

**Authors: GLAVAN Aurelia, habilitated doctor in psychology, associate professor,
NICOLESCU Alexandra-Cristina, PhD in psychology, Romania, ISBN 978-9975-46-714-8**

DIȚA Maria,
PhD in psychology,
Vice dean of the Faculty of Psychology and Special Psychopedagogy,
"Ion Creangă" State Pedagogical University from Chisinau
<https://orcid.org/0000-0002-8951-4133>

Monografia propune o abordare actuală și detaliată cu privire la conceptul de stres, factorii stresori și impactul acestora în activitatea sportivă, precum și utilitatea tehnicilor de relaxare în programul de pregătire a sportivilor.

Discursul științific, prezentat în studiul monografic, constituie dovada competenței științifice a autorilor, certificată prin abordarea interdisciplinară, teoretico-aplicativă care a generat rezultate științifice inedite și calitative.

Actualitatea temei abordate în lucrare rezultă din complexitatea diminuării stresului perceput în pregătirea competițională a sportivilor adolescenți, acesta reprezentând un element perturbator în viața contemporană, devenind un factor însemnat în scăderea capacității de răspuns la stimulii exteriori, influențând negativ starea psihică a persoanei. Nevoia constantă de echilibru și de îmbunătățire a stării de bine, necesare pentru adaptarea sportivilor, generează tendințe de abordare științifică interdisciplinară a anxietății precompetiționale pentru identificarea unor noi strategii și mecanisme de gestionare a factorilor de stres.

Arhitectura structurală destul de reușită a lucrării face posibilă parcurgerea de către cititor a problemei abordate de către autori. În **Preliminarii** sunt argumentate actualitatea și importanța temei de cercetare, expuse noutatea și originalitatea științifică ale rezultatelor lucrării. Autorii în mare parte formulează destul de clar și corect tot ce ține de aparatul științific necesar pentru o astfel de cercetare.

Capitolul I „*Aspecte teoretice privind stresul și tehnicile de relaxare la sportivi*”, prezintă o analiză teoretică privind conceptul de stres, relația dintre stres, anxietate și stimă de sine la sportivi, performanța sportivă și stresul psihic, tehnicile de relaxare și aplicațiile acestora în psihologia sportului.

Capitolul II „*Profilul psihologic al adolescentului sportiv*”, reprezintă rezultatele experimentului

constativ, propune spre analiză designul experimental, rezultat din sinteza resurselor literaturii de specialitate care abordează relația dintre nivelul de stres, anxietate și stimă de sine. Autoarele au identificat sursele de stres și a simptomatologiei anxioase, a nivelului de stres perceput, anxietate stare și trăsătură și stimă de sine la adolescenții sportivi, precum și corelațiile dintre aceste variabile. În urma rezultatelor obținute a fost identificată necesitatea elaborării unui program de intervenție psihologică în vederea controlării și diminuării nivelului de stres și anxietate și al creșterii nivelului stimei de sine.

Capitolul III „*Scăderea nivelului perceput de stres și anxietate și creșterea nivelului stimei de sine la adolescenții sportivi* ” prezintă designul formativ al *Programului de intervenție prin tehnici de relaxare*.

Conținutul monografiei se bazează pe un impresionant material bibliografic de actualitate, prezentat concis și logic. Redactarea științifică și tehnică a conținutului monografiei este realizată conform cerințelor regulamentare, textul având un evident aspect disciplinat în sens grafic, științific și lingvistic. Respectarea eticii și deontologiei profesionale se reflectă în asigurarea bibliografică a cercetării, ce constituie dovada unui spectru larg al surselor consultate. Concluziile și recomandările sunt elaborate în conformitate cu obiectivele cercetării, demonstrează calitatea demersului investigațional, corect proiectat și descris într-un text științific ce promovează valori semnificative teoriei și practicii psihologice.

Din aceste rațiuni, constatăm, că monografia, prin conținutul său teoretic și, prin valoarea praxiologică este importantă și utilă pentru psihologii practicieni, interesați în dezvoltarea profesională inițială și continuă în acord cu provocările lumii contemporane privind stresul precompetițional. Considerăm că lucrarea recenzată prezintă o lucrare de mare interes științific pentru comunitatea psihologilor din România și Republica Moldova.

Bun de tipar 27.09.2023.

Format A4

Coli de tipar 21,14. Coli editoriale 19,29.

Tipar Digital. Hârtie offset. Garnitura Times New Roman
Comanda nr. 102. Tirajul 200 ex.

Centrul editorial USEM

www.usem.md

Tipografia

Tipografia” Pulsul Pieței”,
Chișinău, str. Gh. Iablocikin, 5